

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI
YENİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

LALA MUSTAFA PAŞA’NIN HAYATI VE SİYASİ
FAALİYETLERİ (?-1580)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN
ENES DEMİR

İSTANBUL 2016

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI
YENİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

LALA MUSTAFA PAŞA’NIN HAYATI VE SİYASİ
FAALİYETLERİ (?-1580)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN
ENES DEMİR

DANIŞMAN
PROF. DR. AHMET ŞİMŞİRGİL

İSTANBUL 2016

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

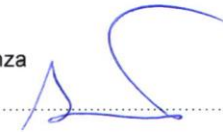
Yüksek lisans öğrencisi Enes DEMİR'in "Lala Mustafa Paşa'nın Hayatı ve Siyasi Faaliyetleri (?-1580)" konulu tez çalışması jürimiz tarafından Türk Tarihi Anabilim Dalı, Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı yüksek lisans tezi olarak oy birliği / oy çokluğu ile başarılı bulunmuştur.

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Ahmet ŞİMŞİRGİL
Üniversitesi Marmara Üniversitesi

Üye : Prof. Dr. Erhan AFYONCU
Üniversitesi Marmara Üniversitesi

Üye : Prof. Dr. Mehmet İPŞİRLİ
Üniversitesi İstanbul Medipol Üniversitesi

İmza

ONAY

Yukarıdaki jüri kararı Enstitü Yönetim Kurulu' nun 26.09.2016 tarih ve 2016/18-06 sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof. Dr. Okan YEŞİLOT
Müdür

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	IV
ÖZET	VI
ABSTRACT	VII
KISALTMALAR	VIII

I. BÖLÜM

LALA MUSTAFA PAŞA’NIN İLK YILLARI VE OSMANLI BÜROKRASİSİ’NDEKİ GÖREVLERİ	1
---	---

1.1. LALA MUSTAFA PAŞA’NIN İLK YILLARI VE ENDERUN HAYATI 1

1.1.1. Ailesi ve Menşei	1
1.1.2. Enderun’da Bulunduğu Görevler	2

1.2. LALA MUSTAFA PAŞA’NIN MERKEZ VE TAŞRADAKİ İDARİ GÖREVLERİ 4

1.2.1. Safed Sancakbeyliği ve Emir-i Hac Olarak Tayin Edilmesi	4
1.2.2. Şehzade Selim’e Lala Olarak Atanması ve Lalalık Dönemi	5
1.2.3. Pojega Sancakbeyliği	20
1.2.4. Tımışvar Beylerbeyliği	21
1.2.5. Van Beylerbeyliği	22
1.2.6. Erzurum Beylerbeyliği	23
1.2.7. Halep Beylerbeyliği	25
1.2.8. Şam Beylerbeyliği	25
1.2.9. Kubbe Vezirliği Dönemi	32

II. BÖLÜM

LALA MUSTAFA PAŞA’NIN SERDARLIKLARI 40

2.1. YEMEN SERDARLIĞI 40

2.1.1. Yemen’deki İsyanın Nedenleri 40

2.1.2. Lala Mustafa Paşa’nın Yemen Serdarlığına Atanması..... 43

2.1.3. Lala Mustafa Paşa’nın Yemen Serdarlığı ve Faaliyetleri 46

2.1.4. Lala Mustafa Paşa’nın Yemen Serdarlığından Azli 55

2.1.5. Lala Mustafa Paşa’nın Teftişi ve Hakkındaki Soruşturma 59

2.2. KIBRIS SERDARLIĞI 62

2.2.1. Kıbrıs Seferinin Nedenleri 62

2.2.2. Lala Mustafa Paşa’nın Kıbrıs Serdarlığı ve Sefer Hazırlıkları 65

2.2.3. Lala Mustafa Paşa’nın Kıbrıs Kuşatması ve Lefkoşa’nın Fethi 70

2.2.4. Kıbrıs Seferinin İkinci Yılı Hazırlıkları ve Gelişmeler 80

2.2.5. Lala Mustafa Paşa’nın Magosa Kuşatması ve Fethi 85

2.3. ŞARK SERDARLIĞI 97

2.3.1. Şark Seferi ve Nedenleri 97

2.3.2. Lala Mustafa Paşa’nın Şark Serdarlığı ve Sefer Hazırlıkları 102

2.3.3. Lala Mustafa Paşa’nın Gürcistan ve Şirvan’daki Fetihleri 109

2.3.4. Şirvan’daki Gelişmeler ve Lala Mustafa Paşa 131

2.3.5. Lala Mustafa Paşa’nın Şark Serdarlığının İkinci Yılı 135

2.3.6. Lala Mustafa Paşa’nın Kars Kalesi’ni İnşası ve Kars’taki Faaliyetleri 141

2.3.7. Lala Mustafa Paşa’nın Serdarlıktan Azli ve İstanbul’a Dönüşü 148

III. BÖLÜM

LALA MUSTAFA PAŞA’NIN SON GÜNLERİ VE VAKIFLARI 155

3.1. LALA MUSTAFA PAŞA’NIN SON GÜNLERİ VE ŞAHSİYETİ 155

3.1.1. Lala Mustafa Paşa’nın Sadaret Kaymakamlığına Tayini 155

3.1.2. Lala Mustafa Paşa’nın Vefatı 159

3.1.3. Lala Mustafa Paşa’nın Aile Hayatı, Çocukları ve Yakın Çevresi 162

3.1.4. Lala Mustafa Paşa’nın Şahsiyeti 165

3.2. LALA MUSTAFA PAŞA’NIN KURMUŞ OLDUĞU VAKIFLAR VE VAKFİYELERİ 168

3.2.1. Erzurum Vakfı ve Lala Paşa Külliyesi 168

3.2.2. Şam Vakfına Bağlı Vakıf Eserleri 172

3.2.3. Kıbrıs Vakfı ve Ömeriye Cami 174

3.2.4. Ilgın Vakfı ve Ilgın Lala Paşa Külliyesi 176

3.2.5. Ilgın Vakfına Bağlı Gaziantep’teki Vakıf Eserleri 178

3.2.6. Lala Mustafa Paşa’nın Muhtelif Yerlerdeki Diğer Hayratları 179

SONUÇ 182

BİBLİYOGRAFYA 184

ÖNSÖZ

Lala Mustafa Paşa, Osmanlı tarihinin önemli ve büyük devlet adamlarından birisi olmuş, aynı zamanda farklı ve renkli kişiliği ile de birçok kritik olayın içerisinde yer almıştır. Onun bu özelliğe sahip olmasında zekası ve kişisel yeteneklerinin yanı sıra sahip olduğu vazife hırsı da önemli bir amil olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin yönetim sisteminde, devşirme olarak girdiği saraydaki görevlerden başlayarak idari hiyerarşide hemen hemen birçok vazifede bulunmuş ve sırası ile devlet hizmetinde yükselmiştir.

Mustafa Paşa Şehzade Selim'in lalalığı görevi, Kıbrıs ve Şark serdarlıklarındaki başarılarıyla döneminin en başarılı idarecilerinden biri olarak da yerini almıştır. Aldığı bu görevleri başarı ile yerine getirmesinin yanında; tedbirli ve adaletli oluşu, yerinde aldığı kararlar ile de kendisinden övgü ile söz ettirmiştir.

Kaynaklardan takip edebildiğimiz kadarı ile Lala Mustafa Paşa'nın nihai hedefi Vezîriâzamlık makamına ulaşmak olmuştur. O bu göreve, zaman zaman çok yaklaşmış lakin sadece yaşamının son günlerinde eksik bir şekilde ulaşmıştır. Zira Mustafa Paşa, daha önce örneği olmayan bir biçimde yarı Vezîriâzam diyebileceğimiz bir şekilde, Sadaret Kaymakamı yahut Vekîl-i Saltanat unvanı ile 3 ayı aşkın bir süre bu görevi yürütmüştür.

16. yüzyıl Osmanlı tarihine; idari, siyasi, askeri ve özellikle de toplumsal alanlarda önemli izler bırakmış biri olan Mustafa Paşa; idari olarak Van, Erzurum, Şam gibi önemli eyaletlerde beylerbeyliği görevlerini yürütmüş; askeri olarak ise 3 önemli seferin serdarlığına atanmıştır.

Mustafa Paşa, Yemen serdarlığı sırasındaki birtakım siyasi çekişmelerinde etkisi ile azli dışında; Kıbrıs gibi önemli bir yeri serdar olarak Osmanlı mülküne kazandırmıştır. Aynı zamanda Şark Seferi'nde de, Gürcistan ve Şirvan'ı fethederek büyük fütuhhât yapmıştır. Onun serdar olarak yaklaşık 200.000 Km²'lik bir toprağı Osmanlı Devleti sınırlarına dâhil ettiği görülmektedir.

Mustafa Paşa'yı tahlil etmenin ve hayatını incelemenin Osmanlı Devleti'nin idari mekanizması ile siyasi, askeri, toplumsal işleyişini anlama noktasında şahsım için önemli bir fırsat oluşturduğu kanaatindeyim.

Bu bağlamda, bir biyografi çalışması olarak ele almaya çalıştığım bu eserin yazımına başlamadan önce ve yazımı esnasında konumla ilgili olarak ilgili arşivlerde ve kütüphanelerde, uzun ve detaylı bir literatür taraması tarafımdan gerçekleştirilmiştir.

“*Lala Mustafa Paşa’nın Hayatı ve Siyasi Faaliyetleri*” isimli tezimizde; başta Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü bünyesindeki Osmanlı Arşivi olmak üzere Topkapı Sarayı Arşivi ve Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi’nde bulunan belgelerin yoğun kullanımı gerçekleştirilmiş ve paşanın hayatı sosyal bilimler için en önemli kaynak olan arşiv belgeleri ekseninde izah edilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda özellikle Osmanlı Arşivinde bulunan birçok defter ve dosya tasnifi tarafımdan taranarak, ağırlık noktasını arşiv belgelerinin oluşturduğu bir eser meydana getirilmeye gayret edilmiştir.

Bu çalışmada ayrıca, arşiv belgelerinde geçen olaylar kroniklerdeki bilgilerle karşılaştırılarak eleştirel bir bakış açısı takip edilmiştir.İlgili belgelerin temas etmediği noktalarda ise dönemin ana kaynakları olan kroniklerden, içindeki veriler mukayese edilmek suretiyle yararlanılmıştır.

Muhteviyatı itibari ile arşiv belgelerine ve kroniklere dayanan çalışmamızda, en nihayetinde bu bilgilerdeki ara boşlukların ve yorumsal kısımların doldurulması noktasında araştırma eserler ve ikincil kaynaklara başvurulmuş, eserlerde bulunan bilgilerin tenkitli karşılaştırılması yapılarak bu kaynaklardan da istifade edilmiştir.

Haddizatında eserin yazımı ile ilgili teknik ve ilmi kısımlarının dışında; fikri ve manevi boyutundan da bahsetmek yerinde olacaktır. Bu bağlamda çalışmaya başlamamdan itibaren sonuçlandırmama kadar ki süreçte, yanıt aradığım sorularıma cevap vererek yol gösteren danışmanım Prof. Dr. Ahmet Şimşirgil’e, tez meşguliyeti süresince kıymetli görüşlerini benden esirgemeyen ve tezi bitirmem konusunda beni daima teşvik eden akademisyen hocalarım Prof. Dr. Mehmet İpşirli’ye ve Prof. Dr. Hüseyin Çınar’a teşekkür etmek şahsım adına burada yerine getirilmesi gereken bir vazifedir.

Enes DEMİR

ANKARA, 2016

ÖZET

Tez çalışmamızda, Osmanlı Devleti'nde önemli vazifelerde bulunan ve 16. yüzyılda adından sıkça söz ettiren Lala Mustafa Paşa'nın hayatı ve siyasi faaliyetleri ele alınmıştır. Mustafa Paşa, Kanuni Sultan Süleyman döneminde Enderun'da farklı vazifelerde bulunmuş ve Osmanlı Padişahı Sultan II. Selim'e lalalık yapmıştır. O, Kıbrıs ve Şirvan fatihi unvanları ile anılan ve 3 ay Vekili Saltanat veya Sadaret Kaymakamı unvanı ile Sadaret makamında bulunmuş önemli bir devlet adamıdır.

Tarafımızdan yapılan çalışma 3 bölümden oluşmaktadır.

Birinci Bölümde, Lala Mustafa Paşa'nın ilk yılları ve Enderun günlerindeki vazifeleri üzerinde durulmuştur. Bununla beraber Osmanlı bürokrasinin en renkli simalarından biri olarak karşımıza çıkan paşanın merkez ve taşradaki idari görevleri, kubbealtı vezirliği ve bu dönemde aldığı vazifeler de ilgili bölümde tespit ve takip edilmeye çalışılmıştır.

İkinci Bölümde, Lala Mustafa Paşa'nın atanmış olduğu serdarlıkları ele alınmıştır. Başarılı ve zeki bir şahsiyete malik olan Mustafa Paşa, bu özelliğini komutan olarak da göstermiştir. Tayin edildiği Yemen, Kıbrıs ve Şark serdarlıkları kendisine verilen en önemli vazifeler olarak zikredilebilir. Onun İlk serdarlığı olan Yemen serdarlığından azlinden sonra, Kıbrıs Serdarı olarak adayı fethetmesi ve daha sonra Şark Serdarı olarak Gürcistan ve Şirvan bölgelerini fethetmesi; onun bu bölgelerin fatihi unvanını almasına vesile olmuştur. Bu meyandan olarak, Lala Mustafa Paşa'nın tayin edildiği, bu 3 büyük ve önemli serdarlık vazifeleri detaylıca araştırılmış ve serdar olarak bulunduğu seferler tahlil edilmiştir.

Son olarak Üçüncü Bölümde ise, Lala Mustafa Paşa'nın son günlerinde atandığı Sadaret Kaymakamlığı görevi, aile hayatı, şahsiyeti gibi konular üzerinde durulmuştur. İlaveten paşanın kurmuş olduğu ve birçok farklı bölgede bulunan çeşitli vakıf eserlerinden bahsedilerek, tespit edilebilen dört vakfiyesi incelenmiştir.

ANAHTAR KELİMELEER: Lala Mustafa Paşa, Osmanlı Devleti, Kanuni Sultan Süleyman, II. Selim, III. Murad, Şehzade Bayezid, Yemen, Kıbrıs, Gürcistan, Şirvan, Venedik, Safevî Devleti, Sokullu Mehmed Paşa, Sadaret Kaymakamı.

ABSTRACT

This thesis deals with the life and political activities of Lala Mustafa Pasha who had been a popular figure appointed to significant missions in the Ottoman Empire. Mustafa Pasha performed different tasks in the Enderun (Inner Palace) during the reign of Suleiman the Magnificent and was assigned as the lala (tutor) of Sultan Selim II. He was an important statesman who was famous as the conqueror of Cyprus and Shirvan and undertook the Sadaret authority for 3 months by having the title of Regent. This thesis consists of 3 chapters.

The first chapter focuses on the early years of Lala Mustafa Pasha and his tasks in the Enderun. In addition, it is tried to be given the central and provincial administrative tasks of Pasha, who was one of the most colorful personalities of the Ottoman bureaucracy, and his services during his Kubbealtı viziership.

In the second chapter, Lala Mustafa Pasha's appointments as commander-in-chief, were handled. Being a successful and an intelligent character, Mustafa Pasha also reflected these abilities during his commandership. His tasks as commander-in-chief in Yemen, Cyprus and East may be mentioned as the most important tasks given to him. After his dismissal from his first task as commander-in-chief in Yemen, he conquered Cyprus island, Georgia and Shirvan when he was East commander-in-chief. Consequently he received the title of conqueror of these regions. With respect to this, Lala Mustafa Pasha's 3 great and important tasks as commander-in-chief were studied in detail; and his campaigns as the commander-in-chief were analyzed.

Finally, the third chapter focuses on the topics such as Lala Mustafa Pasha's task as Acting Grandvizier during his last days, his family life and his personality. In addition, the foundations established by Pasha in various regions were given and 4 determined endowments belonging to these foundations were studied.

KEY WORDS: Lala Mustafa Pasha, Ottoman Empire, Suleiman the Magnificent, Selim II, Murad III, Şehzade (Prince) Bayezid, Yemen, Cyprus, Georgia, Shirvan, Venice, Safavid Empire, Sokullu Mehmed Pasha, Acting Grandvizier.

KISALTMALAR

A.DVNS.MHM.d = Bâb-1 Âsâfî, Divân-1 Hümâyûn Mühimme Defteri

AE.SMRD.III. = Ali Emiri Murad III

AE.SSÜL.I. = Ali Emiri Süleyman I

A.RSK. = Bâb-1 Âsâfî Ruus Kalemi Defteri

BEO. = Bâb-1 Âlî Evrak Odası

BOA. = Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Bkz. = Bakınız

c. = Cilt

C.EV. = Cevdet Evkâf

C.EV. = Cevdet Belediye

çev. = Çeviren

DFE.RZ.d. = Tımar Ruznâmçe (Tımar ve Zeâmet Tevcihi) Defteri

ed. = Editör

EV.d. = Evkâf Defterleri

EV.VKF = Evkaf Vakfiyeler Evrakı

haz. = Hazırlayan

hk. = Hüküm

İE.AS. = İbnülemin Askeriye

İE.EV. = İbnülemin Vakıf

KK = Kamil Kepeci

MEBİA. = Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi

S. = Sayı

s. = Sayfa

ss. = Sayfa Sayısı

ŞD. = Şûrâ-yı Devlet Evrâkı

OTAM. = Osmanlı Tarih Araştırmaları Merkezi

TDVİA. = Türkiye Diyanet Vakfı İşlam Ansiklopedisi

TSMA.d. = Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defteri

TSMA.e. = Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı

TT.d. = Tapu Tahrir Defterleri

yay. haz. = Yayına Hazırlayan

VGMA. = Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi

Vr. = Varak

I. BÖLÜM

LALA MUSTAFA PAŞA’NIN İLK YILLARI VE OSMANLI BÜROKRASİSİ’NDEKİ GÖREVLERİ

Bu bölümüm ilk rüknünde Lala Mustafa Paşa’nın hayatının ilk yılları, doğum tarihi, memleketi, nereden ne şekilde saraya intisab ettiği ve ailesi hakkında bilgiler verilerek, onun Enderun’da bulunduğu dönemde hangi vazifelere ne zaman ve ne şekilde tayin edildiği anlatılmıştır.

İkinci rüknünde ise; Lala Mustafa Paşa’nın saraydan taşra çıkması ve ilk idari görevinde meydana gelen olaylar, daha sonra Şehzade Selim’in lalaliğine tayin edilmesi ve lalalık dönemindeki faaliyetleri belirtilmiştir. İlaveten paşalığa yükseltilerek sırasıyla Tımsıvar, Van, Erzurum, Halep ve Şam Beylerbeyliklerine tayin edilen Lala Mustafa Paşa’nın bu görevlerindeki faaliyetleri açıklanarak en sonunda Mustafa Paşa’nın vezirlik rütbesi alarak Osmanlı Devleti’nin merkez teşkilatındaki Dîvân-ı Hümâyûn’a kubbe veziri olarak girmesi derinlemesine izah edilmeye çalışılmıştır.

1.1. LALA MUSTAFA PAŞA’NIN İLK YILLARI VE ENDERUN HAYATI

1.1.1. Ailesi ve Menşei

Aslen Bosnalı olan Lala Mustafa Paşa, Vezir Hüsrev Paşa’nın¹ kardeşidir. Hayatının ilk dönemleri hakkındaki malumatımız kısıtlıdır. Onu yakından tanıtan Gelibolulu Mustafa Âlî bile Mustafa Paşa’nın lalaliğe kadar olan hayatını detaylıca anlatmamış sadece genel bilgiler vermekle yetinmiştir.² Bununla birlikte Mustafa Paşa’nın kendi adına tanzim ettirdiği Erzurum

¹ Hüsrev Paşa hakkında detaylı bilgi için bkz. Abdülkadir Özcan, “Hüsrev Paşa Deli”, *TDVİA*, c.19, ss.40-41.

² Şerafettin Turan, “Lala Mustafa Paşa Hakkında Notlar ve Vesikalar”, *Belleten*, c.22, S.88, (1958), s.552; Faris Çerçi, *Gelibolulu Mustafa Âlî ve Künhü’l-Ahbâr’ında II. Selim, III. Murat ve III. Mehmet Devirleri*, c.1-2-3, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 2000, c.3, s.367 (Bundan sonra “Âlî, *Künhü’l-Ahbâr*” şeklinde kısaltılacaktır).

Vakfiyesi'nden babasının adının Abdurrahman olduğu anlaşılmaktadır.³ Aynı vakfiyede babasının adı olarak Abdülmennan ismi de geçmektedir.⁴

Lala Mustafa Paşa'nın doğum tarihi ve hangi tarihte devşirilerek saray hizmetine alındığına dair bir kayıt yoksa da; onun, Erzurum'da yaptırdığı Lala Paşa Cami'nin harîm kısmının doğu duvarına sonradan yazılan hat levhasında tevellüdü 912/1506-1507 yılı olarak geçmektedir.⁵ Haddizatında 988/1580 tarihinde vefat ettiğinde, yaşının 70'i geçmiş olduğu bilindiğine göre; doğum tarihinin bu tarihler arasında olması muhtemeldir.

Mustafa Paşa'nın Yavuz Sultan Selim döneminin (1512-1520) sonlarında muhtemelen 10-12 yaşlarında devşirildiği ve ağabeyi Hüsrev Paşa'nın vasıtası ile içoğlanı olarak saraya alındığı düşünülmektedir.⁶

Tarihçi Peçevî, Mustafa Paşa'nın Sokullu ile aynı soydan olduğunu ifade etmiştir.⁷ Onun Erzurum'daki camisinin kitabesinde de Sokulluzadelerden olduğu ifadesi geçmektedir.⁸ Gelibolulu Mustafa Âlî ise, Lala Mustafa Paşa'nın Bosna'nın Vişegrad kazasının Rudo nahiyesine bağlı Sokoloviç köyünden olduğunu ve oradan devşirilerek sarayın hizmetine alındığından bahsederek, “*Sokul Odyek*” yani Şahinoğulları sülalesine mensubiyetini belirtmiştir.⁹

1.1.2. Enderun'da Bulunduğu Görevler

Mustafa Paşa, acemi oğlanı olarak eğitim gördükten sonra Enderun'a alınmıştır. Akabinde Hasoda'da görevlendirilmiş ve burada Kanuni Sultan Süleyman'ın berberbaşılığını (sertraş-ı has) yapmıştır. Bu görevde 6 yılı aşkın bir süre kaldıktan sonra sipahi oğlanları bölüğüne çıkartılmıştır.¹⁰ Mustafa Paşa bulunduğu bölükte nefer rütbesinde iken, terfi alarak küçük mirâhur olmuştur.

³ VGMA. Defter No:608/1, Sayfa:184, Sıra:213/2.

⁴ VGMA. Defter No:747, Sayfa:247, Sıra:219. Vakfiyede Mustafa Paşa Bin Abdurrahman (Mustafa Paşa Bin Abdülmennan) ibaresi yer almaktadır.

⁵ Bilal Sezer, “Erzurum Lalapaşa Camii'ndeki Bir Hat Levhası”, *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Sanat Dergisi*, S.9, (2006), s.5 (Bundan sonra “Sezer, Erzurum Lalapaşa” şeklinde kısaltılacaktır).

⁶ Gelibolulu Mustafa Âlî, *Nusret-nâme*, haz. H.Mustafa Eravcı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s.340 (Bundan sonra “Âlî, *Nusret-nâme*” şeklinde kısaltılacaktır); Bekir Kütükoğlu, “Mustafa Paşa (Lala, Kara)”, *Vekayi'nüvis Makaleler*, İstanbul 1994, s.333; Turan, “Lala Mustafa Paşa Hakkında”, s.552.

⁷ Peçevî İbrahim Efendi, *Peçevî Tarihi*, haz. Bekir Sıtkı Baykal, Kültür Bakanlığı Yayınları, c.I-II, Ankara 1992, s.310 (Bundan sonra “*Peçevî*” şeklinde kısaltılacaktır). Peçevî'nin kaydı, Sokullu unvanını alan Tavi Mehmed Paşa ile aynı köyden devşirilmiş olması ile de alakalı olabilir.

⁸ Sezer, “Erzurum Lalapaşa”, s.3.

⁹ Turan, “Lala Mustafa Paşa Hakkında”, s.552; Âlî, *Künhü'l-Ahbâr III*, s.367.

¹⁰ Âlî, *Künhü'l-Ahbâr III*, s.367; Turan, “Lala Mustafa Paşa Hakkında”, s.552.

Mustafa Paşa'nın ne zaman mirâhur olarak tayin edildiği kesin olarak kestirilemesede, Kara Ahmed Paşa'nın Vezîriâzam olduğu dönemde (1553-1555), Ahmed Paşa'nın ve Şehzade Bayezid'in himayelerine mazhar olduğu ve terfi ile mirâhurluğa tayin edildiği düşünülmektedir.¹¹ Peçevî onun mirâhur olmasında şahsi kabiliyetlerinin rolü olduğunu kaydetmektedir.¹²

Mustafa Paşa küçük mirâhurluk görevinde iken, 20 Ramazan 963/28 Temmuz 1556 tarihinde çaşnigirbaşılığa tayin edilmiştir.¹³ Paşanın üst bir göreve atanmayı beklerken, mevcut görevine göre daha alt bir rütbeye atandığı görülmektedir.¹⁴

Bununla birlikte Lala Mustafa Paşa'nın çaşnigirbaşı olarak görev süresi çok kısadır. Zira o, çaşnigirbaşılığa tayin edildiği 20 Ramazan 963/28 Temmuz 1556 tarihinden yaklaşık iki hafta sonra ilk taşra vazifesi olan Safed sancakbeyliğine tayin edilmiştir.¹⁵

Mustafa Paşa'nın, Rüstem Paşa'nın Vezîriâzam olmasıyla tenzil-i rütbe almışken 2 hafta içinde idari bir makama atanarak sancakbeyliğine yükseltilmesi durumunun arkasındaki gerçekliği kestirmek güçtür. Bu hususta Şerafettin Turan, Rüstem Paşa'nın onu saraydan ve İstanbul'dan uzaklaştırmak için Safed sancakbeyliğine tayin ettiği yorumunda bulunmuştur.¹⁶

¹¹ Turan, "Lala Mustafa Paşa Hakkında", s.552; Kara Ahmed Paşa'nın Mustafa Paşa'nın ağabeyi olan Hüsrev Paşa ile olan yakın dostluğu düşünüldüğünde, lalanın Ahmed Paşa'nın himayesinde olduğunu ifade etmek mümkündür.

¹² *Peçevî I*, s.310.

¹³ *BOA. A.DVNS.MHM.d.2/1193*; Tayin hükmünde, çaşnigirbaşılığın küçük mirâhur (emir-i âhur) Hüsrev Paşa kardeşi Mustafa Ağa'ya tevcih edildiği belirtilmektedir.

¹⁴ Turan, "Lala Mustafa Paşa Hakkında", s.553; Konuya ilişkin yorum getiren Peçevî, Rüstem Paşa'nın Lala Mustafa Paşa'nın daha Enderun günlerinden beri hasmı olduğunu ifade ederek ona birçok üzüntüler çektiğini dile getirmiştir. (Bkz. *Peçevî I*, s.310.); Haddizatında Rüstem Paşa'nın 1555 yılında yeniden Vezîriâzam olmasıyla Kara Ahmed Paşa'nın adamlarını saraydan uzaklaştırdığı; dolayısı ile Kara Ahmed Paşa'nın himayesine mazhar olmuş Mustafa Paşa'yı tenzil-i rütbe ile çaşnigirbaşı olarak tayin ettiği düşünülebilir. (Bkz. Turan, "Lala Mustafa Paşa Hakkında", s.552.); Kütükoğlu, Mustafa Paşa'nın mirâhur olmadan önce de çaşnigirlik vazifesinde bulunduğunu belirtse de, muhtemelen Âli'nin Mustafa Paşa'nın sadece çaşnigirliğinden bahsetmesi nedeniyle bu şekilde bir bilgi aktarmıştır. Âli, *Künhü'l-Ahbâr III*, s.367; Ayrıca bkz. Bekir Kütükoğlu, "Mustafa Paşa Lala, Kara", *MEBİA*, c.8, s.732.

¹⁵ *MHM.d.2/1253*.

¹⁶ Turan, "Lala Mustafa Paşa Hakkında", s.553; Konuyla ilgili ayrıca bkz. Bekir Kütükoğlu, "Lala Mustafa Paşa", *TDVİA*, c.27, s.73.

2.1. LALA MUSTAFA PAŞA’NIN MERKEZ VE TAŞRADAKİ İDARİ GÖREVLERİ

1.2.1. Safed Sancakbeyliği ve Emir-i Hac Olarak Tayin Edilmesi

Lala Mustafa Paşa 4 Şevval 963/11 Ağustos 1556 tarihinde Şam eyaletine bağlı Safed Sancakbeyi olarak tayin edilmiştir.¹⁷

Lala Mustafa Paşa’nın Safed sancakbeyliği ile ilgili pek fazla malumat bulunmamaktadır. Binanen-aleyh bu dönemde Mustafa Paşa, zaman zaman Safed sancakbeyleri Emir-i Hac görevine atandıklarından, kendisinin de isteği ile Safed sancakbeyliğine ilaveten Şam Emir-i Hac’ı olarak görevlendirilmiştir. Onun bu göreve tayin tarihi 29 Zilkade 963/4 Ekim 1556’dır.¹⁸

Aynı anda bu iki vazifeyi icra eden Mustafa Paşa ile alakalı 28 Zilkade 963/3 Ekim 1556 tarihli bir hükümde, Safed Sancakbeyi Mustafa Bey’e terakki verildiği belirtilmektedir. Bu durum, muhtemelen onun bu yeni görevi ile bağlantılı olarak maaş zammı aldığına işaret etmektedir.¹⁹ Nitekim Mustafa Paşa’nın Safed sancakbeyliği sırasında aldığı bu terakki ile birlikte, sahip olduğu hassın gelirleri 391.575 akçeye yükselmiştir.²⁰

Mustafa Paşa’nın Emir-i Hac vazifesini ne kadar sürdürdüğü ile alakalı kesin bir kayıt yoksa da, 5 Cemaziye’l-Ahir 964/5 Nisan 1557 tarihli bir hükümde yer alan; “Şam Beylerbeyinin Emir-i Hac Musa Bey hakkındaki arzından” bu tarihte Lala Mustafa’nın Safed Sancakbeyi olduğu halde Hac Emirliği görevinde bulunmadığı anlaşılmaktadır.²¹

¹⁷ Bu tayin, Başbakanlık Osmanlı Arşivi’ndeki Mühimme Defteri’nde yer alan: “*Hüsrev Paşa kardeşi Mustafa Ağa’ya Safed livası tevcih olundu*” şeklindeki hükümde açıkça görülmektedir. (Bkz. *MHM.d.2/1253*; *BOA. DFE.RZ.d.7/501*); Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2006, s.437; Ünal Taşkın doktora tezinin bir bölümünde, Mustafa Paşa’nın Safed sancakbeyliği yaptığı tarihi Aralık 1555 olarak vermiştir. (Bkz. Ünal Taşkın, *Osmanlı İdaresinde Safed (1516-1600)*, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Elazığ 2010, s.49, 51). Ancak arşiv belgesindeki kayıttan, Mustafa Paşa’nın Safed’e 11 Ağustos 1556’da tayin edildiği görülmektedir. Üstelik bu tarihten önceki sancakbeyinin Ahmed Bey olduğu da arşiv belgelerinde kayıtlıdır. Bkz. *MHM.d.2/408*; hk.856; hk.1028.

¹⁸ *MHM.d.2/1504*. Sancakbeylerinin aynı anda Şam Emir-i Hac görevini de yürütmeleriyle ilgili bkz. Taşkın, *Osmanlı İdaresinde Safed (1516-1600)*, s.49.

¹⁹ *MHM.d.2/1480*.

²⁰ Taşkın, *Osmanlı İdaresinde Safed (1516-1600)*, s.165; *DFE.RZ.d.7/501-502*.

²¹ *MHM.d.2/2129*.

1.2.2. Şehzade Selim’e Lala olarak Atanması ve Lalalık Dönemi

Lala Mustafa Paşa Safed sancakbeyliği görevinde iken 5 Şaban 964/3 Haziran 1557 tarihinde Kanuni Sultan Süleyman’ın oğlu Şehzade Selim’e lala olarak tayin edilmiştir.²²

Mustafa Paşa’nın Şehzade Selim’e lala olarak atanması hayatında önemli bir dönüm noktası olmuştur. Zira bu tayin, birçok badire atlatmasına rağmen onun ikbaline zemin hazırlamıştır.²³

Mustafa Paşa’nın lala olarak üstlendiği görev zamanlama açısından kritik bir döneme denk gelmektedir. Zira bu dönemdeki gerçeklik şudur ki; Kanuni Sultan Süleyman’ın vefatından sonra hayatta kalan iki şehzadesinden biri tahta çıkacaktı. Bu açıdan Lala Mustafa Paşa’nın lalalık dönemi; hemen-hemen tüm kroniklerde ve kaynaklarda şehzadeler arasındaki rekabeti kışkırttığı, hatta bazı kaynaklarda ise bizzat iki şehzadeyi²⁴ birbirine düşürüp savaşmalarına sebep olduğu şeklindeki isnatlarla doludur. Bu cümleden olarak Lala Mustafa Paşa’nın lalalık dönemi faaliyetleri, daha çok bu minval üzere olmuştur.²⁵

Şehzade Selim’in lalası olarak atanan Mustafa Paşa ile ilgili yorumda bulunan Gelibolulu Âlî; Lala Mustafa Paşa’nın önceden Şehzade Bayezid’in hizmetinde bulunduğunu, bu yüzden Şehzade Bayezid’in ağabeyine lala olarak tayin edilen Mustafa Paşa’ya haber göndererek ağabeyi Selim’e yardımcı olmasını istemediğini ve onun kendi yanına gelmesini istediğini ifade etmiştir. Lalanın ise Şehzade Bayezid’e cevaben, kendisine bağlı olduğunu fakat padişahın emrine itaat etmezse isyan sayılacağını ve bu sebeple yanına gelemeyeceğini belirtse de,²⁶ bu yorumun biraz hayali olduğu düşünülebilir. Zira Lala Mustafa’nın Şehzade Bayezid’in hizmetinde olduğuna dair herhangi bir kayıt bulunmamaktadır.²⁷

²² BOA. A.RSK.d.1457/21. Bekir Kütükoğlu, “Lala Mustafa Paşa”, *TDVİA*, c.27, s.73; Mustafa Paşa’nın Safed’e atanmasından yaklaşık 10 ay sonra lalalığa tayin edilmesiyle alakalı olarak bkz. Gülhizar Kara, *Gelibolulu Mustafa Âlî’nin Âli, Nadirü’l-Mehârib Adlı Eserinin Edisyon Kritiği ve Muhtevasının Değerlendirilmesi*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İzmir 2009, s.120.

²³ Turan, “Lala Mustafa Paşa Hakkında”, s.553.

²⁴ Osmanlı Devleti’nin 1557 yılında taht varisi olarak iki şehzadesi bulunmaktaydı. Bu şehzadeler Kanuni Sultan Süleyman’ın hasekisi Hürrem Sultan’dan olan Şehzade Selim ve Şehzade Bayezid idi. Şehzade Selim o sıralarda Manisa (Saruhan) sancakbeyliğinde bulunuyordu ve 1544 yılından beri burada görev yapmakta idi. (Bkz. Feridun M. Emecen, “Selim II”, *TDVİA*, c.36, s.415) Şehzade Bayezid’in sancağa tayini ise, ilk defa 1546 yılında Karaman sancağına gönderilmesi ile olmuş; 1556 yılında ise müşarun-ileyh Kütahya sancağına nakledilmiştir. Bkz. Şerafettin Turan, “Bayezid Şehzade”, *TDVİA*, c.5, s.230.

²⁵ Şerafettin Turan, *Kanuni’nin Oğlu Şehzade Beyazid Vakası*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1961, ss.2-3 (Bundan sonra “Turan, *Şehzade Beyazid Vakası*” şeklinde kısaltılacaktır).

²⁶ Gelibolulu Âlî, *Nadirü’l-Mehârib* adlı eserinde, Mustafa Paşa’nın önceden Şehzade Bayezid’in âsitanesine intisâb eylediğini bildirmektedir. Bkz.Âlî, *Nadirü’l-Mehârib*, s.121; Turan, *Şehzade Beyazid Vakası*, s.48.

²⁷ İsmail Hami Danişment ise, Lala Mustafa Paşa’nın daha önceden Şehzade Bayezid’in maiyetinde olduğu belirtmekle iktifa etmiştir. Bkz. İsmail Hami Danişment, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, c.2, Türkiye Yayınları, İstanbul 1948, s.311.

Ayrıca Lala Mustafa Paşa'nın Şehzade Bayezid'e lalalık yapmış olma ihtimali de gerçeklikten uzak olmalıdır. Zira 1556 yılına kadar Enderun'da farklı görevlerde bulunan Mustafa Paşa, ilk taşra görevine Safed sancakbeyliği ile 1556 yılında çıkmış; ardından 1557 yılında Şehzade Selim'e lala olarak tayin edilmiştir. Dolayısıyla 1556 yılı öncesi dönemde sarayda bulunan Mustafa Paşa'nın Şehzade Bayezid'e lala olarak tayin edilip daha sonra tekrar Enderun'a görevli olarak dönmesi de pek mantıklı bir durum değildir.²⁸

Haddizatında Şehzade Bayezid'e, takip edilebildiği kadarı ile sancakbeyliği süresince üç farklı lala tayin edilmiştir. Bunlardan biri, ilk lalası olan Mehmed Bey'dir ki,²⁹ tahminen 1554 yılına kadar görevinde kalmıştır. Diğer lalası zaten Mustafa Paşa olamaz. Zira 1557'den itibaren Mustafa Paşa Selim'in lalasıdır. Arada kalan takribi 1553-1556 yılları arasındaki lalasının ise, Mustafa ismindeki birisi olduğu 14 Zilhicce 961/10 Kasım 1554 tarihli bir arşiv kaydından anlaşılmaktadır.³⁰ Şehzade Bayezid'in bu tarihlerdeki lalasının adının Mustafa olması, böyle bir karışıklığın oluşmasına sebebiyet vermiş olabilir. Bu bağlamda Bayezid'in lalası Mustafa Bey'in konumuz olan Mustafa Paşa olma ihtimali olmadığı gibi dönemin kaynaklarında da geçmemektedir. Aynı zamanda bu tarihlerde Lala Mustafa Paşa'nın sarayda mirâhurluk vazifesinde bulunduğu görülmektedir.

O halde Lala Mustafa Paşa'nın, şehzadenin en fazla bir sefer sırasında veya sarayda bulunduğu dönemlerde hizmetinde bulunmuş olabileceğinden söz edilebilir. Fi'l-hakika, Osmanlı kroniklerinde sadece Mustafa Paşa'nın Bayezid'e taraftar olduğundan söz edilmekte olup Âli'nin kaydındaki, “Bayezid'in hizmetinde bulunması” ifadesine binaen Mustafa Paşa'nın Bayezid'in yakın hizmetindeki birisi olduğuna ya da lalası olduğuna hükmetmek doğru değildir.³¹

Şehzadeler arası mücadelede Mustafa Paşa'nın rolünün olup olmadığı incelenirken şu hususu da ifade etmek gerekir ki, şehzadeler sancaklarında bulunurken geniş maiyetleri de yanlarında bulunmaktadır ve şehzadelerin yanında bulunan kimseler, o şehzadenin tahta cülusunu istemektedirler. Zira hizmetinde bulundukları şehzadenin tahta çıkması onların da gelecekte daha üst görevlere gelmelerine vesile olacaktır. Bu sebeptendir ki, şehzadelerin yanında bulunan kişiler şehzadelerinin tahta çıkması için Osmanlı tarihi boyunca doğrudan veya dolaylı mücadele içinde bulunmuşlardır.³² Bu bakımdan Lala Mustafa Paşa'yı bu konuda

²⁸ *Âli, Nadirü'l-Mehârib*, s.121; Turan, “Lala Mustafa Paşa Hakkında”, s.553.

²⁹ *BOA. AE.SSÜL.I.6/334*. Nitekim 29 Zilkade 954/9 Şubat 1548 tarihli bu belgeye göre Şehzade Bayezid'in lalası Mehmed Bey'dir.

³⁰ *BOA. A.DVNS.MHM.d.1/951*.

³¹ Bu hususta Şerafettin Turan'ın Gelibolulu Âli'nin iddiasıyla ilgili etüdü için bkz. Turan, *Şehzade Beyazid Vakası*, s.48.

³² Turan, *Şehzade Beyazid Vakası*, s.48.

hataları dahi olsa tek başına ve ilk defa bu işte parmağı olan biri olarak göstermek haksız ve temelsiz bir mesnet olacağı gibi, aynı zamanda dönemin şartlarını düşünmeden yapılacak bir yorum olarak işin kolaycılığına kaçmaktır.

Dolayısıyla şehzadeler arası savaşa giden süreci ve bu süreçte Lala Mustafa Paşa'nın rolü ile ilgili iddiaları açıklamadan önce, şehzadelerin durumları ile kendi aralarındaki husumet ve rekabete de değinmek yerinde olacaktır.

Bu bağlamda cengâver ve tez canlı biri olan Şehzade Bayezid'in, Şehzade Mustafa'nın katledilmesinden sonra ağabeyi Şehzade Selim'e nazaran kendisini tahta daha yakın ve layık gördüğü ifade edilmektedir.³³ Buna karşın zevk ve eğlenceye düşkün olan Şehzade Selim ise, kardeşine nispeten tahta uzak bir aday olarak görülmüştür. Nitekim daha ağabeyi Şehzade Mustafa hayatta iken Şehzade Selim'e; askerinin Mustafa'yı, annesi ile babasının ise Bayezid'i tercih ettiklerinin sorulması üzerine: *“bakalım Allah kimi tercih edecek”* dediği rivayet edilir.³⁴

Şehzade Selim ve Şehzade Bayezid arasındaki taht mücadelesinin tam anlamı ile Hürrem Sultan'ın ölümünden sonra Kanuni'nin oğullarının idare ettiği sancakları değiştirmesi ile başladığı görülse de, henüz Hürrem Sultan hayatta iken de bu rekabetin gizliden gizliye olduğunu belirtmek gerekir. Bilhassa Şehzade Bayezid'in baskın bir karakter olarak tahtın en güçlü adayı diye kendisini görmesi bu rekabetin başlangıcı sayılabilir.³⁵

Nitekim Hürrem Sultan'ın kızı Mihrimah Sultan ve damadı Vezîriâzam Rüstem Paşa ile birlikte Bayezid'in tahta çıkmasını arzuladığı görülmektedir.³⁶ Bilhassa Hürrem Sultan babasına benzeyen Bayezid'in³⁷ özellikleri itibari ile kahraman ve cömert olması, devlet erkânı ve halk tarafından da seviliyor olması hasebi ile tahta bu oğlunun geçmesini daha çok istiyordu.³⁸ Bazı kaynaklar ise Hürrem Sultan'ın iki oğlu arasında tercih yapamadığını, en azından sağlığında iken onları yatıştırmaya çalıştığını ve iyi geçinmelerini sağladığını ifade etmektedir.³⁹

³³ Turan, “Bayezid Şehzade”, s.230. Nitekim bu konuda, o sıralarda İstanbul'da bulunan elçi Busbecq, asker ve halkın Bayezid'i istediğini ve Selim'i sevmediğini hatta Kanuni'nin neden tembel ve yetenekten yoksun olan oğlu Selim'i destekleyip kendisine benzeyen oğlunu tahttan mahrum bıraktığını merak ettiklerini ifade etmiştir.

³⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c.2, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011, s.405.

³⁵ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c.2, s.405. Uzunçarşılı, “1557'de Mekke Emiri tarafından İstanbul'a gönderilen ve yol üzerinde Kütahya'dan geçerken Şehzade Bayezid ile görüşmüş olan Kutbiddin Mekki'nin şehzadenin bu isteğini ve arzusunu açıkça yazdığını” ifade etmektedir.

³⁶ Tayyib Gökbilgin, *Kanunî Sultan Süleyman*, MEB Yayınları, İstanbul 1992, s.165.

³⁷ Nitekim Busbecq'de, Bayezid'in birçok yönden babasına benzediğini ve birçok kişinin kendisini desteklediğini Selim'in ise annesine benzediğini ve halk tarafından pek sevilmediğini, ilaveten sarayına kapanık eğlenceye düşkün bir şahsiyet olduğunu ifade etmiştir. Bkz. Ogier Ghiselin de Busbecq, *Kanuni Devrinde Bir Sefirin Hatıraları (Türk mektupları)*, Serdengeçti Neşriyatı, Ankara 1953, s.80 (Bundan sonra “Busbecq, *Türk mektupları*” şeklinde kısaltılacaktır).

³⁸ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c.2, s.405.

³⁹ Turan, “Bayezid Şehzade”, s.230.

Kanuni Sultan Süleyman ise, Şehzade Mustafa'nın katlinden sonra ortaya çıkan Düzmece Mustafa isyanını bastırmakta geç kaldığı için Bayezid'e karşı itimadı azalmakla birlikte Rüstem Paşa ve Hürrem Sultan'ın araya girmesi ile Bayezid Konya'dan Kütahya sancağına nakletmiştir. Şehzade Selim ise, 1553 Nahçıvan Seferine katılmış ve bu sefer sırasında Şehzade Mustafa ve Cihangir'in kaybı ile derin bir üzüntüye boğulan Kanuni için o an orduda bulunan ve sakin tabiatlı uysal bir kişiliğe haiz olan oğlu Selim bir teselli olmuş ve babası üzerinde müspet bir tesir bırakmıştı.⁴⁰

Hürrem Sultan'ın 26 Cemaziye'l-Ahir 965/15 Nisan 1558 tarihindeki vefatından sonra Şehzade Bayezid en önemli destekçisinden mahrum kalmıştı.⁴¹ Dolayısıyla Hürrem Sultan hayatta iken Şehzade Bayezid'in tahta yakın gibi gözükmesi durumu annesinin vefatı ile tersine dönecektir.⁴²

Bu sıralarda Şehzade Selim'in lalası olan ve şehzadeler arasındaki bu rekabette en büyük pay kendisine biçilen Lala Mustafa Paşa, Gelibolulu Âlî'ye göre; Rüstem Paşa'nın Şehzade Bayezid taraftarı olduğunu bildiğinden Şehzade Selim'e bu konuda telkinler vererek Bayezid'in tahta yakın olduğunu belirtmiş ve şehzadesini Bayezid aleyhine kışkırtmaya başlamıştı.⁴³

Gelibolulu Âlî, onun Vezîriâzam olmak sevdası ile iki şehzadeyi birbirine düşürdüğünü ve veli nimeti olan Şehzade Selim tahta çıkınca kendisine Vezîriâzamlığı vereceğini ümit ederek var gücüyle çalıştığını belirtmiştir.⁴⁴

Âlî ve Peçevî gibi müverrihlerin görüşü itibariyle; lalaya göre tahtın Şehzade Selim'e kalabilmesi için, Şehzade Bayezid'i babasına karşı isyan ettirip bertaraf etmekten başka çare yoktu.⁴⁵

Peçevî, Lala Mustafa Paşa'nın Şehzade Selim'le arasında geçtiğini iddia ettiği diyalogu şöyle aktarmaktadır: Lala Mustafa Paşa: “*Vezîriâzam Rüstem Paşa ve çoğu yakınları ile ağalar,*

⁴⁰ Gökbilgin, *Kanunî Sultan Süleyman*, s.165; Turan, *Şehzade Beyazîd Vakası*, ss.45-46. Konuyla ilgili yorum getiren Busbecq, Kanuni'nin Şehzade Selim'i veliyaht ilan ettiğini belirtiyorsa da Osmanlı kroniklerinde böyle bir ibare yer almadığı gibi, Osmanlı geleneğinde de veliyaht tayin etme olmamıştır. Bkz. Busbecq, *Türkiye'yi Böyle Gördüm*, ss.79-80.

⁴¹ Turan, *Şehzade Beyazîd Vakası*, s.49.

⁴² Emine Dinceç, “Kanuni Döneminde Konya'da Şehzadeler Savaşı: Konya Savaşı”, *Türk İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, S:5, (2008), ss.195-196.

⁴³ Âlî, *Nadirü'l-Mehârib*, s.120; Turan, *Şehzade Beyazîd Vakası*, s.48.

⁴⁴ Turan, *Şehzade Beyazîd Vakası*, s.48; Âlî, *Nadirü'l-Mehârib*, ss.120-121. Âlî Nadirü'l-Mehârib eserini, şehzadeler savaşının iki ana aktöründen olan Sultan II. Selim ve Lala Mustafa Paşa hayatta iken 1568-159 yıllarında yazmış fakat bu kişiler hayatta iken kendilerine takdim etmemiştir. Onun bu cesurca yazdığı bu bilgileri Sultan III. Murad'a takdim ettiği görülmektedir. (Bkz. Âlî, *Nadirü'l-Mehârib*, s.30). Bu durum Âlî'nin bilgilerinin kesinliği konusunda hüküm vermemizi engellemektedir. Zira Gelibolu Ali'nin, hayatta iken sürekli övdüğü Lala Mustafa Paşa'yı ölümünden sonra bazı eserlerinde eleştirdiği de görülmektedir. Bkz. Kasım Ertaş, *Gelibolu'lu Mustafa 'Âlî'nin Nasihatı's-Selâtin İsimli Eserinin Tenkidli Metni*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2008.

⁴⁵ Turan, “Lala Mustafa Paşa Hakkında”, s.553.

belki devlet büyükleri Sultan Bayezid'i tutmaktadırlar, sizin yaradılışınız içki içmek, eğlenmek ve nedimleriniz ile vakit geçirmek eğilimindedir. Bu gidişle fırsat buldukça, Padişahımız sizden uzaklaşır ve Şehzade Bayezid'i veliaht tayin edebilir. Bu haliniz devam eder ve kimseden de yardım gelmezse haliniz nice olur, saltanat nasıl size nasip olur” gibi sözler söyledi. Şehzade Selim ise: “Şimdi göreyim seni, nasıl bilersen ve nasıl doğru görürsen öyle yap, tedbir senindir, inşAllah taht bana nasip olursa Vezîriâzamlık bin baş hakkındır” diye büyük vaatte bulundu. Bunun üzerine Lala Mustafa: “Bunun için ilk tedbir Padişahın gözünde Bayezid'i düşürmektir. Bunun yolu, onu itaatten çıkarmak ve Padişaha başkaldırmasını sağlamaktır. Bunun için öyle bir işe girişelim ki, sonucu zorunlu olarak ayaklanma olsun” dedi.⁴⁶

Şehzade Selim'in tahta çıkmasının önünde Rüstem Paşa'yı da engel olarak zikreden Âlî'de; Şehzade Selim ve Rüstem Paşa'nın birbirlerine karşı mesafeli durduklarını, aralarında nefret ve anlaşmazlığın olduğunu belirterek; bu durumu gören Şehzade Selim'in hilekâr lalasının (Mustafa Paşa) gizlice birçok tedbir aldığını ifade etmektedir.⁴⁷

Âlî ve ondan naklen Peçevî,⁴⁸ Lala Mustafa Paşa'nın Şehzade Selim'den Bayezid'e karşı tedbir alma konusunda yetki almasından sonra, Şehzade Bayezid'e bağlılık mektupları yazdığını belirterek, “Şehzade Selim'in gece gündüz eğlenceye daldığını ve kendisinin yatağında öldürülebileceğini” ibarelerini mektubunda belirttiğini ve Şehzade Selim'e bu mektubu okutup, Bayezid'e gönderdiğini ifade etmiştir.

O, Lala Mustafa Paşa'nın hile ve planlarından habersiz olan temiz yürekli şehzadenin, “hemen ne gerekiyorsa yapalım” diyerek lalaya cevabi bir mektup gönderdiğini; Bayezid'in bu mektubunu Selim'e gösteren lalanın, Bayezid'e bir mektup daha yazarak “kendisinin asker toplayarak Selim'i mertçe meydana davet etmesi gerektiğini, kendisinin de bu konuda elinden geleni yapacağını” belirttiğini aktarmıştır. Bu meyanda Şehzade Bayezid'in de lalanın telkinlerine kapılarak yazdıklarına uygun hareket etmeye başladığını; Şehzade Selim'in ise Şehzade Bayezid'in kendisine yolladığı hakaret dolu mektupları ve kadın giysilerini babası Kanuni Sultan Süleyman'a yollayarak kardeşini babasının gözünden düşürerek itibarsızlaştırmaya çalıştığını iddia etmiştir.⁴⁹

⁴⁶ Peçevî I, s.274; Turan, Şehzade Beyazid Vakası, s.48.

⁴⁷ Âlî, Nadirü'l-Mehârib, ss.120-121; Turan, Şehzade Beyazid Vakası, ss.48-49.

⁴⁸ Peçevî eserinde, “Tarihçi 'Âlî Efendi, evvelce Şam'da Lala Mustafa Paşa'nın Divân kâtibi ve sonra Mustafa Paşa İran üzerine serdar iken de tezkireciliğin baş katibi idi. O zaman Acem Şahı'na gönderilen mektupları ve diğer yazıları hep 'Âlî efendi yazardı. Yani çok seneler Mustafa Paşa'nın hizmetinde kaldı. Bu arada olaylar üzerine bildiklerinden bir kısmını Mustafa Paşa'dan duyduklarından, bir kısmı da sözüne inanılır bazı kimselerden toplamıştı. Sözleri gerçek dışı olmadığı gibi iftira olmasına ihtimal verilemez. Bu sebeplerden inanılır olduğuna şüphe edilemez” diyerek bu iddiaların doğru olduğunu ifade etmiştir. Bkz. Peçevî I, s.272.

⁴⁹ Âlî, Nadirü'l-Mehârib, s.121; Peçevî I, s.275; Turan, Şehzade Beyazid Vakası, s.49.

Âlî, Lala Mustafa Paşa'nın Kanuni Sultan Süleyman'ın Şehzade Bayezid'e yolladığı öğüt dolu mektupların, Şehzade Bayezid'e ulaşmaması için her türlü tedbire başvurduğunu ve adamları vasıtası ile bu mektupları ele geçirdiğini ifade etmektedir.⁵⁰

Lala Mustafa Paşa hakkındaki tüm bu yorumların kaynağı Âlî olmakla birlikte, dönemin bir diğer müverrihi Selânîki eserini bu olaylardan birkaç yıl sonra yazmasına rağmen bu konuda suskun kalmıştır. Hasan Beyzade'nin ise sadece Bayezid'in, Selim üzerine yürümesi, yapılan Konya Savaşı'nda yenilerek İran'a sığınması ve daha sonra vuku bulan olayları anlatmakla yetinmesi; Lala Mustafa'nın olaya dahil ile ilgili bilgi vermemesi⁵¹ bu konuda kesin bir yargıya varmamıza engel teşkil etmektedir.

1556-1562 yılları arası Avusturya elçisi olarak İstanbul'da bulunan Busbecq ise olaya daha farklı yaklaşmıştır. O, şehzadeler arası husumette Lala Mustafa Paşa ile ilgili bilgi vermediği gibi, Şehzade Bayezid'i suçlayarak onun kardeşine tuzaklar kurduğunu ve sürekli tehdit ettiğini, bu konuda babasına verdiği sözü bile tutmadığını belirtmiştir.⁵² Bir başka yerde ise, Kanuni'nin Selim'in tahta geçmesini istediği için, Bayezid'in ölümü beklemektense kardeşi ile taht için çarpışmayı göze aldığını ve harekete geçtiğini aktarmıştır.⁵³

Mustafa Paşa'nın hayatı ile ilgili neredeyse eleştiriye tabi tutulduğu tek görevi olan lalalık vazifesinde, kendisini bu olayların tek müsebbibi olarak görmek doğru olmasa da; özellikle 1558 yılından itibaren Hürrem Sultan'ın vefatı ile şehzadeler arasında açığa çıkmaya başlayan husumetin, lalanın telkinleri ile arttığı kaynakların bilgilendirmesine göre ifade edilebilir.⁵⁴

Nitekim birbirlerine dolaylı yoldan dış bileyen iki kardeşin bu hareketleri karşısında Kanuni Sultan Süleyman, önlem olarak iki kardeşi birbirinden uzaklaştırmayı uygun görmüş ve vuku bulacak fitneyi def etmek düşüncesinde olarak her birine 300,00'er akçe zam yaparak Selim'i Manisa'dan Konya'ya, Bayezid'i de Kütahya'dan Amasya'ya tayin etmiştir. (23 Zilkade 965/6 Eylül 1558).⁵⁵

⁵⁰ Âlî, *Nadirü'l-Mehârib*, s.121. Kanuni'de Rumeli Kazaskeri olan Hamid Efendi'ye bu konuda şöyle yakınmıştır. "Bu kadar mektuplar gönderdim, babalık ve oğulluk hakkını araya koydum, büyük kardeşin ile iyi geçin diye nasihatler ettim. Kimi korkuttum, kimi yalvardım; fakat fayda vermedi; varan kapıcılarımızı katletmiş, mektuplarımızı ateşte yakmış; zorunlu olarak asker ile üzerine varmamız gerekti" buyurmuştur.

⁵¹ Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa, *Hasan Bey-zâde Târîhi Tahlil-Kaynak Tenkidi I; Metin (926-1003/1520-1595) II; Metin ve İndeks (1003-1045/1595-1635) III*, haz. Şevki Nezihi Aykut, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2004, ss.137-139.

⁵² Busbecq, *Türk mektupları*, s.76. Busbecq bir başka yerde ise, Bayezid'in mücadelesinin haklı olduğunu ve halk tarafından da haklı görüldüğünü, onun hayatına kast edildiği için mücadele başlattığını üstelik babasına karşı bir kastı olmayıp, ağabeyinin hayatına kastetmesi üzerine harekete geçtiğini belirtmiştir. Bkz. Busbecq, *Türkiye'yi Böyle Gördüm*, s.136.

⁵³ Busbecq, *Türkiye'yi Böyle Gördüm*, s.80.

⁵⁴ Turan, *Şehzade Beyazid Vakası*, s.49.

⁵⁵ Turan, *Şehzade Beyazid Vakası*, s.51; Gökbilgin, *Kanunî Sultan Süleyman*, s.166; Bu konuda görüş getiren kronikler için bkz. Âlî, *Nadirü'l-Mehârib*, s.91; Necdet Öztürk, "Kazasker Vusûlî Mehmed Çelebi ve Selimnamesi", *Türk Dünyası*

Kanuni bu değişiklikle iki oğluna da tarafsız olduğunu göstermek istemişse de, işler planladığı gibi gitmemiş ve bu tayinler iki şehzade arasındaki rekabetin daha da şiddetlenmesine neden olmuştur. Bu bağlamda tayinlerin oluşmasına lalanın etkisinden kaynaklarımız bahsetmezler.⁵⁶

Şehzade Bayezid'in, Amasya'nın Konya'ya göre payitahta daha uzak olduğu için ve onun gözden düştüğü anlamına gelen Amasya'ya tayininden memnun olmadığı da açıkça görülmektedir. Bu sebeple babasına mektup yazmış ve Amasya'ya gitmek istemediğini bildirerek türlü bahaneler öne sürmüştür.⁵⁷

Babasının Kütahya'dan Amasya'ya hareket etmesi konusundaki müekked emirleri üzerine Amasya'ya doğru yola çıkacak olan Şehzade Bayezid'in daha Kütahya'da iken asker toplamaya başladığı görülmektedir. Bu sıralarda Şehzade Selim'de Konya'ya hareket etmeyerek⁵⁸ Bayezid'in sancağına gitmesini beklemiş, hatta iddiaya göre Bayezid'in kendisine saldırabileceği düşüncesinde olduğundan Lala Mustafa Paşa'nın önerisi üzerine Bursa'ya gitmiştir.⁵⁹

Bu sırada Kanuni, iki şehzade arasında bir çarpışma olmaması için Selim'e Vezir Sokullu Mehmed Paşa'yı, Bayezid'e ise Vezir Pertev Paşa'yı nasihatçi olarak göndermiştir.⁶⁰ Padişahın gönderdiği bu nasihatçilere, Şehzade Selim'in inat etmeyerek babasının emrine itaat ettiğini belirttiği; Şehzade Bayezid'in ise kendisine gönderilen Pertev Paşa'ya, başta sert ve hiddetli sözler söylediği ve asi davrandığı ifade edilmektedir.⁶¹

1558 Aralık sonlarında Amasya'ya vasıl olan Bayezid yol boyunca babasına birçok mektup yazarak, gâh Ankara'ya tayin edilmek istemiş, gâh kendisi ve oğulları için yüksek

Araştırmaları Dergisi, S.50, (1987), s.55 (Bundan sonra "Vusûlî, *Selimnâme*" şeklinde kısaltılacaktır); Abdurrahman Sağır, *Mehmed B. Mehmed Er-Rûmî (Edirneli)'nin Nuhbetü't-Tevârih Ve'l-Ahbâr'ı ve Târih-i Âl-i Osman'ı (Metinleri, Tahlilleri)*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2000, s.235.

⁵⁶ Nitekim bu konuda Âlî'de bir bilgi paylaşmamıştır. Bkz. Âlî, *Nadirü'l-Mehârib*, ss.91-92.

⁵⁷ Mehmed B. Mehmed, *Nuhbetü't-Tevârih*, s.234; Turan, *Şehzade Beyazıd Vakası*, ss.57-58.

⁵⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Şehzade Selim'in hemen Manisa'dan hareket ettiğini yazsa da bu bilgi ihtiyatla karşılanmalıdır. Şerafettin Turan bu konuda detaylı bilgi vermektedir. O, Selim'in ilk önce Bursa'ya hareket ettiğini bildirmektedir. Nitekim Bayezid Amasya'ya doğru hareketinde Selim'in Bursa'da bulunmasından yakınan mektuplarını Kanuni 'ye yollamıştı. Şehzade Selim'in ise lalasının aklı ile Bayezid'in saldırısından korunmak amacı ile Bursa'ya hareket ettiğini söylemesi bir bahane olarak düşünülebilir. Detaylı bilgi için (bkz. Turan, *Şehzade Beyazıd Vakası*, ss.77-78); Nicolae Jorga ise, Bayezid'in babasının emrine boyun eğmeyip Bursa'yı ele geçirmeye çalıştığını yazsa da bu konuda bir bilgi elimizde mevcut değildir. O muhtemelen Busbecq'den naklen Selim'in Bursa'ya gidişi ile bu olayı karıştırmış olmalıdır. Konu ile ilgili bkz. Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, çev. Nilüfer Epçeli, c.3, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2005, s.11.

⁵⁹ Turan, *Şehzade Beyazıd Vakası*, s.77.

⁶⁰ Turan, *Şehzade Beyazıd Vakası*, s.58; Âlî, *Nadirü'l-Mehârib*, s.93; Vusûlî, *Selimnâme*, s.56; Pertev Paşa, Şehzade Bayezid Amasya'ya hareket halinde iken Ankara'ya yakınlaştığı sırada kendisine ulaşmıştır. Pertev Paşa'nın telkinleri ile Bayezid'in biraz yatıştığı ve ileri harekâtına devam ettiği görülmektedir. Bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c.2, s.405.

⁶¹ Süleyman Lokmacı, *Solak-Zâde Tarihi'nin Tahlili Ve Metin Tenkidi*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Erzurum 2015, ss.651-652 (Bundan sonra "*Solâkzade*" şeklinde kısaltılacaktır). Yukarıdaki hususa ilişkin etüt için ayrıca bkz. Turan, *Şehzade Beyazıd Vakası*, ss.58-59.

meblağlı tahsisatlar talep etmiştir.⁶² Hatta Şehzade Bayezid, “uğursuz sancak dediği” Amasya dışında başka bir yere dahi tayin edilmeyi göze alarak, Amasya’ya gitmemek için babasına müekked ricalarda bulunmaya devam etmiştir.⁶³

Şehzade Bayezid’in Amasya’ya vardktan sonra, ağabeyi Selim’e mektup göndererek; “*en kısa sürede ordumla üzerine vararum, vaktine hazur olasın*” diyerek tehditlerde bulunduğı; Şehzade Selim’in de bu mektupları babasına göndererek vaziyeti bildirdiğı görölmektedir.⁶⁴

Kanuni Sultan Süleyman, Bayezid’in söz dinlemeyen hareketlerine ve emirleri dışındaki faaliyetlerine binaen Selim’in asker toplamada Bayezid’e göre yetersiz kalması ve Bayezid’in herhangi bir saldırısına karşı koyamayacak durumda olduğunu da hesap ederek;⁶⁵ Anadolu Beylerbeyi Cenabi Ahmed Paşa’yı, Karaman Beylerbeyi Solak Ferhat Paşa’yı, Şehzade Selim’in eski lalası Dulkadir (Maraş) Beylerbeyi Keylun Ali Paşa’yı ve Adana Beylerbeyi Piri Paşa’yı eyalet askerleri ile birlikte Şehzade Selim’e yardım etmek üzere görevlendirmiştir.

Bayezid ise, babasının kendisine karşı ağabeyini koruma maksadı ile aldığı tedbirler karşısında kesin surette harekete geçmeye niyetlenmiş ve karşısındaki güçler tamamen bir araya gelmeden hızlıca Selim’in üzerine yürüyerek sonuç almak istemiş ve bu amaçla 8 Mayıs 1559’da Amasya’dan ayrılarak Çorum’a gelmiştir.⁶⁶

Oğlunun bu hareketi üzerine Sultan Süleyman, daha da kritik bir adım atarak oğlu Bayezid’i asi ilan edip hakkında idam fermanı almış ve Bayezid’in saldırısına karşı tedbirli davranarak Selim’e Konya’da müdafaa muharebesine hazırlanmasını emretmiştir. Bu tedbirlere ilaveten İstanbul’dan Vezir Sokullu Mehmed Paşa’yı 3.000 yeniçeri, silahtar bölüğü, bazı bölükler, topçular ve tüfekçiler ile kapı halkından seçkin adamlarla Selim’e yardım için Konya’ya doğru yola çıkarmıştır.⁶⁷

⁶² Âlî, *Nadirü’l-Mehârib*, s.95; Turan, *Şehzade Beyazid Vakası*, ss.62-66.

⁶³ Busbecq, *Türk mektupları*, s.78. Şehzade Bayezid Amasya’ya doğru yol alırken kendisine yeni paralı askerler katılmış, sancağına vardktan sonra da asker kabulü işine hız vererek yevmli asker toplamaya başlamıştır. (Bkz. Turan, *Şehzade Beyazid Vakası*, ss.83-89;) Bunun üzerine Şehzade Selim’de Kanuni’nin direktifi ile yevmli asker toplama işine girişmiştir. Turan, *Şehzade Beyazid Vakası*, s.99; Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî, I-II*, haz. Mehmet İpşirli, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999, s.57. (Bundan sonra “*Selânikî*” şeklinde kısaltılacaktır).

⁶⁴ Mehmed B. Mehmed, *Nuhbetü’l-Tevârih*, s.236.

⁶⁵ Turan, *Şehzade Beyazid Vakası*, ss.98-101.

⁶⁶ Turan, *Şehzade Beyazid Vakası*, s.101, 108; Mehmed B. Mehmed, *Nuhbetü’l-Tevârih*, s.237; Âlî, *Nadirü’l-Mehârib*, s.10-101.

⁶⁷ Kanuni, beylerbeylerine gönderdiği fermanda; oğlu Selim’i kendilerine serdar tayin ettiğini bildirmiş ve onun sözüne uygun olarak hareket etmelerini istemiştir. Turan, *Şehzade Beyazid Vakası*, ss.102, 108-109. Burada üzerinde durulması gereken konu Kanuni’nin oğlu Bayezid’in katli için Seyhülislam Ebussud Efendi’den fetva istemesi ve bu fetvayı alarak buna göre tedbirler almasıdır. Şehzade Bayezid’in katli için istenen fetvalar ve detaylı bilgi için bkz. Turan, *Şehzade Beyazid Vakası*, ss.109-112; Ayrıca Şehzade Bayezid’in idamı hakkında vesikalar için bkz. aynı eser. ss.202-204.

Babasının hakkında fetva istemesini haber alan Şehzade Bayezid ise, emrindeki 15.000'den ziyade olan ordu ile hızlıca Konya'ya doğru hareket etmiştir.⁶⁸ İki ordu, Konya'ya bir menzil mesafedeki Keykuş mevkiinde 21 Şaban 966/29 Mayıs 1559 tarihinde karşı karşıya gelmiş ve ertesi gün 22 Şaban/30 Mayıs'ta savaşa başlamışlardır.⁶⁹ İki tarafın kuvvetlerine bakıldığında Şehzade Selim'in sayıca üstün olduğu göze çarpmaktadır. Nitekim Busbecq'de Şehzade Selim'in ordusunun daha çok olduğunu belirtmiştir.⁷⁰ Bunda muhtemelen birkaç beylerbeyinin eyalet askerleri ile Şehzade Selim safında yer almasının etkisi vardır.

Savaş düzenini Lala Mustafa Paşa'nın tavsiyesi ile alan Şehzade Selim, sağ kola Anadolu Beylerbeyi Ahmed Paşa'yı, sol kola Karaman Beylerbeyi Ferhad Paşa ile diğer paşaları yerleştirmiş; kendisi de lalası ile birlikte merkezde yer almıştır.⁷¹

Bayezid ise, askerlerini cesarete getirerek hızlıca hücumu geçmiş ve ilk gün Şehzade Selim'in sol kanadı üzerinde muzafferiyet kazanarak Karaman askerini geri çekilmek mecburiyetinde bırakmıştır. Şehzade Selim'in ordusunda baş gösteren bozgun güçlülükle önlenebilmiştir.⁷²

Savaşın ikinci günü, Lala Mustafa Paşa Şehzade Selim adına her beylerbeyi ve sancakbeyinin alayına ziyaretler gerçekleştirerek Şehzade Selim'in kendileri için hayır dualarda bulunduğunu bildirmiş, onları vaatler ve tatlı sözlerle gayrete getirmeye çalışmıştır.⁷³

Şehzade Bayezid ise, muharebenin ikinci günü de yine ağabeyinin sol kanadına yüklenmiş ve burada ortaya çıkan bozgunu, Lala Mustafa Paşa'nın yetişmesi ve üstün gayreti önlemiştir. Bunun üzerine Şehzade Selim'in ordusunun sağ kolu üzerine hücumu geçen Bayezid, burada da üstünlük sağlasa da, lalanın sağ kolada yetişmesi ile geri çekilmek zorunda kalmıştır.⁷⁴

⁶⁸ Âlî, *Nadirü'l-Mehârib*, ss.101-102. Âlî bu rakamı 15.000'den ziyade sipahi olarak vermiştir. Bkz. Turan, *Şehzade Beyazid Vakası*, s.114.

⁶⁹ Turan, *Şehzade Beyazid Vakası*, s.113. Peçevî, iki ordunun 29 Mayıs'ta değil 30 Mayıs'ta karşılaştıklarını belirtir. Bkz. *Peçevî I*, s.275.

⁷⁰ Busbecq, *Türkiye'yi Böyle Gördüm*, s.136.

⁷¹ Turan, *Şehzade Beyazid Vakası*, s.114. Peçevî, Sokullu Mehmed Paşa'nın da Konya Savaşı'nda bulunduğu belirtmekteyse de, kayıtlardan paşanın Konya Savaşı'ndan sonra Şehzade Selim'in yanına ulaştığı görülmektedir.

⁷² Turan, *Şehzade Beyazid Vakası*, ss.114-116.

⁷³ Âlî, *Nadirü'l-Mehârib*, s.108; *Peçevî I*, s.276.

⁷⁴ Âlî, *Nadirü'l-Mehârib*, ss.110-112; Turan, *Şehzade Beyazid Vakası*, s.115.

Bu savaşta iki tarafında hayli kaybı olmuş; muharebe esnasında Tarsus Beyi Ferruh Bey, Ankara Beyi Yahya Bey,⁷⁵ Bayezid'in mirâhuru Hasan Ağa ve birçok züema da şehid düşmüştür. Karaman ve özellikle Anadolu eyaletinin askerleri bir hayli zayıf vermişlerdir.⁷⁶

Gelibolulu Âlî ve Mehmed Bin Mehmed, Konya Muharebesi'nde, Lala Mustafa Paşa'nın önemli ölçüde yararlılık ve kahramanlık örneği göstererek büyük bir belanın defedilmesine gayret ettiğini belirtirler.⁷⁷ Nitekim Mustafa Paşa, muharebenin ikinci günü Bayezid'in hücumları karşısında bozguna uğrayan sol ve sağ cenahlara yetişerek bozgunu durdurmuş ve Bayezid'i geri çekilmek mecburiyetinde bırakmıştır. Gerlach'da, savaş sırasında bozgunu gören II. Selim'in atına atlayarak ric'at etmeye çalıştığı sırada; Lala Mustafa Paşa'nın atının eyerini tutarak şehzadeyi durdurduğunu ve “*şimdi kaçmanın sırası değil, eğer tahtı istiyorsanız, geri dönmelisiniz ve savaşarak Bayezid'i yenmelisiniz*” dediğini iddia etmiştir.⁷⁸ Onun bu gayretinde şüphesiz, lalası olduğu Şehzade Selim'in tahta çıkması ve akabinde kendisinin de Vezîriâzam olma isteğinin etkisi olmalıdır.⁷⁹

Hülasa olarak, tarihe 30 Mayıs 1559 Konya Savaşı⁸⁰ adı ile geçen bu muharebede cihan devletinin iki şehzadesi karşılaşmış ve Kanuni Sultan Süleyman tarafından desteklenen⁸¹ Şehzade Selim savaşın galibi olmuştur. Savaşın mağlubu Şehzade Bayezid ise, üzüntülü bir şekilde Amasya'ya doğru çekilmiş ve pişman bir halde tövbeler ederek babasına affedilmesi için mektuplar yazmıştır.

İddiaya göre Şehzade Bayezid, mektubunda yaptığı bu hareketlerin Lala Mustafa Paşa yüzünden olduğunu belirtmiş ve onun yolladığı mektuplarla kendisini kandırarak kışkırttığını ve bu olayların meydana geldiğini ifade etmiştir. Ancak, Bayezid'in babasına gönderdiği bu mektuplar Âlî ve ondan naklen Peçevî'ye göre, Lala Mustafa Paşa'nın adamları tarafından ele geçirilmiş ve Kanuni'ye ulaşmamıştır.⁸²

⁷⁵ Âlî, sehven Ankara Sancakbeyi Yahya Bey'in Aksaray Bey'i olduğunu belirtmiştir. Bkz. *Âlî, Nadirü'l-Mehârib*, s.113.

⁷⁶ Turan, *Şehzade Beyazid Vakası*, s.115; *Âlî, Nadirü'l-Mehârib*, s.113; Âlî iki taraftan da hayli kişinin maktul düştüğünü belirtir.

⁷⁷ Mehmed B. Mehmed, *Nuhbetü't-Tevârih*, s.237.

⁷⁸ Stephan Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1573-1576*, çev.Türkis Noyan, ed.Kemal Beydilli, c.1, Kitap Yayınevi, İstanbul 2007, s.94.

⁷⁹ Turan, *Şehzade Beyazid Vakası*, s.48.

⁸⁰ Yukarıda da belirtildiği gibi şehzadeler arasındaki Konya savaşını anlatan ve olayların cereyanı esnasında Şehzade Selim'in hizmetinde bulunan Gelibolulu Mustafa Âlî'dir. Nitekim Âlî Konya Savaşı ile ilgili önemli bilgileri de ihtiva eden eseri olarak Nadirü'l-Mehâribi kaleme almış ve eserini Şehzade Selim'in oğlu Sultan III. Murad'a takdim etmiştir. Lakin Âlî'nin olayları tek taraflı ve dar bir görüşle ele aldığı düşünülebilir. Onun, hem Şehzade Selim'in hem de lalanın hizmetinde bulunmasından kaynaklı doğal olan bu durum karşısında, verdiği bilgilere tenkitle yaklaşmak gerekmektedir. Bkz. *Âlî, Nadirü'l-Mehârib*, ss.108-114; Konya Savaşı ile ilgili ayrıca bkz. Vusûlî, *Selîmnâme*, s.55.

⁸¹ Kanuni bu savaşta Şehzade Selim'in yanında yer alıp yararlılık gösteren askerlere terakki ve ihسانlarda bulunmuştur. Bkz. BOA. A.DVNS.MHM.d.4/180; hk.611.

⁸² Turan, *Şehzade Beyazid Vakası*, s.117-118; *Âlî, Nadirü'l-Mehârib*, ss.118-119, 121; *Peçevî I*, s.277; Vusûlî, *Selîmnâme*, s.55. Busbecq, Bayezid'in yenilmesine rağmen üstün ve kahraman mücadelesi ile şöhretinin ve kendisine olan hayranlığın

Âlî, bu hususu anlatırken Lala Mustafa Paşa'ya ağır eleştiriler getirmiş, onun Bayezid'in gönderdiği mektupların içeriğini değiştirerek ve Şehzade Selim'e yolladığını iddia ettiği mektupları da tanzim ederek Kanuni'ye gönderdiğini ve padişahın gazabını onun üzerine sevk etmeye çalıştığını ifade etmiştir.⁸³ Mehmed Bin Mehmed ise, Bayezid'in babasına gönderdiği affını rica eden mektupların Kanuni'ye ulaştığını; fakat Sultan Süleyman'ın, kendisini affetmeyip bu vakitten sonra hakkından gelinmesi için emir verdiğini belirtmiştir.⁸⁴

Lala Mustafa Paşa'nın adamları vasıtası ile böyle bir tedbir alabileceği ve mektupları ele geçirteceği ihtimal dahilinde olsa da, kati surette bu şekilde olduğuna hükmetmek doğru olmasa gerektir. Nitekim bu mektuplardan en azından bir kısmının Kanuni'nin eline ulaştığı söylenebilir. Zira Kanuni'nin oğlu Bayezid'e cevaben yazdığı mektupları mevcuttur. Aynı zamanda Gelibolulu Âlî'de, Bayezid'in affı için yolladığı mektuplarından ve Kanuni'nin isteklerinden bahsetmiştir.⁸⁵ O sıralarda İstanbul'da bulunan Avusturyalı Busbecq'de; Bayezid'in Amasya'ya döndükten sonra affını rica eden mektuplar yolladığını, babasının ise bu mektuplara güzel cevap verdiğini; fakat bunu Bayezid'i oyalamak için yaptığını iddia etmiştir.⁸⁶

Kanuni Sultan Süleyman, Bayezid'in af talebine karşın onu ancak etrafındaki müfsitleri dağıtması ile affedebileceğini belirtmiştir.⁸⁷ Babasının bu isteği üzerine Bayezid, yakınındaki birkaç kişiyi idam ederek bu durumu payitahta bildirmiştir. Buna rağmen babasına güvenmeyerek ordusunu dağıtmamış fakat yine de babasına şefaatchiler göndermeye devam etmiştir. Kanuni ise artık, ağabeyi üzerine yürüyen ve Anadolu'da nice ziyan meydana getiren oğlunun hakkından katî surette gelmeyi düşünmüştür. Bunun içindir ki, Şehzade Selim'e kardeşi Bayezid'i yakalaması için emir göndermiş ve ona beylerbeylik rütbesi de vererek geniş salâhiyetler ile donatmıştır. Halihazırda üçüncü Vezir Sokullu Mehmed Paşa'da, bu sırada Rumeli birlikleri ve yeniçeri halkı ile Selim'e yardım için payitahttan hareket etmiştir.⁸⁸

Arşiv kayıtlarından da Kanuni Sultan Süleyman'ın bizzat Şehzade Bayezid'in takibini emrettiği ve onun emri ile Şehzade Selim'in Vezir Sokullu Mehmed Paşa, Rumeli Beylerbeyi

arttığını, Şehzade Selim'in kendi gücü ile değil babası ve beylerbeylerinin gücü ile galip geldiğini bildiklerini ifade ederek Kanuni'nin bu durumdan endişe ettiğini ve Üsküdar'a geçtiğini belirtmiştir. Busbecq, *Türkiye'yi Böyle Gördüm*, s.136.

⁸³ Âlî, *Nadirü'l-Mehârib*, s. 121.

⁸⁴ Mehmed B. Mehmed, *Nuhbetü't-Tevârih*, s.238; Turan, *Şehzade Beyazid Vakası*, ss.118-119.

⁸⁵ Âlî, *Nadirü'l-Mehârib*, ss.118-120, 123; Turan, *Şehzade Beyazid Vakası*, s.118. Âlî, birçok mektubun Mustafa Paşa'nın yol üzerinde görevlendirildiği adamlar tarafından ele geçirildiğini ancak birkaç mektubun payitahta gidebildiğini belirtmiştir.

⁸⁶ Busbecq, *Türk mektupları*, s.85.

⁸⁷ Bu muhtemelen Kanuni'nin bir stratejik hamlesi olsa gerektir. Zira emrinde yine önemli sayılabilecek bir kuvveti olan Bayezid'in ne yapacağını kestirmek güçtü.

⁸⁸ Âlî, *Nadirü'l-Mehârib*, s. 120, 124; Turan, *Şehzade Beyazid Vakası*, ss.118-119.

ve Rumeli askerleri ile 2.000 yeniçeri, silahdarlar, ulufeciler, garip-yiğitler ve sekbanbaşlarının başında Bayezid üzerine yürüdüğü de anlaşılmaktadır.⁸⁹

Şehzade Selim'i de kardeşi Bayezid'i takiple görevlendiren Kanuni Sultan Süleyman, ona asker ve silah tedariki ile de desteğini artırmıştır. Nitekim Şehzade Selim'in lalası Mustafa Paşa'ya yazılan hükümde; Şehzade Selim'e 50 kantar barut ve bir miktar fitil vs.nin gönderildiği, adı geçen cephanenin o tarafa ulaştığında ne zaman ve nerede ulaştığını yazıp bildirmesi istenmiştir. Ayrıca Vezir Sokullu Mehmed Paşa'dan da, kendisine teslim edilecek Şehzade Selim için gönderilen cephaneyi biran önce şehzadeye ulaştırması talep edilmiştir.⁹⁰

Şehzade Bayezid ise tüm bunlar karşısında Amasya'da duramayacağını anlayarak Amasya'dan ayrılmış ve Erzurum yoluyla harekâtına devam ederek İran sınırındaki Sâd-Çukuru⁹¹ mevkiine geldiğinde arkasındaki Ali ve Hüsrev Paşalarla savaşa tutuşarak onları mağlup etmiştir.⁹²

Buna rağmen Osmanlı sınırları içerisinde gidecek yeri kalmayan Şehzade Bayezid, Safevî Şahı Tahmasb'a sığınmak maksadıyla Acem toprağına girmiş⁹³ ve bir müddet Revan hakiminin yanında konaklamıştır. Akabinde de Şah Tahmasb'ın daveti ile Kazvin'e gitmiştir. (23 Safer 967/24 Kasım 1559)⁹⁴

Bayezid'in Safevîler'e sığınması, bu olayı bir iç mesele olmaktan çıkarmış ve devletlerarası bir hüviyete büründürmüştür.⁹⁵ Şah Tahmasb tarafından çok iyi karşılanan Şehzade Bayezid ise, izzet-i ikramla ağırlanmıştır. Bu bakımdan şehzade, başlarda Şah Tahmasb tarafından korunmuş ve babası nezdinde kendisi için şefaate talep eden mektuplar gönderilmiştir.⁹⁶ Fakat daha sonra Bayezid'in İran'daki birtakım faaliyetleri Tahmasb'ı

⁸⁹ 3 Numaralı Mühimme Defteri (966-968/1558-1560): Özet ve Transkripsiyon, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1993, hk.1 (Bundan sonra "3 Numaralı Mühimme Defteri" şeklinde kısaltılacaktır). Şehzade Bayezid'in Konya Savaşı'nda mağlup olup geri çekilmesi ve sonrasında yakalanmamak maksadı ile Amasya'dan ayrılması üzerine, devletin birçok valisine ve idarecisine de bu durumu bildiren emirler gönderildiği gibi, Şehzade Bayezid'in takip edilerek yakalanması ve en önemlisi başka ülkelere sığınma ihtimaline karşı ihtiyatlı olunması emredilmiştir. Bkz. bkz. 3 Numaralı Mühimme Defteri, hk.1,8, 3,4, 32, 33, 35, 38, 43, 57, 60, 61, 62; Turan, Şehzade Beyazid Vakası, ss.118-123.

⁹⁰ 3 Numaralı Mühimme Defteri, hk.15-16.

⁹¹ Revan Ovası'na Sad-Çukuru denmektedir. Bkz. Turan, Şehzade Beyazid Vakası, s.128.

⁹² Âli, Nadirü'l-Mehârib, ss.127-128; Turan, Şehzade Beyazid Vakası, s.128. Peçevî, Bayezid'in firar ederken yanında 12.000 askeri olduğunu belirtmiştir. Bkz. Peçevî I, s.277.

⁹³ Bayezid'in Safevî topraklarına sığınması muhtemelen 1559 Ağustos ayının sonlarına doğrudur. Nitekim o, kasım ayında Kazvin'e varacaktır. (Detaylı bilgi için bkz. Turan, Şehzade Beyazid Vakası, ss.128-129); Bu tarihlerde Şehzade Selim'de Bayezid'in sınırın ötesine geçtiğinden ötürü babasının emri ile kışlamak için önce Diyarbakır'a oradan da Halep'e çekilmiştir. Bkz. 3 Numaralı Mühimme Defteri, hk.227, hk.336.

⁹⁴ Turan, Şehzade Beyazid Vakası, ss.129-131; Âli, Nadirü'l-Mehârib, s.137, 141; Peçevî I, s.279.

⁹⁵ 3 Numaralı Mühimme Defteri, hk.1168; 29 Şaban 97/25 Mayıs 1560.

⁹⁶ Turan, Şehzade Beyazid Vakası, ss.136-139; Âli, Nadirü'l-Mehârib, s.140.

korkutmuş ve Bayezid'i hapse attırmıştır.⁹⁷ Şah Tahmasb bundan sonra mümkün olduğu kadar şehzadeyi pazarlık konusu yaparak siyaseten devletine menfaat kazandırma yoluna gitmiştir.⁹⁸

Kanuni ile Tahmasb arasındaki mükerrer yazışmalar neticesinde Kanuni; asi oğlunu Şehzade Selim'e teslim edebileceğini ve karşılığında kendisine 900.000 altın ve Kars Kalesi'nin verileceğini, Selim'inde 300.000 altını kendisine göndereceğini Tahmasb'a bildirmiştir.⁹⁹ Bunun üzerine yapılan pazarlıklar sonucunda 21 Zilkade 969/23 Temmuz 1562 tarihinde Osmanlı elçilerinin karşısına çıkartılan Şehzade Bayezid ve 4 oğlu, Şehzade Selim'in adamı Ali Ağa tarafından boğularak katledilmiştir.¹⁰⁰

Lala Mustafa Paşa ise Safevîlerle yapılan Bayezid'in teslim görüşmelerinde Van Beylerbeyi olarak görüşmeler yaparak, bu süreçte önemli ölçüde emek sarf eden kişilerden biri olmuştur.

Bayezid'in İran'a sığınması ve Tahmasb'ın Şehzade Bayezid'in teslimini geciktirmesi üzerine Kanuni, hem hudut beylerine hemde Şehzade Selim'e sitem dolu mektuplar göndermiştir. Rüstem Paşa'nın tüm bu olaylara asıl sebep olanın Lala Mustafa Paşa olduğunu ve fesadın onun başının altından çıktığını Kanuni'ye arz etmesi üzerine Lala Mustafa Paşa lalalık görevinden alınmıştır.¹⁰¹ Bu konuda yorum getiren Mehmed Bin Mehmed, Mustafa Paşa'nın Rüstem Paşa'nın arzı ile önce Pojega, sonra Tımışvar, daha sonra ise Van'a tayin edildiğini belirtmekle ifade etmiş ve lala hakkında hiçbir olumsuz mütalaada bulunmamıştır.¹⁰²

Sonuç olarak Lala Mustafa Paşa 24 Zilhicce 967/ 14 Eylül 1560 tarihinde lalalıktan azledilmiştir. Böylece o, lalalığa tayin edildiği 3 Haziran 1557 tarihinden bu yana yaklaşık 3 yıl 3 ay bu görevde kalmıştır. Lala Mustafa Paşa'nın yerine ise Rüstem Paşa'nın önerisi ile Pojega sancakbeyi Hasan Bey lala olarak Şehzade Selim'e tayin edilmiştir.¹⁰³

⁹⁷ Şehzade Bayezid'in 1560 yılı ortalarında Şah Tahmasb tarafından hapsedildiği ifade edilebilir. Zira Şehzade Selim Halep'te iken, haberci ulaklardan birisi Şehzade Bayezid'in hapsedildiği haberini kendisine getirmiştir. 15 Şevval 967/9 Temmuz 1560. Bu belgeye göre Şehzade Bayezid'in nisan-mayıs aralığında hapsedilmesi muhtemeldir. Bkz. *MHM.d.4/1019*.

⁹⁸ Turan, *Şehzade Beyazid Vakası*, ss.141-144; Safevî Şahı Tahmasb, Kars Kalesi ve büyük paralar karşılığı Bayezid'i teslim edebileceğini Kanuni'ye bildirmiş, aynı zamanda Şehzade Selim ile de ayrıca pazarlık yapmaya başlamıştır. (Bkz. Turan, *Şehzade Beyazid Vakası*, s.146.) Zira Şah Tahmasb'ın kardeşi Elkas Mirza'da 1547 yılında ağabeyine isyan ederek Kanuni'ye sığınmış ve Elkas Mirza ile birlikte Kanuni Sultan Süleyman, Şah Tahmasb'ın üzerine yürümüştür. 1548-1549 İran Seferi olarak adlandırılan bu seferle ilgili detaylı bilgi için bkz. Feridun M. Emecen, "Süleyman I", *TDVİA*, c.38, ss.68-69.

⁹⁹ Turan, *Şehzade Beyazid Vakası*, s.148. Şehzade Bayezid'in tesliminden sonra, Şah Tahmasb'a vaat edilenden daha az olarak 500.000 filori ve bazı hediyeler gönderilmiş, Kars Kalesi ise kendisine bırakılmamıştır. Filiz Kılıç, *Şehzade Bayezid Şâhi Hayatı ve Divânı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2009, s.22

¹⁰⁰ *Âlî, Nadirü'l-Mehârib*, ss.179-180; Turan, *Şehzade Beyazid Vakası*, ss.154-155. Bu olaydan sonra Şah Tahmasb tarafından, Şehzade Bayezid ile oğullarının Şehzade Selim tarafından gönderilen adamlarına teslim edildiğine dair Kanuni Sultan Süleyman'a bir nâme gönderilmiştir. Bkz. *TSM.A.e.419/24*.

¹⁰¹ Turan, *Şehzade Beyazid Vakası*, ss.144-145; *Âlî, Nadirü'l-Mehârib*, ss.134-135.

¹⁰² Mehmed B. Mehmed, *Nuhbetü't-Tevârih*, s.241.

¹⁰³ *MHM.d.4/1331*; Şerefettin Turan, bu kişiyi Tütünsüz Hüseyin Paşa olarak ifade etmiştir. Bkz. Turan, "Lala Mustafa Paşa Hakkında", s.556; *Peçevi I*, s.278.

Osmanlı Devleti'nin gücünün zirvesinde bulunduğu bir dönemde vuku bulan bu hadise şüphesiz hoş bir durum olmasa gerektir. Lakin bir saltanat mücadelesi olan Şehzade Selim ve Şehzade Bayezid vakasını, Osmanlı tarihinde ilk defa olmuş bir olay gibi ele almakta doğru değildir. Mamâfih bu olay, Yıldırım Bayezid'in kardeşi Yakup'u öldürtmesi ile başlayan devletin bekası ve geleceği gibi kaygıların harekete geçirdiği ve o döneme kadar da devlete büyük gaileler yaşatan taht kavgalarının bir halkasını oluşturmaktadır.

Mustafa Akdağ'dan naklen Şerafettin Turan bu hadiseye şöyle bir yorum getirmektedir: *“Şehzadeler vakası basit bir taht kavgası değil, kapıkulları lehine işleyen bir idareyi ve onun mümessili olan bir zümreyi ortadan kaldırmak isteyenlerle, bunu korumak isteyenlerin arasındaki kanlı bir savaş olarak yorumlanabilir.”*¹⁰⁴

Mustafa Paşa'nın lalalık dönemi, her ne kadar şehzadeler arası mücadele de aldığı etkin rol ile anılsa da; bu görevi esnasında lala olarak kendisine farklı emirler de iletilerek bir takım vazifeleri yerine getirmesi istenmiştir.

Bu cümleden olarak kendisine 18 Ramazan 966/24 Haziran 1566 tarihli yazılan bir hükümde; Şahhûbân Hatun'un talebi üzerine merhum Tarsus Beyi Ferruh Bey'den¹⁰⁵ alacağı olduğu tespit edilmiş olup, bundan dolayı merhum Ferruh Bey'in ne miktar malı var ise zapt etmesi ve mallarının miktarını defter haline getirerek varisleri vasıtası ile teyit ederek yazıp bildirmesi buyrulmuştur.¹⁰⁶

Şehzade Selim'in bu dönemde Konya Sancakbeyi olarak bulunmasının etkisi ile Karaman bölgesi ile ilgili bazı emirlerin lalaya gönderildiği görülmektedir.

Lalaya yazılan 23 Safer 967/24 Kasım 1559 tarihli emirde; Aksaray sancağında tımarından azledilmiş Mehmed ile Konya Savaşı'nda bulunmadı diye tımarı elinden alınan Hüseyin'in daha sonra Konya Muharebesi'ne katıldığı anlaşıldığından, haklarında hazırlanan tezkirenin incelenmesi ve bu kişiler hakkında tahkikat yaparak sonucu merkeze bildirmesi Mustafa Paşa'dan istenmiştir.¹⁰⁷

Mustafa Paşa'ya lala olduğu dönemde yazılan bu hükümlerden biride, 4 Receb 967/31 Mart 1560 tarihlidir. Bu hükümde Lala Mustafa Paşa'nın talebi üzerine Konya Kalesi'ndeki

¹⁰⁴ Turan, *Şehzade Beyazid Vakası*, s.6.

¹⁰⁵ Tarsus beyi Ferruh Bey Konya Muharebesi'nde maktul düşmüştür. Bkz. Turan, *Şehzade Beyazid Vakası*, s.115.

¹⁰⁶ 3 Numaralı Mühimme Defteri, hk.41.

¹⁰⁷ 3 Numaralı Mühimme Defteri, hk.532.

mustahfız azlığı göz önüne alınarak, Larende Kalesi'nden 20 nefer askerin Konya Kalesi'ne yollanması işinin icrası kendisine bildirilmiştir.¹⁰⁸

11 Şaban 967/7 Mayıs 1560 tarihli lalaya yazılan bir hükümde ise, halka zulmeden Karaman sipahilerinden İbrahim Çavuş hakkında Aladağ ve Seydişehir kadıları ile birlikte tahkikat yapıp, her kimin ne kadar hakkı varsa verilmesi ve kime ne kadar para verdiğini ve tahkikat sonucunu merkeze yazıp bildirmesi istenmiştir.¹⁰⁹

16 Ramazan 967/10 Haziran 1560 tarihine ait Lala Mustafa'ya yazılan bir diğer Konya ile ilgili hükümde; Konya ve Akşehir'de yangınların çıktığını ve bu sebeple halkın zararlarını temini için bu defaya mahsus olmak üzere nüzul vergisinin alınmamasının buyrulduğuna dair emir kendisine gönderilmiştir.¹¹⁰

13 Zilkade 967/5 Ağustos 1560 tarihli lalaya yazılan bir başka hükümde ise; Uşak'ta Şehzade Selim'in sipahi oğlanlarından olan Mehmed, Mahmud ve Mustafa'nın teftiş olunması gerektiğinden, bu ademlerin hakkında tahkikat yapılabilmesi için Karahisar Beyine teslim etmesi Şehzade lalası Mustafa Paşa'dan istenmiştir.¹¹¹

Lala Mustafa Paşa'ya merkezden verilen emirlerle birlikte, onun da zaman zaman muhtelif konularda İstanbul'dan taleplerde bulunduğu görülmektedir.

Nitekim 12 Şevval 967/6 Temmuz 1560 tarihli bir belgeye göre; Lala Mustafa Paşa Şehzade Selim'in çavuşlarından Ahmet'e, yararlığı görüldüğünden dolayı terakki verilmesini talep etmiş ve onun tavsiyesi üzerine mezkur çavuşa İstanbul Yedikule de bir gedik verilmesi kararlaştırılmıştır.¹¹²

Şehzade Selim'in hizmetinde Dergâh-ı Muallâ sipahi oğlanı olarak bulunan Dede isimli sipahinin Hersek karyesinde konakladığı yere bir hırsız gelerek mallarını gasp etmiş; bunun üzerine sipahinin kendisinde bulunan emanetleri gasp edenlerin yakalanarak teftiş edilmesini de Lala Paşa'nın payitahttan talep ettiği anlaşılmaktadır.¹¹³

Lala Mustafa Bey'in halktan vefat eden birinin oğlunun da vefatı ile mezkur kişilerin tasarrufunda olan çiftliklerin ne gibi bir muameleye tabi tutulacağına dair sorusu ile ilgili

¹⁰⁸ 3 Numaralı Mühimme Defteri, hk.884.

¹⁰⁹ 3 Numaralı Mühimme Defteri, hk.1080.

¹¹⁰ 3 Numaralı Mühimme Defteri, hk.1235.

¹¹¹ 3 Numaralı Mühimme Defteri, hk.1396.

¹¹² MHM.d.4/974.

¹¹³ 3 Numaralı Mühimme Defteri, hk.1418; Lala Mustafa Paşa'nın Divân-ı Hümâyûn'a arz ettiği diğer bir husus için bkz. 3 Numaralı Mühimme Defteri, hk.1481.

kendisine yazılan cevapta ise, Karaman defterine kayıtlı bu şahıslardan biri fevt olsa dahi ölenin kardeşi varken arazi tapusunun başkasına verilemeyeceği belirtilmiştir.¹¹⁴

1.2.3. Pojega Sancakbeyliği

Lala Mustafa'nın şehzadeler arasındaki çekişmelerde adının ön planda anılması ve hatta bizzat bu olayları tetiklediğinin iddia edilmesi onun lalalıktan azledilmesine sebep olmuştur.

Âlî ve Peçevî'ye göre; Şehzade Bayezid taraftarı olan Rüstem Paşa, Konya Savaşı'ndan sonra Bayezid'in İran'a kaçması ve bir türlü teslim edilmemesi sonucu; bu duruma canı sıkılan Kanuni'ye tüm bu hadiselerle sebebiyet verenin Lala Mustafa olduğunu söylemiştir. Bunun üzerine Mustafa Paşa lalalıktan azledilerek Pojega sancakbeyliğine tayin edilmiştir.¹¹⁵

Lala Mustafa Paşa'nın Pojega sancakbeyliğine tayin tarihi 24 Zilhicce 967/ 14 Eylül 1560'dır. Mustafa Paşa'nın tayin hükmü; “*Liva-i Pojega Lala Mustafa Bey'e buyruldu*” şeklindeki ifade ile arşiv kayıtlarında da geçmektedir.¹¹⁶

Mustafa Paşa'nın Pojega sancağına atanmasına ilişkin yorum getiren Gelibolulu Âlî ve ondan naklen Peçevî; “Rüstem Paşa'nın Lala Mustafa Paşa'ya düşmanlığı yüzünden; onu gah Pojega sancağına, gah Tımsıvar eyaletine sürdüğünü, fakat daha sonra şehzadenin himmetiyle lalasının Van beylerbeyliğine tayin edildiğini” ifade etmişlerdir.¹¹⁷

Cornell Fleisher'de bu konuda Rüstem Paşa'nın Lala Mustafa'ya düşmanlık beslediğini, Şehzade Bayezid hadisesinde muzaffer olmasından sonra kendisine daha çok haset ettiğini belirterek lalayı şehzadeden uzaklaştırmak maksadı ile görev yerini değiştirdiği yorumunda bulunmuştur.¹¹⁸

Lala Mustafa Paşa'nın Konya Savaşı'nda büyük yararlılık göstererek savaşın kazanılmasının başlıca amili olmasının yanı sıra idari olarak hedeflediği yüksek görevler mucibince de bu tayini beğenmediği ve şehzadesi Selim'in yanından ayrılmak istemediği anlaşılmaktadır.

¹¹⁴ 3 Numaralı Mühimme Defteri, hk.1324.

¹¹⁵ Turan, “Lala Mustafa Paşa Hakkında, s.556; Peçevî I, s.278. Âlî, bu tayini Pojega sancağı yerine Rumeli'ye bağlı Boçane sancağı olarak belirtmiştir. Âlî, Nadirü'l-Mehârib, ss.134-135.

¹¹⁶ MHM.d.4/1332; Küttikoğlu, Vekayi'nüvis Makaleler, s.334.

¹¹⁷ Peçevî I, s.310.

¹¹⁸ Cornell H. Fleischer, Tarihçi Mustafa Âli Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati, çev. Ayla Ortaç, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1996, ss.38-39.

1.2.4. Tımışvar Beylerbeyliği

Lalalıktan alınarak Pojega sancakbeyliğine tayin olunan Lala Mustafa Paşa, bu kararı beğenmemiş ve şehzadesi nezdinde teşebbüse geçmiştir. Haddizatında o, emek verdiği lalalık görevinden alınıp halihazırda bulunduğu rütbeden aşağı bir göreve tayin edilmişti. Bu yüzden Âlî'ye göre, kendisine büyük yararı olan lalasından ayrılmak istemeyen Şehzade Selim'de babası nezdinde ricada bulunmuştur. Bunun üzerine Kanûnî, Lala Mustafa Paşa'yı oğlunun yanında bırakmak istememiş, fakat oğlunun ricası üzerine rütbesini yükselterek Tımışvar Beylerbeyi olarak tayin etmiştir.¹¹⁹

Lala Mustafa'nın buraya tayin tarihi, 24 Muharrem 968/ 15 Ekim 1560'dır.¹²⁰ Lakin Şehzade Selim ve Lala Mustafa Paşa bu tayin karşısında da memnun olmamışlardır. Bu bağlamda lala, Şehzade Selim'in desteğini temin etmek sureti ile bu görevine de gitmemiş, Şehzade Selim'de babasından bir kere daha ricada bulunmuştur.¹²¹

Ez-cümle 14 Eylül-15 Ekim 1560 arası yaklaşık 1 aylık dönemde Pojega sancakbeyliğine ve Tımışvar beylerbeyliği görevlerine tayin edilen Lala Mustafa Paşa, şehzadesi Selim'in tavassutu ile bu iki vazife yerine de gitmemiş, doğal olarak bu vazifeleri icra etmemesinden dolayı idari bir faaliyette de bulunamamıştır.¹²²

1.2.5. Van Beylerbeyliği

Lala Mustafa'nın Tımışvar beylerbeyliğine tayin edilmesinin ardından Şehzade Selim'in babası Kanuni'den talep ettiği tekerrür ısrarı sonuç vermiş ve Lala Mustafa Paşa Van beylerbeyliğine tayin edilmiştir.

Lala Mustafa'nın Van'a tayin edilmesinde, o an Safevî Devleti'ne sığınmış bulunan Şehzade Bayezid'in sınırdaki muhtemel hareketine karşı icap eden tedbirleri alınması gayesinin

¹¹⁹ Kütükoğlu, *Vekayi'nüvis Makaleler*, s.334.

¹²⁰ *MHM.d.4/1481*; Kütükoğlu, *Vekayi'nüvis Makaleler*, s.334.

¹²¹ Kütükoğlu, "Mustafa Paşa (Lala, Kara)", s.334; Turan, "Lala Mustafa Paşa Hakkında, s.556; *Âlî, Nadirü'l-Mehârib*, s.136.

¹²² Turan, "Lala Mustafa Paşa Hakkında, s.556; Kütükoğlu, *Vekayi'nüvis Makaleler*, s.334.

olduğu anlaşılmaktadır. Zira Şehzade Selim'in güvendiği lalasının burada olması, kardeşi Bayezid'in olası hareketine karşı da bir önlem olarak düşünülmüş olmalıdır.¹²³

Nitekim Âlî, Şehzade Selim'in babasına yazdığı rica mektubunda: “*lalanın hizmeti şimdiden sonra netice verse gerektir. Bayezid'in şahın pençesinden halâsına tedbir ve tedarik lazımdır*” dediğini belirterek, lalasının Van beylerbeyliğine tayinini arz edip, “*ol veçhile riayetini farz etmeğin, ol iltimasına dahi rağbet kılınıp Van beylerbeyliğinin lalasına tevcih edildiğini*” ifade etmiştir.¹²⁴

Lala Mustafa'nın Van'a tayin edilmesi 18 Safer 968/ 8 Kasım 1560 tarihlidir. Mevcut Van Beylerbeyine yazılan aşağıdaki hükümle bu durumu ifade etmek mümkündür.

“*Van Beglerbegisi Kubâd Paşa'ya hüküm ki:*

Hâliyâ zikr olunan beglerbegiliğün âhara tevcîh olunup varmak üzredür. Beglerbegi varınca senün kemâ-kân hıfz u hırâsetde olman emridüp buyurdum ki: Vusûl buldukda, beglerbegi varınca vilâyet-i mezbûreyi kemâ-kân hıfz u hırâset idüp ve serhatleri görüp gözedüp ahd ü emâna mugâyir kimesneye iş itdirmeyesin. Muhtâc-ı arz olanı yazup bildüresin. Yevmü'l-ahad fî 18 Safer sene 968 Kostantiniyye (08.11.1560).”¹²⁵

Mâmâfih 15 Safer 968/11 Kasım 1560 tarihli hükümde ise, Van beylerbeyliğinin Tımsıvar beylerbeyliği verilen Mustafa Paşa'ya verildiği görülmektedir. Bu bakımdan 11 Kasım 1560 tarihi de, Mustafa Paşa'nın Van beylerbeyliğine tayin tarihi olarak kabul edilebilir.¹²⁶ Mustafa Paşa'nın Van beylerbeyliğine tayin edilmesi Van'a bağlı sancakbeylerine de bu tarihte tebliğ edilmiştir.¹²⁷

Bu tayinle Lala Mustafa yaklaşık iki aylık dönemde üçüncü idari görevine tayin edilmişse de; kendisinin Van beylerbeyliği görevi de çok uzun sürmemiştir.

Kanuni Sultan Süleyman, Şehzade Bayezid'i teslim almak için Şah Tahmasb'a bazı tavizler vermek durumunda kalmıştır. Bunun tersine Safevîler'e karşı düşmanca hareketlerde bulunan Lala Mustafa Paşa Van beylerbeyliği görevinden azledilmiştir.¹²⁸ Lalanın, Safevîler'e karşı bu tip hareketlerinde Safevî Şahı Tahmasb'ın Kanuni'nin gönderdiği elçileri oyalaması

¹²³ Turan, *Şehzade Beyazid Vakası*, s.145.

¹²⁴ *Gelibolulu Mustafa Âlî, Kühû'l-Ahbâr, c.1, Tıpkı Basım, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2009, vr.345a (Bundan sonra “Kühû'l-Ahbâr, TTK” şeklinde kısaltılacaktır).*

¹²⁵ Kütükoğlu, *Vekayi'nüvis Makaleler*, s.334; 3 Numaralı Mühimme Defteri, hk.1626; Turan, “Lala Mustafa Paşa Hakkında”, s.556.

¹²⁶ *MHM.d.4/1537; Kütükoğlu, Vekayi'nüvis Makaleler*, s.334.

¹²⁷ 3 Numaralı Mühimme Defteri, hk.1646; Bu hüküm 3 numaralı mühimme defterinde yer almasına rağmen; Kütükoğlu, *(Vekayi'nüvis Makaleler*, s.334.'de) sehven 4 numaralı mühimme defteri şeklinde belirtmiştir.

¹²⁸ Turan, “Lala Mustafa Paşa Hakkında”, s.556.

ve sürekli yeni bahanelerle Şehzade Bayezid'in teslimi işini geciktirmesinin payı olduğu düşünülebilir. Zira lalanın hayali, şehzadesi Selim'in Osmanlı tahtı için yegâne varis olarak kalması olduğundan bu konuda duygusal davranmış olabilir.¹²⁹

Bu konuda müverrih Âlî, Mustafa Paşa'nın Van beylerbeyliği sırasında Bayezid'in yakalanması ve şahın elinden kurtarılıp padişaha teslim edilmesi için çok çalıştığını ve bu hususta pek çok meşakkat çektiğini belirtmiştir.¹³⁰

Lala Mustafa Paşa'nın Van eyaletindeki görevinden azil tarihi net olarak tespit edilemese de, 1561 yılının son çeyreğinde olduğu tahmin edilmektedir. Mustafa Paşa'nın azli ile ilgili bir kayıta bu konuda bir ipucu vermektedir. O tarihlerde Erzurum Beylerbeyi olan Toygun Paşa kardeşi Mustafa Paşa, Tebriz Valisi Şah-kulu Sultan'a yolladığı mektubunda Lala Mustafa Paşa'nın azlinden bahsetmiştir.

Bu mektupta “... *Haliya Van Beylerbeğisi olan Mustafa Paşa'dan, ol tarafa müte'allik edebden haric ba'zı evza' sudûru 'arz olundukda, bilâ-imhâl ma'zul idip vilâyet-i Van Beğlerbeğliği, halîl-i cemîliniz olan ... Pasin Beği olan Hüsrev Beğ .. hazretlerine sadaka buyruldu..*” ifadeleri yer almıştır. Mektuptan da anlaşıldığı üzere Lala Mustafa Paşa yukarıda izah edilen sebeplerden ötürü yaklaşık 1 yıl süren Van beylerbeyliği görevinden azledilmiştir.¹³¹

1.2.6. Erzurum Beylerbeyliği

Lala Mustafa Paşa'nın Van beylerbeyliğinden azlinden sonra bir müddet boşa beklediği anlaşılmaktadır. Zira 1561'de Van'dan azledildiğinde, Toygun Paşa kardeşi Mustafa Paşa'nın bu sırada Erzurum beylerbeyliği görevinde bulunduğu görülmektedir.¹³² Nitekim 23 Temmuz 1562'de Kazvin'de oğulları ile birlikte öldürülen Şehzade Bayezid meselesi ile ilgili olarak Pertev Paşa'nın bir arzında, Erzurum Beylerbeyi Mustafa Paşa'nın mektubundan da bahsetmesi de, henüz 1562 yılı ortalarında Toygun Paşa kardeşi Mustafa Paşa'nın Erzurum Beylerbeyi olarak görev yaptığı anlamına gelmektedir.¹³³

¹²⁹ Şah Tahmasb'ın Kanuni ile Şehzade Bayezid'in teslimi ile ilgili yaptığı pazarlıklar ve Bayezid'in teslimini geciktirmesi hakkında ayrıca bkz. Turan, *Şehzade Beyazid Vakası*, ss.143-157; Cezar, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, c.2, ss.1134-1235.

¹³⁰ Âlî, *Nadirü'l-Mehârib*, s.136.

¹³¹ Turan, “Lala Mustafa Paşa Hakkında”, ss.556-557.

¹³² Turan, “Lala Mustafa Paşa Hakkında”, s.557.

¹³³ Dündar Aydın, *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı, Kuruluş ve Genişleme Devri (1535-1566)*, Türk Tarihi Kurumu Yayınları, Ankara 1998, s.146 (Bundan sonra “Aydın, *Erzurum Beylerbeyliği*” şeklinde kısaltılacaktır).

Lala Paşa'nın Erzurum'a tayini 1562 yılının ikinci yarısına (tahminen 1562 Ağustos ayı) denk gelmektedir.¹³⁴ Bununla ilgili olarak; o yıla ait Mühimme Defteri de günümüze ulaşmamıştır. Lala Mustafa'nın Erzurum'a tayininde yine Şehzade Selim'in rol oynadığı da muhtemeldir.¹³⁵

Lala Mustafa Paşa'nın Erzurum beylerbeyliği çok uzun ömürlü olmasa da, yaklaşık 1 yılı aşkın bir süre burada görev yapmıştır. O, Erzurum'daki görevi sırasında bir cami yaptırmıştır. Mimar Sinan'a yaptırdığı düşünülen bu caminin kitabesindeki tarih 970/1562 tarihlidir. Bu kitabeden 1562 yılının ikinci çeyreğinden itibaren Lala Mustafa'nın Erzurum'da bulunduğu sonucu çıkartılabilir.¹³⁶ Yine 29 Zilhicce 970/19 Ağustos 1563 tarihinde Erzurum Kadısı'na yaptırdığı eserinin vakfiyesini tanzim ettirmesi, onun bu tarihte hala Erzurum'da olduğuna işarettir.¹³⁷

Erzurum eyaletinin, 7 Safer 971/26 Eylül 1563 tarihli arşiv kaydına göre Rum eyaletinden mazul Ali Paşa'ya buyrulduğu görülmektedir.¹³⁸ Bunun bir neticesi olarak Mustafa Paşa'nın Ağustos 1562 tarihinden 26 Eylül 1563'e kadar Erzurum beylerbeyliği görevinde bulunduğu ifade edilebilir.

Mustafa Paşa'nın Erzurum beylerbeyliği döneminde idari olarak önemli hadiseler vuku bulmamıştır. Lakin Ruus Defteri'ndeki bir kayda göre Lala Mustafa Paşa, eskiden Halep Defterdarı'nın mührü ile gelen Erzurum kullarının mevacibini kendi mührü ile getirmeye başlamıştır.¹³⁹

1.2.7. Halep Beylerbeyliği

Lala Mustafa Paşa Erzurum'daki görevinden alınıp 7 Safer 971/26 Eylül 1563 tarihinde Halep beylerbeyliğine tayin edilmiştir.¹⁴⁰ Mustafa Paşa'nın Erzurum'da 13 kere 100.000 akçe has tasarruf ettiği halde Halep'e tayininde bu rakamın 10 kere 100.000 akçe olduğu

¹³⁴ Aydın, *Erzurum Beylerbeyliği*, s.147.

¹³⁵ Turan, "Lala Mustafa Paşa Hakkında", s.557.

¹³⁶ İbrahim Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri İle Erzurum Tarihi*, Erzurum Tarihini Araştırma ve Tanıtma Derneği Yayınları, İstanbul 1960, s. 237 (Bundan sonra "Konyalı, *Erzurum Tarihi*" şeklinde kısaltılacaktır).

¹³⁷ Konyalı, *Erzurum Tarihi*, s.244; Turan, "Lala Mustafa Paşa Hakkında", s.557.

¹³⁸ Bilgin Aydın, Rıfat Günelan, "Ruus Defterlerine Göre XVI, Yüzyılda Osmanlı Eyalet Teşkilatı ve Gelişimi", *Osmanlı Araştırmaları*, S.38, (2011), s.81 (Bundan sonra "Aydın, Günelan, Osmanlı Eyalet Teşkilatı" şeklinde kısaltılacaktır).

¹³⁹ Aydın, *Erzurum Beylerbeyliği*, s.148.

¹⁴⁰ Aydın, Günelan, Osmanlı Eyalet Teşkilatı ss.131-132; BOA. KK.218/47.

görülmektedir.¹⁴¹ Bunun muhtemelen Halep beylerbeyliğinin haslarının daha az olması ile alakalı olduğu ifade edilebilir. Zira Lala Mustafa Paşa'dan sonraki Halep Beylerbeyi de aynı miktardaki haslarla buraya tayin edilmiştir.¹⁴²

Paşanın Halep beylerbeyliğine tayin edilmesinden kısa bir müddet sonra bu göreve, 19 Rabiü'l-evvel 971/6 Kasım 1563 tarihinde Hızır Paşa'nın tayin edildiği anlaşılmaktadır.¹⁴³ Bu bağlamda Lala Mustafa'nın muhtemelen Tımışvar beylerbeyliği verildikten bir müddet sonra görev yerine gitmeden Van eyaletine tayin edilmesi gibi; Halep beylerbeyliğine tayin edildikten yaklaşık 40 gün sonra Şam eyaletine atanması durumu gerçekleşmiştir.¹⁴⁴

1.2.8. Şam Beylerbeyliği

Lala Mustafa Paşa, 19 Rabiü'l-evvel 971/6 Kasım 1563 tarihinde 10 kere 100.000 akçe ile Şam beylerbeyliğine tayin olunmuştur.¹⁴⁵ Halep'e ve Şam'a atanma tarihleri baz alındığında, paşanın Erzurum'dan hareket ettikten sonra Halep'e uğramadan doğrudan Şam'a gittiğini ifade etmek mümkündür.

Mustafa Paşa'nın Şam Beylerbeyi olarak görev yaptığı yıllarda mühimme hükümlerinden takip edilebildiği kadarıyla eyalet dahilinde asayişin temini, suçluların yakalanması, bazı davalarının görülmesi ve ilgili süreçlerin takip edilmesi gibi muhtelif meselelerle meşgul olduğu anlaşılmaktadır.¹⁴⁶

Bu cümleden olarak kendisine adli konularla ilgili olarak; Şam eyaletindeki bazı suçluların yakalanıp İstanbul'a gönderilmesi,¹⁴⁷ Cinayet işleyen ve gasp yapan bazı Arap eşkıyalarının yakalanıp cezasının verilmesi gibi hususları yerine getirmesi istenmiştir.¹⁴⁸ Lala Mustafa Paşa'ya yazılan 1564 tarihli bir diğer hükümde; Şam'da bulunan ve fesat yuvası haline gelen meyhane, bozahane, kahvehane vb. yerlerin kapatılması ve emre uymayanların bildirmesi talep edilmiştir.¹⁴⁹

¹⁴¹ Aydın, Günelan, Osmanlı Eyalet Teşkilatı s.89; Aydın, *Erzurum Beylerbeyliği*, ss.148-149.

¹⁴² Aydın, *Erzurum Beylerbeyliği*, s.156.

¹⁴³ Aydın, Günelan, Osmanlı Eyalet Teşkilatı s.90.

¹⁴⁴ Aydın, Günelan, Osmanlı Eyalet Teşkilatı ss.131-132; BOA. KK.218/71.

¹⁴⁵ Aydın, Günelan, Osmanlı Eyalet Teşkilatı ss.131-132; BOA. KK.218/71; Hasan Beyzade, sehven Mustafa Paşa'nın Sultan II. Selim'in cülusundan sonra Şam Beylerbeyi olduğunu belirtmiştir. Bu bilgiyi muhtemelen paşanın vezirliğe tayini ile karıştırmış olmalıdır. Bkz. *Hasan Bey-zâde Târîhi II*, s.228.

¹⁴⁶ 5 Numaralı Mühimme Defteri (973/1565-1566), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1994, hk.68 (Bundan sonra "5 Numaralı Mühimme Defteri" şeklinde kısaltılacaktır); 6 Numaralı Mühimme Defteri 972/1564-1565 Özet, *Transkripsiyon ve İndeks, I-II*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1995, hk.1086 (Bundan sonra "6 Numaralı Mühimme Defteri" şeklinde kısaltılacaktır).

¹⁴⁷ 6 Numaralı Mühimme Defteri, hk.16.

¹⁴⁸ 5 Numaralı Mühimme Defteri, hk.105.

¹⁴⁹ 6 Numaralı Mühimme Defteri, hk.1363.

Bunların dışında farklı adli ve idari görevlerde kendisine tevdi edilmiştir. Bu bağlamda Hama taraflarında bazı kabilelerin isyan üzere oldukları, bazı haramilerinde bunlara katılarak çevreye zarar verdikleri, gerekli uyarıların yapılarak bunların doğru yola davet edilmelerine rağmen söz dinlemedikleri ve her ne şekilde olursa olsun adalet dairesinde kalmak kaydı ile mezkûr kabilelerin haklarından gelinmesi Lala Mustafa Paşa'ya buyrulmuştur.¹⁵⁰

Bir başka hükümde, Şam'da asi Arapların kullandığı silah teçhizatının üretiminin yasaklanıp mevcut olanların da satın alınarak deftere kaydedilmesi emredilmiştir. Bu silahların bir kısmının Şam ve Halep'teki kale dizdarlarına teslim edilmesi, bir kısmının da hac yolundaki kalelere dağıtılması istenmiştir.¹⁵¹

Yine Halilürrahmandaki reayanın iki kabile olup birbiri ile geçinemedikleri ve sürekli kavga halinde olup Müslümanları rahatsız ettikleri, bu olaylara sebep olan Berekat adlı kişinin suçunun araştırılması ve suçunun sabit olması durumunda onun ve fitne ehlinin yakalanarak haklarından gelinmesi hakkındaki Dîvân-ı Hümâyûn'un Lala Mustafa Paşa'ya yolladığı bir diğer emri görülmektedir.¹⁵²

Lala Mustafa Paşa'ya bu konuda gönderilen emirlerin bir gereği olarak Şam civarındaki bazı bölgelerde karışıklık çıkartan Arap aşiretleri üzerine varmış ve bunların haklarından geldiğine dair yazdığı mektubu, asilerin kesik başları ile birlikte payitahta yollamıştır. Kendisinin mektubuna gönderilen cevapta ise; övgüye mazhar gayretlerini, ahalinin huzuru için bundan sonra da devam ettirmesi temenni edilmiştir.¹⁵³

Bunların dışında Şam civarındaki zanlıların teftiş edilip suçlarının ortaya çıkartılıp şeran hak ettikleri cezaya çarptırılmaları, bir sipahinin Nablus'ta işlediği cürümlerle ilgili suçunun tespit edilmesi ve mezburun yaptığı haksızlıkların adaletli şekilde giderilmesi,¹⁵⁴ Şam yeniçerilerinin kethüdası olan Pervane'nin halka zulmettiği ve yerine başkasının tayin edilmesi ile alakalı da kendisine emirler gönderilmiştir.¹⁵⁵

Şam Beylerbeyi olarak kendisine yazılan bir başka konu başlığı ise, yol emniyeti ile ilgili gerekli tedbirlerin alınması hususundadır. Bununla alakalı olarak Mısır ve Kudüs-i Şerîf

¹⁵⁰ 5 Numaralı Mühimme Defteri, hk.253.

¹⁵¹ 7 Numaralı Mühimme Defteri, hk.32.

¹⁵² 5 Numaralı Mühimme Defteri, hk.428; Benzer bir hüküm için bkz. 6 Numaralı Mühimme Defteri, hk.739.

¹⁵³ 7 Numaralı Mühimme Defteri, hk.28, Tarih: 7 Safer 975/13 Ağustos 1567.

¹⁵⁴ 5 Numaralı Mühimme Defteri, hk.258.

¹⁵⁵ 5 Numaralı Mühimme Defteri, hk.1047; Ayrıca bkz. 6 Numaralı Mühimme Defteri, hk.1194.

yolunun emniyeti için Leccun sancağında olan Cübeyre karyesindeki kârgir hanın tamir edilerek kalede görevlendirilecek askerlere berat verilmesi istenmiştir.¹⁵⁶

Lala Mustafa Paşa'ya tımar sistemine dair hükümlerde yazılmıştır. Şam'dan tımar ve gedik tevcihi için ellerine hüküm verilenlere zorluk çıkarılmayıp tevcihin yapılması kendisine bildirilmiştir.¹⁵⁷ Halep'ten hac kafilelerine hizmet için görevlendirilen erbâb-ı tımara ilaveten Şam'dan da sipahiler görevlendirip hacılarla göndermesi de kendisinden beklenmiş bir hizmettir.¹⁵⁸

Ticaret için Kıbrıs'tan Halep'e gelip buradan satın aldığı harp aletlerini Hristiyan memleketlerine gönderen Fransis adlı zimmînin alı konması ve işlediği iddia edilen suçunun araştırılması ve suçu sabit görülürse küreğe konulmak üzere İstanbul'a yollanması, Halep Beylerbeyi ile birlikte Lala Mustafa Paşa'ya yazılmış bir başka hüküm konusudur.¹⁵⁹ Yine Halep'ten bazı tüccarların harp aletlerini kâfir memleketleri ve İran'a gönderdiklerinden bahisle, bu konuda titiz davranarak ülke dışına çıkarılması yasak olan askeri mühimmat malzemelerinin başka ülkelere götürülmemesi konusunda gerekli tedbiri alması Lala Mustafa Paşa'dan istenmiştir.¹⁶⁰ Şam ve Halep beylerbeylerine yazılan bir diğer ortak bir hükümde ise; Arafat'a gelecek suyunun inşası için taş ustasına ihtiyaç duyulduğu ve Şam'dan kâfi miktarda taş ustası tedarik edilerek bu iş için görevlendirilen Mısır Beylerbeyinin emrine gönderilmesi gerektiği belirtilmiştir.¹⁶¹

Mustafa Paşa'ya yollanan ve idari işlerinde tedbirli olması konusunda bir uyarı niteliği de taşıyan bir emirde; fitne ehli olan Yahudilerden Samiri denilen bir grubun bazı devlet görevlilerin yanlarında katip olarak görev aldıkları ve bunların Müslümanların mallarına zarar verdiği; bu sebeple bundan sonra hiçbir devlet görevlisinin bunları katiplikle veya ehl-i islamlarla ilgili başka işlerde çalıştırmaması, aksi takdirde sorumluluğun kendisine ait olacağı ifade edilmiştir.¹⁶²

Lala Mustafa Paşa'dan Şam eyaleti dahilinde bazı mali tedbirler almasına ilişkin isteklerde de bulunulmuştur. Bu bağlamda Hac zamanlarında daha önceden Hac Emirliği yapmış olan Murad'ın icra ettiği uygulamaların esas alınması ve mukaddimler zimmetinde

¹⁵⁶ 6 Numaralı Mühimme Defteri, hk.240

¹⁵⁷ 6 Numaralı Mühimme Defteri, hk.128. benzer hükümler için bkz: hk.417, hk.524; 7 Numaralı Mühimme Defteri 975-976/1567-1569, I-II-III, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yayınları, Ankara, 1997, hk.528. (Bundan sonra "7 Numaralı Mühimme Defteri" şeklinde kısaltılacaktır).

¹⁵⁸ 6 Numaralı Mühimme Defteri, hk.844.

¹⁵⁹ 5 Numaralı Mühimme Defteri, hk.198

¹⁶⁰ 5 Numaralı Mühimme Defteri, hk.217.

¹⁶¹ 5 Numaralı Mühimme Defteri, hk.1492, hk.1340.

¹⁶² 5 Numaralı Mühimme Defteri, hk.470.

bulunan mirinin alacağı paranın kimde olduğunun tespit edilip tahsil edilmesi,¹⁶³ yine bir takım görevlilerin verdiği ziyanların giderilmesi ve devlete borcu olanlardan mallarına el konularak tahsilatın yapılması da Lala Mustafa Paşa'dan talep edilmiştir.¹⁶⁴

Bu mali tedbirlere müteallik olarak ayrıca; devlete borcu olan bazı mukaddimlerin borcunu ödemedikleri ve bunlara ödenecek deve kirasından kesintiler yapılmak sureti ile paranın tahsilinin yapılması, mukataa alacakları ile ilgili gerekli tahsil ve düzenlemelerin hayata geçirilmesi, Şam tımar defterdarı Mahmud'un miri mal tahsili için kendisine lazım olan askerin verilmesi buyrulmuştur.¹⁶⁵ İlâveten hacıların muhafazasına tayin olunan sipahilere deve yerine kira bedeli verilmesinin hazinenin yararına olacağı ve buna uymayanlarında tımarlarının ellerinden alınması,¹⁶⁶ Beyrut dizdarı iken vefat eden Kasım'ın ölünceye kadar zimmetinde bulunan kaleye ait askeri ve diğer eşyaların sayımının yapılması ve eksikliklerinin tespiti, hasarı olanı varsa sorumlunun bulunarak tazmin ettirilmesi¹⁶⁷ gibi hususlar da kendisine emredilen meseleler olmuştur.

Lala Mustafa Paşa'dan Şam eyaletindeki devlet otoritesini tesis amacı ile bazı cezalandırmaları yapması da istenmiştir.¹⁶⁸

Bu hususa ilişkin Şam'da fesat çıkartıp görevlilerle çatışmaya giren Şerafeddin'in yakalanıp başkalarına ibret olacak şekilde cezalandırılması, mezburu kurtarmak için başkaldıran tüfekli yandaşlarının dağıtılıp tüfeklerinin ellerinden alınması ve bundan sonra halkın tüfek kullanılmasına müsaade edilmemesi,¹⁶⁹ bunun yanı sıra hakkında şikayet olan imaret-i amire mütevellisi Molla Ağa ile ilgili teftişin yapılması ve haksızlık yaptığı tespit edilirse haksızlığa uğrayanların haklarının verilmesi, Gazze sancağındaki bazı sipahilerin başka sancaklardan hacca giden sipahileri örnek göstererek hacca gitme isteklerinin mahmil-i şerife hizmet etmek şartı ile karşılanmasına dair hükümlerde bu bağlamdaki istekler olarak Lala Paşa'ya gönderilmiştir.¹⁷⁰

Lala Mustafa Paşa'dan özellikle haklarında şikayet olan şahıslar ve şikayet edilen konular hakkında teftiş işlemi yaparak var olan haksızlıkları gidermesine dair birçok istekte bulunulmuştur.

¹⁶³ 5 Numaralı Mühimme Defteri, hk.1248.

¹⁶⁴ 5 Numaralı Mühimme Defteri, hk.508-509.

¹⁶⁵ 5 Numaralı Mühimme Defteri, hk.519-521.

¹⁶⁶ 5 Numaralı Mühimme Defteri, hk.1046.

¹⁶⁷ 5 Numaralı Mühimme Defteri, hk.1239.

¹⁶⁸ 5 Numaralı Mühimme Defteri, hk.550, hk.565.

¹⁶⁹ 5 Numaralı Mühimme Defteri, hk.1091.

¹⁷⁰ 5 Numaralı Mühimme Defteri, hk.640.

Bu cümleden olarak Halilürrahman'daki bir vakıfta adaletsizlik yapıldığı yolundaki şikayetlerin araştırılarak adaletsizliğin giderilmesi,¹⁷¹ imaret-i amire evkafına bağlı Zeydani Köyü halkından bir şahsın katledilip eşyalarının çalınması olayında rol aldıkları iddia edilen şahısların yakalanıp teftiş olunmaları ve buna göre cezalarının verilmesi,¹⁷² eski Kudüs Kadısı'nın 300 yıllık sebili yıkıp yerine kahvehane yaptırdığı ve bunun dışında birtakım yolsuzluklar yaptığının tespit edildiği; bu sebeple şundaki görevinden azledilerek hakkında tahkikat yapılması ve işlediği bütün suçların yazılıp merkeze bildirilmesi Lala Mustafa Paşa'dan istenmiştir.¹⁷³

Tüm bunların dışında Lala Mustafa Paşa'ya muhtelif konularla ilgili hükümler yazılmış ve yerine getirmesi istenmiştir.

“Hürrem Sultan'ın Kudüs-i Şerîf'teki imareti evkafına su ve zeyt bedelinden dolayı borçlu olan Kenise ve Haliv mezraları ile Sayda ahalisinden söz konusu alacakların tahsil edilmesi¹⁷⁴ ve buradaki evkafın malının korunması için birkaç asker görevlendirilmesine” merbut yazılan hüküm bunlardan bir tanesidir.¹⁷⁵

Mekke Şerifi'nin istediği togulga ve doğanların Şam'dan tedarik olunup gönderilmesi Şam Beylerbeyinden talep edilen ilginç bir hüküm olarak telakki edilebilir.¹⁷⁶ Yine Şam havalisinde işlenen bazı mallara vurulan damgalarda Esma-i Hüsna'dan isimler görülmekte olduğundan bunların uygun olmaması sebebi ile değiştirilmesi emredilmiştir.¹⁷⁷

Sultan Süleyman'ın Şam'da yaptırdığı caminin yanına inşa edilen yeniçeri odalarının kendilerine lazım olmadığından bahisle, burası hakkında hangi eylemin yapılmasının uygun olacağının incelenerek münasip olanın yapılması¹⁷⁸ ve rahmetli padişahın, Medine'de günde bir hatm-i şerif okunmasını şart koştuğu halde 2 yıldır hatim okuyucularına ücretlerinin ödenmediği; bu sebeple geçen süre içerisindeki ücretlerin Şam hazinesinden ödenmesi de Şam Beylerbeyi olarak Lala Mustafa Paşa'ya yazılmıştır.¹⁷⁹

¹⁷¹ 5 Numaralı Mühimme Defteri, hk.677.

¹⁷² 5 Numaralı Mühimme Defteri, hk.729.

¹⁷³ 5 Numaralı Mühimme Defteri, hk.1248.

¹⁷⁴ 6 Numaralı Mühimme Defteri, hk.54.

¹⁷⁵ 6 Numaralı Mühimme Defteri, hk.57.

¹⁷⁶ 6 Numaralı Mühimme Defteri, hk.335.

¹⁷⁷ 5 Numaralı Mühimme Defteri, hk.230.

¹⁷⁸ 7 Numaralı Mühimme Defteri, hk.383.

¹⁷⁹ 7 Numaralı Mühimme Defteri, hk.401.Tarih: 24 Rabiü'l-Evvel 975/28 Eylül 1567.

Kendisine yazılan emir ve isteklerin dışında Lala Mustafa Paşa'da Şam Beylerbeyi olduğu dönemde zaman zaman idari ve ekonomik alanlarda bazı tedbirlerin alınmasına ilişkin payitahta bazı arzlarda bulunmuştur.

Nitekim 25 Receb 975/25 Ocak 1568 tarihli bir hükümde bu durumu görmek mümkündür. “Vezir Mustafa Paşa, Şam varidatının yeniçerilerin mevacibine ve hacıların masraflarına yetmediğini bildirdiğinden, Trablus İskelesi ile harir mukataasının Haleb Defterdarı, Trablus’a tâbi Lazkiye, Safed ve Hımıs mukataalarının da Şam Defterdarı tarafından zapt olunmak üzere hüküm gönderildiği, Şam Defterdarının tahsilata dikkat etmesi ve bu konuda gereken gayreti göstermesi istenmiştir.”¹⁸⁰

Şam beylerbeyliği döneminde Mustafa Paşa'nın Divân Kâtibi olarak Şam'da bulunan Gelibolulu Mustafa Âlî;¹⁸¹ onun Şam Beylerbeyi olarak sürekli çarşı-pazar dolaştığını ve denetimler yaparak yerinde tedbirler aldığını, böylece zulüm ve eşkıyalığın şehirden uzaklaştığını belirtmiş ve bu durumu beyitlerle şöyle ifade etmiştir:

“Fitne bidârlar göz açamadı

Kaldı ser-hâb-ı havfu haşyetde

Şöyle yandı meşâil-i tedbîr

*Kalmadı kimse künc-i zulmetde”*¹⁸²

Lala Mustafa Paşa'nın Şam'da bulunduğu sırada Kanuni Sultan Süleyman, Sigetvar seferine çıkmış ve Sigetvar Kalesi'nin fethinden bir gün önce vefat etmiştir. (7 Eylül 1566) Kanuni'nin yerine hayatta kalan tek oğlu olan ve Mustafa Paşa'nın önceden lalalığını yaptığı II. Selim tahta çıkmıştır. Bu durum şüphesiz Lala Mustafa Paşa'nın uzun yıllardır beklediği bir gelişme olarak değerlendirilmelidir. Zira II. Selim'in padişah olması ile birlikte kendisinde Vezîriâzamlık ümidi belirtmiştir. Bu ümidi hayatının sonuna kadar besleyecek olan Lala Mustafa Paşa, o dönem Sokullu Mehmed Paşa gibi güçlü bir Vezîriâzamanın varlığı karşısında bu isteğine ulaşamamıştır.¹⁸³

Sultan II. Selim'in tahta çıkmasından sonra da Şam Beylerbeyi olarak görevine devam eden Lala Mustafa Paşa, o sıralarda Yemen'de çıkan Zeydî isyanının giderek büyümesi sonucu

¹⁸⁰ 7 Numaralı Mühimme Defteri, hk.809; ayrıca bkz. hk.814.

¹⁸¹ Cemal Göçmen, *Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Heft Meclisi*, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Afyon 2009, s.1.

¹⁸² *Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Heft Meclisi*, s.75.

¹⁸³ Kütükoğlu, “Lala Mustafa Paşa”, *TDVİA*, s.73.

Yemen Serdarı olarak tayin edilmiştir.¹⁸⁴ Yemen serdarlığına ilaveten vezirlik rütbesi de verilen paşa, böylece kendini gösterme fırsatına kavuşmuştur. Lakin Şam'da iken Yemen seferi için tahsis edilen askerden ve teçhizattan memnun olmayıp merkezden yeni taleplerde bulunduğundan kendisine ek olarak ödeme ve asker temini yapılmıştır.

Bu sürede yaklaşık 4,5 ay geçtiği halde Şam'dan hareket etmemiş, kendisine gönderilen mükerrer emirler neticesinde Şam'dan Mısır'a doğru hareket etmiş ve serdar tayin edilişinden yaklaşık 5 ay sonra Mısır'a ulaşmıştır. Burada Mısır Beylerbeyi Sinan Paşa ile geçmişten gelen husumetleri nedeni ile anlaşmazlıklar yaşamış ve Yemen'e hareketi daha da gecikmiştir. Lala Mustafa Paşa, tüm bu olanlar karşısında Yemen Serdarı olarak görevlendirilmesinden 7,5 ay sonra serdarlıktan azledilmiştir.¹⁸⁵

Yemen serdarlığı ile birlikte vezirlikten de azledilen Lala Mustafa Paşa, hakkında birde tahkikat açılması ile de iyice zor duruma düşmüştür. Şam halkından birçok kimsenin paşanın kendilerine zulüm ve baskıda bulunduğunu iddia etmesi ve hakkındaki şikayetlerin artması sebebi ile kendisi hakkında bir teftiş-i amm açılmasına karar verilmiş ve Bursa Sancakbeyi Abdurrahman ile Şam ve Medine kadılarından oluşan bir heyetin soruşturmasından geçmesine hükmedilmiştir. Kendisine yazılan hükümde de, hakkındaki tahkikat sonuçlanana kadar Şam'dan ayrılmaması istenmiştir.¹⁸⁶

Bu süre zarfında Lala Mustafa Paşa Şam beylerbeyliğinden de azledilmiş ve yerine daha önce vekâleten Şam'a gönderilmiş olan Karaman Beylerbeyi Murad Paşa, Şam Beylerbeyli olarak tayin edilmiştir (20 Safer 976/14 Ağustos 1568).¹⁸⁷

Bu süreçte yeni Şam Beylerbeyi Murad Paşa'ya ve Şam Defterdarı'na gönderilen bazı emirlerde Lala Mustafa Paşa ile ilgili konulara yer verilmiştir.¹⁸⁸ Nitekim 1568 yılının Eylül ayının başlarında Murad Paşa'ya yazılan hükümde; Lala Mustafa Paşa'dan sabık Şam Beylerbeyi diye bahsedilerek, Hüdavendigâr (Bursa) Sancakbeyi Abdurrahman Bey'in sabık Şam Beylerbeyi Mustafa Paşa'nın teftişi ile görevlendirildiğinden, kendisine gerekmesi durumunda Şam çavuşlarından ve yeniçerilerinden istediği kadar asker verilmesi ve diğer hususlarda da yardımcı olunması emrolunmuştur.

¹⁸⁴ 7 Numaralı Mühimme Defteri, hk.606; Turan, "Lala Mustafa Paşa Hakkında", s.562.

¹⁸⁵ 7 Numaralı Mühimme Defteri, hk.1913; Tafsilat için bkz. Turan, "Lala Mustafa Paşa Hakkında", ss.569-570.

¹⁸⁶ Turan, "Lala Mustafa Paşa Hakkında", ss.569-570; Vusûlî, Lala Mustafa Paşa'nın Yemen serdarlığından azledilmesinden sonra İstanbul'a çağrıldığını kaydetmektedir. Bkz. Vusûlî, *Selîmnâme*, s.77.

¹⁸⁷ Pervin Sevinç, 955-982/1548-1574 Tarihli Osmanlı Beylerbeyi ve Sancakbeyleri Tevcih Defteri (563 nr.), Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1994, s.61.

¹⁸⁸ 7 Numaralı Mühimme Defteri, hk.2015.

Keza 20 Rabiü'l-Ahir 976/12 Ekim 1568'de Şam Defterdarına yazılan bir hükümde; “eskiden beri beylerbeyi haslarından olup eski Şam Beylerbeyi Mustafa Paşa tarafından tevziât esnasında kendi adamlarına verilen yerlerin emr-i şerif ile verilenler hariç Şam Beylerbeyi Murad Paşa'ya tevcihi; eski defterlerde maktû kaydedilmeyen yerlerin defter-i cedîde maktû kaydedilmemesi; ayrıca eskiden beri olan, havâss-ı hümâyuna kaydedilen yerlerin başkasına verilmiş olsa bile tekrar havâss-ı hümâyuna kaydedilmesi ile züamâ ve sipahi tımarlarından olup havâss-ı hümâyuna yaramayan yerlerin züamâ ve erbâb-ı tımara tevzi edilmesi” ile ilgilidir.¹⁸⁹

Sonuç olarak 6 Kasım 1563 tarihinde tayin edildiği görevinden 14 Ağustos 1568 yılında azledilmiş olan Lala Mustafa Paşa, neredeyse 5 yıla yakın bir süre Şam beylerbeyliği vazifesini yürütmüştür. Daha önce tayin edildiği 2 sancakbeyliği ile Şam dışındaki 4 beylerbeyliği görevleri içerisinde en uzun süre görev yaptığı yer Şam olmuştur. Ayrıca Şam'daki görev süresi tayin edildiği diğer tüm idari görev sürelerinin toplamından da daha uzundur. Gelibolulu Âli ve ondan naklen Peçevî, Lala Mustafa Paşa'nın Şam beylerbeyliğinin müddetini 8 yıl olarak zikretseler de¹⁹⁰ mühimme hükümlerinden buradaki vazifesine 5 yıla yakın bir süre devam ettiği kesin bir şekilde anlaşılmaktadır.

Lala Mustafa Paşa'nın tayin edildiği Yemen serdarlığı ile vezirlik rütbesi onun kendisini göstermesi için bir fırsat olarak ortaya çıksa da; olaylar tam tersine cereyan etmiş ve sonuç olarak serdarlıktan, vezirlikten ve Şam beylerbeyliğinden olmak üzere aynı anda üç görevinden birden azledilmesine neden olmuştur.

1.2.9. Kubbe Vezirliği Dönemi

Lala Mustafa Paşa, hakkında açılan soruşturma sürerken bizzat Gelibolulu Mustafa Âlî'ye yazdırdığı bir mektubu Sultan II. Selim'e yollamıştır. Mektubunda, lalalık sıfatından da istifade ederek ve lalası olduğu dönemlerdeki sadakatinden bahsederek padişahı merhamet talep etmiştir.¹⁹¹

¹⁸⁹ 7 Numaralı Mühimme Defteri, hk.2012, 2267; Turan, “Lala Mustafa Paşa Hakkında”, s.570, 572.

¹⁹⁰ Turan, “Lala Mustafa Paşa Hakkında”, s.557; Peçevî I, s.310; Şerafettin Turan ise eserinde, Şam beylerbeyliğine tayin tarihinin tespit edilemediğini belirterek Âli'nin verdiği bilgiye ihtiyatlı yaklaşmış ve net bir süre vermemiştir. Lakin arşiv kayıtlarından Lala Mustafa Paşa'nın Şam'a tayin ve azil tarihi net olarak takip edilmektedir.

¹⁹¹ Turan, “Lala Mustafa Paşa Hakkında”, s.572.

Âlî, Lala Mustafa Paşa'nın Sultan II. Selim'e mektubunda şöyle dediğini aktarır: “*Lala Mustafa Paşa Vezaretle Yemen ıslahına Serdar iken azlolundukda Sultan Selim merhuma arz-ı muhabbet ve ubudiyetidir.*

Devlet budur ki sen şâh-ı Âli mürüvvetün

Yoluna baş ve can verip hak-saâr olam

Erlik midir ki düşmanına varmadan dönüp

Bir namdâr benden iken şermsâr olam” ifadeleri geçmektedir. Mektubun devamında ise şu dizeler dikkat çekmektedir:

“Padişah himmet etti ben hake

Hak iken başım erdi eflake

Ne mutahhar kale ne evladı

Pak ola tihum ile her vadi

Eyleyem Çak şu denlü ceng-ü cidal

*Gayret'ü ar yok mudur bende”*¹⁹²

Mektubunda yer alan mısralarda Lala Mustafa Paşa, padişaha övgüler dizerek Yemen serdarlığından kaçmadığını aksine mühimmatının kendisine eksik gönderildiğini, bunu temine çalışırken Osman Paşa'nın önden gitmesinin emredildiğini, ayrıca tüm bunların kendisinin ihmali ve gayretten yoksun olduğunu göstermek için yapıldığını belirterek affını talep etmiştir. Muhtemelen o, Sokullu Mehmed Paşa ve Sinan Paşa'dan dolayı şekilde şikayette bulunarak onların eksik mühimmat vermesi ile kendisine çıkardıkları zorluklar karşısında harekete geçemediğini anlatmaya çalışmış ve bu konuda kendisinin ihmali olmadığını ifade etmiştir.¹⁹³

Bu sıralarda hakkında açılan soruşturma dosyasının İstanbul'a gönderilmesi ile Lala Mustafa Paşa'da İstanbul'a gelmiştir. Hammer, onun payitahta geldiğinde hapsedildiğini iddia etse de Osmanlı kroniklerinde bu konuda bir malumat verilmemiştir.

Lala Mustafa Paşa'nın payitahta geldikten sonra, araya giren şefaatçiler vasıtası ile suçunun affedildiği ve altıncı vezir olarak Dîvân-ı Hümâyûna girdiği görülmektedir.¹⁹⁴

¹⁹² Gelibolulu Mustafa Âlî, *Menşü'l-İnşâ*, haz. İ. Hakkı Aksoyak, Bizim Büro Basımevi, Ankara 2007, ss.71-72.

¹⁹³ Âlî, *Menşü'l-İnşâ*, s.73.

¹⁹⁴ Turan, “Lala Mustafa Paşa Hakkında”, ss.572-573; Şerafettin Turan Gelibolulu Âlî'den nakille bu isimlerin kim olduklarını şöyle açıklamaktadır. *Mir-i Alem Celal Bey*, (Şair olan bu zat Sultan II. Selim'in şehzadeliğinden beri yanında bulunmuş, Padişahın tahta cülusu ile Mir-i Alem olarak görev almıştır.) *Mirahor-ı kebir Siyavuş Ağa*, (Kendisi Yeniçeri ağalığı ve Veziriâzamlik görevlerinde bulunmuştur.) *Şair Hubbi Hatun* (Asıl adı Ayşe olup, Sultan II. Selim'in hocası Şems

Nitekim Âlî'de, onun korku ve endişe dolu bir halde payitahta geldiğini belirtirken;¹⁹⁵ Selânikî ise, sabık Serdar ve Şam Beylerbeyi Mustafa Paşa'nın çağrılması ile üzgün ve acele bir şekilde İstanbul'a geldiğini ve padişahın merhameti ile affedileceğinden ümitvâr olarak padişah nezdinde Hoca-ı Şah-ı Cihan Ataullah Efendi ve Celal Bey'i şefaathî olarak araya koyduğunu ifade etmiştir.¹⁹⁶

Nitekim Ataullah Efendi ve Celal Bey'de; lalanın eski hizmetlerini padişaha aktarıp affedilmesini talep etmişlerdir. Bu görüşmenin padişahın Çatalca av konağında iken olduğunu anlatan Selânikî'ye göre; sonunda Mustafa Paşa'nın çabası sonuç vermiş ve Sultan II. Selim eski lalasını Dîvân-ı Hümâyûn'a vezir olarak (mesned-i vezaretle) tayin etmiştir.¹⁹⁷

Böylece Lala Mustafa Paşa Yemen serdarlığı görevini yerine getirmediği iddiası ile suçlu bulunarak azledilmiş, akabinde hakkında açılan soruşturma ve teftiş ile zor bir dönemden geçmiştir. Belki de vaziyeti idam edilebileceği bir noktaya gelecekken; Sultan II. Selim bu dönemde eski lalasını desteksiz bırakmamış ve himaye ederek Kubbe Vezirliğine tayin etmiştir.¹⁹⁸

Mustafa Paşa Kubbe Veziri olarak tayin edildiğinde, Vezîriâzam Sokullu Mehmed Paşa ile arasında Vezîriâzamlık makamı yüzünden önceden beri var olan husumet bulunmaktaydı. Haddizatında Sokullu Mehmed Paşa'nın, Mustafa Paşa'nın Yemen serdarlığına atanması ve eksik mühimmatla zor durumda bırakılmaya çalışılması ile onun Mısır'da Sinan Paşa ile karşı karşıya kalması ve sonunda serdarlıktan azledilerek Şam'da teftiş olunması gibi hadiselerde önemli ölçüde pay sahibi olduğu düşünülmektedir. Buna mukabil Mustafa Paşa'nın Divân'a vezir olarak girdikten sonra hemşerisi Sokullu ile aralarındaki buzların kısmen eridiği ve ikili arasında ilişkilerin düzeldiği görülmektedir.¹⁹⁹

Bu konuya ilişkin görüş bildiren Gerlach, Mustafa Paşa'nın vezir olarak atanmasının ardından, Sokullu Mehmed Paşa'nın hiçbir şeyden haberi yokmuş gibi davrandığını ve onu

Efendi'nin zevcesidir.) ve onun damadı *Molla Çelebi* olarak vermektedir. Gelibolulu Âlî, Selânikî'nin zikrettiği padişah hocası Ataullah Efendi'yi zikretmemektedir. Mehmed Bin Mehmed ise bu isimleri; padişahın musahibi Celal Bey, mirahur Siyavuş Ağa, Cinni Hatun ve damadı Molla Çelebi olarak ifade etmiştir. Bkz. Mehmed B. Mehmed, *Nuhbetü't-Tevârih*, s.292.

¹⁹⁵ Âlî, *Künhü'l-Ahbâr II*, s.17.

¹⁹⁶ Celal Bey padişahın musahibi iken vefat ettiğinde, Âlî'nin naklettiğine göre; “*Lala Mustafa Paşa'nın iyi eğitilmiş, eskisine denk bir musahip gerektiğine işaret etmesi üzerine, önceden Edirne kadısı iken emekli edilen halkın gururu ve mollaların şerefi Mevlâna Şemsüddîn-i Kâmî için ünlü bir şair ve şöhreti büyük bir yazardır denilerek Padişah hazretleri ile beraber bulunma nimetine ve sohbet ricasının saadetine lâyık*” görülmüştü. Bkz. Esra Keskinçiling, *Gelibolulu Mustafa Âlî Tefriyatname*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2009, s.361.

¹⁹⁷ Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî, I-II*, haz. Mehmet İpşirli, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999, s.74 (Bundan sonra “*Selânikî*” şeklinde kısaltılacaktır).

¹⁹⁸ J. Heindrik Kramers, “Lala Mustafa Paşa”, *Encyclopaedia of Islam*, c.7, s.720.

¹⁹⁹ Turan, “Mustafa Paşa Lala Hakkında”, s.573; Gelibolulu Âlî'nin konuyla ilgili değerlendirmeleri için bkz. Âlî, *Künhü'l-Ahbâr II*, ss.12-16.

dostça selamladığını kaydetmiştir.²⁰⁰ Fleischer ise, Mustafa Paşa'nın Divân'a vezir olarak atanmasının II. Selim'in kendisine verdiği özel önemi gösterdiğini ve Sokullu'nun bunu fark ederek kendisine iyi muamele ettiğini; Mustafa Paşa'nın da Sokullu'nun üstün konumunu anlayarak onun otoritesini tehdit etmeyeceğini kabul ettiğini ve böylece ikisinin uzlaştıklarını ifade etmiştir.²⁰¹

İkili arasındaki bu duruma o sıralarda yaşanan bir olayda örnek olarak verilebilir. 1569 yılı aralık ayında İstanbul'daki bir Yahudi mahallesinde çıkan yangın vaktinde müdahale edilmediği için söndürülememiştir. Yangını söndürmekle sorumlu olan Sokullu Mehmed Paşa'nın damadı Yeniçeri Ağası Cafer Ağa, hasta olduğundan duruma müdahale edememiş ve padişah bunu öğrenince hiddetlenerek Cafer Ağa'yı azledip yerine Siyavuş Ağa'yı tayin etmiştir.

Bu yangının bir müddet devam ettiği ve büyük zararlar meydana getirdiği anlaşılmaktadır. Bu hususta padişah, Vezîriâzam olarak niye zamanında tedbir almadığı konusunda Sokullu'ya serzenişte bulunduğunda; Âlî'nin kaydına göre Sokullu Mehmed Paşa korkusundan cevap verememiş, fakat Lala Mustafa Paşa araya girerek padişahla olan yakın münasebetinin de etkisi ile Yahudi mahallesindeki evlerin sıklığı ve rüzgarın şiddeti yüzünden söndürme işleminin müşkül olduğunu ve bu yüzden geç söndürüldüğünü belirterek Sokullu'yu padişahın gazabından korumuştur. Bu olay üzerine Sokullu Mehmed Paşa, lalanın sözlerinden memnun olmuş ve aralarındaki muhalefet hali yerini hoş bir duruma bırakmıştır.

Lala Mustafa Paşa, Dîvân-ı Hümâyûn'da vezir olduktan sonra en büyük rakibi olan Sinan Paşa'da adeta kendisini takip edencesine Yemen serdarlığının ardından İstanbul'a çağırılmış ve Divân'a yedinci vezir olarak girmiştir. Âli, Sinan Paşa Divân'a vezir olarak girdiğinde Divân-ı Hümâyûn vezirlerini; Vezîriâzam Mehmed Paşa, ikinci Vezir Pertev Paşa, üçüncü Vezir Piyale Paşa, dördüncü Vezir Ahmed Paşa, beşinci Vezir Zal Mahmud Paşa ve altıncı vezir Lala Mustafa Paşa olarak zikretmiştir.²⁰²

Mustafa Paşa vezir olduktan bir müddet sonra Venedik üzerine açılması planlanan Kıbrıs seferinin önemli destekçilerinden biri olmuş ve bu seferin serdarı olarak tayin edilmiştir. 1570-1571 yılı aralığında, yaklaşık 15 aylık bir kuşatma sonrası Kıbrıs'ı tamamen fetheden paşa muzaffer olarak payitahta dönmüştür.

²⁰⁰ Gerlach, *Türkiye Günlüğü I*, s.252.

²⁰¹ Fleischer, *Tarihçi Mustafa Âli*, s.52; Turan, "Mustafa Paşa Lala Hakkında", s.573.

²⁰² *Künhü'l- Ahbâr*, TTK, vr.442a.

Lala Mustafa Paşa Kıbrıs Fatihî olarak İstanbul'a döndükten sonra Kubbe Veziri olarak görevine devam etmiştir. Kıbrıs serdarlığı ile büyük bir komutan olduğunu kanıtlayan Mustafa Paşa'nın Divân'da itibarı arttığı gibi, Sultan II. Selim ile de yakınlığı ziyadesi ile perçinlenmiştir.²⁰³

Bu sıralarda Lala Mustafa Paşa'nın, Vezîriâzam Sokullu Mehmed Paşa ile olan ilişkisini kestirmek ise güçtür. Binaen-aleyh Sokullu, Kıbrıs seferi boyunca Mustafa Paşa'ya önemli yardımlarda bulunmuş, bilhassa donanmayı vaktinde yollayarak Serdar olarak Mustafa Paşa'nın Kıbrıs'ta zafer kazanmasına yaptığı bu gibi yardımlarla katkıda bulunmuştur.

Bu olayların etkisi ile de olsa gerek, Mustafa Paşa İstanbul'a döndükten sonra, II. Selim tarafından tebrik için huzura kabul edilip kendisine hilat giydirileceği sırada, “*Şevketlü padişahım, fetihleri ben gerçekleştirdiysem de, Vezîriâzam hazretlerinin tedbir ve yardımları ile bu fetihler gerçekleştirildi. Bu yüzden evvelce kendisine hilat giydirilmesi münasıptır*” diyerek Sokullu'yu ön plana çıkarmış ve kendisine teşekkür etmiştir.²⁰⁴

Buna mukabil batılı kaynaklar Sokullu ve Mustafa Paşalar arasındaki münasebette aksi yönde fikir belirtmişlerdir. Bunlardan Gerlach, “*Mustafa Paşa'yı Sokullu'nun can düşmanı olarak*” anmıştır.²⁰⁵ “Venedikli Giacomo Soranzo ise, Aralık 1575'e kadarki 6 aylık izlenimine göre, “*Kubbealtı'ndaki bütün paşalar Sokollu'ya düşmandı. Sürekli ona karşı faaliyetlerde bulunuyorlardı. Fakat veziriazam elindeki yetkiler sayesinde her zaman hepsinin üzerinde yer almayı başarıyordu*” demiştir. Balyos Antonio Tiepolo 1576'ya ait raporunda, “*Sokollu Mehmed Paşa'nın en azılı ve en tehlikeli düşmanlarının Piyale Paşa ile Lala Mustafa Paşa olduğunu; Sinan Paşa'nın kısmen bu ikisine duyduğu nefretten ötürü daha ziyade Sokollu'nun tarafını tuttuğunu; daha önemsiz olan Semiz Ahmed Paşa ve Zâl Mahmud Paşa'nın çoğunlukla pasif ve tarafsız kaldıklarını*” bildirmiştir. Tiepolo'nun halefi Giovanni Correr'da, “*Sokollu'nun diğer paşalarla rekabet içinde olduğunu*” ifade etmiştir.”²⁰⁶

Mustafa Paşa'nın Kıbrıs'tan ayrılarak payitahta dönmesinden kısa bir müddet sonra vuku bulan İnebahtı Savaşı'nda, düşman donanmasına mağlup olan ve birçok gemisini kaybeden Donanma-i Hümayun'un yeniden ıslahına başlanmıştır. Bu bağlamda İmparatorluğun birçok bölgesinde yeni gemilerin inşasına girişilmiştir. Donanmanın yeniden inşasına Lala

²⁰³ Turan, “Lala Mustafa Paşa Hakkında”, ss.577-578; İlkay Şener, *16 Numaralı Mühimme Defteri'nin (s.1-119) Transkripsiyon ve Değerlendirmesi*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2015, s.89, hk.54/108 (Bundan sonra “*16 Numaralı Mühimme Defteri*” şeklinde kısaltılacaktır). Mustafa Paşa'nın Kıbrıs'tan İstanbul'a avdet ederken beraberinde Sultan II. Selim'e pek kıymetli hediyeler getirdiği görülmektedir.

²⁰⁴ Turan, “Lala Mustafa Paşa Hakkında”, s.579.

²⁰⁵ Gerlach, *Türkiye Günlüğü I*, s.252.

²⁰⁶ Ahmet Önal, *Koca Sinan Paşa'nın Hayatı ve Siyasi Faaliyetleri (1520-1596)*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2012, s.65'ten naklen (Bundan sonra “*Önal, Koca Sinan Paşa*” şeklinde kısaltılacaktır).

Mustafa Paşa'da katkı sağlamıştır. Nitekim Antalya İskelesi'nde inşa olunan 10 kadırgadan üçünün masrafları, kendi hazinesinden karşılamak suretiyle Mustafa Paşa tarafından yaptırılmıştır.²⁰⁷

Vezir Mustafa Paşa, Dîvân-ı Hümayûn'da vezir olarak vazifesine devam ederken 28 Şaban 982/ 14 Aralık 1574 tarihinde, çok sevdiği ve her şeyini borçlu olduğu veli nimeti olan Padişah'ı Sultan II. Selim vefat etmiştir. Bunun üzerine Valide Sultan olan padişahın zevcesi ile Divân vezirlerinin ittifakı ile Şehzade Murad'a haber verilmiş ve II. Selim'in oğlu Şehzade Murad, Sultan III. Murad Han unvanı ile Osmanlı tahtına cülus eylemiştir.

Selânikî, padişahın cülusunu aktarırken; Lala Mustafa Paşa'nın da beşinci Vezir olarak cümle vüzerâ ve devlet erkanı gibi Babü's-sâde önünde icra edilecek cülus töreni için hazır bulunduğunu ifade etmiştir. 27 Aralık 1574 tarihinde Dîvân-ı Hümayûn vezirleri, yeni padişah tarafından kabul edilmiş ve kendilerine 4.000'er altın ile hilatlar verilmiştir.²⁰⁸

Lala Mustafa Paşa'nın özellikle Kıbrıs seferinden sonra 1577 Şark Seferi'ne kadar Dîvân-ı Hümayûn'da ne gibi görevler icra ettiğine dair arşiv ve kroniklerdeki bilgiler sınırlardır. Mevcut kayıtlar ise daha çok sefer dönemlerine ait emirleri ihtiva etmektedir.

Nitekim paşanın Kubbe Vezirliği dönemine ait bir arşiv kaydı da, arz eylediği bir hususla alakalıdır. Bu cümleden olarak paşanın Erzurum'da yaptırdığı bir köprü ile ilgili Erzurum Beylerbeyine ve Malazgirt Kadısı'na yazılan hükümden anlaşıldığı kadarı ile mezkûr köprüden geçişin ücretsiz olması gerekirken sancakbeyinin geçiş vergisi aldığı belirtilmiş ve Mustafa Paşa'nın arzına binaen bu durumun engellenmesi istenmiştir.²⁰⁹

Bunun dışında paşanın Kubbe Vezirliği dönemine ilişkin muhtelif bazı kayıtlarda takip edilmektedir. Bu bağlamda 1575 yılında İstanbul'da bulunan Avusturya elçilik heyetinde yer alan ve bu heyetle birlikte Mustafa Paşa'yı ziyaret eden Gerlach; Vezir Mustafa Paşa'ya 2 kupa, 1 saat, 1 pusula ve 1.000 filori hediye ettiklerini belirterek elçinin iki devlet arasında barış yapılmasına yardımcı olması hususundaki sözlerine, Mustafa Paşa'nın *“iki büyük hükümdar arasında barış yapılmasının iyi bir şey olduğunu fakat kendisi gibi savaşçı yapıda insanlar için savaşa gitmenin daha çok zevk verdiğini, kendisini baştan ayağı donatsalar ve en iyi yemekleri dahi önüne getirseler, savaşa gitmek kadar makbule geçmeyeceğini; çünkü savaşı kazananın*

²⁰⁷ Zülfiye Kaygusuz, *10 Numaralı Mühimme Defterinin Tahlil ve Transkripsiyonu (s. 1-178)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2006, ss.190-191, hk.177/265 (Bundan sonra “*10 Numaralı Mühimme Defteri*” şeklinde kısaltılacaktır). Tarih: 5 Şevval 979/20 Şubat 1572; Turan, “Lala Mustafa Paşa Hakkında”, ss.579-580.

²⁰⁸ *Selânikî I*, ss.100-101, 104.

²⁰⁹ İbrahim Etem Çakır, *10 Numaralı Mühimme Defterinin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi (s. 179-356)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2006, s.51, hk.190/282 (Bundan sonra “*10 Numaralı Mühimme Defteri II*” şeklinde kısaltılacaktır). Tarih: 15 Zilhicce 979/29 Nisan 1572.

her şeye sahip olacağını, savaşta vefat edenin ise inancı uğrunda şehitlik mertebesine ereceğini” söylediğini ifade etmiştir.²¹⁰

Yine 1576 yılında gerçekleşen bir olayı anlatan Gerlach, adı birçok suça ve rüşvete karışan Kantekuzenos hakkında şikayetlerin olduğunu, fakat Kantukezonos’un kendi adamı olmasından dolayı Sokullu’nun kendisine gelen şikayetçileri dinlemeyerek kovduğunu; bunun üzerine Sokullu muhalifi diğer paşaların durumu padişaha arz etmesi üzerine, Sultan III. Murad’ın Kantukezonos’un soruşturması ve teftişi işini Lala Mustafa Paşa’ya verdiğini belirtmiştir.²¹¹

Mustafa Paşa’nın Kubbe Vezirliği dönemi ile ilgili bilhassa payitahta olduğu dönemdeki kayıtlar kısıtlı olsa da, buna mukabil serdar olduğu dönemlerde yani sefer sırasında, seferle alakalı olmayıp bazı idari görevleri yerine getirmesinin istendiği görülmektedir. Bu duruma ilişkin, Kıbrıs seferi sırasında suç işlediği tespit edilen Zaîm Bâlî, Mustafa Paşa tarafından yakalanmış ve Girne Kalesi’ne hapsedilmiştir. Bu konuda payitahttan paşaya gönderilen emirde; yakalandığı bildirilen Ayamavralı Zaîm Bâlî’nin kalitesine el konulup sefer için kullanılması ve kendisinin de Beyşehir Beyi Mehmed Bey nezaretinde İstanbul’a gönderilmesi istenmiştir.²¹²

Paşanın bir başka seferi olan Şark Seferi sırasında da kendisinden bazı taleplerde bulunulmuştur. Bu cümleden olarak sefer esnasında orduda bulunan hassa cebecilerinden Mustafa oğlu Mehmed’in bir kişiyi öldürdüğünün tespit edildiği ve bundan dolayı önce hapsedilip daha sonra güvenilir bir kefil ile payitahta gönderilmesi gerekliliği belirtilmiş; gelmemekte diretirse bir çavuş nezaretinde yollanması emredilmiştir.²¹³

Sefer sırasında Mustafa Paşa’dan istenen bir başka idari görevde ise; Çorum Sancakbeyi iken teftiş olunması için buradan alınarak Karahisar-ı Şarki’ye tayin edilen Çorum Beyinin son

²¹⁰ Gerlach, *Türkiye Günlüğü I*, s.217. Avusturya elçilik heyetinde Protestan vaizi olarak bulunan Gerlach, Avusturya Elçisi’nin İstanbul’da iken 1576 yılında Lala Mustafa Paşa’yı bir kere daha ziyaret ettiğini ve bu ziyarette elçinin: “*her yıl Hırvatistan, Macaristan ve diğer bazı bölgelerden binlerce insanın esir alınıp buraya getirildiğinden yakınmış*”; paşa buna karşılık: “*bunların paşalara bir faydası olmadığını, buraya getirilen fakir köylü çocuklarının Padişahın sarayında eğitilerek sonradan yüksek görevlere getirildiklerini, itibarlı kişiler olduklarını, kendi çocuklarının bile onların gerisinde kaldıklarını ve onların emri altına girmek durumunda olabileceklerini*” söylediğini belirtmiştir. Bkz. Gerlach, *Türkiye Günlüğü I*, s.481.

²¹¹ Gerlach, *Türkiye Günlüğü I*, ss.407-408.

²¹² *12 Numaralı Mühimme Defteri: 978-979/1570-1572: Özet, Transkripsiyon ve İndeks, I-II*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1996, hk.326; hk.511; hk.954 (Bundan sonra “*12 Numaralı Mühimme Defteri*” şeklinde kısaltılacaktır).

²¹³ Süleyman Nacak, *34 Numaralı Mühimme Defteri (H.986/M.1578) Transkripti ve Değerlendirmesi (s.164-326 arası)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2011, hk.443 (Bundan sonra *34 Numaralı Mühimme Defteri II*, şeklinde kısaltılacaktır). Ayrıca bkz. *34 Numaralı Mühimme Defteri II*, hk.449.

görevine binaen sefere katılmaya çalıştığı, bu nedenle kendisinin derhal tevkif edilerek bir çavuşla teftiş olunması için Çorum’a göndermesi istenmiştir.²¹⁴

Şark serdarlığı sırasında kendisine yazılan bir başka mesele de, Batum sancağında bulunan bir köy ahalisinin; köydeki Ali isimli zâimin kendilerinden fazla para aldığı ve diğer konularla ilgili de ilgili şikayette bulunmaları üzerine, Mustafa Paşa’dan bu keyfiyeti toprak kadılarına teftiş ettirip sonucu maddeler halinde bildirmesinin istenmesidir.²¹⁵

Lala Mustafa Paşa’nın vezirliği ile ilgili bu malumatların yanı sıra Kubbe Veziri olarak Dîvân-ı Hümâyûn’daki resmi unvanlarıyla ilgili bilgilerde bulunmaktadır. Bu bağlamda onun unvanları “*ekrem ’ül- vüzerâ efham ’ül- uzamâ desrûr-u sûtûde hisâl müşîr-i rûşen tedbîr-i mülk arâ dirgâm-ı pîşe-i hikmet-i zülcelâl samsam-ı kabze-i kudret-i lâyeza’l âlâ-i esinnet ’ül- mübârizîn vezîr-i dilber Lala Mustafa Paşa*” olarak geçmektedir. Bu unvanlar kendisine 973 tarihinde²¹⁶ Erzurum cengâverlerinin himmetiyle Tiflis’i fethederek Prens Alexandır’ı âdet-i kadîme vecihle kılıncının altından geçirdikten sonra bâ fermân-ı padişâhi nîmistiklâl ile Gürcistan’ı prens-i mezbûrun irâdesine terk ile Erzurum’u teşrifleri zamanında verilmiştir.”²¹⁷

II. BÖLÜM

²¹⁴ 34 Numaralı Mühimme Defteri II, hk.669.

²¹⁵ MHM.d.35/87.

²¹⁶ Burada verilen hicri 973 tarihi yanlış olup 1565-1566 yıllarına denk gelmektedir. Oysa Tiflis Mustafa Paşa tarafından 1578’de fethedilmiştir.

²¹⁷ Sezer, “Erzurum Lalapaşa”, s.4.

LALA MUSTAFA PAŞA'NIN SERDARLIKLARI

Bu bölümüm ilk rüknünde Lala Mustafa Paşa'nın, ilk serdarlığı olan Yemen serdarlığına tayin edilmesi, Yemen Serdarı olarak Şam ve Mısır'daki faaliyetleri, bu sıralarda Koca Sinan Paşa ile yaşadıkları ve sonunda Yemen serdarlığından azledilip teftiş edilmesi gibi hususlar ayrıntılı olarak incelenmiştir.

İkinci rüknünde ise; Lala Mustafa Paşa'nın Kubbe Veziri olarak atandığı ilk serdarlık olan Kıbrıs serdarlığı minvalinde; Kıbrıs seferinin nedenleri, seferle ilgili payitahtta ve imparatorluğun farklı yerlerinde yürütülen hazırlıklardan bahsedilerek; Mustafa Paşa'nın Kıbrıs'a hareketi ve yaklaşık 15 ay süren Kıbrıs'ın fethi sırasında yaptığı faaliyetler ve sefer sırasında meydana gelen olaylar derinlemesine izah edilmeye çalışılmıştır.

Bölümün son rüknünde ise, Lala Mustafa Paşa'nın son serdarlığı olan Şark serdarlığı öncesi ve sonrası ile ele alınmış; sefer hazırlıkları, ordunun Gürcistan ve Şirvan'daki fetihleri, Kars Kalesi'nin tamiri ile bu dönemde Safevîlerle yapılan muhtelif savaşıardan bahsedilerek, en nihayetinde Lala Mustafa Paşa'nın Erzurum'a dönmesi ve serdarlıktan azli meselesi üzerinde durulmuştur.

2.1. YEMEN SERDARLIĞI

2.1.1. Yemen'deki İsyanın Nedenleri

İlk defa Yavuz Sultan Selim döneminde Osmanlı tabiiyetine giren Yemen'de, yerel beylerin ve iktidar mücadelelerin olması dolayısı ile kesin bir hakimiyet kurulamamıştı.²¹⁸

Kanunî döneminde de bu şerâit devam ederken Mısır Beylerbeyi Hadım Süleyman Paşa Hint seferine çıkmış ve bu harekâtında Yemen'in Aden ve Zebid gibi önemli bölgelerini zapt ederek Yemen'de Osmanlı idaresini doğrudan tesis etmişti.²¹⁹

²¹⁸ Önal, *Koca Sinan Paşa*, ss.282-283.

²¹⁹ Hulusi Yavuz, *Kâbe ve Haremeyn İçin Yemen'de Osmanlı Hakimiyeti*, Serbest Matbaası, İstanbul 1984, s.75 (Bundan sonra "Yavuz, *Yemen'de Osmanlı Hakimiyeti*" şeklinde kısaltılacaktır). Ayrıca bkz. Hacı Âli Efendi, *Telhîsi'l-Berku'l-Yemânî / Ahbârü'l-Yemânî*, Tahlil ve Metin. Sadettin Baştürk, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Erzurum 2010, ss.75-78. (Bundan sonra "Telhîsi'l-Berku'l-Yemânî" şeklinde kısaltılacaktır).

Bu fetihlere rağmen Yemen'deki Osmanlı hakimiyeti zaman zaman tehditlere maruz kalmıştır. Özellikle Zeydî İmam Mutahhar'ın önderliğinde karışıklar vuku bulmuştur.²²⁰

Nitekim 1560 yılında Mahmud Paşa'nın Yemen beylerbeyliğine tayin edilmesi buradaki büyük isyana giden yolu açacaktır. Mahmud Paşa, idareciliği sırasında Yemen'de birçok zulmî uygulamalara ve haksızlıklara karışmıştır. Onun halktan ağır vergiler toplaması, haksız yere adam öldürtmesi, vb. hareketleri halkta tedirginlik oluşturmuştur.²²¹

Yemen seferinin açılmasına sebep olan büyük Zeydî isyanı, Mahmud Paşa'nın kötü yönetim tarzının etkisi sonucu; onun Yemen'den ayrılmasından itibaren başlayacaktır.²²² Zira paşanın uygulamalarından bıkan halkın bir bölümü dağlara kaçmış ve bir bölümü de Mutahhar'a sığınmıştır. Kötü yönetimin bir neticesi olarak eyaletteki birçok asker de firar eylemiş ve bu durum Mutahhar'ın elinin daha da güçlenmesine neden olmuştur.²²³

Yemen Beylerbeyi Mahmud Paşa'nın yerine, Rıdvan Paşa 20 Rabiü'l-Ahir 972/25 Kasım 1565 tarihinde Yemen Beylerbeyi olarak tayin edilmiştir.²²⁴

Rıdvan Paşa'nın da Yemen'e ulaştıktan sonra birtakım faaliyetlere girişmesi; Yemen'deki durumun daha karışık bir hal almasına ve olayın tam anlamı ile büyük bir isyana dönüşmesine yol açmıştır.²²⁵ Rıdvan Paşa'nın bu faaliyetlerinden haberdar olan Mahmud Paşa ise, intikam almak amacı ile Yemen'in ikiye ayrılması konusunda İstanbul'a müracaata bulunmuştur.²²⁶

Mahmud Paşa'nın girişimleri sayesinde Divân-ı Hümâyûn Yemen'i iki eyalete ayırmaya karar vermiştir.²²⁷ Böylece 17 sancaklı merkezi Sana şehri olan Sana eyaleti Rıdvan Paşa'ya, 12 sancaklı merkezi Zebid şehri olan Yemen eyaleti ise Murad Paşa'ya verilmiştir.²²⁸

²²⁰ *Telhîsi'l-Berku'l-Yemânî*, ss.89-94; Yavuz, *Yemen'de Osmanlı Hakimiyeti*, ss.52-53; Önal, *Koca Sinan Paşa*, s.283.

²²¹ Hulusi Yavuz, *Yemen'de Osmanlı İdaresi ve Rumûzî Tarihi I-II*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003, ss.CX- CXI (Bundan sonra "*Rumûzî Tarihi*" şeklinde kısaltılacaktır). Ayrıca bkz. 5 *Numaralı Mühimme Defteri*, hk.1686.

²²² Hulusi Yavuz, "XVI. Asırda Osmanlı Yemen Vilayeti", *Yeni Türkiye*, c.8, S.44, (2002), s.120.

²²³ *Telhîsi'l-Berku'l-Yemânî*, s.124.

²²⁴ 6 *Numaralı Mühimme Defteri*, hk.412. Tarih: 19 Rabiü'l-Ahir 972/24 Kasım 1564.

²²⁵ *Telhîsi'l-Berku'l-Yemân*, s.139; *Rumûzî Tarihi I*, s.CXIV; Rıdvan Paşa, Mahmud Paşa'nın zulmî idaresini araştırarak onun halka zulmettiğini, ahaliden gücünün üstünde vergiler topladığını, vb. tüm usulsüzlüklerini merkeze bildirmiştir. (*Telhîsi'l-Berku'l-Yemânî*, ss.139-140.)

²²⁶ Âli, *Kühû'l-Ahbâr II*, s.10; *Telhîsi'l-Berku'l-Yemânî*, s.140. Mahmud Paşa'nın asıl amacı, Yemen'in tek başına Rıdvan Paşa'nın idaresinde kalmasını önleyerek, kendi zulümlerinin İstanbul tarafından bilinmemesini sağlamaktır. Bkz. *Telhîsi'l-Berku'l-Yemânî*, s.140; Bu konuda müverrihlerin mütalaaları için bkz. Mehmed B. Mehmed, *Nuhbetü't-Tevârih*, s.283; *Peçevî I*, s.335-336.

²²⁷ 5 *Numaralı Mühimme Defteri*, hk.710; İlgili hükümde, Rıdvan Paşa'ya hitaben yazılan hükümde hülaseten; "Yemen vilayeti büyük olduğundan iki beylerbeyliğe ayrılması uygun görülerek Sana vilayetinin 17 sancak itibariyle kendisine, Yemen vilayetinin ise 12 sancak itibariyle Murad Bey'e verildiği ve kendi Beylerbeyliğine bağlı olacak sancak ve mukâataaları gösterir bir defterin kendisine gönderildiği; bundan sonra Murad Bey ile birlikte ittifak halinde memleketin muhafazasına gayret etmesi" istenmiştir. Konuyla ilgili ayrıca bkz. 5 *Numaralı Mühimme Defteri*, hk.711.

²²⁸ *Telhîsi'l-Berku'l-Yemânî*, s.141.

İki eyalet halinde teşkilatlandırılan Yemen’de, bu sıralarda Rıdvan Paşa’nın bazı uygulamaları da²²⁹ oluşan ikili ortamdan istifade etmeyi düşünen Zeydîler’e aradıkları fırsatı vermiştir. Nitekim isyana müsait olan Mutahhar, Yemen’in ikiye ayrılması ile birlikte harekete geçmiş ve Rıdvan Paşa’ya itaat etmeyip başkaldırmıştır.²³⁰ Yemen’in taksimi dolayısıyla birbirlerine karşı hoşnutsuzluk içinde olan²³¹ Rıdvan Paşa ile Murad Paşa da olaylara müdahale edememiştir. Bunun sonucunda Divan-ı Hümayun tarafından Rıdvan Paşa’nın azledilmiş, yerine Rus lakaplı Hasan Paşa tayin edilmiştir.²³²

Rıdvan Paşa’nın yerine tayin edilen Rus Hasan Paşa’nın gelmesini bile beklemeden Sana’dan ayrılması sonucu İmam Mutahhar Sana başta olmak üzere birçok bölgeyi ele geçirmiştir.

Yeni Sana Beylerbeyi Hasan Paşa, Eylül 1567’de Yemen’e geldiği zaman Osmanlı hakimiyetinde sadece, Murad Paşa’nın Beylerbeylik bölgesi olan Taiz ve Zebîd şehirleri kalmıştı ki, bunlardan Taiz de 17 Ekim 1567’de Mutahhar’a tabi Ali Bin Şevi tarafından işgal edildiğinden yalnızca Zebid Osmanlı idaresinde kalmış bulunuyordu.²³³

Sonuç olarak birçok faktörün tetiklediği Yemen isyanının sebepleri²³⁴ Lala Mustafa Paşa’ya yazılan hükümde de açıkça izah edilmiştir. Buna göre Sana Beylerbeyi olan Rıdvan Paşa bölgeden ayrıldıktan sonra, birçok kale İmam Mutahhar’ın eline geçmiştir. Sana’yı dahi kuşatan Mutahhar’a karşı şehri savunan Mehmed Bey’e Yemen Beylerbeyi Murad Paşa’nın bir miktar yardım gönderdiği fakat bu birliğin pusuya düşürüldüğü; ayrıca eski beylerbeylerinin reaya gösterdikleri haksız uygulamalar nedeniyle bölge halkının da destek vermesi ile fesat ehlinin isyan çıkardığı belirtilmiştir.²³⁵

²²⁹ Rıdvan Paşa’nın Yemen’deki uygulamalarına bakıldığında, ahaliye karşı haksız vergi topladığı ve halkı tahrik ettiği görülmektedir. (*Telhîsi’l-Berku’l-Yemânî*, s.143); Yerli halk bu uygulamaları, Zeydî lideri Mutahhar’a ve kardeşi Ali’ye şikayet etmiştir. Bu durum karşısında Mutahhar ve kardeşi de, bölgede galeyana gelmiş halkı daha da kızıştırarak Osmanlı idaresine karşı isyan çıkmasını ve fitnenin yayılmasını tetiklemişlerdir. Bkz. *Rumûzî Tarihi I*, s.CXVI; Zeydilikle ilgili ayrıca bkz. Zeydilikle ilgili detaylı bilgi için bkz. İlyaz Üzümlü, “Zeydîler”, *TDVİA*, c.44, ss.326-327. Ayrıca Zeydilik’le ilgili detaylı bilgi için bkz. R.Strothmann, “Zeydiye”, *MEBİA*, c.13. s.549.

²³⁰ Önal, *Koca Sinan Paşa*, s.283; *Telhîsi’l-Berku’l-Yemânî*, s.143.

²³¹ *Rumûzî Tarihi I*, s.CXXI; *Telhîsi’l-Berku’l-Yemânî*, ss.145-146; Mehmed B. Mehmed, *Nuhbetü’t-Tevârih*, s.284.

²³² Önal, *Koca Sinan Paşa*, s.283; Murad Paşa’nın Rıdvan Paşa’nın azlini istediği görülmektedir. Bkz. *Telhîsi’l-Berku’l-Yemânî*, ss.149-150.

²³³ Önal, *Koca Sinan Paşa*, s.283; *Rumûzî Tarihi I*, s.CXXI; *Telhîsi’l-Berku’l-Yemânî*, ss.172-173.

²³⁴ Yemen isyanının nedenleriyle ilgili değerlendirmeler için bkz. Turan, “Lala Mustafa Paşa Hakkında”, s.559; Âli, *Künhü’l-Ahbâr II*, s.10; Mehmed B. Mehmed, *Nuhbetü’t-Tevârih*, s.283; J. Von Hammer, *Devlet-i Osmaniye Tarihi*, tercüme. Mehmed Ata, c.6, Nefaset Matbaası, İstanbul, 1332. s.229; *Rumûzî Tarihi I*, s.CXXI-CXXII;

²³⁵ Turan, “Lala Mustafa Paşa Hakkında”, s.560; Arap beylerinden Ahmed Bey’e gönderilen bir fermanda da isyanın nedenlerinden bahsedilmiştir. Kendisine yollanan hükümde; sabık beylerbeyi Rıdvan Paşa’nın ahaliye zulmettiği, bunun üzerine ahalinin bazı arap eşkıyası ile birlikte olup isyan ettiği ve bu durumdan kurtulmak için Vezir Lala Mustafa Paşa’nın serdar tayin edildiği belirtilmiştir. Bkz. *7 Numaralı Mühimme Defteri*, hk.645; Yemen isyanına neden olan olayların belirtildiği diğer hükümler için bkz. *5 Numaralı Mühimme Defteri*, hk.1687; *7 Numaralı Mühimme Defteri*, hk.603, hk.611.

Dönemin kaynaklarına yansıyan tüm bu nedenler göz önüne alındığında Yemen'deki yerli halkın isyan ettiği, en önemlisi hile peşinde koşan İmam Mutahhar'ın bu durumu fırsata çevirerek ve halkı daha da tahrik ederek isyanı kendi bağımsızlık hareketine çevirdiği ifade edilebilir.

2.1.2. Lala Mustafa Paşa'nın Yemen Serdarlığına Atanması

Yemen Osmanlı Devleti için stratejik, askeri ve ekonomik açılarından son derece önemli bir yerdi. Ayrıca Mısır'ın ve Haremeyn'in güvenliği içinde Yemen'in elde tutulması elzemdi.²³⁶ Zeydî isyanı neticesinde hem Yemen'in hem de Kızıldeniz'in kontrolünün de tehlikeye girmesi üzerine Divân-ı Hümâyûn, bir askeri harekâtla isyanı bastırmak ve kayıpları telafi etmek istemiştir. Dolayısıyla Yemen meselesinin biran önce hallolması amaçlanarak ile buraya sefer açılması kararı alınmıştır.²³⁷

Bu minvalde evvela uzun bir süredir Habeş Beylerbeyliğinde bulunan Özdemiroğlu Osman Paşa, Sana Beylerbeyi tayin edilmiş ve bölgeye gitmesi için kendisine emir gönderilmiştir.²³⁸ Durumun ehemmiyet kesp etmesi üzerine daha sonra plan değiştirilerek, Osman Paşa'nın tayininden 14 gün sonra²³⁹ ise Lala Mustafa Paşa Yemen serdarlığına atanmıştır.²⁴⁰

O sıralarda Şam Beylerbeyi olan Lala Mustafa Paşa, selh-i cemaziye'l-ahir 975/31 Aralık 1567 tarihinde Vezirlik rütbesi verilerek Yemen'deki karışıklığı gidermek ve Zeydî isyanını bastırmak üzere Yemen Serdarı tayin edilmiştir.²⁴¹

Lala Mustafa Paşa'ya serdarlık fermanının ulaşmasının akabinde ne zaman yola çıkıp, sefer için hangi metodu takip edeceği ve hangi yoldan sefere gideceği sorulmuş ve cevabını

²³⁶ Yahya Yeşilyurt, Bülent Şığva, "Yemen'in Tarihi-Coğrafi Durumu ve Yeniden Fethine Dair Bir Manzume", *Tarih Dergisi*, S.51, (2010/1), ss.108-109.

²³⁷ Turan, "Lala Mustafa Paşa Hakkında", s.562; Önal, *Koca Sinan Paşa*, s.284.

²³⁸ Yavuz, "XVI. Asırda Osmanlı Yemen Vilayeti", s.125.

²³⁹ Danişment, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, c.2, s.374; Selânikî'ye göre bu sıralarda Şam beylerbeyi olan Lala Mustafa Paşa İstanbul'a bir tezkire gönderip, "Vilâyet-i Yemen feth-i cedide muhtaç olup elden gitti: Nam-u namus-i devlete bundan özge nice eksiklik ola! diye ırk-ı gayret-ü hamîyet-i Osmaniye'yi tahrik etmiştir." Bkz. Selânikî I, s.65.

²⁴⁰ 7 Numaralı Mühimme Defteri, hk.606; Turan, "Lala Mustafa Paşa Hakkında", s.562.

²⁴¹ Âlî, *Kühû'l-Ahbâr II*, s.12; Turan, "Lala Mustafa Paşa Hakkında", s.562; Lala Mustafa Paşa'ya bu konuda gönderilen emir şu şekildedir: "Şam Beglerbeğisine hüküm ki: Hâliyâ senün husûsunda avâtıf-ı âliyye-i şâhâne ve avârif-i seniyye-i mülûkânem zuhûr-u bürûz idüp berü cânibde hâslar tedârik olunca Şâm'da mutasarrıf olduğun hâsların ile Vezâret inâyet idüp ve Yemen'de vâkı' olan mühimmâtı varup görüp ol vilâyetün ahvâlin inâyet-i Hakk celle ve alâile hüsn-i intizâm virmek emridüp ol bâbda sana hükm-i şerîf ile bir Seraskerlik berâtı gönderilmiştir. Buyurdum ki: Vusûl buldukda, te'hîr itmeyüp irsâl olunan evâmîr-i âliye mücebince mu'accelen çıkup irişmek üzere olasın. Bu hükm-i şerîfüm sana ne gün varduğın ve ne zamânda çıkup ve ne vechile tedârik idüp ve kankı yoldan gidecek olduğun yazup bildüresin." Bkz. 7 Numaralı Mühimme Defteri, hk.606.

bildirmesi istenmiştir. Lala Mustafa Paşa'ya serdarı tayin edildiğine dair birde nişân-ı hümayûn yazılmıştır.²⁴²

Lala Mustafa Paşa'ya vezirlik 200.000 akçe terakki ile verilmiş, ilaveten serdarlık tayinlerinde verilmesi mutad olan hilat ve 200.000 akçeden başka 10.000 filorilik saliyâne de tahsis edilmiştir. Ayrıca kendisine gönderilen hilatı giymesi ve akçe ile saliyânesini Mısır hazinesinden talep etmesi istenmiştir.²⁴³ Vezir Mustafa Paşa'ya yazılan bir başka hükümde de, kendisine ihsan olunan hilatın İstanbul'dan Yemen'e gönderildiği ve serdarlık âdeti olarak verilen maaşını da Mısır hazinesinden talep etmesi istenmiştir.²⁴⁴ Bu hususta kendisine şu ifadeler yazılmıştır:

*“Hâliyâ Vezâret sana on iki kerre yüz bin akça hâslar ile sadaka olunup ve bi'l-fi'l tasarrufunda on kerre yüz bin akça hâslarun olmağın zikrolunan iki yüz bin ber-vech-i nakd Mısır Hazînesi'nden virilmek fermân olunup andan mâ'adâ serdârlık âdeti için iki yüz bin akça ile bir hıl'at virilü gelmeğın hıl'at-i hümayûn atebe-i ulyâm'dan irsâl olunup iki yüz bin akça serdârlık âdeti ve andan gayri on bin filori sâlyâne dahi Mısır Hazînesi'nden virilmek emridüp ol bâbda Mısır Beğlerbeğisine hüküm-i şerîfüm gönderilmişdür.”*²⁴⁵

Serdar olarak Lala Mustafa Paşa'ya tüm bu tevchilerin yanı sıra tam bir salahiyet ve yetki verildiği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda kendisine gönderilen nişanlı kağıtlar yetmezse, hükümleri kendisinin nişanlaması uygun bulunmuş;²⁴⁶ serasker olarak kendisine gerektiğinde kullanmak üzere beyaz tuğralı hüküm-i şerifler de yollanmıştır.²⁴⁷

Lala Mustafa Paşa'nın Yemen serdarlığına tayiniyle alakalı farklı görüşler bulunmaktadır. Bu cümleden mütevellid Şam Beylerbeyi olarak Yemen'e tayin edilen Mustafa Paşa'nın, bu vazife ile görevlendirilmesinde zamanın siyasi ve politik durumunun etkili olduğu şüphesizdir.

Nitekim Vezîriâzam olma hayali olduğu bilinen Lala Mustafa Paşa'nın bu düşüncesinden haberdar olan Vezîriâzam Sokullu Mehmed Paşa'nın²⁴⁸ Mustafa Paşa'yı kendisine rakip olarak görmesinden dolayı onu Mısır beylerbeyliğine tayin ettirmekten çekindiği ve onu Yemen serdarlığına tayin ettirdiği belirtilmektedir.²⁴⁹ Bu yüzden Mustafa

²⁴² 7 Numaralı Mühimme Defteri, hk.613.

²⁴³ Turan, “Lala Mustafa Paşa Hakkında”, ss.562-563; 7 Numaralı Mühimme Defteri, hk.824-825.

²⁴⁴ 7 Numaralı Mühimme Defteri, hk.844.

²⁴⁵ 7 Numaralı Mühimme Defteri, hk.824. Tarih: 7 Şaban 975/6 Şubat 1568.

²⁴⁶ 7 Numaralı Mühimme Defteri, hk.819.

²⁴⁷ 7 Numaralı Mühimme Defteri, hk.807.

²⁴⁸ Sokullu Mehmed Paşa 1564-1579 arası Kanuni Sultan Süleyman, Sultan II. Selim ve III. Murad dönemlerinde olmak üzere 15 yıla yakın bir süre Vezîriâzamlık yapmıştır.

²⁴⁹ Kütükoğlu, *Vekayi'nüvis Makaleler*, s.334; Yavuz, “XVI. Asırda Osmanlı Yemen Vilayeti”, s.126.

Paşa'nın Vezîriâzamlıktan uzak kalacağı düşüncesi ile Yemen'e gitmek istemediği iddia edilse de; onun Yemen serdarlığı ile Vezîriâzamlıktan uzaklaştırılması düşüncesi pek mantıklı bir çıkarım olmamalıdır.²⁵⁰ Haddizatında paşanın Şam beylerbeyliği görevinde iken direk Vezîriâzam olması imkansız değilse bile Osmanlı teamülleri gereği hayli zordu. Kaldı ki, bu tarihlerde Osmanlı Dîvân-ı Hümayûn'un da Sokullu Mehmed Paşa dışında çok güçlü vezirlerin varlığı da bilinmektedir.

Yemen serdarlığı verilen Lala Mustafa Paşa'nın Yemen'e gitmekten kaçınmadığı, aksine Yemen seferini başarı ile sona erdirirse, İstanbul'a gelerek Dîvân-ı Hümayûn'a vezir olarak girme ve daha sonra Vezîriâzamlık yolunun bu vesile ile kendisine açılacağı düşüncesi ile hareket ettiği de düşünülebilir.²⁵¹

Nitekim Selânikî, Şam Beylerbeyi olan Mustafa Paşa'nın, Yemen'deki karışık durumla ilgili payitahta arzlar gönderip, “*Vilayet-i Yemen feth-i cedide muhtaç olmuştur. Elden gitti, nam u namus-ı saltanata bundan özge nice eksiklik olur*” diyerek Yemen seferi için Divân-ı Hümayun'u teşvik ettiğini ifade etmiştir.²⁵² Bu düşüncesi ile o, Şam'ın Yemen'e kısmen yakın bir eyalet olmasından dolayı, kendisini serdar tayin ettirerek kariyerine bir başarı eklemek suretiyle hayalini kurduğu sadaret makamına gelmeyi planlamış da olabilir. Zira Sultan II. Selim'in şehzadeligi döneminde kendisine, “*padişah olduğumda Vezîriâzamlık bin baş hakkındır*” dediği iddia edilmektedir.²⁵³

Hammer'e göre ise Sokullu Mehmed Paşa kendisine rakip olabilecek idarecileri merkezden uzak tutmaya çalışıyordu ve bu rakiplerden biri olan Lala Mustafa Paşa'ya Yemen serdarlığı verilmesi sebepsiz değildi. Âlî'de bu konuda; Sokullu Mehmed Paşa'nın lalanın hile ve desiselerinden çekindiğini, onu zor duruma düşürmek maksadı ile “Mustafa Paşa'nın Yemen Beylerbeyi Murad Paşa'nın akrabası olduğunu; bu nedenle isyancılar tarafından öldürülen Murad Paşa'nın intikamını almak için Yemen Serdarı olmasının münasip olduğunu ve Mustafa Paşa'nın kahraman tabiatlı ve tedbir üzere birisi olduğunu” belirterek Yemen serdarlığının ona

²⁵⁰ Turan, “Lala Mustafa Paşa Hakkında”, s.558; Âlî, *Künhü'l-Ahbâr II*, s.12; Mehmed Bin Mehmed eserinde, Sokullu Mehmed Paşa'nın Lala Mustafa Paşa'nın Vezîriâzam olmak istediğinden haberdar olduğunu ve bu veçhile onu Yemen'e serdar tayin ettirmek istediğini belirtmiştir. Bkz. Mehmed B. Mehmed, *Nuhbetü't-Tevârih*, s.288.

²⁵¹ Turan, “Lala Mustafa Paşa Hakkında”, ss.564-565.

²⁵² *Selânikî I*, s.65.

²⁵³ *Künhü'l-Ahbâr I*, ss.94-95. Konuyla ilgili değerlendirmeler için bkz. Turan, “Lala Mustafa Paşa Hakkında”, ss.554-558.

verilmesini sağladığını ifade etmiştir.²⁵⁴ Sokullu böylece, Sinan Paşa ve Mustafa Paşa'yı da karşı karşıya getirip²⁵⁵ Âlî'nin tabiri ile bir taşla iki kuş vurmaya hedeflemiştir.²⁵⁶

Bu görüşler tahlil edildiğinde Sokullu'nun Lala Mustafa Paşa'nın sadaret hırsından çekinmesi dolayısı ile hemşerisini merkezden uzak tutmak istediği; Sultan II. Selim'in ise, Sokullu Mehmed Paşa'ya tahta çıkışında yardımda bulunmasından dolayı güvenmekle ve devlet işlerinin büyük bir bölümünü kendisine ısmarlamakla birlikte lalas Mustafa Paşa'yı da korumak ve daha önce verdiği Vezîriâzamlık sözünü vezaret ve serdarlık vererek kısmen yerine getirmek istediği düşünülebilir. Nitekim Mustafa Paşa açısından da kendisini göstermesi için bir fırsat oluşturabilecek olan Yemen serdarlığı aynı zamanda, Sultan II. Selim, Sokullu Mehmed Paşa ve Lala Mustafa Paşa'yı ayrı ayrı cihetlerden memnun edecek bir durumun oluşmasına sebebiyet vermiştir.²⁵⁷

2.1.3. Lala Mustafa Paşa'nın Yemen Serdarlığı ve Faaliyetleri

Serdarlık ve vezirlik verilen Lala Mustafa Paşa'dan, Yemen isyanı için emrine verilen sancakbeyleri ve diğer görevlilerle vaziyeti tahlil ederek isyanı bastırması, isyancıların ele geçirdikleri yerleri geri alması, ahaliyi hoşnut tutması ve önceki idarecilerin oluşturduğu kanunsuz uygulamaları kaldırması; gerekmesi halinde Sana ve Yemen Beylerbeyliklerini birleştirerek Osman Paşa'yı Yemen Beylerbeyi olarak ataması ile vb. hususları gerçekleştirmesi istenmiştir.²⁵⁸

Yemen Serdarı tayin edilen Mustafa Paşa'nın Şam'dan ayrılacak olması dolayısıyla Karaman Beylerbeyi Murad Paşa Şam muhafızı tayin edilmiş ve kendisine Şam'a hareket etmesi emredilmiştir.²⁵⁹

Yemen seferi için lazım olacak mühimmat, teçhizat, hazine ve asker tedariki noktasında hazırlıklar yapılmaya başlanmış ve bu konuya ilişkin ilgili ümeraya emirler gönderilmiştir.

²⁵⁴ Turan, "Lala Mustafa Paşa Hakkında", s.558; Âlî, *Künhü'l-Ahbâr II*, s.12.

²⁵⁵ Hammer, *Devlet-i Osmaniye Tarihi*, c.6, s.231; Gelibolulu Âlî Sokullu Mehmed Paşa'nın, Lala Mustafa Paşa Mısır'a gittiğinde kendisine gerekli yardımı yapmayacak birini düşünerek Halep Beylerbeyi olan Sinan Paşa'yı Mısır'a tayin ettirdiğini iddia ederek; Sinan Paşa'nın vaktiyle öldürülen Erzurum Valisi Ayas Paşa'nın kardeşi olması dolayısı ile Mustafa Paşa'ya garaz beslediğini de sözlerine eklemiştir. (Âlî, *Künhü'l-Ahbâr*, s.12; Bu konudaki değerlendirmeler için ayrıca bkz. Turan, "Lala Mustafa Paşa Hakkında", s.565); Nitekim Sinan Paşa'nın Mısır beylerbeyliğine tayin tarihi olan 16 Aralık 1567 tarihi çok manidardır. Bu tayin, neredeyse Mustafa Paşa'nın Yemen'e serdar tayin edilmesi ile aynı tarihlerdedir. Bkz. Önal, *Koca Sinan Paşa*, s.14.

²⁵⁶ Âlî, *Künhü'l-Ahbâr II*, s.12; Turan, "Lala Mustafa Paşa Hakkında", s.565. Mehmed Bin Mehmed'de, Murad Paşa'nın Lala Mustafa Paşa'nın akrabası olmasından dolayı intikam alması için serdar olması münasiptir görüşünü savunan Sokullu'nun önerisi ile serdar tayin edildiği bilgisini paylaşmıştır. Bkz. Mehmed B. Mehmed, *Nuhbetü'l-Tevârih*, s.288.

²⁵⁷ Turan, "Lala Mustafa Paşa Hakkında", s.558.

²⁵⁸ 7 Numaralı Mühimme Defteri, hk.611.

²⁵⁹ 7 Numaralı Mühimme Defteri, hk.592-593; Ayrıca bkz. hk.602.

Nitekim Mekke Şerifi'nden Yemen'de görevlendirilen asker için, belirtilen miktarda deve, celbe ve atı hazırlayarak yollaması ve bir grup kuvvet teşkil ederek Yemen askerine yardımcı kuvvet olarak göndermesi bulunması emredilmiştir.²⁶⁰ Mekke Şerifi dışında, Cidde Beyinden de tedarik edebildiği kadar çok celbeyi Yemen askeri için Tur'a göndermesi buyrulmuştur.²⁶¹

Yemen seferine Şam'dan katılacak yeniçerilerin birer yıllık ödemeleri ve hareket için gerekli olacak harcırahlarının Şam hazinesinden karşılanması, eğer bu konuda sıkıntı çekilirse geri kalanının Halep'ten talep edilmesi istenmiştir.²⁶²

Serdar Mustafa Paşa'ya bu konuda yazılan bir diğer ilave emir de; Şam yeniçerilerinin 1.000'den az olması nedeniyle, kendisi ile beraber sefere gidenlerle Şam ve Halep'te mal hizmetinde bulunanlardan kul-karındaşı ve kuloğullarından yeniçeri yazarak 1.000 kişiye ulaştırmasının talebidir. Bu hükme mukabil Mustafa Paşa'ya akabinde gönderilen bir başka hükümde; kul-karındaşı olarak yazması emrolunan 1.000 askerin 600 neferinin İstanbul'dan yazıldığı belirtilerek kalan kısmını kendisinin yazması istenmiştir. Bu askerlerin ulufelerinin ise Mısır hazinesinden ödenmesi konusunda Mısır Beylerbeyi Sinan Paşa'ya emir gönderildiği ve ayrıca Mısır'dan sefere katılacak azeb ve yeniçerilere ilave olarak 1.000 asker daha yazılarak asker sayısının 2.000 çıkartılacağı belirtilmiştir.²⁶³ Bu bağlamda Yemen'e gidecek yeniçerilerle ilgili eksik kalan kısmının Mısır askerinden alınarak tamamlanmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır.²⁶⁴

Haddizatında asıl olarak Mısır Beylerbeyi Sinan Paşa, Yemen isyanı için serdar tayin edilen Lala Mustafa Paşa'nın sefer ihtiyaçlarına yardım etmekle görevlendirilmiştir.²⁶⁵ Bununla ilgili olarak Sinan Paşa'ya yollanan emirde:

“Mısır Beğlerbeğisi Sinân Paşa'ya hüküm ki:

Yemen'deki kargaşanın sona erdirilmesi için Şam Beylerbeyi Vezir Mustafa Paşa'nın serdar tayin olunup Mısır beylerinden 4 Sancakbeyi ile belirtilen miktarlarda müteferrika, çavuş ve gönüllünün de maiyetinde görevlendirildiği; bunların herhangi bir kayırma

²⁶⁰ Turan, “Lala Mustafa Paşa Hakkında”, s.564; 7 Numaralı Mühimme Defteri, hk.595.

²⁶¹ 7 Numaralı Mühimme Defteri, hk.596.

²⁶² 7 Numaralı Mühimme Defteri, hk.607.

²⁶³ Turan, “Lala Mustafa Paşa Hakkında”, ss.565-566; 7 Numaralı Mühimme Defteri, hk.789, hk.894. Konu ile ilgili aynı hüküm Mısır Beylerbeyi Sinan Paşa'ya da yollanmıştır.

²⁶⁴ 7 Numaralı Mühimme Defteri, hk.698.

²⁶⁵ Âlî, lalanın garazkarı olan Sinan Paşa'nın, Sokullu tarafından Lala Mustafa Paşa'yı başarısız kılmak için bilerek Mısır beylerbeyliğine tayin edildiğini ve bu bağlamda Serdar'ın ihtiyaçlarının büyük bir bölümü ile sefer levazımatı ve hazinesini de Sinan Paşa'dan karşılamasını emrederek kendisini zor durumda bırakmak istediğini bildirmiştir. Bkz. Âlî, *Künhü'l-Ahbâr II*, s.12. Şerafettin Turan'ın bu konudaki mütalaaları için bkz. Turan, “Lala Mustafa Paşa Hakkında”, ss.563-565.

yapılmadan belirlenip defter edilip Mustafa Paşa ile Yemen'e gönderilmesi; Yemen'e gönderilen beylere yirmişer bin akçe terakkî ihsan olunduğu; ayrıca İstanbul'dan da Mısır muhafazası için yeniçeri gönderildiği" ifade edilmiştir.²⁶⁶

Sefere gidecek olanlar askerlerin mevaciblerinin ödenmesi²⁶⁷ ve bölgede muhafaza için bırakıldıktan sonra, geri kalan top ve mühimmatın da Yemen'e gönderilmesi, Sinan Paşa'ya emredilmiştir.²⁶⁸ Yemen'e gidecek olan askerin deve vs. ihtiyaçlarını Mısırdan karşılaması²⁶⁹ ve Yemen'de bulunan askerin silah ve teçhizatının azaldığından bahisle acilen silah mühimmatını tedarik edip Yemen'e göndermesi de kendisinden istenmiştir.²⁷⁰

Sinan Paşa'ya ayrıca, "Yemen Serdarı Mustafa Paşa'nın emrine Mısır'dan 4 sancakbeyi ile 400 müteferrika verilmesi, 200 çavuş ağasının da her türlü ihtiyaçlarının karşılanarak Yemen'e ulaşmalarının sağlanması, daha önceden Hint diyarına gitmek üzere görevlendirilen Hızır ve Mahmud Kaptanlarında şimdilik o tarafa gitmeyip Yemen'e yönelmeleri ve Mustafa Paşa'nın emrinde hizmette bulunmaları" hakkında bir hüküm daha yazılmıştır.²⁷¹

Bu tedariklerin yanı sıra Lala Mustafa Paşa'da merkezde yazdığı arzında; darbezen hevayı topu ile bu topu kullanmayı bilen usta topçu talep etmiştir. Bu konuda topçubaşına bir hüküm yazılmış ve Lala Paşa'nın istediği malzemelerin hazırlanarak Mısır'a gönderilecek gemilere konması için Piyale Paşa'ya teslim edilmesi emredilmiştir.²⁷²

Yemen isyanı için tayin olunan donanmaya; Piyale Paşa tarafından Donanma-i Hümayun'dan bir kadirga tahsis olunarak, Yemen Donanmasına gerekli olan levazımın bu kadirga ile gönderilmesi kararlaştırılmıştır.²⁷³

Sinan Paşa'ya gönderilen emir mucibince Yemen seferi için Lala Mustafa Paşa'nın maiyetine verilen Mısır sancakbeyleri Mehmed, Hamza, Ali ve Ahmed Beylerdir.²⁷⁴ Lala

²⁶⁶ Turan, "Lala Mustafa Paşa Hakkında", s.564; 7 Numaralı Mühimme Defteri, hk.584. Tarih: 29 Cemaziye'l-Ahir 975/31 Aralık 1567.

²⁶⁷ Yemen seferi için görevlendirilen yeniçeri komutanlarının ulufelerinin yükseltilmesi ve diğer askerlerinde ulufelerinin hazırlanarak ödenmesinin Mısır Beylerbeyinden istenmesinin, askeri sefere teşvik etmek maksadı ile olduğu düşünülebilir. (Bkz. 7 Numaralı Mühimme Defteri, hk.897). Ayrıca Yemen'e giden yeniçeri ve sipahiler için gereken altın Şam hazinesinde bulunmadığından; Halep Hazinesi'nden 100.000 altının yol güvenliği sağlanarak Serdar Lala Mustafa Paşa'ya ulaştırılmak üzere Şam muhafızı Murad Paşa'ya gönderilmesi Halep Defterdarı'na emredilmiştir. Bkz. 7 Numaralı Mühimme Defteri, hk.1249, hk.1253-1254.

²⁶⁸ 7 Numaralı Mühimme Defteri, hk.801.

²⁶⁹ 7 Numaralı Mühimme Defteri, hk.617.

²⁷⁰ 7 Numaralı Mühimme Defteri, hk.634.

²⁷¹ 7 Numaralı Mühimme Defteri, hk.614. Bu hükümden Yemen'e gitmeleri emredilen 2 kaptanın emrinde, 15 beş gemi olduğu anlaşılmaktadır. Bkz. hk.616.

²⁷² 7 Numaralı Mühimme Defteri, hk.1214-1215. Tarihi: 9 Şevval 975/7 Nisan 1568. Bu hükümle ilgili ayrıca bkz. hk.1401.

²⁷³ 7 Numaralı Mühimme Defteri, hk.674.

²⁷⁴ 7 Numaralı Mühimme Defteri, hk.585. 9 Ramazan 975/8 Mart 1568 tarihli bir hükme göre ise, "Yemen'in durumu düzeldiğinde Mısır'dan gönderilen beyleri de yanına alarak geri dönmesi" tembihlenmektedir. Bkz. 7 Numaralı Mühimme Defteri, hk.1000.

Mustafa'nın maiyetine ayrıca bir gönüllü ağası da verilmiştir. Gönüllü ağasına, (Mısır'daki Çerakise Ağası Hüseyin Ağa)²⁷⁵ 1.000 adamıyla Serdar'a katılıp onun verdiği görevlerde hizmet etmesi buyrulmuştur.²⁷⁶ Lala Mustafa Paşa'nın emrine, Yemen Beylerbeyi Hasan Paşa ve Sana Beylerbeyi Özdemiroğlu Osman Paşa'da verilerek; kendilerinden de Serdar'ın verdiği görevleri hakkı ile yapmaları talep edilmiştir.²⁷⁷

7 Şevval 975/5 Nisan 1568 tarihinde de Mısır Beylerbeyi Sinan Paşa'ya yazılan bir başka hükümde; Serdar Mustafa Paşa ile Osman Paşa'nın Yemen seferi için kendisinden talep ettikleri top, gemi mühimmatı vb. malzemeyi geciktirmeden hazırlaması istenmiştir.²⁷⁸ Özdemiroğlu Osman Paşa'ya gönderilen hükümde ise, askeri levazımın gönderilmesi konusunda Mısır Beylerbeyine emir verildiği, lakin istediği gemilerin yeniden yapılmasına vaktin müsait olmadığı cihetiyle mevcut gemilerle idare etmesi gerektiği belirtilmiştir.²⁷⁹

Yemen seferi için kavas da (okçu asker) lazım olabileceğinden, bu konuda Şam muhafazasında bulunan Karaman Beylerbeyi Murad Paşa'ya emir gönderildiği²⁸⁰ ve Harfuş oğlu Musa komutasında da bir kavvas birliği hazırlandığı görülmektedir.²⁸¹

Seferle ilgili bölgedeki Arap beylerinin desteğinin de temin edilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. Arap beylerine bu hususta yazılan hükümde, Sana Beylerbeyi Rıdvan Paşa'nın reaya zulmü üzerine ayaklanan eşkıyaya karşı, bazı Arap beylerinin Osmanlı askerine iyi niyetle muamele ederek yardım etmelerinin memnuniyet verici olduğu ve mezkur beylerin bundan sonra da serdar tayin edilen Vezir Lala Mustafa Paşa'ya yardımcı olmaları temenni edilmiştir.²⁸²

Bu sıralarda Zebid'de zor durumda kalan ve yardım bekleyen Yemen Beylerbeyi Hasan Paşa'ya da bir hüküm yazılarak; Lala Mustafa Paşa'nın İstanbul, Mısır ve Şam askerinin seraskeri olarak Yemen'e geleceği, Yemen'deki asker için gerekli zahire ve mühimmatın ise

²⁷⁵ 7 Numaralı Mühimme Defteri, hk.598.

²⁷⁶ 7 Numaralı Mühimme Defteri, hk.589.

²⁷⁷ Turan, "Lala Mustafa Paşa Hakkında", s.564; 7 Numaralı Mühimme Defteri, hk.603.

²⁷⁸ 7 Numaralı Mühimme Defteri, hk.1168.

²⁷⁹ 7 Numaralı Mühimme Defteri, hk.1169.

²⁸⁰ Murad Paşa'da, Şam sipahilerinden bazılarının Şam muhafazasında bulunmak üzere Şam'da bırakılmasını talep etmiş; bunun üzerine bu konuda bir miktar yeniçeriye Şam'da bırakması Serdar Mustafa Paşa'ya tembih edilmiştir. Bkz. 7 Numaralı Mühimme Defteri, hk.1205.

²⁸¹ 7 Numaralı Mühimme Defteri, hk.1174. Lala Mustafa Paşa'nın da bu desteği istediği ve emrine verilmek üzere 1.000 okçu askerin hazırlanmasının Şam muhafızı Karaman Beylerbeyi Murad Paşa'ya emredildiği anlaşılmaktadır. (Bkz. 7 Numaralı Mühimme Defteri, hk.1176); Ayrıca Serdar Mustafa Paşa'nın merkezden 3.000 nefer kavvas talep ettiği (Bkz. 7 Numaralı Mühimme Defteri, hk.1256; Turan, "Lala Mustafa Paşa Hakkında", s.566), buna mukabil Şam, Sayda, Safed, Beyrut, Ba'lbek, Kudüs, Trablus ve Cebele'den acilen 1.500 nefer kavvas tedarik edilmesi istendiği takip edilmektedir. (Bkz. 7 Numaralı Mühimme Defteri, hk.1250).

²⁸² 7 Numaralı Mühimme Defteri, hk.645, hk.702.

gemilerle yola çıkartıldığı ve serdar gelene kadar güvenliği sağlamaya çalışması emredilmiştir.²⁸³

Müverrih Hacı Âlî Efendi bu hususta: “âsitâne-i devletden Yemen’e imdât ve ta’yîn olunan ‘asker-i zafer-rehber ile, Vezîrû’l-nazîr Lâlâ Mustafa Paşa varub vâsıl oluncaya dek a’dâya memleketi vermeyüb muhâfaza eylemek Hasan Paşa’ya fermân buyrulduğu der-i devlete Yemen ahvâli mün’akis olub imdâdlarına ‘asker ve serdâr ta’yîn olunduğu Zebid’de olan ‘asker ve ervâmın mesmu’ı oldukda her biri yeniden hayat bulub mesrûr ve imdâd ümîdiyle kutlayub ve cümlesi cenâb-i hazret-i hakdan inâyet ve i’ânet ricâ ve iltimâs ve du’âda oldu. Ve her birine gayret verüb uğur-ı pâdişâhîde kimesne taksîrât etmeyüb cân ve bâşıyla her biri Zebid ve etrâfin himâyet ve muhâfaza etmege bezl-i kudret eyledi” demektedir.²⁸⁴ Rumuzi’de Hasan Paşa’nın Yemen’de zor bir durumda kaldığını ve biran önce vezirlerin yardımına gelmelerini beklediğini ifade etmiştir.²⁸⁵

Tüm bu hazırlıklara rağmen Yemen seferi için yapılan hazırlıkların ideal şekilde olmadığı anlaşılmaktadır. Muhtemelen Yemen’in merkeze uzak olmasının da etkisi ile tam teşekküllü olmayan, sistemsiz bir şekilde belli askerlerin bir araya getirilmesiyle kurulmaya çalışılan ordu ile hazırlanan teçhizat ve mühimmat yetersiz kalmıştır.

Bu durumu gören Lala Mustafa Paşa, kendisine verilen asker ve teçhizatın eksik olduğundan bahisle bu şekilde isyanı bastırmağa muvaffak olmayacağını anlayarak Şam’dan hareketini tehir etmiştir.²⁸⁶ Bunun üzerine birtakım ilave önlemler alınmaya çalışılmıştır.

Konuyla alakalı ilgililere yazılan hükümlerde de görüldüğü üzere, sefere katılacak askerin sayısının ve silah, teçhizat ve zahire desteğinin artırılması ile Mustafa Paşa’ya ek tedbirler alma konusunda salâhiyetler verilmesi uygulamalarına gidilmiştir.

Bu önlemlerin ardından 13 Şevval 975/11 Nisan 1568 tarihinde Lala Mustafa Paşa’ya gönderilen emirde; biran önce Yemen’e gitmesi gerektiğinden acilen Şam’dan hareket etmesi istenmiştir.²⁸⁷ Kendisine akabinde yollanan hükümde de; Mısır’a varır varmaz gemilere binip ivedilikle Yemen’e hareket etmesi, yola çıkarılan kul-karındaşıdan başka talebi üzerine 1.000 asker daha yazılıp gönderilmesi için Yeniçeri Ağasına emir verildiği belirtilmiştir. İlaveten

²⁸³ 7 Numaralı Mühimme Defteri, hk.699.

²⁸⁴ Telhîsi’l-Berku’l-Yemânî, s.172.

²⁸⁵ Rumûzî Tarihi II, s.676.

²⁸⁶ Turan, “Lala Mustafa Paşa Hakkında”, s.565.

²⁸⁷ 7 Numaralı Mühimme Defteri, hk.1246.

sefere katılan askeri teşvik maksadı ile Yemen seferinde yararlılık gösterenlerin isyan bastırıldıktan sonra ödüllendirileceği de dile getirilmiştir.²⁸⁸

Bu hükümle bağlantılı olarak Mısır Beylerbeyi Sinan Paşa'ya yazılan emirde; Mısır'a gönderilecek ve oradan tedarik edilecek silah ve mühimmatın eksikliklerinin giderilmesi ve Serdar Mustafa Paşa Mısır'a varır varmaz sefere tayin olunan askerlerin gemilere bindirilip Yemen'e yollanması istenmiştir. Ayrıca askerin zahiresinin tedarik edilmesi ve kale dövmeye mahsus toprakların da serdar tarafından istenmesi halinde Yemen'e gönderilmesi buyrulmuştur.²⁸⁹

Bu sırada Sana ve Yemen Beylerbeylikleri birleştirilerek Özdemiroğlu Osman Paşa'ya verilmiştir. (1 Mayıs 1568) Lakin Beylerbeyi Hasan Paşa'nın Zebid muhafazasında bırakılması uygun görüldüğünden şimdilik bu tayinin ifşa edilmemesi, Osman Paşa'nın da biran önce Hızır Bey ile Yemen'e hareketi istenmiştir.²⁹⁰

Yemen Beylerbeyi tayin edilen Osman Paşa'nın bu tarihlerde Mısır'a ulaştığı görülmektedir. Lala Mustafa Paşa'da aynı tarihlerde Şam'dan yeni ayrılmıştır.²⁹¹

Lala Mustafa Paşa'nın Yemen seferine serdar olarak tayininden yaklaşık 4,5 ay sonra Şam'dan ayrılması şüphesiz geç kalınmış bir hareket olarak telakki edilebilir. Lakin bu hususa ilişkin, tedbirli bir şahsiyete malik Mustafa Paşa'nın kendi kariyeri için önemli bir fırsat olabilecek serdarlık görevini başarı ile tamamlama hedefinde olduğu göz ardı edilmemelidir. Bu amaçla emrine verilen kuvvetlerin azlığından ve lojistik eksikliklerden dem vurarak merkezden sürekli yeni taleplerde bulunmuş ve kendisine tahsis edilen sefer bütçesinin kâfi gelmediğini ifade etmiştir.

Ez-cümle Mustafa Paşa bu gibi hususlardan şikayet etmek suretiyle kendine göre haklı sebeplerle hareketini az da olsa geciktirmiştir. Bu gecikmede sefer mevsimini beklemesinin de payı olabilir.²⁹²

Mustafa Paşa'nın Şam'dan hareket ettiği sıralarda, Yemen Beylerbeyi Hasan Paşa'nın da mektup göndererek Yemen'de durumun kritik bir hal aldığını ve isyancıların iyice ileri gittiğini belirterek acil yardım istediği görülmektedir. Bu sebeple Mısır Beylerbeyine yazılan hükümde, Osman Paşa'nın biran önce Yemen'e hareket etmesi, onu takiben de Vezir Mustafa

²⁸⁸ Turan, "Lala Mustafa Paşa Hakkında", s.567; 7 Numaralı Mühimme Defteri, hk.1268, tarih: 14 Şevval 975/12 Nisan 1568.

²⁸⁹ 7 Numaralı Mühimme Defteri, hk.1271; Şam muhafızı Murad Paşa'ya gönderilen benzer bir hüküm için bkz. hk.1281.

²⁹⁰ 7 Numaralı Mühimme Defteri, hk.1232-1233; Ayrıca Lala Mustafa Paşa'ya bu tayinden yaklaşık 5 ay önce yazılan hükümde de bu tayine atuf yapılmıştır. Bkz. hk.611.

²⁹¹ Turan, "Lala Mustafa Paşa Hakkında", s.567.

²⁹² Nitekim kendisinin Yemen serdarlığına tayin tarihi 1567 Aralık ayının sonudur. Kendisinin bahara kadar sefer hazırlıkları ile meşgul olarak aslında tamda sefere çıkma mevsiminde Şam'dan hareket ettiği düşünülebilir. Mustafa Paşa'nın asıl oyalanması Sinan Paşa ile anlaşamadığından dolayı Mısır'da olmuştur.

Paşa'nın eksiklerini ivedilikle tamamlayıp Yemen'e ulaşması ve düşmanın bertaraf edilmesi emredilmiştir.²⁹³

Benzer hüküm Osman Paşa'ya da yazılarak daha fazla gecikmeden mevcut zahire ve askerle biran önce Yemen'e ulaşması istenmiş, Vezir Mustafa Paşa'nın da kalan askerlerle daha sonra geleceği belirtilmiştir.²⁹⁴

Mustafa Paşa'ya yazılan emirde ise, Mısır'a ulaştıktan sonra tez elden gemilerle Yemen'e hareket etmesi ve asilerin üzerine gitmesi istenmiştir.²⁹⁵

Tüm bu hazırlıkların hızlandırıldığı dönemde Yemen seferine katılacak okçu birliğinin de, biran önce başlarına bir serdar tayin olunmak suretiyle Yemen'e gönderilmeleri Şam muhafızı Murad Paşa'ya bildirilmiştir.²⁹⁶

Yemen Serdarı Lala Mustafa Paşa Mısır'a 1568 yılı Mayıs ayının sonunda ulaşmıştır. Mustafa Paşa buraya gelince ilk olarak Mısır'a ulaştığına dair ahvalini bildiren mektubunu merkeze göndermiştir. Kendisine gönderilen cevabi yazıda; mevcut kadırgalara asker ve mühimmat yükleyip acilen Yemen'e hareket etmesi, daha sonra tedarik olacak gemilerle kendisine takviye asker ve zahire gönderileceği belirtilmiştir.²⁹⁷

Serdar Mustafa Paşa'nın Mısır'a ulaşmasından sonra olaylar farklı bir hal almıştır. Nitekim bu andan itibaren Sinan Paşa'nın, Özdemiroğlu Osman Paşa ve Mustafa Paşa ile birçok tartışma içerisine girdiği görülmektedir.²⁹⁸

Hammer'e göre, Sokollu Mehmed Paşa Yemen serdarlığını Lala Mustafa Paşa'ya vermekle beraber, Serdar'a mutad olduğu üzere maiyetine birkaç bin yeniçeri ve 30-40 çavuş vermesi gerekirken, Suriye'den kul oğlanlarını Mısır yeniçerisi namıyla kaydetmesini ve

²⁹³ 7 Numaralı Mühimme Defteri, hk.1454. Tarih: 23 Zilkade 975/20 Mayıs 1568. Sinan Paşa'ya gönderilen bir başka emirde ise, Vezir Mustafa Paşa'nın çeşitli bahaneler beyan ederek Yemen'e gitmek istemediği, bu sebeple Mısır'da sefer için gerekli levazımın acilen tedarik edilip kendisinin Mısır'a varışında Yemen'e intikal şartlarının eksiksiz olarak hazır edilmesi ve Yemen'e gitmemesi için bahaneye mahal bırakılmaması istenmiş; Yemen'deki kargaşanın sefer mevsimi geçmeden giderilmesi hususunda Mısır askerlerine gerekli tembihatın yapılması da buyrulmuştur. Bkz. 7 Numaralı Mühimme Defteri, hk.1504.

²⁹⁴ Turan, "Lala Mustafa Paşa Hakkında", s.567; 7 Numaralı Mühimme Defteri, hk.1455. Tarih: 23 Zilkade 975/20 Mayıs 1568.

²⁹⁵ 7 Numaralı Mühimme Defteri, hk.1456. Tarih: 24 Zilkade 975/21 Mayıs 1568. Bu hükümde ayrıca, Yemen'e gönderilen Muha Kaptanı'nın görevini yerine getirip getirmediğini bildirmesi, şayet görevinde ihmali varsa adı geçen kaptanı hapsedmesi buyrulmuştur.

²⁹⁶ 7 Numaralı Mühimme Defteri, hk.1465. Tarih: 24 Zilkade 975/21 Mayıs 1568.

²⁹⁷ Turan, "Lala Mustafa Paşa Hakkında", s.567; 7 Numaralı Mühimme Defteri, hk.1507.

²⁹⁸ Âli, *Künhü'l-Ahbâr II*, ss.12-16; Turan, "Lala Mustafa Paşa Hakkında", ss.565-567; Lala Mustafa Paşa ile Mısır Beylerbeyi Sinan Paşa arasındaki rekabet Şehzade Bayezid ile Şehzade Selim'in aralarındaki mücadeleye dayanmaktadır. Şehzade Bayezid'in İran'a kaçmasına yardım ettiği gerekçesi ile öldürülen o dönemin Erzurum Beylerbeyi Ayas Paşa'nın kardeşi olan Sinan paşa'nın, bu hadisede rol oynadığını düşündüğü Mustafa Paşa'ya karşı hasmane duygularla hareket ettiği ve bu nefretin ikisi arasında giderek artarak yıllarca sürececek bir rekabete dönüştüğü düşünülmektedir.

maiyetindeki muntazam süvarilerden on-on ikisini çavuş yapmasını emretmiştir. Mustafa Paşa teamüllere aykırı olan bu uygulama hakkında itirazda bulunduysa da fayda etmemiştir.

Lala Mustafa Paşa'yı Mısır'da ayrıca bir diğer tahkirin beklediğini belirten Hammer, Vali Sinan Paşa'nın kendisini sarayına misafir edeceği yerde, hususi bir ev göstermek suretiyle lalaya olan tavrını belli ettiğini ifade etmiştir.²⁹⁹

Serdar Mustafa Paşa Mısır'a ulaştıktan sonra, Mısır Beylerbeyi Sinan Paşa, Yemen Beylerbeyi Özdemiroğlu Osman Paşa, Kahire müftüsü Şeyh Mehmed Efendi, defterdar Çivizade Mahmud Efendi, Mısır Donanması Kapdanı Hızır Bey ve Mısır'ın bütün beyleri ve ağaları hazır oldukları halde bir dîvan akdedilmiştir. Bu toplantıda Gelibolulu Mustafa Âlî, Yemen seferine dair fermanları okumuştur. Bu fermanların 12'si Lala Mustafa Paşa'ya, 11'i Koca Sinan Paşa'ya, 7'si Osman Paşa'ya gönderilmişti. Bu 3 farklı ve muhtelif fermanlar, talep edenlerin niyetlerine uygun olmak üzere o kadar ihtilafları içine alıyordu ki, bu hususta tüm bu fikirleri tek noktaya toplamak mümkün olacak gibi değildi.³⁰⁰

Lala Mustafa Paşa ve Sinan Paşa'ya ayrı ayrı gönderilen fermanlardan bazılarındaki şu ifadeler nazar-ı dikkati celb etmektedir. Mustafa Paşa'ya gönderilen bir fermana; “*Ordunun kâffe-i levazımını tedârik edesin ve bâb-ı hümayûndan istîzân bahanesiyle, i'tâ olunan evâmirin icrasında te'hîr göstermeyesin*” denmiştir. Halbuki Sinan Paşa'ya yazılmış fermana da ise; “*Serdara muktezî olan eşyayı tedârik edüp şu kadar ki memlekete tahammül edemeyeceği derecede yük tahmilinden ihtiraz edeceksin*” yazılmıştır. Ayrıca Lala Mustafa Paşa'ya yazılan bir diğer emirde “*lazım olan asker ve teçhizatın eksiksiz olarak Mısır Beylerbeyi tarafından kendisine verilmesi*” belirtilmişken; Sinan Paşa'ya yazılan emirde ise, “*kifayet miktarı askeri Serdar'ın emrine vermesi*” istenmiş, fakat bu kifayet miktar belirtilmemiş, adeta Sinan Paşa'nın insafına bırakılmıştır.

Bu fermanlar zımnen birbirine aykırı olduğu için Lala Mustafa Paşa ve Koca Sinan Paşa arasındaki anlaşmazlığın fitilini iyice ateşlemiş, adeta Sokullu Mehmed Paşa'nın planladığının iddia edildiği anlaşmazlık vuku bulmuştur. Misâlen Serdar Mustafa Paşa, Mısırdan 4.000 asker istediği halde, Sinan Paşa ancak 500 asker vermek istemiştir.³⁰¹

²⁹⁹ Hammer, *Devlet-i Osmaniye Tarihi*, c.6, s.232.

³⁰⁰ Âlî, *Kühû'l-Ahbâr II*, ss.13-14; *Rumûzî Tarihi I*, ss.CXXIX-CXXX.

³⁰¹ Turan, “Lala Mustafa Paşa Hakkında”, ss.567-568; Âlî, *Kühû'l-Ahbâr II*, ss.14-16; *Rumûzî Tarihi I*, s.CXXX. Âlî'nin burada Sinan Paşa'ya serdar olduktan sonra ağır eleştiriler getirdiği görülmektedir. Nitekim Sinan Paşa, Mustafa Paşa'ya 500 asker ve 3 aylık mevacib vermek isterken, kendisi serdar olduktan sonra 4.000 asker ve 4 yıllık mevaciblerini alarak hareket etmesi; Âlî'nin iddiasına göre bu işte Lala Mustafa Paşa'nın, Sokullu ve Sinan Paşa işbirliği ile zor duruma düşürülmeye çalışıldığı ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Konuyla ilgili olarak Mehmed Bin Mehmed de, Sinan Paşa'nın Sokullu'dan aldığı emir üzerine Mustafa Paşa'nın talep ettiği 4.000 asker ve 2 yıllık mevacibleri yerine, 500 asker ve 3 aylık mevacib vermek istediğini belirtmiştir. Bkz. Mehmed B. Mehmed, *Nuhbetü't-Tevârih*, s.289.

Bu durum karşısında Mustafa Paşa'nın yakın ekibinden Osman Paşa, Reisü'l-Küttab Derviş Çelebi, paşanın kethüdası Mustafa Bey, Mısır ümerasından Mustafa Bey, serasker nezdinde nüzul emini olarak hizmet gören müteferrika Acem Molla, Yenişehir Sancakbeyi Güllizade Mehmed Bey gibi isimler; serdarlığın yanında Mısır beylerbeyliğinin de kendisine verilmedikçe bu seferde muvaffak olamayacağını belirtmişlerdir. Bu öneriler karşısında hakikaten Lala Mustafa Paşa da merkeze bu yollu müracaat ederek, Yemen seferinde muvaffak olabilmek için Mısır beylerbeyliğinin kendi uhdesine verilmesini talep etmiş, lakin bu isteğinden sonuç alamamıştır.³⁰²

Nitekim daha 5 Şubat 1568'de kendisine yazılan bir hükümden anlaşıldığına göre; “Vezir Mustafa Paşa'nın, Yemen ıslahı hizmetine tayin olunması münasebetiyle, karşılaşacağı güçlükleri öne sürerek daha önce Yemen'in fethi esnasında Süleyman Paşa'ya verilen yetki gibi kendisine de yetki verilmesi talebini ihtiva eden mektubunun alındığı; kendisinin daha önce birçok hizmeti başarı ile görmüş itimada şayan bir devlet adamı olması sebebiyle bu hizmete tayin olunduğu ve her hususta kendisine yardımcı olması için Mısır Beylerbeyine emirler gönderildiği; şartlar Süleyman Paşa döneminden daha elverişli olmasına rağmen kendisine de aynen ona verilen yetkinin verildiği; bu durumda o'nun da bütün hazırlıklarını tamamlayıp bir an önce Yemen'e gitmesi” istenmiştir. Hükümde ayrıca kendisine verilen bu görevi başarıyla gerçekleştirmek için elinden geleni yaparak zafer kazanması da temenni edilmiş; böylece hizmetlerinin karşılıksız bırakılmayacağı dile getirilmiştir.³⁰³

Mısır'da paşalar arasındaki bu anlaşmazlıkların sürmesi Yemen'e hareketi geciktirmiştir. Nitekim 28 Muharrem 976/23 Temmuz 1568 tarihli Yemen Beylerbeyi Osman Paşa'ya gönderilen hükümden, henüz Osman Paşa'nın dahi yola çıkmadığı anlaşılmaktadır. Bu keyfiyet, sefer kararı alınmasının üzerinden yaklaşık 7 ay geçtiği halde ne Osman Paşa'nın, ne de Mustafa Paşa'nın Mısır'dan Yemen'e doğru harekete geçmediği sonucunu doğurmaktadır.³⁰⁴ Aynı tarihli Serdar Mustafa Paşa'ya yazılan hükümde ise; bütün hazırlıklar tamamlandığı halde neden hala Yemen'e hareket etmediği sorularak, bunun sebebini bildirmesi istenmiştir.³⁰⁵

³⁰² Turan, “Lala Mustafa Paşa Hakkında”, s.568; Âli, *Künhü'l-Ahbâr II*, s.14; Mehmed Bin Mehmed'e göre Mustafa Paşa, Mısır beylerbeyliğinin kendi uhdesine verilmesini isteyerek, gerekli askerle Yemen'e gidip isyanı bastıracağını belirtmiş; hatta isteniyorsa Sinan Paşa'nın Yemen Serdarı olarak mevcut askerle isyanı bastırmaya gönderilmesini de talep etmiştir. Bkz. Mehmed B. Mehmed, *Nuhbetü't-Tevârih*, s.289.

³⁰³ 7 Numaralı Mühimme Defteri, hk.796.

³⁰⁴ 7 Numaralı Mühimme Defteri, hk.1793.

³⁰⁵ 7 Numaralı Mühimme Defteri, hk.1794.

Mehmed Bin Mehmed'in bu konudaki tespitine göre, Lala Mustafa Paşa noksan asker ve mühimmatla Yemen'e hareket etmesinin mümkün olmadığını ve mesafenin uzak olduğunu ifade etmiştir.³⁰⁶

2.1.4. Lala Mustafa Paşa'nın Yemen Serdarlığından Azli

Uzun süre Şam'dan hareket etmekte geciken ve Mısır'a ulaştıktan sonra yaklaşık 2 buçuk ay burada bekleyen Serdar Lala Mustafa Paşa serdarlıktan azledilmiştir. Lala Mustafa Paşa'nın azil tarihi 21 Safer 976/15 Ağustos 1568'dir.³⁰⁷ Paşa 1 Cemaziye'l-Ahir 975/31 Aralık 1567 tarihinde Yemen Serdarı olarak tayin edildiğine göre, tayin edilişinden azledilmesine kadar ki serdarlık süresi 7 buçuk aydır.

Mehmed Bin Mehmed'e göre; Lala Mustafa Paşa'nın Sinan Paşa'nın kendisine istediği askeri vermemekte inat etmesi üzerine payitahta arzda bulunarak, Yemen'in büyük memleket olduğunu ve mesafenin uzak olduğunu, bu kadar askerle ıslahının mümkün olmadığını belirtmiştir. Paşa ayrıca "sefer mevsiminin geçtiğini ve orada ilave asker lazım olması durumunda, istenilen zamanda kendisine gönderilemeyeceğini ve Mısır Beylerbeyi Sinan Paşa'nın hangi maksatla bilinmez istediği askeri vermemekte inat ettiğini" bildirmiştir.³⁰⁸

Bu sıralarda Sinan Paşa da merkeze yazdığı mektubunda; ordunun ihtiyaçlarını tedarik etmiş olduğunu, seraskerin sadece manasız bahanelerle ve Mısır beylerbeyliğini serdarlığına ilave ettirmek garazıyla hareketini geciktirmekte olduğunu bildirmiştir. İftiralarla dolu olduğu anlaşılan mektubunda Koca Sinan Paşa; Lala Mustafa Paşa'nın Memlük Sultanı Kansu Gavrî'nin oğlu Mehmed'in kızı ile evli olmasından dolayı, ondan doğan oğlu Mehmed'i Mısır Sultanı ilan etmek tasavvurunda bulunduğunu, kendisinin de Yemen'e gidince adına hutbe okutup sikke bastıracağını, bu yüzden çok asker istediğini iddia etmiştir. Âlî, Sinan Paşa'nın bu iddialarını akla uygun olmayan iddialar olarak nitelendirmiştir.³⁰⁹

Sinan Paşa mektubunun devamında ise, Lala Mustafa Paşa'nın bir ziyafet sırasında kendisine zehirli şerbet verdirdiğini, bu yüzden az daha hayatını kaybedecek olduğunu da yazmıştır. Âlî, Sinan Paşa'nın bu iftiralarından bahisle Sinan Paşa'nın zehirlenmiş gibi bir taklit

³⁰⁶ Mehmed B. Mehmed, *Nuhbetü't-Tevârih*, s.289.

³⁰⁷ Turan, "Lala Mustafa Paşa Hakkında", s.569.

³⁰⁸ Mehmed B. Mehmed, *Nuhbetü't-Tevârih*, s.289.

³⁰⁹ Turan, "Lala Mustafa Paşa Hakkında", s.568; Âlî, *Künhü'l-Ahbâr II*, s.14. Nitekim Sinan Paşa, serdar olmadan önce "Mustafa Paşa'nın Yemen'e çok askerle gitmek isteyerek israf oluşturduğunu da" belirtmiştir. Fakat serdar olduktan sonra Mustafa Paşa'nın istediğinden daha çok miktardaki kuvvet ve teçhizatla Yemen'e hareket etmiştir. Bkz. Aynı eser, s.16.

içine girdiğini belirtmiştir. Bir iddiaya göre ise, Sinan Paşa kendisine ziyafette verilen şerbetin zehirli olduğunu iddia ederek içmemiş ve oradan ayrılmıştır.³¹⁰

Selânikî'ye göre, Mısır Beylerbeyi Sinan Paşa, Lala Mustafa Paşa hakkında şikayette bulunarak, “Lala Mustafa Paşa’nın çoklu isteklerle israf oluşturduğunu, serdarlığın kendisine verilmesi halinde tez vakitte az bir askerle düşmanı bertaraf edeceğini” belirtmiştir.

Mustafa Paşa’nın daha Yemen’e hareket etmesinden evvel bu isteğini açıkça belli eden Sinan Paşa, azledilen rakibi Lala Mustafa Paşa’nın yerine serdar nasb olunmuştur.³¹¹ Bu kararın duyulmasının ardından Mısır Divanı’nda mutluluk havası oluşmuş ve şenliklere başlanmıştır. Selânikî, Lala Mustafa Paşa’nın bu durum karşısında kapı halkı ile birlikte silahlanmış şekilde çadırını uzağa kurduğunu ve istifini bozmadan beklediğini belirtmiştir. Mustafa Paşa serdarlık haberini getiren çavuşbaşını yanına yaklaştırmamış ve çavuşbaşı kendisini ancak uzaktan selamlayabilmiştir.³¹²

Hammer Vezîriâzam Sokullu Mehmed Paşa’nın rakibi olarak gördüğü Lala Mustafa Paşa’yı mahv etmek için bu telkinlerden istifade ettiğini ve Sokullu’nun emri üzerine “burunsuz” lakabıyla meşhur çavuşbaşının 7 çavuşla birlikte Kahire’ye gelerek “Mustafa Paşa’nın azlini ve hareketlerinden dolayı hesap vermek üzere İstanbul’a gitmesi emrini getirdiklerini” belirtmiştir. Oysaki arşiv belgelerinden takip edildiği üzere Lala Mustafa Paşa’ya İstanbul’a gelmesi değil, Şam’a dönmesi emredilmiştir.³¹³

Uzunçarşılı ise bu konuda, birbirlerini şikayete başlayan paşaların bu tavrı ile vakit geçtiği ve Lala Mustafa Paşa’nın azlolunarak Sokullu Mehmed Paşa’nın himaye ettiği Koca Sinan Paşa’nın serdar tayin edildiğini belirtmiştir.³¹⁴

Hasan Beyzâde ise, Mustafa Paşa’nın Sokullu Mehmed Paşa’nın arzı ile azledildiğini belirtmekle iktifa etmiştir.³¹⁵

Gerçekten de Yemen isyanının giderek çok kritik bir hal alması ve isyanın biran önce bastırılması elzemken Osmanlı Devleti’nin iki paşası arasında cereyan eden bu tartışmaların

³¹⁰ Âlî, *Künhü'l-Ahbâr II*, s.15. *Rumûzî Tarihi I*, s.CXXX; Âlî, *Künhü'l-Ahbâr II*, ss.15-16; Âlî, Sinan Paşa’nın şerbeti ağzına alıp geri tükürdüğünü, oysaki içinde zehir olmadığını belirterek; bu durum karşısında Lala Mustafa Paşa’nın şerbeti alarak kendisinin içtiğini ve Sinan Paşa’ya hitaben “*paşa kardeş, bizim meclisimizde senin dediğin evza’ı na-şayeste olmaz*” dediğini ifade etmiştir. Bkz. aynı eser, s.16. Şerafettin Turan’ın bu konudaki değerlendirmeli için bkz. Turan, “Lala Mustafa Paşa Hakkında”, s.568.

³¹¹ Âlî, *Künhü'l-Ahbâr II*, s.16; Turan, “Lala Mustafa Paşa Hakkında”, s.569.

³¹² *Selânikî I*, s.73.

³¹³ Turan, “Lala Mustafa Paşa Hakkında”, s.569; Hammer, *Devlet-i Osmaniye Tarihi*, c.6, s.333; 7 Numaralı *Mühimme Defteri*, hk.1913; Mehmed Bin Mehmed’de, Mustafa Paşa’nın İstanbul’a gittiğini ifade etmekle beraber önce Şam’a oradan Halep’e geçtiğini, ardından da payitahta ulaştığını bildirmiştir. Bkz. Mehmed B. Mehmed, *Nuhbetü't-Tevârih*, s.290, 292.

³¹⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c.3, 1.Kısım, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003, ss.27-28.

³¹⁵ *Hasan Bey-zâde Târîhi II*, s.228.

bitmesi pek muhtemel görünmüyordu. Haddizatında isyanının giderek devletin menfaatini etkileyen bir vaziyete dönüştüğü ortamda Lala Mustafa Paşa'nın verilen vazifeye gitmemesini Sokullu kendi nezdinde suçlu saymış³¹⁶ ve Sultan II. Selim'e "itaat-ı emr etmeyen kulun siyaseti vaciptir" diyerek Lala Mustafa Paşa'nın katledilmesi gerektiğini arz etmiştir. Fakat Sultan II. Selim, lalası ile eski hukukuna binaen buna ruhsat vermemiş fakat devletin âli menfaati için azledilmesine de engel olmamıştır.³¹⁷

Sonuç olarak, Lala Mustafa Paşa'nın Yemen serdarlığından azli üzerine, Mısır Beylerbeyi Sinan Paşa vezaret rütbesiyle Yemen Serdarı tayin edilmiştir.³¹⁸ Bunun neticesinde Sinan Paşa'dan, serdarlık görevi için Mustafa Paşa'nın maiyetine tayin olunan asker ve ümera ile bir an önce çıkıp Yemen'e giderek emrolunduğu hizmeti yerine getirmesi istenmiştir.³¹⁹

Sinan Paşa'nın serdarlığı tayini ile birlikte Lala Mustafa Paşa'ya yazılan hükümde; kendisine vezaret rütbesi ile serdarlık verildiği halde aylardır vazifesine gitmediği için azledildiği, Yemen mühimmatı için kendisine verilen nişanlı kağıtlarla Şam ve Halep hazinesinden tedarik olunan 100.000 filoriyi Yemen Serdarı tayin edilen Sinan Paşa'ya vermesi ve Şam'a dönmesi emredilmiştir.³²⁰

Mustafa Paşa'nın serdarlıktan azliyle ilgili olarak; Sokullu'nun Mustafa Paşa'nın bu seferde başarısız olabileceğini hesap ederek kendisini serdar tayin ettirdiğini ve hatta lalanın

³¹⁶ Turan, "Lala Mustafa Paşa Hakkında", s.568; Mehmed Bin Mehmed'in iddiasına göre Sokullu'nun amacı, Sinan Paşa ile işbirliği içerisinde Lala Mustafa Paşa'yı Mısır'da zor durumda bırakarak, onun itaatsizlik ederek Yemen'e gitmemesini sağlamak ve nihayetinde kendisini bu minval üzere suçlayarak kendisine rakip olarak gördüğü Mustafa Paşa'yı ortadan kaldırmaktır. (Bkz. Mehmed B. Mehmed, *Nuhbetü't-Tevârih*, s.289); Oysa Mustafa Paşa'nın yerine yeni Yemen Serdarı tayin olunan Sinan Paşa'nın da, serdar tayin edildiği süreden yaklaşık 4 ay geçtiği halde Mısır'dan Yemen'e hareket etmediği görülmektedir. (Bkz. 7 Numaralı Mühimme Defteri, hk.2664-2665); Bu hükümlerde Sinan Paşa'nın hareket için yeni Beylerbeyi İskender Paşa'yı beklediği yazsa da, Lala Mustafa Paşa'nın o kadar hazırlık yaptıktan sonra Divân-ı Hümayûn'un hemen harekete geçmesi için Mustafa Paşa'yı azledip Sinan Paşa'yı tayin ettiği de düşünüldüğünde; Sinan Paşa'nın serdarlığa tayininden bu kadar süre geçtiği halde Yemen'e hareket etmemesine göz yumulması Mustafa Paşa'nın azlinde Sinan Paşa'nın telkinlerinin ve Sokullu Mehmed Paşa'nın tavrının da önemli ölçüde etkili olduğu düşüncesini kuvvetlendirmektedir.

³¹⁷ Âli, *Künhü'l-Ahbâr*, s.16; Mehmed B. Mehmed, *Nuhbetü't-Tevârih*, s.289; Turan, "Lala Mustafa Paşa Hakkında", s.568; Gerlach'da bu konuda bazı mütalaalarda bulunarak; Lala Mustafa Paşa'nın Mısır Beylerbeyi olduğunu ve Sokullu'nun onu istemediği için kötüleyerek hakkında soruşturma açtığını ve en son idam edilmesi için çavuş gönderdiğini; bunu haber alan Mustafa Paşa'nın Kahire'den kaçarak İstanbul'a geldiğini ve padişaha yalvararak kendisine iftira atıldığını ve asi olmadığını belirttiğini ifade ederken, paşanın Konya Savaşı'ndaki hizmetlerini hatırlatarak kendisini affettirdiğini ve nihayetinde kubbe veziri olarak atandığını iddia etmiştir ki, hadiseleri kısmen karıştırmış kısmen de olayları abartarak eserinde vermiştir. Bkz. Gerlach, *Türkiye Günlüğü I*, ss.521-252.

³¹⁸ Vusûlî, *Selimnâme*, s.77; *Telhîsî'l-Berku'l-Yemânî*, s.181. Eserin müellifi, Lala Mustafa Paşa'nın Mısır muhafızı olduğunu belirtirken, Sinan Paşa ile tartışmalarından bahsetmemesi ilginçtir. Zira o, Mustafa Paşa'nın Yemen'e gitmek istemediği için azledildiğini ve yerine Sinan Paşa'nın Mısır'a vali ve Yemen Serdarı tayin edildiğini bildirerek olayları karıştırmıştır. Onun bu konudaki mütalaası şu şekildedir: "Lâlâ Vezîr Mustafa Paşa emr ve fermân olunduğu gibi hareket eylemeyüb Yemen seferine te'hîr ve taksîrât eylediği ma'lûm-ı pâdişâhî olmağın, mağzûben Mısır muhâfazasından kaldırılıb 'azl olundu. Ve yerine vezîr-i âl-i mikdâr ve düstûr-ı kâr güzâr Mısır'a muhâfız ve vâli nasb ve irsâl ve Yemen'e serdâr ta'yîn kılınub bilâ-ihmâl Mısır'dan revâne olması te'kid ve emr ve fermân olundu." Bkz. *Telhîsî'l-Berku'l-Yemânî*, ss.181-182.

³¹⁹ Turan, "Lala Mustafa Paşa Hakkında", s.569; 7 Numaralı Mühimme Defteri, hk.1907. Tarih: 21 Safer 976/15 Ağustos 1568.

³²⁰ 7 Numaralı Mühimme Defteri, hk.1913. Tarih: 21 Safer 976/15 Ağustos 1568; Benzer bir hüküm için bkz. 7 Numaralı Mühimme Defteri, hk.2071.

Yemen hareketi için lazım olan birçok levazımatı, hazine ve askeri Mısır'dan almasını emrederek, onun istediği gibi hareket etmesini engellediği iddia edilmekteyse de, bu husustaki politik tavrını katî surette belirlemek güçtür.³²¹

Bu konuda yorum getiren Mehmed Bin Mehmed'e göre Sokullu Mehmed Paşa, Mustafa Paşa'yı zor duruma düşürmek için Sinan Paşa'ya gizli bir mektup göndererek Mustafa Paşa'nın talep edeceği asker ve mühimmatı eksik vermesini istemiştir. Böylece Yemen'e gitmesinde gevşeklik ve ihmal göstermesini sağlamak suretiyle Mustafa Paşa'yı Sultan II. Selim'in gözünde düşürmek istemiştir.³²² Bir iddiaya göre ise, Lala Mustafa Paşa Yemen'e gitmemek için mühimmat ve asker eksikliğini bahane olarak öne sürmüştür.³²³

Yemen serdarlığındaki mühimmat ve asker temini meselesinin kısmen Mısır'a havale edilmesi ile ilgili şu durumu da göz önüne almak gerekir ki; Osmanlı Devleti'nin merkeze en uzak eyaletlerinden biri olan Yemen eyaletinin işlerinin tedvirinde mesafenin uzaklığı yüzünden Mısır beylerbeyliğinin ikmal yeri olduğu görülmektedir. Bu bağlamda zaman zaman Yemen için gerekli olan bazı levazımatın payitahttan nakil yerine Osmanlı Devleti'nin en büyük eyaletlerinin başında gelen Mısır eyaletinden karşılandığını müşahade edilmektedir.³²⁴

Mustafa Paşa cephesinden olaya bakıldığında ise, Konya Savaşı'nda ve diğer görevlerinde başarılı ve tedbirli eylemleri görülmüş olduğu halde; Yemen serdarlığında başarısız olmasının istendiği daha yüksek ihtimal olarak düşünülmelidir. Zira kendisine daha sonra verilecek Kıbrıs ve Şark serdarlıklarını başarı ile tamamlayan paşanın bu seferde emrine verilen asker sayısı ve mühimmatın; Yemen eyaletinin neredeyse her yerini ele geçiren isyancıların bertaraf edilebilmesi için yeterli olmadığı görülmektedir. İlaveten kendisinin bu konuda payitahta yazdığı arzda belirttiği gibi, sefer mevsiminin geçmesi ve Yemen ile Mısır arasındaki mesafenin uzaklığı düşünüldüğünde; Yemen'de iken Mısır'dan isteyeceği ek asker ve mühimmat yardımının da hemen gelmesi beklenemeyeceğinden, kendisinin orada zor durumda kalacağını düşünmüş olması güçlü bir ihtimaldir.³²⁵

Karakter olarak da tedbirli, aynı zamanda zeki ve kurnaz olan Lala Mustafa Paşa'nın bu tedarikle Yemen'e hareket ettiğinde başarısız olabileceğini kendisinin de bildiği kanaati ağır basmaktadır. Doğal olarak Mustafa Paşa Yemen serdarlığı boyunca gerek Şam'da gerekse Mısır'dan kendisine ek asker ve mühimmat verilmesini istemiş, bu istekleri yerine gelmeden

³²¹ Mehmed B. Mehmed, *Nuhbetü't-Tevârih*, s.289; Turan, "Lala Mustafa Paşa Hakkında", s.563.

³²² Turan, "Lala Mustafa Paşa Hakkında", s.558; Mehmed B. Mehmed, *Nuhbetü't-Tevârih*, ss.288-289.

³²³ *Telhîsi'l-Berku'l-Yemânî*, s.179; Turan, "Lala Mustafa Paşa Hakkında", s.567.

³²⁴ Yemen ve Mısır arasındaki bu iş birliğini göstermesi açısından örnek teşkil eden bazı hükümler için bkz. 5 Numaralı *Mühimme Defteri*, hk.731; hk.760; (Bkz. *Rumûzî Tarihi I*, s.XCIV).

³²⁵ Mehmed B. Mehmed, *Nuhbetü't-Tevârih*, s.289.

ise hareket etmekten kaçınmıştır. Genel görünüşe göre olaylar Sokullu'nun planladığı gibi yürümüş; sonuçta verilen görevi yapmadığı gerekçesi ile Mustafa Paşa başarısız ve suçlu bulunarak azledilmiş ve hakkında soruşturma açılmıştır.³²⁶

2.1.5. Lala Mustafa Paşa'nın Teftişi ve Hakkındaki Soruşturma

Lala Mustafa Paşa sadece serdarlıktan azledilmemiş, Şam Beylerbeyi olarak görev yaptığı dönemdeki bazı icraatlarından mütevellid Şam halkının şikayette bulunması sebebiyle hakkında bir de teftiş işlemi başlatılmıştır.

Lala Mustafa Paşa'ya yazılan 15 Rebî'u'l-evvel 976/7 Eylül 1568 tarihli hükümde, sabık Şam Beylerbeyi olarak Şam ahalisinin kendisi hakkındaki şikayetlerinden dolayı teftiş olunmak üzere Şam'a gitmesi ve teftiş bitene kadar Şam'dan ayrılmaması istenmiştir.

“Sâbıkâ Vezîr olan Mustafâ Paşa'ya hüküm ki:

Şâm ahalisinden nice kimesneler Rikâb-ı Hümayûnum'a ruk'a sunup senden şekvâ itdükleri ecilden bi-hasebi 'ş-şer' görilmek için Şâm kâdîsı ile hâlâ Medîne-i Münevvere Kâdîsı olan Mevlânâ Muhyiddîn dâmet fazâyilühümâ ve Hudâvendigâr Sancağı Beği Abdurrahmân dâme ulüvvühû ta'yîn olunmuşdur. Buyurdum ki:

*Vardukda, te'allül ü tevakkuf itmeyüp Şâm'a varup dahı teftîş umûrî bertaraf olmadın Şâm'dan; “Yirüme vekîl nasbiderin.” diyü hareket itmeyüp tevakkuf idüp emr-i şerîfümün hılâfına cevâz göstermeyesin. Yirüne vekîl dahı nasbidersen kendün Şâm'dan hareket itmeyesin ki, vekîlün ba'zı husûsda sana mürâca'at lâzım oldukda buluşup cevâbı virilüp maslahat avk u te'hîr olunmalu olmaya.”*³²⁷

Görüldüğü üzere paşanın teftişi için Şam Kadısı, Medine Kadısı ve Hüdavendigâr Sancakbeyi olmak üzere 3 kişi görevlendirilmiştir.

Mustafa Paşa'nın teftişi ile alakalı olarak Şam ve Medine kadılarına yazılan hükümde ise, eski Şam Beylerbeyi Mustafa Paşa'nın teftişinde kendi yerine vekil göndermemeleri tembih edilmiş; davacıların dava tamamen görülüp bitmeden davadan vazgeçip anlaşma yapmalarına izin ve imkan vermemeleri istenmiştir. İlâveten teftişi hak ve adalet üzere tamamlayarak

³²⁶ Turan, “Lala Mustafa Paşa Hakkında”, s.567.

³²⁷ Turan, “Lala Mustafa Paşa Hakkında”, ss.569-571; 7 Numaralı Mühimme Defteri, hk.2011; Âlî, *Künhü'l-Ahbâr II*, s.16. Âlî, Mustafa Paşa'nın Şam'da teftiş olunması için emir getirildiğini belirtmekle iktifa etmiştir.

neticesini defter edip Bursa Bey'i Abdurrahman Bey vasıtası ile payitahta göndermeleri emredilmiştir.

24 Rabiü'l-Evvel 976/16 Eylül 1568 tarihli Medine Kadısı'na yazılan bir başka emirde; hakkında birçok şikayetlerde bulunulan sabık Şam Beylerbeyi Vezir Mustafa Paşa'nın umûmen teftiş olunması için kendisi ile birlikte Şam Kadısı ve Hüdavendigâr Bey'i Abdurrahman Bey'in görevlendirildiği; teftiş sırasında paşadan davacı olan herkesin davasının görülmesi ve bütün davaların sonuçlarının ayrıntılı olarak kaydedilerek İstanbul'a yollanması gerekliliği belirtilmiştir.³²⁸

Lala Mustafa Paşa hakkında muhtelif şikayetlerin olduğu görülmektedir. Nitekim Medine Kadısı'na Mustafa Paşa ile ilgili şikayetleri de ihtiva eden bazı hükümler gönderilmiştir. Bu bağlamda Medine Kadısı'na yazılan bir hükümde; Vezir Mustafa Paşa'nın teftişi esnasında paşanın Şam'da oturan Şeyh Abdullah isimli şahsın bostanına zorla ve hile ile el koyup ağaçlarını kestirerek yerine kendi hanını yaptırdığı yolundaki şikayetin de araştırılarak tahkik edilmesi emredilmiştir.³²⁹

Mustafa Paşa ile ilgili bir diğer şikayette ise, “Şam'da huccac deveçileri mukaddimi olan Azzâvî'nin, Vezir Mustafa Paşa'nın kendi samanını, arpasını, odun ve kömürünü develerine taşıttığı halde kira parası vermediği gibi paralarını da aldığına dair şikayetin teftiş edilerek hakkının alınması” ve “Beyrut kazasından Cerciş adlı zimmînin, Vezir Mustafa Paşa'nın haksız yere suç isnad edip beş bin akçesini ve malını aldığına dair şikayetin teftiş edilerek gereğinin yapılması”, ayrıca “Vezir Mustafa Paşa'nın, hâslarından olan Hubâr köyünü sipahi Hacı Ali'ye icareye verdikten sonra bütün hâsılatını aldığı halde ayrıca icare akçesini de alıp zulmettiği belirtilmiştir.”³³⁰

Lala Mustafa Paşa ile ilgili şikayetlerden biride şu idi: “Nablus Beyi Kemal Bey, Leccun sancağının kendisine tevcihi münasebetiyle pişkeş olarak Südde-i Saâdet'e gönderdiği elmas ve yakut ile bezeli bir taş ile resimli bir şahnâmenin ve diğer eşyalarının, Vezir Mustafa Paşa'nın kışkırtmasıyla âsi Araplar tarafından adamlarının yolu kesilerek yağmalandığına dair

³²⁸ Turan, “Lala Mustafa Paşa Hakkında”, ss.569-570; 7 Numaralı Mühimme Defteri, hk.2013, hk.2034.

³²⁹ 7 Numaralı Mühimme Defteri, hk.2036. Benzer hüküm Şam Kadısı'na da gönderilmiştir. Hükümde; “*hâliyâ Rikâb-ı Hümayûnum'a ruk'alar sunulup sâbıkâ Vezîrüm olan Mustafâ Paşa dâme ulüvvühûdan şikayet olunup tezallüm eyledükleri ecilden umûmen teftiş olunmak için Medîne-i Münnevver Kâdisi olan Mevlânâ Muhyiddîn'e hükm-i hümayûnum yazılıp ve Hudâvendigâr Beği Abdurrahmân dâme ulüvvühûya dahı teftiş husûsında bile olmak emrüm olup hükm-i şerîfüm gönderilmiştir. Bu bâbda senün dahı kemâl-i diyânet ve hüsn-i istikâmetüne i'timâd-ı hümayûnum olmağın husûs-ı mezbûrda sen dahı mübâşir olmak emridüp buyurdum ki: Vusûl buldukda, anun gibi müşârun-ileyh mahmiyye-i Şâm'a geldükde hüsn-i ittîfâkla cümleñüz bir münâsib mahalde cem'iyet idüp mevlânâ-yı müşârun-ileyhe gönderilen mufasssal hükm-i hümayûnum mücebince teftişe mübâşeret eyleyüp bertaraf eylesesiz.*” denmektedir. Bkz. 7 Numaralı Mühimme Defteri, hk.2035.

³³⁰ Turan, “Lala Mustafa Paşa Hakkında”, s.569; 7 Numaralı Mühimme Defteri, hk.2037-2039.

şikayette bulunduğundan, Paşa'nın umûmen teftişi yapılırken bu hususun da görülüp, iddialar doğru ise, söz konusu hediye ve eşyaların ortaya çıkarılıp kendisine teslim edilmesi" Medine Kadısı'na emredilmiştir."³³¹

Paşanın teftişine dair Şam Defterdarına yazılan bir emirde, Mustafa Paşa'nın haslarda yaptığı yolsuzluk iddiaları hakkında, daha önce Şam Defterdarı tarafından payitahta bildirilen hususların paşanın teftişi esnasında tetkik edilmesi ve zimmetine geçirdiği mal varsa ortaya çıkarılması ve kimsenin hakkının zayi edilmemesi istenmiştir. İlaveten kendisinin de bu konuda inceleme komisyonuna yardımcı olması emredilmiştir.³³²

Lala Mustafa Paşa hakkında açılan bu soruşturmanın birkaç ay devam ettiği ve verilen hüküm gereği, hakkında hazırlanan teftiş dosyası ve tutanaklarının İstanbul'a gönderilerek soruşturmanın merkeze nakledildiği anlaşılmaktadır.³³³ Cornell Fleischer'da bu konuda, Mustafa Paşa'nın soruşturma süresince birkaç ay (1568 Ekim'in sonlarına kadar) Şam'da kaldığını ve ardından İstanbul'a çağrıldığını bildirmiştir.³³⁴

Hakkındaki teftiş işleminin bir müddet sonra payitahta devredilmesi üzerine Lala Mustafa Paşa'nın İstanbul'a geldiği, yine bir mühime hükmünden takip edilmektedir.

Bu konudaki kayıta; "*Hudâvendigâr Sancağı Beği Abdurrahmân Beğ'e hüküm ki: Bundan akdem sana mahmiyye-i Şâm'da Mustafâ Paşa edâma'llâhü iclâlehûdan ba'zı kimesneler Rikâb-ı Hümayûnum'a ruk'a sunulup şikayet eylemeğin sen müfettiş ta'yîn olunup ol cânibe irsâl olunmuş idün. Hâliyâ müşârun-ileyh Südde-i Sa'âdetüm'e gelüp senün dahi sancağına gelüp hıfz u hırâsetde olmak lâzım olmağın buyurdum ki: Vardukda, emr-i şerîfüm mücebince gelüp sancağın hıfz u hırâsetinde olasın. Anun gibi müşârun-ileyhden da'vâyı hakk ider kimesneler var ise gelüp Südde-i Sa'âdetüm'e şer'le görüle*" ifadeleri geçmektedir.³³⁵

Böylece Lala Mustafa Paşa'nın teftişi için Şam'a gönderilen Hüdavendigâr sancağı Beyi Abdurrahman Bey'e, paşanın İstanbul'a geldiği ve bu yüzden kendisinin de sancağına dönmesi gerektiği belirtilmiştir. Lala Mustafa Paşa'nın teftiş işleminin sonlanması ve İstanbul'a vardktan sonraki vaziyeti ise, Kubbe Vezirliği bölümünde aktarılmıştır.

2.2. KIBRIS SERDARLIĞI

³³¹ 7 Numaralı Mühimme Defteri, hk.2044.

³³² 7 Numaralı Mühimme Defteri, hk.2046.

³³³ Turan, "Lala Mustafa Paşa Hakkında", ss.572-573.

³³⁴ Fleischer, *Tarihçi Mustafa Âli*, s.52.

³³⁵ 7 Numaralı Mühimme Defteri, hk.2521.

2.2.1. Kıbrıs Seferinin Nedenleri

Kıbrıs tarih boyunca farklı devletler tarafından yönetilmiş ve coğrafi konumu itibari ile de önemli bir mevkie sahip olması nedeniyle muhtelif güçlerin egemenlik mücadelesine sahne olmuştur.³³⁶

Kıbrıs'ta ilk İslam egemenliği Hz. Osman döneminde olmuştur. O zamana kadar Bizans'a bağlı bulunan ve vergi veren Kıbrıs idarecileri, bundan sonra İslam Devleti'ne vergi vermeye başlamıştır.³³⁷

Kıbrıs'taki Venedik hakimiyeti ise, 1489'da üç asırdır adanın idaresini elinde bulunduran Frank asıllı Lusignan hanedanından devralınması ile başlamıştır. Şüphesiz en önemli yapı taşı olan ticaret olan Venedik için Kıbrıs, bu bakımdan da önemli bir üs haline gelmiştir.³³⁸

Osmanlı gemilerine tecavüz eden Kıbrıs'ın idaresini elinde bulunduran Venedikliler; Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı 1517 yılında fethetmesi ile birlikte Memlûk Devleti'ne ödedikleri Kıbrıs vergisini Osmanlı Devletine ödemeye başlamışlardır.³³⁹ Bu suretle Kıbrıs'ta ilk defa, dolaylı yoldan da olsa Osmanlı nüfuzunun başlangıcı 1517 yılı olarak telakki edilebilir.³⁴⁰

Doğu ve Orta Akdeniz'in neredeyse bir Osmanlı iç denizi haline geldiği bu dönemde Kıbrıs adası, geniş Osmanlı coğrafyası içinde bir dış unsur olarak Venedik'in elinde bulunuyordu.³⁴¹ Özellikle İstanbul-Suriye ve İstanbul-Mısır denizyolu üzerinde yer alan Kıbrıs'ın bir başka egemen gücün elinde olması Osmanlı Devleti'nin egemenliğini zaman zaman ciddi anlamda tehdit ediyor ve Osmanlı gemileri Kıbrıs'ta üstlenen korsanların saldırısına uğrayarak maddi manevi büyük zararlar görüyordu. Ayrıca Kıbrıs'ın konumu itibari

³³⁶ Ferişt Ballı, *İnebahtı Deniz Seferi'nin Akdeniz Dünyasındaki Önemi*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2004, s.27 (Bundan sonra "Ballı, *İnebahtı Deniz Seferi*" şeklinde kısaltılacaktır).

³³⁷ Hakan Özkaya, *Kıbrıs'ta Hakimiyet Mücadelesi (648-1571)*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2015, ss.17-20; *Osmanlı İdaresinde Kıbrıs (Nüfusu-arazi dağılımı ve Türk vakıfları)*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü (DAGM) Yayınları, Ankara 2000, s.46.

³³⁸ Feridun M. Emecen, "Kıbrıs'ta İlk Osmanlı İdari Yapılanması", *Dünden Bugüne Kıbrıs Meselesi*, yay. haz. Ali Ahmetbeyoğlu-Erhan Afyoncu, İstanbul 2001, s.48 (Bundan sonra "Emecen, Kıbrıs'ta Osmanlı Yapılanması" şeklinde kısaltılacaktır); Ayrıca Bkz. Ziver Bey, *Kıbrıs Tarihi*, yay. haz. Harid Fedai, KKTC. Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1999, s.91 (Bundan sonra "Ziver Bey, *Kıbrıs Tarihi*" şeklinde kısaltılacaktır).

³³⁹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c.3, s.10; Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, "*Kıbrıs Seferi (1570-1571)*" c.3, 3.kısım, Genelkurmay Yayınevi, Ankara 1971, s.177 (Bundan sonra "TSK, "*Kıbrıs Seferi*", şeklinde kısaltılacaktır).

³⁴⁰ *Osmanlı idaresinde Kıbrıs*, DAGM, s.47.

³⁴¹ İdris Bostan, "Kıbrıs Seferi Günlüğü ve Osmanlı Donanmasının Sefer Güzergâhı", *Dünden Bugüne Kıbrıs Meselesi*, yay. haz. Ali Ahmetbeyoğlu-Erhan Afyoncu, İstanbul 2001, s.11 (Bundan sonra "Bostan, *Kıbrıs Seferi Günlüğü*" şeklinde kısaltılacaktır).

ile stratejik önemi de büyüktü.³⁴² Daha önce iki kere İslam toprağı olmuş Kıbrıs'ta birçok sahabe, şehit ve gazilerin yatması da bu konuda önemli idi.³⁴³

Nitekim Kıbrıslı korsanların Osmanlı gemilerine mütecaviz saldırılarının dönem dönem önemli ölçüde arttığı görülmektedir. Özellikle 1522'de Kanuni tarafından Rodos'un fethedilmesi ile birlikte korsanların yeni üssü Kıbrıs olmuştu.³⁴⁴ Bu cümleden olarak, 1522 yılında Limasol açıklarında bir Türk gemisinin soyulması, 1533'de 12 gemilik bir Türk filosunun saldırıya uğrayarak bir kısmının batırılması, 1563'teki bir saldırıda bazı Türk gemilerinin korsanların eline geçmesi,³⁴⁵ 1569'da Mısır Defterdarı'nın gemisinin ele geçirilmesi gibi olaylar; aslında Osmanlı Devleti'nin Kıbrıs konusunda sabrını zorlamaya yetecek hadiseler olarak zikredilebilir.³⁴⁶

Bu açıdan Kıbrıs seferi kararının alınmasında, Osmanlı Devleti açısından yeterli sebebin oluştuğunu ifade etmek mümkündür. Nitekim Âlî; bu saldırılar karşısında Osmanlı Devleti'nin Kıbrıs idarecilerine uyarı babındaki başvurularına “*gemilere saldıranlar biz değiliz, bunu yapanlar Messina ve Malta adalarının gemileridir*” diyerek cevap verdiklerini ifade etmiştir.³⁴⁷

Selanikî ise bu konudaki mütalaasında; Sultan II. Selim'in daha şehzadeliği sırasında Mısır'dan getirttiği erzak ve bazı eşyaları taşıyan gemiye saldıran Kıbrıslı korsanların, bu gemiyi ve içerisindeki malları zapt ettiklerini ve “*bu geminin şehzadenin olduğunu nereden bilelim*” diyerek nice vakit geçirmeden sonra iade ettiklerini belirterek, Şehzade Selim'in bu olay üzerine daha o dönemde adanın önemini kavrayarak Kıbrıs'ın fethini düşündüğünü ve tahta çıktıktan sonra da, bu planı minvalinde ada üzerine sefer kararı aldığını belirtmiştir.³⁴⁸ Hatta II. Selim'in şehzadeliği döneminde, babasını Kıbrıs'ın seferine teşvik ettiği bile iddia edilmiştir.³⁴⁹

³⁴² Emecen, “Kıbrıs'ta Osmanlı Yapılanması”, ss.47-48; Nuri Çevikel, *Kıbrıs: Akdeniz'de Bir Osmanlı Adası (1570-1878)*, 47 Numara Yayıncılık, İstanbul 2006, s.53 (Bundan sonra “Çevikel, *Akdeniz'de Osmanlı Adası*” şeklinde kısaltılacaktır).

³⁴³ Emecen, “Kıbrıs'ta Osmanlı Yapılanması”, s.49; Safvet Bey, “Kıbrıs Fethi Üzerine Vesikalar”, *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*, Cüz.19, (1339), s.2.

³⁴⁴ Nuri Çevikel, *Kıbrıs'ta Osmanlı Mirası (1570-1960)*, Numara Yayıncılık, İstanbul 2006, s.88.

³⁴⁵ Ahmet C. Gazioğlu, *Kıbrıs'ta Türkler (1570-1878)*, Kıbrıs Araştırma ve Yayın Merkezi, Lefkoşa 2000, s.15.

³⁴⁶ Şenol Çelik, “Kıbrıs Seferi Sonrasında Kıbrıs Adası ile İçel Kıyılarının Korunmasına Yönelik Çalışmalar ve Hristiyan Korsanların Buralara Saldırıları”, *Journal for Cyprus Studies*, c.4. S.3 (1998), s.289. (Bundan sonra “Çelik, “Kıbrıs Seferi Sonrası Kıyıların Korunmasına Yönelik Çalışmalar” şeklinde kısaltılacaktır).

³⁴⁷ Âlî, *Künhü'l-Ahbâr I*, s.176.

³⁴⁸ *Selanikî I*, s.77; Bostan, “Kıbrıs Seferi Günlüğü”, s.11; Muhittin Eliaçık, “Lefkoşa Kalesinin Fethini İlk Elden Anlatan Mühim Bir Mektup”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.26, (Güz 2009), s.23 (Bundan sonra “Eliaçık, Lefkoşa'nın Fethini İlk Elden Anlatan Mektup” şeklinde kısaltılacaktır).

³⁴⁹ Gazioğlu, *Kıbrıs'ta Türkler*, s.19.

Kâtip Çelebi de seferin nedenini, Âlî'nin saydığı nedenlere dayandırmakta ve Mısır Defterdarı'nın İstanbul'dan Mısır'a giden gemisine korsanların saldırdığını ve yağma ettiğini, bu olayın akabinde seferin gerekliliğinin ortaya çıktığını aktarmıştır.³⁵⁰

Pîrî, sefer kararı alınmasında Kıbrıslıların bu saldırılarının padişahın gazabını celp ettiğini ve savaş kararını bu şekilde aldığını vurgulamaktadır.³⁵¹

Kıbrıs seferinin düzenlenmesi ile ilgili diğer bir iddia da; Sultan II. Selim'in yakınında bulunan Yahudi tüccar Yasef Nassi'nin Kıbrıs'ı alması için padişahı kışkırttığı ve buranın kendi idaresine bırakılmasını istediğidir.³⁵² Bu iddia ile gerçeklerle bağdaşmayan II. Selim'in Kıbrıs'ın şaraplarının bol olmasından dolayı burayı fethetmek istediği iddiası ise, tamamen hayali bir açıklamadan ibaret olmalıdır.³⁵³

Kıbrıs seferinin bir nedeni de, Venedik yönetiminin adada uyguladığı baskı politikası sonucu, yerli halktan bazı kesimlerin Osmanlı yöneticilerinden yardım istemeleriyle alakalıdır.³⁵⁴

Burada şu hususu özellikle ifade etmek gerekir ki, Osmanlı Devleti Kıbrıs adasından gelen bu tecavüzkar hareketlere karşı öncelikle diplomatik yollarla meseleyi halletmek istemiştir. Bu cümleden olarak Venedik'e, Kıbrıs'ta yuvalanan korsanların Osmanlı gemilerine karşı yaptıkları hareketlerden vazgeçmeleri konusunda uyarılarda bulunulmuştur. Venedik ise, saldırıların Kıbrıs'tan değil; Malta ve Messina korsanları tarafından yapıldığını iddia ederek Osmanlı Devleti'nin bu girişimine olumlu cevap vermemiştir.³⁵⁵

Nitekim Osmanlı Devleti kendi vali ve beylerine gönderdiği fermanlarda, Venedik'in Osmanlı vatandaşlarına karşı saldırılarda bulunup mallarına zarar verdiğini ve aradaki barışa aykırı hareket ederek antlaşmayı bozduğunu ifade etmiştir.³⁵⁶

Tüm bu tablo değerlendirildiğinde, o dönem gücünün zirvesinde bulunan Osmanlı Devleti'nin kendi egemenlik sahası içerisinde yer alan Kıbrıs'ı fethetmesi artık bir zaruret

³⁵⁰ Kâtip Çelebi, *Tuhfetü'l-Kibâr Fi Esfari'l-Bihar*, nşr. Orhan Ş.Gökyay, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı 1000 Temel Eser Yayınları, İstanbul 1973. ss.128-129 (Bundan sonra "*Tuhfetü'l-Kibâr*" şeklinde kısaltılacaktır).

³⁵¹ Pîrî, *Fethiyye-i Cezîre-i Kıbrıs*, haz. Harid Fedai, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Lefkoşa 1997, s.92 (Bundan sonra "Pîrî, *Fethiyye-i Kıbrıs*" şeklinde kısaltılacaktır).

³⁵² J.Wilhem Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, çev. Nilüfer Epçeli, c.2, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2011, s.662; Ziver Bey, *Kıbrıs Tarihi*; s.93; İddiaya göre Yasef Nassi, adada öldürülen veya ezilen Yahudiler için Kıbrıs'ta bir yurt kurma isteği ile buranın alınıp kendisine verilmesini istiyordu. Detaylı bilgi için bkz. Safvet Bey, "Kıbrıs Fethi Üzerine Vesikalar", s.2.

³⁵³ Gazioğlu, *Kıbrıs'ta Türkler*, s.19.

³⁵⁴ Halil İnalcık, "Ottoman Policy and Administration in Cyprus After the Conquest", *Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi*, Ankara 1971, ss.59-60. (Bundan sonra "İnalcık, Ottoman Policy in Cyprus" şeklinde kısaltılacaktır); Gazioğlu, *Kıbrıs'ta Türkler*, s.119; Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c.3, s.131.

³⁵⁵ TSK, *Kıbrıs Seferi*, s.12; Bostan, "Kıbrıs Seferi Günlüğü", ss.11-14; BOA. A.DVNS.MHM.ZYL.d.15/3.

³⁵⁶ BOA. A.DVNS.MHM.ZYL.d.15/11.

haline gelmişti.³⁵⁷ Sultan II. Selim'in de sefere taraftar olması ile Venedik'in elinde bulunan Kıbrıs'a sefer açılması düşünülmüş ve bu konuda Şeyhü'l-islam Ebussud Efendi'den fetva istenmiş; sefere taraftar olan Ebussud Efendi ise seferin meşruluğu ile ilgili fetvayı vermiştir.³⁵⁸

Ebussud Efendi ile birlikte Sultan II. Selim, Lala Mustafa Paşa,³⁵⁹ Piyale Paşa ve Pertev Paşa gibi sefere taraftar olanların yanı sıra; Vezîriâzam Sokullu Mehmed Paşa, Avrupa Devletleri'nin Osmanlı aleyhine bir ittifak yapabileceği düşüncesi ile bu sefere karşı çıkmıştır. Sokullu ayrıca, Yemen ile Avusturya sınırındaki suhuletin tam olarak sağlanamaması nedeniyle yeni bir cephe açılmasının doğru olmayacağını belirtmiş, seferin büyük masraflara yol açacağını savunmuştur.³⁶⁰

Buna mukabil Osmanlı Devleti, İran'la 1555 Amasya Antlaşmasından beri devam eden bir sulh döneminin içinde bulunduğu gibi, Avusturya ile de 1568 Edirne Antlaşması'nı imzalamıştır.³⁶¹ Bu bağlamda Osmanlı Devleti'nin batıdaki ve doğudaki iki büyük rakibi ile barış halinde olması Kıbrıs'a sefer kararı almasında etkili olmuştur.³⁶²

2.2.2. Lala Mustafa Paşa'nın Kıbrıs Serdarlığı ve Sefer Hazırlıkları

Sokullu Mehmed Paşa'nın Venedik'e harp ilanına karşı tüm itirazlarına rağmen harbe taraftar olanların çokluğu, Sultan II. Selim'in bizzat direktifi ve Şeyhü'l-islam'ın yukarıda ifade edilen fetvası üzerine Kıbrıs'ın fethine kesin surette karar verilmiş ve Venedik'e harp ilan edilmiştir.³⁶³ İtalyan tarihçi Pedani, padişahı Kıbrıs seferine Nassi ile birlikte Venedik düşmanı Lala Mustafa Paşa ve Piyale Paşa'nın teşvik ettiğini belirtmiştir.³⁶⁴

³⁵⁷ Halil İncalcık vd., *Kıbrıs ve Türkler*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1964, s.21.

³⁵⁸ Emecen, "Kıbrıs'ta Osmanlı Yapılanması", s.49; *Tuhfetü'l-Kibâr*, ss.128-129; *Peçevî I*, ss.343-334.

³⁵⁹ Lala Mustafa Paşa'nın Şam Beylerbeyi iken, Kıbrıs'ın İslam idaresinde bulunduğu dönemden kalma Amr Caminin, Salhane olarak kullanıldığını işittiği ve bu durumun gücüne giderek Dîvân-ı Hümâyûn'a Kıbrıs'a sefere çıkmak için izin istediği fakat bu isteğinin kabul görmediği iddia edilir. Bkz. Kütükoğlu, *Vekayi'nüvis Makaleler*, s.334; Emel Esin, "Kıbrıs Tarihi İle İlgili On Altıncı Yüzyılda Yapılmış Birkaç Türk Kitab-Resmî", *Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi*, Ankara 1971, s.304.

³⁶⁰ Turan, "Lala Mustafa Paşa Hakkında", s.574; TSK, *Kıbrıs Seferi*, ss.13-14.

³⁶¹ Konuyla ilgili bkz. Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri (1578-1612)*, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul 1993, s.4 (Bundan sonra "Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Münasebetleri*" şeklinde kısaltılacaktır); Uğur Kurtaran, *Osmanlı-Avusturya Diplomatik İlişkileri (1526- 1791)*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Tokat 2006, ss.40-42.

³⁶² Turan, "Lala Mustafa Paşa Hakkında", s.574.

³⁶³ TSK, *Kıbrıs Seferi*, s.14; Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c.2, s.663; Turan, "Lala Mustafa Paşa Hakkında", s.574.

³⁶⁴ Maria Pia Pedani, "*Osmanlı Padişahının Adına*" *İstanbul'un Fethinden Girit Savaşı'na Venedik'e Gönderilen Osmanlılar*, çev. Elis Yıldırım, Ed. Nevin Özkan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011, s.134.

Kıbrıs serdarlığına ise, o dönem Dîvân-ı Hümâyûnda altıncı Vezir olan Lala Mustafa Paşa tayin edilmiştir.³⁶⁵ Lala Mustafa Paşa'nın Kıbrıs serdarlığına tayin edilmesiyle ilgili olarak müverrih Pîrî; Mustafa Paşa'nın akıllı ve tedbirli birisi olması dolayısı ile serdarlığa layık görüldüğünü belirtmiştir.³⁶⁶ Bir görüşe göre de, Lala Mustafa Paşa Venedik'e savaş açılmasını çok istediğinden ve bizzat padişahı sefere o teşvik ettiğinden, sefer kararı alınca Kıbrıs serdarlığı kendisine verilmiştir.³⁶⁷ Ayrıca Divân-ı Hümâyûn tarafından donanma serdarlığına Üçüncü Vezir Piyale Paşa tayin edilmiştir.³⁶⁸

Kıbrıs seferine serdar tayin edilen Vezir Mustafa Paşa'nın karşısındaki isim ise, Venedik adına Kıbrıs Kuvvetleri Serdar'ı Astorre Bakkione'dir.³⁶⁹

Osmanlı Devleti başlarda Venedik üzerine sefer hazırlıklarını gizlemiştir. Sokullu Mehmed Paşa Venedik elçisine, sefer hazırlıklarının Endülüs'teki Müslümanlara yardım etmek amacıyla olduğunu söylemiştir. Nitekim İspanyollar seferin kendi üzerine olacağını düşünmüşler ve asker toplamaya başlamışlardır. Venedikliler ise, İstanbul'daki elçisi Barbaro vasıtası ile Osmanlı'nın hazırlıklarından şüphelenerek belli başlı büyük kalelerini tahkim işine girişmişlerdir.³⁷⁰

Osmanlı Devleti ile Venedik arasında 1540 yılında akdedilmiş olan barış antlaşması, Kıbrıs seferinin gündemde olduğu günlerde de yenilenmiştir. Bu amaçla savaştan yana olmayan Sokullu Mehmed Paşa, Kıbrıs'ın savaşız teslimi ve meselenin öncelikli olarak diplomatik yollarla çözülmesi için uğraşmıştır.³⁷¹

Diplomasi de usta bir devlet adamı olan Sokullu Mehmed Paşa, bu bağlamda bir yandan sefer hazırlıklarını devam ettirirken bir yandan da İstanbul'daki Venedik elçisini çağırarak Kıbrıs'ın Osmanlı toprakları ile çevrili olduğunu ve Osmanlı egemenliğine karşı, adadan sürekli hanel getiren davranışlarda bulunduğunu; bu nedenle Kıbrıs'ın savaşız Osmanlıya terk edilmesini istemiştir.³⁷² Fakat bu konuda Venedik Senatosu'ndan ret cevabı alınmıştır. Venedik

³⁶⁵ Pîrî, *Fethiyye-i Kıbrıs* s.124; *Peçevî I*, s.344; Özcan Mert, "Şerifi'nin Fetih-nâme-i Kıbrıs'ı", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, S.4-5, (1974), s.54 (Bundan sonra "Şerifi, *Fetih-nâme-i Kıbrıs*" şeklinde kısaltılacaktır); Vusûlî, *Selinnâme*, s.81; Hasan Bey-zâde *Târîhi II*, s.202; Mehmed B. Mehmed, *Nuhbetü't-Tevârih*, s.308; Turan, "Lala Mustafa Paşa Hakkında", s.575.

³⁶⁶ Pîrî, *Fethiyye-i Kıbrıs*, s.124.

³⁶⁷ Danişment, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, c.2, s.393.

³⁶⁸ *Selanikî I*, s.77; Pîrî, *Fethiyye-i Kıbrıs* s.124; Turan, "Lala Mustafa Paşa Hakkında", s.575.

³⁶⁹ TSK, *Kıbrıs Seferi*, s.72.

³⁷⁰ Emecen, "Kıbrıs'ta Osmanlı Yapılanması", s.49; Recep Dündar, *Kıbrıs Beylerbeyliği (1570-1670)*, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Malatya 1998, s.37;

³⁷¹ Gazioğlu, *Kıbrıs'ta Türkler*, ss.15-21; Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c.2, s.662.

³⁷² Dündar, *Kıbrıs Beylerbeyliği*, s.36; Ballı, *İnebahtı Deniz Seferi*, s.28.

Senatörlerinin büyük çoğunluğu adanın savaşız teslim edilmesinin Venedik'in itibarına zarar vereceği fikrinde olduklarından savaşıması yönünde oy kullanmışlardır.³⁷³

Venedik Senatosu'ndan olumsuz cevap alındıktan sonra, Venedik'e açıktan açığa savaş ilan edilmiş ve iki tarafta açıktan açığa savaş hazırlıklarını hızlandırmıştır. Osmanlı Devleti Venedik'e verdiği ticari ve ekonomik imtiyazlarını iptal etmiş³⁷⁴ ve Venedik Balyosu dahil olmak üzere birçok Venedikliyi de tutuklamıştır.³⁷⁵ Osmanlı Devleti sınırlarında bulunan farklı bölgelerdeki Venedik Balyoslarının da tutuklanması emredilmiştir. İlaveten Kıbrıs'a yakın Trablus, Mısır gibi bölgelerin beylerine gönderilen emirlerde, oralarda Venedik gemisinin bulunması halinde bu gemilere el konulması talimatı verilmiştir.³⁷⁶

Tüm bunların dışında Kıbrıs'a da ticari ambargo uygulanmaya başlamış ve bu durum adada büyük erzak sıkıntısı çekilmesine neden olmuştur.³⁷⁷ Buna karşılık Venedik'te Osmanlı tüccarlarını hapsedirmiştir. Bu arada Sokullu'nun emri ile Osmanlı casusları Venedik'te istihbarı faaliyetlerde bulunarak Venedik'in savaş hazırlıkları hakkında bilgi toplamışlardır.³⁷⁸

Osmanlı Devleti sefere çıkılmadan önce son bir diplomatik teşebbüse daha girişerek elçisi vasıtası ile Venedik'e nota vermiş, aradaki barışın bozulmaması için Kıbrıs'ın Osmanlı'ya terkinini istemiştir. Fakat bu nota da Venedik Senatosu tarafından 1570 Mart ayı sonlarında reddedilmiştir. Venedik'in ret cevabını Osmanlı elçisi İstanbul'a getirince Sultan II. Selim'in hiddetlendiği ve bizzat emir vererek sefer hazırlıklarını hızlandırdığı görülmektedir.³⁷⁹

Kıbrıs'ın fethine karar verilmesinin ardından hummalı bir şekilde sefer hazırlıklarına başlanarak merkez ve taşradaki birçok yöneticiye fermanlar gönderilmiş; her birinin ilgilendiği alana göre sefer tedarikinde bulunmaları emredilmiştir. Divân-ı Hümayûn, Kıbrıs'a gidecek ordu için lazım olan erzakın hazırlanması konusunda da epeyce titiz davranmıştır. Bu hususta sancaklara gönderilen emirlerde, ordu için lazım olan zahirenin bit-tamam hazır edilip gönderilmesi istenmiştir.³⁸⁰

³⁷³ Pedani, "Osmanlı Padişahının Adına", s.138.

³⁷⁴ Nuri Çevikel, *Osmanlı İdaresi Altında Kıbrıs'ın Siyasi, Sosyal ve İktisadi Tarihi (1571-1878)*, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1994, s.26 (Bundan sonra, "Çevikel, *Osmanlı İdaresinde Kıbrıs*" şeklinde kısaltılacaktır).

³⁷⁵ Pedani, "Osmanlı Padişahının Adına", s.138.

³⁷⁶ BOA. A.DVNS.MHM.ZYL.d.15/3-4, 9; Bostan, "Kıbrıs Seferi Günlüğü", s.14.

³⁷⁷ Halil Fikret Alasya, *Kıbrıs Tarihi ve Kıbrıs'ta Türk Eserleri*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1977, s.52 (Bundan sonra "Alasya, *Kıbrıs Tarihi*" şeklinde kısaltılacaktır).

³⁷⁸ Dündar, *Kıbrıs Beylerbeyliği*, s.38.

³⁷⁹ TSK, *Kıbrıs Seferi*, ss.22-25. Sultan II. Selim'in Kıbrıs seferine büyük önem verdiği ve ataları gibi kendisinin de bizzat ordunun başında sefere katılma fikrinde olduğu bazı kayıtlardan anlaşılmaktadır. Bkz. *12 Numaralı Mühimme Defteri*, s.47, c.28. Tarihi: 16 Zilkade 977/ 22 Nisan 1570; Bostan, "Kıbrıs Seferi Günlüğü", s.15.

³⁸⁰ Orhan Paşazâde, *9 Numaralı Mühimme Defteri (977-978/1569, Özet ve Transkripsiyon)*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006, hk.138 (Bundan sonra "9 Numaralı Mühimme Defteri" şeklinde kısaltılacaktır).

Derya beylerine yazılan emirlerde ise, donanmanın harekâtına kadar hazırlanmaları ve sefere vaktinde uygun yere gelerek donanmaya mülaki olmaları bildirilmiştir. Özellikle sefere katılacak askerlerin adaya geçmelerinde güzergâh olarak kullanılabilecek Ege ve Akdeniz bölgesindeki sancakbeylerine, erzak vs. tedariki hususunda emirler gönderilmiştir.³⁸¹

Sefere Piyale Paşa serdarlığında katılacak donanma içinde gerekli olan levazımata hazırlanmasına yönelik çalışmaların da hummalı bir şekilde yürütüldüğü görülmektedir.³⁸²

Sefer dolayısıyla Anadolu’da toplanan sancak askerlerinin büyük bir bölümünün Kıbrıs’a yakın olması sebebiyle Anadolu’nun güney sahillerindeki İçel, Teke, Elmalı, Antalya gibi iskelelerden adaya geçirilmesi kararlaştırılmıştır.³⁸³ Bu bağlamda askerin adaya sevki için toplanma yeri olan bu bölgelerdeki ilgililere, gerekli hazırlığın yapılması ve gelecek askerin gemilerle karşıya geçirilmesi hususunda emirler gönderilmiştir.³⁸⁴ Bu arada sefer için payitahtta hazırlanan top, barut, mühimmat, erzak vs. nakliye gemilerine yüklenmiştir.³⁸⁵

Bu hazırlıkların yanı sıra Kıbrıs Serdarı olarak tayin edilen Lala Mustafa Paşa’nın emrine sefer için;

- Anadolu Beylerbeyi İskender Paşa ve Anadolu eyaletine bağlı Bursa, Çankırı, Isparta, Afyon, Menteşe, Eskişehir, Teke, Bolu, Kastamonu, Ankara sancakları ve sancakbeyleri
- Karaman Beylerbeyi Hasan Paşa ve eyalet askerleri ile eyalete bağlı Konya, Beyşehir, Kırşehir, Akşehir, Aksaray, Kayseri, Niğde sancakbeyleri ve askerleri
- Sivas Beylerbeyi Behram Paşa ve eyalete bağlı Çorum, Arapkir, Divriği sancakbeyleri ve sancak askerleri
- Dulkadir (Maraş) Beylerbeyi Mustafa Paşa ve eyalete bağlı Dulkadir (Maraş), Malatya, Sis sancaklarının askerleri ve beyleri
- Halep Beylerbeyi Derviş Paşa ve eyalete bağlı Kilis, Muarrra, Tarsus sancakları ve beyleri ve de Şam eyaletine bağlı, Şam, Beyrut, Palmira, Safed sancakbeyleri ve askerleri (Halep Beylerbeyinin emrinde sefere katılmışlardır.)

³⁸¹ 12 Numaralı Mühimme Defteri, s.43, c.20; s.57, c.48.

³⁸² 12 Numaralı Mühimme Defteri, s.45, c.23; ss.46-47, c.26; s.46, c.25; s.48, c.30; s.58, c.5; aynı yer. s.58, c.50; 9 Numaralı Mühimme Defteri, hk.137.

³⁸³ Halil İnalçık vd., *Kıbrıs ve Türkler*, s.23.

³⁸⁴ 9 Numaralı Mühimme Defteri, hk.248, hk.250-251; Konuyla ilgili İçel Beyine (12 Numaralı Mühimme Defteri, s.39, c.12.) ve Teke Beyine gönderilen ferman için bkz. 12 Numaralı Mühimme Defteri, s.56, c.46.

³⁸⁵ Vusûlî, *Selîmnâme*, s.81.

- Bağdad beylerbeyliğinden azledilen Muzaffer Paşa³⁸⁶ ve Bağdat eyaletinin bazı askeri grupları
- Trablusşam beylerbeyliği ile Trablusşam, Cebele, Hama, Selimiye sancakbeyleri ve askerleri
- Rumeli eyaleti sancaklarından Tırhala, Yanya, Mora, Elbesan, Prizren sancakbeyleri ve askerleri
- Kaptan Paşa ile emrindeki, Kocaeli, Biga, Rodos, İnebahtı beyleri ile sancak askerleri
- 5.000yeniçeri ile cebeci, topçu, lağımçı ve bölük halkından bir miktar asker verilmiştir.³⁸⁷

Osmanlı Devleti'nin bu hazırlıklarına karşın Venedik ise, daha önceden levazımat takviye ettiği adaya ilave erzak ve mühimmat göndermiştir.³⁸⁸ Kıbrıs'ın savunması kuvvetlendirilmeye çalışılarak, adada iki sene savunmaya yetecek miktarda, zahire ve mühimmat stoku oluşturmuştur. Venedik yerli halkı da adanın müdafaasına çağırılmış hatta bu konuda vergilerin hafifletileceği vb. uygulamaların yapılacağını vaat etmiştir.³⁸⁹ Fakat halkın büyük bir bölümü, Venedik'in baskı ve zulmünden bıktığı için bu çağrıya yanıt vermediği gibi Osmanlı ile iş birliği içinde olmuştur.³⁹⁰

Ayrıca Venedik Senatosu Papalık, İspanya, Malta ve diğer Avrupa Devletleri nezdinde yardım girişimlerinde bulunarak Kıbrıs'ın korunması için müttefik bir donanma oluşturmaya çalışmıştır.³⁹¹

Tüm bunların dışında Osmanlı Devleti'nin, fethettiği bölgelerde yerel halka uyguladığı istimalet (hoşgörü) anlayışının bir gereği olarak, bölge halkını düşman olarak görmediği ve bu düşüncesini daha fetihten önce yerel halka iletmeye çalıştığı anlaşılmaktadır. Kıbrıs'ın fethi esnasında da bu düşünce ile hareket eden Osmanlı yönetimi tarafından Kıbrıs halkına yazılan fermana;³⁹² Osmanlı Devleti'nin kendilerine karşı bir tehdit oluşturmayacağı ve fetihten sonra

³⁸⁶ Birçok Osmanlı kroniği Muzaffer Paşa'yı Bağdat beylerbeyliğinden mazul olarak verse de o, bu sefer sırasında Avlonya Sancakbeyidir. Bkz. Eliaçık, "Lefkoşa'nın Fethini İlk Elden Anlatan Mektup", ss.35-37.

³⁸⁷ *Selaniki I*, s.78; *Tuhfetü'l-Kibâr*, s.129; *Peçevi I*, s.344; *Vusûlî, Selimnâme*, s.81; ATASE, *Kıbrıs'ın Fethi*, ss.30-31; Gazioglu, *Kıbrıs'ta Türkler*, s.37.

³⁸⁸ Çevikel, *Osmanlı İdaresinde Kıbrıs*, s.26.

³⁸⁹ Alasya, *Kıbrıs Tarihi*, ss.53-55; TSK, *Kıbrıs Seferi*, s.73.

³⁹⁰ İnalcık, "Ottoman Policy in Cyprus", s.60; Nitekim Venedik'in bu durum karşısında hayal kırıklığı yaşadığı görülmektedir. Ayrıca bkz. Gazioglu, *Kıbrıs'ta Türkler*, s.15.

³⁹¹ TSK, *Kıbrıs Seferi*, s.74-75.

³⁹² Bostan, "Kıbrıs Seferi Günlüğü", s.16; Ferman İçel sancakbeyine yazılmış ve fermana yazılanlarla ilgili Kıbrıs halkının bilgilendirilmesi istenmiştir.

kendilerine hiçbir konuda zarar verilmeyeceği belirtilerek, Osmanlı'nın tek hedefinin adanın idaresini elinde bulunduran Venedikliler olduğu bildirilmiştir.³⁹³

2.2.3. Lala Mustafa Paşa'nın Kıbrıs Kuşatması ve Lefkoşa'nın Fethi

Kıbrıs seferi için İstanbul'dan ilk hareket eden ordu birlikleri Murad Reis'in komutasındaki 25 gemiden oluşan filodur ki, görevi Rodos'u üs edinerek düşman donanması hakkında bilgi edinmek ve Kıbrıs'a Venediklilerin yapacağı yardımı önlemeye çalışmaktır. Bu filo 1570 yılı mart ayında İstanbul'dan ayrılmıştır.³⁹⁴

Murad Reis'in payitahttan ayrıldıktan sonra ege adaları boyunca faaliyet gösterdiği ve keşif harekâtında bulunduğu görülmektedir. Nitekim Serdar Mustafa Paşa'ya yazılan bu konudaki hükümde; Piyale Paşa'nın mektup gönderdiği ve düşman donanmasının Girit'e ulaştığı haberinin alındığı bildirmiştir. Bu haber üzerine, Rodos'ta bulunan Murad Reis'in düşman donanmasını bir limanda sıkıştırmak için harekete geçmek istediği de ifade edilmiştir. Ancak başka haberler ihbarı teyit etmediğinden Kıbrıs işini geciktirmemek için Murad Reis'in şimdilik o konuda harekete geçmemesi istenerek, emrindeki gemilerle Kıbrıs'a asker bırakmaya gitmesi talep edilmiştir.³⁹⁵

Donanma serdarı tayin edilen Piyale Paşa komutasındaki ikinci grup Osmanlı filosu ise; 84 pare kadirga ve başarda ile 15 sancakbeyi, bu sancakların sipahileri, alaybeyleri ve 2.000 yeniçeri olduğu halde 1570 yılı Nisan ayı sonlarında Beşiktaş'tan demir alıp harekete geçmiştir.³⁹⁶

İstanbul'dan Kıbrıs'a son hareket eden asıl filo ise üçüncü filo olmuştur. Kıbrıs Serdarı tayin edilen Lala Mustafa Paşa ve Kaptan-ı Derya Müezzinzade Ali Paşa,³⁹⁷ 10 Zilhicce 977/16 Mayıs 1570 tarihinde Beşiktaş Cami'nde bayram namazını kılmışlar ve emirlerindeki 36 adet kadirga, 12 çekdiri, 8 mavna ve hayvan taşımak için hazırlanan 40 gemi ile asker, yiyecek ve top taşımak üzere 40 Karamürselden oluşan donanma ile hareket etmişlerdir. Donanma

³⁹³ İnalçık, "Ottoman Policy in Cyprus", s.59; Bu konuda İçel Beyine yazılan hüküm için bkz. *12 Numaralı Mühimme Defteri*, s.43, c.19.

³⁹⁴ BOA. A.DVNS.MHM.d.8/23; Bostan, "Kıbrıs Seferi Günlüğü", s.17.

³⁹⁵ Turan, "Lala Mustafa Paşa Hakkında", s.575; Bostan, "Kıbrıs Seferi Günlüğü", s.18; *9 Numaralı Mühimme Defteri*, hk.239.

³⁹⁶ Bostan, "Kıbrıs Seferi Günlüğü", s.18; Zinkeisen, Piyale Paşa'yı Kaptan-ı Derya olarak zikretmekteyse de muhtemelen Donanma Kaptanlığı ile karıştırmış olmalıdır. Bkz. Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c.2, s.663; Bu rakam 65 Kadirga, 30 Kalyon olarak da zikredilmektedir. Bkz. TSK, *Kıbrıs Seferi*, s.81.

³⁹⁷ Selânikî eserinde Kaptan-ı Derya Ali Paşa'nın Piyale Paşa ile gittiğini belirtmektedir. (Bkz. *Selânikî I*, s.77); Oysa bir arşiv kaydından Kaptan Paşa'nın Lala Mustafa Paşa ile birlikte hareket ettiği görülmektedir. (Bkz. *MHM.d.8/3*); Nicolae Jorga ise, Müezzinzade Ali Paşa'yı Cezayir Beylerbeyi Kılıç Ali Paşa ile karıştırmış olmalıdır. Bkz. Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c.3, s.130.

payitahttan ayrılmadan önce, evvela Saray-ı Amire önüne gelerek top atışı ile padişahı selamlamıştır. Burada şenlikler icra edilmiş, Sultan II. Selim’de bizzat hayır duaları ile donanmayı uğurlamıştır.³⁹⁸

Osmanlı Donanması’nın sayısı hakkında kronikler farklı rakamlar vermektedir. Hülâsaten bu rakamları; Selanikî 208 gemi, Âlî 400 gemi, Katip Çelebi 360 gemi, Peçevî ise 400’e yakın gemi olarak vermektedir.³⁹⁹ Zinkeisen’de bu sayıyı toplam 360 farklı türlerdeki gemiden müteşekkil olarak ifade etmiştir.⁴⁰⁰

Düşman donanmasının bu sıradaki hali hazır mevcudu ise, Piyale Paşa’nın gönderdiği mektuba göre; 120 kadirga, 12 mavna ve 30 parça diğer gemi olmak üzere 172;⁴⁰¹ bir Venedik belgesine göre ise, 180 kadirga, 11 kalita 1 kalyon ve 5 gemi olmak üzere 197’dir.⁴⁰²

Osmanlı Ordusu’nun Kıbrıs seferine katılan yekûnunun, yaklaşık 7-8.000 civarı Kapıkulu ve 50-60.000 civarı sancak ve eyalet askeri olduğu düşünülmektedir. Tabi olarak yaklaşık 14 ay süren kuşatmada Kıbrıs’a bilhassa donanma ile İstanbul’dan ve diğer Anadolu sahillerinden asker takviyesi de yapılmıştır. Bunlar düşünüldüğünde Osmanlı Ordusu’nun savaş boyunca yaklaşık 100.000 dolaylarında olması ihtimal dahilindedir.⁴⁰³

Serdar Mustafa Paşa kumandasındaki filo, İstanbul’dan ayrıldıktan sonra ilk geceyi Yedikule de geçirmiştir. 11 Zilhicce 977/17 Mayıs 1571’de Tavşan Adası’na varan donanma ertesi gün Gelibolu’ya ulaşmıştır. Serdar Mustafa Paşa Gelibolu’dan kendisine katılacak Rumeli askerlerinin bir kısmının eksik olduğunu tespit ederek durumu merkeze bildirmiştir. Bunun üzerine Divân-ı Hümayûn Rumeli Beylerbeyine gönderdiği emirde, askerlerin biran önce gece gündüz yürütülerek Serdar’a yetiştirilmeye çalışılmasını⁴⁰⁴ ve bu askerlerin Finike’de donanmaya intikal ettirilmelerini istemiştir.⁴⁰⁵

Serdar Mustafa Paşa komutasındaki Osmanlı filosu 14 Zilhicce 977/20 Mayıs 1571’de Gelibolu’dan hareket ederek Boğazhisarı’na ulaşmıştır. Burada iken Piyale Paşa’nın Mustafa

³⁹⁸ Turan, “Lala Mustafa Paşa Hakkında”, s.575; Şerîfî, *Fetih-nâme-i Kıbrıs*, s.56; Bostan, “Kıbrıs Seferi Günlüğü”, s.18; *Selanikî I*, ss.77-78.

³⁹⁹ Bostan, “Kıbrıs Seferi Günlüğü”, ss.18-19; *Selanikî I*, s.78; Âlî, *Künhü’l-Ahbâr*, s.176; *Tuhfetü’l-Kibâr*, s.129; *Peçevî I*, s.344.

⁴⁰⁰ Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c.2, s.663.

⁴⁰¹ Bostan, “Kıbrıs Seferi Günlüğü”, s.19; *MHM.d.8/6*; Bundan bir müddet sonra Piyale Paşa’ya gönderilen hükümde ise, Venedik Donanması’nın 132 gemiden müteşekkil olduğu belirtilmiştir. Belge de ayrıca İspanyol Donanmasının henüz müttefik donanmaya katılmadığı belirtilmektedir. Bkz. 9 Numaralı Mühimme Defteri, hk.256.

⁴⁰² Nevin Özkan, *Modena Devlet Arşivi’ndeki Osmanlı Devleti’ne İlişkin Belgeler*, Tıpkıbasım-Çeviri-Değerlendirme, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2004, s.31.

⁴⁰³ Yay. Haz. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (ATASE), *Kıbrıs’ın Fethi (1570-1571)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1986, ss.29-10 (Bundan sonra “ATASE, *Kıbrıs’ın Fethi*” şeklinde kısaltılacaktır).

⁴⁰⁴ Bostan, “Kıbrıs Seferi Günlüğü”, s.20; *MHM.d.8/1-3*; 9 Numaralı Mühimme Defteri, hk.241.

⁴⁰⁵ Dündar, *Kıbrıs Beylerbeyliği*, s.46.

Paşa'ya gönderdiği mektup ulaşmıştır. Bu mektupta Piyale Paşa, asıl donanma ile bir araya gelinip meşveret edilmesini istemekte idi. Buradan hareket eden donanma 23 Mayıs'ta Midilli'ye tabi Sığıla Limanı'na, ertesı gün Kalina Limanı'na, 25 Mayıs'ta ise, Sakız Adası'na ulaşmıştır.⁴⁰⁶

Lala Mustafa Paşa Sakız'da iken kendisine yazılan 21 Cemaziyel-evvel 977/1 Kasım 1569 tarihli bir hükümde; "Midilli ve Sakız civarında kalan levend kayıklarının halkı rencide ettiğinden dolayı, o bölgeyi gözetlemek ve korumak için Vezir Piyale Paşa'nın tayin edeceği kişiye 2 kalita ve 1 fırkate hazırlaması istenmiştir."⁴⁰⁷

Sakız'da 6 gün kalan donanma 31 Mayıs'ta buradan ayrılarak 1 Haziran'da Sisam Boğazı'na, 2 Haziran'da ise İstanköy'e gelmiştir. Donanmaya bu sırada Rodos Beyi Hamza ile Kıbrıs seferi için İstanbul'dan ayrılan ilk filo komutanı Murad Reis'de 25 gemisi ile katılmıştır.⁴⁰⁸ Bu sıralarda düşmana ait birkaç geminin Müslüman gemisi kılığında Trablus Limanı'na gelerek sabun yüklü bir ticaret gemisini alıp götürdüklerinin bildirilmesi üzerine Rodos, İskenderiye, Trablus sancakbeyleri ile Şam Beylerbeyine sahilleri korumaları ve gerekli tedbirleri almaları konusunda hükümler yollanmıştır.⁴⁰⁹

Donanma İstanköy'den hareketle 29 Zilhicce 979/4 Haziran 1570'te Rodos'a ulaşmış, ertesı gün ise, İstanbul'dan hareket eden ikinci filo olan donanma serdarı Piyale Paşa komutasındaki donanma, asıl donanmaya iltihak etmiştir. Böylece Kıbrıs seferi için farklı zamanlarda İstanbul'dan hareket eden Osmanlı Donanması'nın 3 filosu da bir araya gelmiştir. 7 Haziran'da Meis Adası'na gelinmiş ve burada gemiler yağlanmış.⁴¹⁰ Daha sonra Finike'ye doğru hareket edilmiş ve 10 Haziran'da buraya varılmıştır. Rumeli'den ve Anadolu'dan sefere katılacak askerler henüz gelmediğinden yaklaşık 20 gün burada mezkûr askerlerinin gelmesi beklenmiştir.⁴¹¹ Ayrıca erzak ve mühimmatın bir kısmı da Anadolu'dan Finike'deki donanmaya bu esnada nakledilmiştir. Burada iken 19 Haziran'da seferin Serdar'ı Vezir Mustafa Paşa, Piyale Paşa ve Kaptan-ı Derya Müezzinzade Ali Paşa birlikte incelemelerde bulunmak üzere Antalya'ya geçip daha sonra Finike'ye geri dönmüşlerdir.⁴¹²

26 Muharrem 978/30 Haziran 1570 Cuma günü, Donanma-yı Hümâyûn Finike'den hareket etmiş ve ara vermeden yol alarak 2 Temmuz'da Kıbrıs'taki Limasol Kalesi önüne

⁴⁰⁶ Bostan, "Kıbrıs Seferi Günlüğü", s.21; *MHM.d.8/5-11*.

⁴⁰⁷ 9 Numaralı Mühimme Defteri, hk.235; Aynı konuda Piyale Paşa'ya yazılan hüküm için, bkz. aynı yer, hk.236; Bostan, "Kıbrıs Seferi Günlüğü", s.21; Turan, "Lala Mustafa Paşa Hakkında", s.580.

⁴⁰⁸ Bostan, "Kıbrıs Seferi Günlüğü", s.21-22; *BOA. A.DVNS.MHM.d.8/21-23*.

⁴⁰⁹ 9 Numaralı Mühimme Defteri, hk.246; 247; 249; 250.

⁴¹⁰ Bostan, "Kıbrıs Seferi Günlüğü", ss.22-23; *MHM.d.8/24-25*, 32.

⁴¹¹ Pîrî, *Fethiyye-i Kıbrıs* s.125; Dündar, *Kıbrıs Beylerbeyliği*, s.46; *Tuhfetü'l-Kibâr*, s.130.

⁴¹² Bostan, "Kıbrıs Seferi Günlüğü", s.23; Vusûlî, *Selîmnâme*, s.81; Gazioğlu, *Kıbrıs'ta Türkler*, s.35.

gelmiştir. Buradaki yerli müdafiler kaçarak bölgeyi terk etmişler, halk ise Osmanlı askerine itaat etmiştir.⁴¹³

Donanmadan karaya çıkan askerlerin bir bölümü buradaki Leftari Kalesi'ni ele geçirmiştir.⁴¹⁴ Donanma ertesi gün hareketine devam ederek 3 Temmuz'da Larnaka'ya (Tuzla) gelmiş ve Serdar Mustafa Paşa'nın emri ile karaya çıkartma yapılmıştır.⁴¹⁵

Kıbrıs'ta karaya ilk Piyale Paşa öncü olarak çıkmış ve burada Serdar'ın otağını kurdurtmuştur. Daha sonra diğer paşalar ve emrindeki askerler bölük bölük karaya çıktuktan sonra Serdar Mustafa Paşa da görkemli bir şekilde karaya çıkmış ve paşalar tarafından otağına kadar kendisine eşlik edilmiştir.⁴¹⁶ Akabinde tüm paşalar, Serdar'ın otağını ziyaret ederek kendisini selamlamışlardır. Ordunun ağırlıkları, toplar ile mühimmat, zahire vs. de karaya çıkartılmıştır. Daha sonra Anadolu sahilinde bekleyen askerlerin ve oradaki zahirenin de, adaya geçirilmeye başladığı görülmektedir. Adaya bu nakiller yapılırken İskenderiye ve Rodos beylerine gemileriyle birlikte düşman donanmasının saldırı ihtimaline karşı devriye görevi verilmiştir. Böylece yaklaşık 3 hafta boyunca Larnaka'da (Tuzla) son hazırlıklar yapılmıştır.⁴¹⁷

Larnaka'nın yerli Rum halkı Osmanlı Ordusu'nu iyi karşılayarak yardımcı olmuş, hatta ordunun iç kısımlara ilerlemesinde gönüllü rehberlik bile yapmışlardır. Hatta Larnaka'daki bir Papazın Osmanlı Ordusu'na Lefkoşa'ya kadar rehberliği yaptığı anlaşılmaktadır.⁴¹⁸ Bunu haber alan Venedikliler, bir süvari birliği göndererek o civarın köylerindeki insanları kılıçtan geçirdikleri gibi her yeri yakıp yıkmışlardır.⁴¹⁹ Venedik'in bu katliamı Osmanlı Ordusu'nu iyi karşılayan bazı bölgelerde de yapılmıştır.⁴²⁰

⁴¹³ Nejat Göyünç, "Türk Hizmetine Giren Bazı Kıbrıs Müdafileri", *Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetikleri Kongresi*, Ankara 1971, s.106; Limasol halkı Osmanlı idari makamlarına müracaat ederek şehirlerinin merkezden uzakta olduğunu, bu yüzdene kendi bölgelerinde pazar kurulmasına müsaade edilmesini talep etmişlerdir. Halkın bu isteği Serdar Mustafa Paşa tarafından kabul edilmiştir. Girne halkı ise, kaleyi teslim ettiklerinde vergiden muaf tutulmaları hususunda talepte bulunmuştur. Bu arzuları kale ve iskele hizmetlerinde bulunacakları göz önüne alınarak kabul edilmiştir. Bkz. Göyünç, "Türk Hizmetine Giren Bazı Kıbrıs Müdafileri", ss.5-6.

⁴¹⁴ Çevikel, *Osmanlı İdaresinde Kıbrıs*, s.27; *MHM.d.8/113*; Hatta bu çıkartma sırasında Ahmed isimli bir Zaim bölgeyi terk eden atlı bir düşman askerini takip ederek elinden bayrağını alıp getirmek suretiyle 3.000 terakkiye mazhar olmuştur. Bkz. *MHM.D.8/115*; Benzer bir hüküm için bkz. *MHM.d.8/119*; Bostan, "Kıbrıs Seferi Günlüğü", s.24.

⁴¹⁵ Turan, "Lala Mustafa Paşa Hakkında", s.576; *MHM.d.8/114*; Bostan, "Kıbrıs Seferi Günlüğü", s.24; *Vusûlî, Selimnâme*, s.82.

⁴¹⁶ Bostan, "Kıbrıs Seferi Günlüğü", s.24; Âlî, *Künhü'l-Ahbâr I*, s.176; Selaniki bu paşaları; Anadolu Beylerbeyi İskender Paşa, Sivas Beylerbeyi Behram Paşa, Maraş Beylerbeyi Mustafa Paşa, Halep Beylerbeyi Derviş Paşa, Kilis Beyi Canpolad Bey, Bağdat beylerbeyliğinden mazul Muzaffer Paşa olarak vermektedir. Fakat burada Muzaffer Paşa'nın Avlonya Sancakbeyi olduğu anlaşılmaktadır. Bkz. *Selaniki I*, s.78.

⁴¹⁷ Bostan, "Kıbrıs Seferi Günlüğü", s.26; *BOA. A.DVNS.MHM.d.14/145*; *MHM.d.8/117*; *Tuhfetü'l-Kibâr*, s.130; Piyale Paşa'nın hem Divânda üçüncü vezir, hem de padişah damadı iken kendinden daha alt rütbede olmakla birlikte Kıbrıs Serdarı olan Lala Mustafa Paşa'ya itaatte kusur etmediği ve Serdar'ın buyruklarına uygun hareket ettiğini bildirmektedir. Nitekim seferin başarıya ulaşmasında gerek Piyale Paşa'nın gerekse diğer paşaların uyum içerisinde çalışmasının büyük payı vardır. Bkz. Mehmed B. Mehmed, *Nuhbetü't-Tevârih*, s.309; *Peçevi I*, s.345; Dündar, *Kıbrıs Beylerbeyliği*, s.47.

⁴¹⁸ Emecen, "Kıbrıs'ta Osmanlı Yapılanması", s.50; Göyünç, "Türk Hizmetine Giren Bazı Kıbrıs Müdafileri", s.105.

⁴¹⁹ İnalçık, "Ottoman Policy in Cyprus", s.60. Bölgede yaklaşık 400 kişinin kılıçtan geçirildiği iddia edilmekte olup, Osmanlı yönetimi Venedik zulmüne maruz kalan bu bölgeyi belli bir süre vergiden muaf tutma kararı almıştır.

⁴²⁰ Gazioglu, *Kıbrıs'ta Türkler*, ss.40-41.

Venediklilerin yaptıkları bu zalimane eylemler, onların lehine olmaktan ziyade kendilerine karşı ada halkının nefretini daha da artmıştır.⁴²¹ Venedik yönetimine nefret o kadar artmıştır ki, Lefkoşa ve Magosa kuşatmaları esnasında kale müdafilerinden de bazılarının kaçarak Osmanlı ordugâhına geldiği ve İslamiyet'i seçtikleri görülmektedir.⁴²²

Serdar Mustafa Paşa bu hususta merkeze yolladığı mektubunda, ada halkının Osmanlı Ordusu'na karşı itaat ederek yardımcı olduğundan bahisle, kendilerine istimâlet verildiğini bildirmiş; ayrıca Lefkoşa'nın fethine başlanacağını belirterek ordunun son durumu hakkında bilgi vermiştir.⁴²³

Burada yapılan ilk meşveret meclisinde Piyale Paşa, önce Magosa'nın kuşatılmasını tavsiye ettiği halde, Serdar Mustafa Paşa adanın idari merkezi olması dolayısı ile Lefkoşa'nın kuşatılmasını teklif etmiş ve Serdar'ın görüşü kabul edilerek Lefkoşa'nın fethine karar verilmiştir. Serdar Mustafa Paşa muhtemelen adaya olası bir Venedik yardımı ulaşması durumunda sıkıntı yaşamamak için adanın ortasında yer alan ve deniz kenarında bulunmayan Lefkoşa'yı fethederek düşmana ağır bir motivasyon darbesi vurmayı planlamış olmalıdır.⁴²⁴

Lefkoşa Kalesi'nin fethine karar verilmesi ile beraber, Serdar Mustafa Paşa'nın karaya çıktıktan sonra İstanbul'a arzda bulunarak mevcut askerin kuşatma için eksik kalacağını belirtmesi üzerine Piyale Paşa, Anadolu kıyılarındaki askeri birlikler ile Trablus İskelesi'nde toplanan Şam ve Halep askerlerini adaya taşımak maksadıyla donanmaya dönerek denize açılmıştır. Piyale Paşa'nın adadan ayrılması üzerine Serdar Mustafa Paşa tarafından Rumeli Beylerbeyi Kıbrıs'ta kalan gemilere serdar tayin edilerek adanın etrafını muhafaza etmekle görevlendirilmiştir.⁴²⁵

Kaptan-ı Derya Ali Paşa ise gayretli bir kişi olmasından dolayı Mustafa Paşa tarafından kara kuşatmasına kaydırılarak Lefkoşa muhasarasında görevlendirilmiştir. Bu sırada Sivas Beylerbeyi Behram Paşa'da zahire ve cephane gemilerini koruması için vazifelendirilerek Larnaka (Tuzla) Limanı'na gönderilmiştir.⁴²⁶ Serdar tarafından Larnaka'nın savunulması için bir miktar kuvvet burada bırakıldıktan sonra ordunun geri kalanı, Lefkoşa'nın fethi için

⁴²¹ Alasya, *Kıbrıs Tarihi*, s.61.

⁴²² Kuşatma boyunca Ruus Defteri'ndeki kayıtlara göre 17 bu tip vaka olmuştur. Bunların içinde Venedik'ten Kıbrıs'a yardım için gelen Venedik Beyzadeleri de bulunmaktadır. Bu şekilde Osmanlı'ya iltica eden ve Müslüman olanlara gedik ve tımarlar verildiği görülmektedir. Bkz. Göyünç, "Türk Hizmetine Giren Bazı Kıbrıs Müdafileri", s.6.

⁴²³ *MHM.d.14/332*; Hatta Venedik zulmü altında ezilen ada halkının Osmanlı'nın Kıbrıs'a askeri harekâtından dolayı sevinç içinde oldukları iddia edilmektedir. Bkz. Kemal Çiçek, "Kıbrıs Maddesi, Osmanlı Dönemi", *TDVİA*, c.25, s.374.

⁴²⁴ *MHM.d.8/11*; Şerîfî, *Fetih-nâme-i Kıbrıs*, s.56; Âli, *Künhü'l-Ahbâr I*, s.176; Pîrî, *Fethiyye-i Kıbrıs* s.125; Vusûlî, *Selimnâme*, s.83; *Tuhfetü'l-Kibâr*, s.130; Turan, "Lala Mustafa Paşa Hakkında", s.576; ATASE, *Kıbrıs'ın Fethi*, s.48.

⁴²⁵ TSK, "Kıbrıs Seferi", s.91; *MHM.D.14/181*, hk.422; Bostan, "Kıbrıs Seferi Günlüğü", s.28.

⁴²⁶ *Tuhfetü'l-Kibâr*, s.130; Bostan, "Kıbrıs Seferi Günlüğü", s.25; Kütükoğlu, *Vekayi'nüvis Makaleler*, s.335.

Larnaka'dan (Tuzla) kalkmış⁴²⁷ ve ileri harekâta başlayarak 23 Safer/26 Temmuz'da Lefkoşa Kalesi yakınlarındaki Ağlança Köyü'ne vasıl olmuştur. Ordu 24 Safer/27 Temmuzda ise Lefkoşa'ya ulaşmıştır.⁴²⁸

Lefkoşa Kalesi'nin fethi için Kırşehir ve Akşehir sancakbeyleri öncü kuvvet olarak Lefkoşa Kalesi'ne gönderilmiştir. Bunları gören Lefkoşa müdafileri kaleden huruç harekâtı yapmaya çalışmışlarsa da, Karaman Beylerbeyi Hasan Paşa yetişip müdafileri bozguna uğratmıştır. Geri kalan düşman askerleri ise kaleye kaçmak zorunda kalmıştır.⁴²⁹

Ertesi gün Serdar Vezir Mustafa Paşa'nın Lefkoşa'ya gelerek otağını kurduğu görülmektedir.⁴³⁰ Bu sırada Dulkadir (Maraş) Beylerbeyi Mustafa Paşa, Serdar'dan aldığı emir gereği Magosa Kalesi'ni abluka altına alarak dışarı ile irtibatını kesmek üzere oraya hareket etmiştir. Bu harekâttan maksat, Magosa'daki Venedik askerinin Lefkoşa'ya yardıma gelmesine mani olmaktır.⁴³¹

Serdar Mustafa Paşa komutasındaki Osmanlı Ordusu Lefkoşa Kalesi'ni şu dizilişle kuşatma altına almıştır: Serdar'ın emri gereğince Kaptan Ali Paşa ve İskender Paşa kalenin kuzey cephesinden, Karaman Beylerbeyi Hasan Paşa kalenin doğu cephesinden, Muzaffer Paşa ve Canpolat Bey ise batı tarafından kaleyi kuşatma altına aldılar. Merkez'de yani güneyde ise Lala Mustafa Paşa ve yeniçeriler bulunmakta idi. Serdar Mustafa Paşa'nın oğlu Niğde Sancakbeyi Mehmed bey ise kuşatma boyunca atlı karakol görevini üstlenmiştir.⁴³²

Bu esnada Lefkoşa'daki müdafilerin sayısının gönüllülerle birlikte yaklaşık 20.000 dolayında olduğu tahmin edilmektedir. Venedik, topladığı askerlerin önemli bir miktarını da Kıbrıs'a sevk edememiştir. Bunda Osmanlı Donanması'nın Akdeniz'deki varlığı ve o civarlardaki devriye görevini sürekli icra etmesinin etkisi büyüktür.⁴³³ Bununla beraber Lefkoşa müdafileri, kale civarındaki su kuyularını zehirleyerek çevredeki ekinleri ve ağaçları yakmışlar, böylece Osmanlı Ordusunun ikmal ve iaşeni zorlaştırmak istemişleridir.⁴³⁴

⁴²⁷ Dündar, *Kıbrıs Beylerbeyliği*, s.48; Pîrî, *Fethiyye-i Kıbrıs* s.126; Pîrî, Larnaka (Tuzla) Lefkoşa arasının sekiz saatlik yürüme mesafesinde olduğunu kaydetmektedir.

⁴²⁸ *MHM.d.8/960*, hk.967; Bir görüşe göre Serdar Mustafa Paşa ordugâhını Lefkoşa Kalesi'ne 3 Km mesafedeki Ağlança'da kurmuştur. Bkz. TSK, "Kıbrıs Seferi", ss.92-93; Pîrî, *Fethiyye-i Kıbrıs*, s.126; Bostan, "Kıbrıs Seferi Günlüğü", ss.25-28.

⁴²⁹ *MHM.d.8/961*; Bostan, "Kıbrıs Seferi Günlüğü", ss.25-26.

⁴³⁰ *Selaniki I*, s.78; Pîrî, *Fethiyye-i Kıbrıs*, s.126; *Tuhfetü'l-Kibâr*, s.130; Turan, "Lala Mustafa Paşa Hakkında", s.576.

⁴³¹ Mehmed B. Mehmed, *Nuhbetü't-Tevârih*, s.310; Bostan, "Kıbrıs Seferi Günlüğü", s.25; Pîrî, *Fethiyye-i Kıbrıs*, s.127; ATASE, *Kıbrıs'ın Fethi*, s.52.

⁴³² *Peçevi I*, s.345; Eliaçık, "Lefkoşa'nın Fethini İlk Elden Anlatan Mektup", s.33; Pîrî, *Fethiyye-i Kıbrıs*, s.127; Pîrî, Serdar Mustafa Paşa'nın oğlu için gece-gündüz bu görevi eksiksiz yerine getirmeye çalıştı demektir.

⁴³³ ATASE, *Kıbrıs'ın Fethi*, s.33; Ziver Bey Lefkoşa Kalesi'nin müdafilerinin miktarını 18.000 olarak vermektedir. Ona göre "askerin 1.500'ü İtalyan, 1.000'i Zadegan, 1.500'ü ücretli, 3.000'i Venedik askeri ile diğerleri farklı grup diğer askerlerden oluşmaktadır. Lefkoşa Kale Kumandanlarını ise, Dondolo, Roka, Kapudan Palezo gibi birçok önemli savaşta bulunmuş ve galip gelmiş komutanlar olarak" zikretmektedir. Bkz. Ziver Bey, *Kıbrıs Tarihi*, s.96.

⁴³⁴ ATASE, *Kıbrıs'ın Fethi*, s.52.

Bu şerâit altında kale 24 Safer/27 Temmuz 1570’de dört bir taraftan tamamen muhasara altına alınmış ve klasik Osmanlı fetih sisteminde uygulanan kalenin sulh yolu ile teslim edilmesi teklifi kale komutanına bildirilmiş, lakin kale komutanı Dandolo’dan ret cevabının alınması üzerine top atışlarına başlanmıştır.⁴³⁵

Muhasaranın başlaması ile metrisler açılmış ve toplar kaleye yönelik olarak yerleştirilmiş vaziyette ateşlenmeye başlamıştır. Kalenin etrafında kurulan tahkimatla ise, yardım almasının önüne geçilmeye çalışılmıştır. Kale surlarının şiddetli top atışları ile dövülmeye başlanması ile birlikte, Lefkoşa müdafileri de kaleyi kararlı bir şekilde savunma yolunu tercih etmişlerdir. Hatta Hasan Paşa’nın bulunduğu koldaki metrislere gece sabaha doğru bir huruç hareketi yapmak istedilerse de, bu girişimleri başarısızlıkla sonuçlanmıştır.⁴³⁶

Kuşatma bu şekilde devam ederken Lefkoşa Kalesi’nin surları Osmanlı topçuları tarafından uzun süredir toplarla dövüldüğü halde surlardan içeriye girilecek bir genişlik bulanamıyordu.⁴³⁷ Nitekim Serdar Mustafa Paşa, İstanbul’a kalenin durumu ve kuşatma ile ilgili gönderdiği mektubunda; Lefkoşa’nın çok sağlam surları olduğunu, kalenin içinde ve dışında kat kat derin hendeklerin bulunduğunu, kale çevresinin susuz bir yer olduğunu ve su sıkıntısının çekildiğini bildirmiştir.⁴³⁸ Kendisine yazılan cevapta, eğer Lefkoşa muhasarasının uzama ihtimali varsa ve orada kışlamak gerekirse; Şam’dan, Halep’ten ve Karaman’dan tedarik edilecek zahirenin, ivedilikle Silifke’den, Trablus ve Payas’tan Kıbrıs’a gönderilmesinin emredileceği bildirilmiştir.⁴³⁹

Kuşatma sırasında Serdar Mustafa Paşa merkezde olmasına rağmen sık sık diğer paşaların kuşatma altında tuttukları cenahlara gitmiştir. Paşa kuşatmayı yerine gözlemleyerek bir bakıma muhasarayı denetlemiş, böylece savaşı yakından sevk ve idare etmiştir.⁴⁴⁰

⁴³⁵ Dündar, *Kıbrıs Beylerbeyliği*, s.49; Vusûlî, *Selimnâme*, ss.83-84; Çiçek, “Kıbrıs”, *TDV*, s.374; ATASE, *Kıbrıs’ın Fethi*, s.57. Bu sırada Mustafa Paşa, Lefkoşa halkına adamları vasıtası ile mektuplar yazarak onları Osmanlı tarafına çekmeye çalışmıştır. Osmanlı’nın hoşgörü ve istimâlet politikasını gören halktan pek çok kişi de Osmanlı’ya bağlılığını bildirmiştir.

⁴³⁶ *Tuhfetü’l-Kibâr*, s.130; *Selaniki I*, s.78; Pîrî, *Fethiyye-i Kıbrıs*, s.127; Şerîfî, *Feth-nâme-i Kıbrıs*, s.56. Kâtip Çelebi, bu huruç hareketini 13 Rabi’ü’l-Evvel 978/16 Ağustos 1571 olarak vermektedir.

⁴³⁷ Pîrî, *Fethiyye-i Kıbrıs*, ss.128-129; *Peçevî I*, s.345.

⁴³⁸ Eliaçık, “Lefkoşa’nın Fethini İlk Elden Anlatan Mektup”, s.32; *MHM.d.14/391*, hk.455. Paşa mektubunda yüksek surları olan bu kalenin kuşatılması sırasında çekilen sıkıntılardan bahsetmiştir.

⁴³⁹ *BOA. A.DVNS.MHM.d.14/705*, hk.273.

⁴⁴⁰ TSK, “Kıbrıs Seferi”, s.93. Gelibolulu Âlî, Lefkoşa kuşatmasında Mustafa Paşa’nın metrisleri dolaşması sırasında cereyan ettiğini öne sürdüğü bir hikayeyi şöyle nakleder. “*Nasıl ki Kıbrıs adasının fethinde serdar olarak görevlendirilen, sonra da Şirvan ve Gürcistan’ın kalkınması için başkomutanlık yapan Lâlâ Mustafa Paşa, Lefkoşe Kalesi kuşatıldığı sırada beyler ile beylerbeyilerin siperlerini dolaşmak için görüldüğü; otağı boş, oturduğu yer ve karargâhının baş köşesinden uzak olduğu bir sırada, iç oğlanlarından biri yerine geçip onu alaya alarak paşalığını taklide başladı. Tam ceza ile ilgili hükümlere benzeterek diğerlerini de anlatacak iken aniden bir top darbesine, kan emen bir ejderha gibi iğrenç bir şekilde kalarak can verdi. Korkunç bir çılgılık ve dehşet dolu bir nara ile gelip velinimetinin yerine geçen edepsizi yakıp yandırdı ve oradan düşürdü. Yani kellesini bedeninden ayırıp komutanını taklit eden bu bedbahtı kafasızlığıyla meşhur etti. Harem ağası ve diğer genç kullar bu hâle büyük bir dehşetle bakakaldılar ve ilâhî takdir ile vücuda gelen bu siyasete hayret ettiler.*” Bkz. Âlî, *Teşrifatname*, ss.163-164.

Bu sırada Piyale Paşa'nın Kıbrıs'tan ayrılması ile Lefkoşa muhasarasında bulunan askerin, düşman donanmasının Kıbrıs'a yardıma geleceği⁴⁴¹ şayiaları dolaştığından maneviyatının sarsıldığı; bu sebeple fırsat bulursa Girit'e uğrayarak yağmada bulunması emredilen Piyale Paşa'dan ivedilikle Kıbrıs'a dönmesi ve adanın etrafını muhafaza altında tutması emredilmiştir.⁴⁴² Ayrıca bu haberin maneviyatlarını artırmak maksadı ile askere de bildirilmesi istenmiştir.⁴⁴³ Nitekim bu emir üzerine Piyale Paşa Lefkoşa'nın fethinden kısa bir müddet önce tekrar Kıbrıs'a gelmiştir.⁴⁴⁴

Kalenin kuşatılmasının üzerinden 40 gün geçtikten sonra Serdar Mustafa Paşa komutanlarını çağırarak savaş meclisini toplamış ve kalenin top atışlarıyla düşmediğini ifade ederek ne yapılması gerektiğini orada hazır bulunanlara sormuştur. Tecrübeli komutanlar ise; kale duvarlarının çok sağlam ve yüksek olmasından dolayı topraklarla yıkılmayacağını, bunun için surlara doğru toprak sürerek ve hendekleri kapatarak kaleye ulaşmanın lazım geldiğini ifade etmişlerdir.

Toplantıda kararlaştırılan tedbirleri kabul eden Serdar'ın emri üzerine, asker genel hücum için teyakkuza geçmiştir. Kale surlarına doğru toprak sürme işlemi bittikten sonra 8 Rabiü'l-Evvel 978/9 Eylül 1570 Cumartesi sabah namazından sonra Serdar Mustafa Paşa'nın emri ile umumi hücumla geçilmiştir. Osmanlı Ordusu bu hücum sırasında Karaman askerinin olduğu doğu cephesinden kaleye girmeye muvaffak olmuştur. Bu olay karşısında kale müdafileri bütün yönlerden tam bir çözülme göstermiştir. Diğer Osmanlı birlikleri de bu arada kaleye girmeye başlamışlardır. Kale komutanı ise sarayına kapandığı sırada Derviş Paşa tarafından yakalanarak Serdar Mustafa Paşa'nın huzuruna getirilmiş ve kaleyi sulh ile teslim etmediği için Serdar'ın emri ile öldürülmüştür.⁴⁴⁵

Bu şiddetli saldırılarda birçok Osmanlı askeri de şehit düşmüştür. Kuşatması sırasında kale müdafilerinden de çok sayıda asker öldürülmüş, bir o kadarda esir edilmiştir. Bu konuda abartılı 20.000 rakamları olsa da, Serdar Mustafa Paşa'nın fetihnamesinde bu rakam 8.000 olarak verilmektedir. Osmanlı askerinin ise ne kadar şehit verdiği tespit edilemese de kaybin binlerce olduğu ifade edilebilir.⁴⁴⁶

⁴⁴¹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c.3, s.14. Müttefik Donanması Kıbrıs'a yardım için Meis'e kadar gelse de Lefkoşa'nın fethi haberi üzerine geri dönmüştür.

⁴⁴² *MHM.d.14/262*, hk.422, hk.441.

⁴⁴³ *MHM.d.14/442*. Nitekim Piyale Paşa Kıbrıs'tan ayrıldığında Rumeli Beylerbeyi Kıbrıs'ta kalan gemilerin serdarı olarak adayı deryadan korumakla görevlendirilmiştir. Lakin kısa bir müddet sonra askerin maneviyatının düşmesi üzerine, belgede de görüldüğü gibi Piyale Paşa'ya emir gönderilerek Kıbrıs'a geri dönmesi istenmiştir.

⁴⁴⁴ Şerifi, *Fetih-nâme-i Kıbrıs*, s.59.

⁴⁴⁵ *Tuhfetü'l-Kibâr*, s.131; Piri, *Fethiyye-i Kıbrıs*, s.130.

⁴⁴⁶ *Selaniki I*, s.78; Eliaçık, "Lefkoşa'nın Fethini İlk Elden Anlatan Mektup", s.33; Gazioğlu, *Kıbrıs'ta Türkler*, s.62; TSK, *Kıbrıs Seferi*, s.99.

Böylece Lefkoşa Kalesi, kuşatmanın 44. gününde 8 Rabiü'l-Evvel 978/9 Eylül 1570 Cumartesi günü sabah namazından 2 saat sonra fethedilmiştir.⁴⁴⁷

Lefkoşa Kalesi'nin fethedilmesinde şüphesiz Serdar olarak Mustafa Paşa'nın stratejik taktikleri, kuşatmayı bizzat idare etmesinin önemli bir payı vardır. Nitekim kuşatma esnasında komutanlarıyla istişareye önem Mustafa Paşa, kuşatma esnasında taarruzların başarısız olması üzerine yeni taktikler geliştirmiş ve daha etkili hamleler gerçekleştirmeye çalışmıştır.⁴⁴⁸

Lefkoşa kuşatması sırasında Haçlı Donanması'nın Kıbrıs'a yardım için harekete geçememesi de enteresandır. Bu durumla ilgili bir Venedik kaynağında çarpıcı değerlendirmelerde bulunulmuştur. Belgede, müttefik donanmanın komutanları arasında görüş ayrılığının olduğu ve henüz tam bir ittifak kuramadıkları belirtilip; ayrıca donanmadaki askerin yetersiz olduğu ve donanmanın bu gücüyle Osmanlı Donanması'nın karşısına çıkarılmamasının konuşulduğu belirtilmiştir. Ayrıca Lefkoşa'nın fethi haberini Modon'dan Meis'e doğru hareket ederken haber alan Venedik Donanması'nın yine de Kıbrıs'a gitmeyi düşünmediği; bunun yerine başka bir eylem planı geliştirmek maksadıyla geri döndüğü de ifade edilmiştir.⁴⁴⁹

Fetihten hemen sonra Ayasofya adındaki Lefkoşa'nın en büyük kilisesi fethin nişanesi olarak Selimiye adı ile camiye çevrilerek ilk Cuma Namazı burada kılınmıştır. Namazdan sonra Serdar'ın emri ile şehit olan Osmanlı askerleri defnedilmiştir.⁴⁵⁰ Fetihle birlikte gazilere birçok ganimet malı düşmüş ve çok miktarda esir ele geçirilmiştir.⁴⁵¹ Ayrıca Lefkoşa Kalesi fethedildikten sonra kuşatma da yer alıp yararlılık gösteren askerlere de ihsan ve terakkilerde bulunulmuştur.⁴⁵²

⁴⁴⁷ MHM.d.8/1359; Şerîfî, *Fetih-nâme-i Kıbrıs*, s.60; Pîrî, *Fethiyye-i Kıbrıs*, s.130; Âlî, *Künhü'l-Ahbâr I*, s.176; *Selanikî I*, s.78; Vusûlî, *Selîmnâme*, s.84; *Peçevî I*, s.345; *Tuhfetü'l-Kibâr*, s.131; Kroniklerde kuşatmanın 51. günü kalenin fethedildiği yazsa da, bu bilgi arşiv belgeleriyle uyuşmamaktadır.

⁴⁴⁸ ATASE, *Kıbrıs'ın Fethi*, s.55.

⁴⁴⁹ Özkan, *Modena Devlet Arşivi'ndeki Osmanlı Devleti'ne İlişkin Belgeler*, ss.46-47.

⁴⁵⁰ Turan, "Lala Mustafa Paşa Hakkında", ss.576-577; 52; MHM.d.8/1454; TSK, *Kıbrıs Seferi*, s.100; Pîrî, *Fethiyye-i Kıbrıs*, ss.130-131; *Tuhfetü'l-Kibâr*, s.131; TSK, *Kıbrıs Seferi*, s.100.

⁴⁵¹ MHM.d.14/520; Pîrî, *Fethiyye-i Kıbrıs*, s.130; *Peçevî I*, s.345; *Selanikî I*, s.78. Selanikî ganimetlerle ilgili; "Osmanlı askeri fetihle birlikte o kadar ganimet malına ve esire sahip oldu ki hiçbir tarihte görülmemiş ve işitilmemiş dereceydi" diyerek ganimetin büyüklüğünü ortaya koymuştur. Lefkoşa'nın fethi ile ele geçirilen birçok ganimet ve esirler İstanbul'a nakledilmek amacı ile Magosa Limanı'na ulaşılınca gemiye yüklenmiş ve gemi hareket edeceği sırada meydana gelen patlama sonucu gemi infilak ederek batmıştır. Gemi içerisindeki birçok kişi yanarak ve boğularak hayatını kaybetmiştir. Bkz. ATASE, *Kıbrıs'ın Fethi*, s.63; Katip Çelebi bunun bir sabotaj olduğunu ve bir esir kadın tarafından yapıldığını iddia etse de bu konu tartışmaya açıktır. Bkz. *Tuhfetü'l-Kibâr*, s.133.

⁴⁵² MHM.d.8/170-175, hk.178, hk.180-182, hk.293, hk.394-396; BOA. A.DVNS.MHM.d.42/1065, hk.1110, hk.1178, hk.1180, hk.2316-1318, hk.1331, hk.1337, hk.1339, hk.1478, hk.1721-122.

Lefkoşa'nın fethinden sonra ilk iskân teşebbüsüne de burada girişilmiştir.⁴⁵³ Ayrıca Serdar Mustafa Paşa tarafından Sultan II. Selim'e fetih müjdesi vermek için bir fetihname de gönderilmiştir.⁴⁵⁴

Serdar Mustafa Paşa tarafından Lefkoşa'nın fethinden sonra Kıbrıs beylerbeyliği de kurularak, beylerbeyliğine Avlonya Sancakbeyi Muzaffer Paşa tayin edilmiştir.⁴⁵⁵ Mustafa Paşa, fetihten sonra klasik idare mekanizmasını da burada kurarak birtakım idari, askeri ve bürokratik atamalar gerçekleştirmiştir.⁴⁵⁶

Lefkoşa'nın fethedilmesinin akabinde Girne ve Baf kalelerine teslim olmaları için Lefkoşa Kalesi komutanının kesik başı gönderilince; Baf ve Girne müdafileri ile civar bölgeler aman dileyerek teslim olduklarından kendilerine aman verilmiştir.⁴⁵⁷ Baf ve Girne sancak statüsünde teşkilatlandırılarak; Baf sancağına Receb Reis, Girne sancağına ise Kaid Mustafa Bey tayin edilmiştir.⁴⁵⁸

Bu sırada Serdar Mustafa Paşa tarafından daha önceden Magosa Kalesi'ni muhasara altına alması için görevlendirilen Dulkadir (Maraş) Beylerbeyi Mustafa Paşa, yaklaşık 1 buçuk aydır Magosa'da bulunarak müdafilerin giriş çıkışlarını engellemiştir. Zor durumda kalan müdafiler bir gece yarısı askerin uykuda olmasını fırsat bilip huruç harekâtı gerçekleştirmiş, fakat Serdar Mustafa Paşa tarafından buraya takviye bir birlik gönderilerek bu tehlike bertaraf edilmiştir. Ez-cümle tecrübeli bir komutan olan Mustafa Paşa'nın erken ve yerinde müdahalesi ile Magosa müdafilerinin bu hareketi başarısız olmuş ve müdafiler zayıf vererek kaleye geri çekilmişlerdir.⁴⁵⁹

Lefkoşa'da yaklaşık 1 hafta kalan Serdar Mustafa Paşa Kıbrıs Beylerbeyi tayin ettiği Muzaffer Paşa'yı Lefkoşa savunmasında bırakarak, komutası altındaki ordu ile adanın en muhkem kalesi olan Magosa Kalesi'ne doğru 15 Rabîü'l-ahir 978/16 Eylül 1570'de hareket etmiştir. 20 Rabîü'l-evvel/21 Eylül'de Serdar Mustafa Paşa gösterişli alaylarla Magosa'ya ulaşarak aynı gün kuşatmayı başlatmıştır.⁴⁶⁰

⁴⁵³ Cengiz Orhonlu, "Osmanlı Türklerinin Kıbrıs'a Yerleşmeleri 1570-1580", *Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetikleri Kongresi*, Ankara 1971, s.91.

⁴⁵⁴ Eliaçık, "Lefkoşa'nın Fethini İlk Elden Anlatan Mektup", s.25; fetihname metni için bkz. aynı eser, ss.35-37.

⁴⁵⁵ Bostan, "Kıbrıs Seferi Günlüğü", s.29; Emecen, "Kıbrıs'ta Osmanlı Yapılanması", s.52.

⁴⁵⁶ *MHM.d.14-1/615*; *MHM.d.8/1814*; Bostan, "Kıbrıs Seferi Günlüğü", s.28; *BOA. KK.221/35*; İnalcık, "Ottoman Policy in Cyprus", s.62.

⁴⁵⁷ *MHM.d.14/686*; Pîrî, *Fethiyye-i Kıbrıs*, s.132; *Peçevî I*, s.345; *BOA. A.DVNS.MHM.d.13/684*; Âlî, *Künhü'l-Ahbâr I*, ss.176-177. Peçevî ve Âlî, sadece Girne'nin teslim olduğunu belirtmişlerdir.

⁴⁵⁸ Bostan, "Kıbrıs Seferi Günlüğü", s.29; Emecen, "Kıbrıs'ta Osmanlı Yapılanması", s.53; *MHM.d.8/1383*, hk.1431.

⁴⁵⁹ Gazioğlu, *Kıbrıs'ta Türkler*, s.46.

⁴⁶⁰ Pîrî, *Fethiyye-i Kıbrıs*, ss.132-133; Bostan, "Kıbrıs Seferi Günlüğü", s.29; *MHM.d.8/1565*; Vusûlî, *Selîmnâme*, s.84; *Tuhfetü'l-Kibâr*, s.132; Katip Çelebi Serdar Mustafa Paşa'nın Magosa'ya ulaşma tarihini 13 Eylül 1570 olarak verse de

2.2.4. Kıbrıs Seferinin İkinci Yılı Hazırlıkları ve Gelişmeler

Serdar Mustafa Paşa Magosa önlerine ulaştığında, bir müddet önce Baf ve Girne kalelerine Lefkoşa Kale Komutanının kesik başını gönderdiği gibi, Magosa Komutanına da göndererek kalenin savaşız kalenin teslimini istediye de; Venedik yardımını bekleyen komutan bu teklifi reddetmiştir.⁴⁶¹

Venedikliler Lefkoşa'yı adanın idari merkezi yaptığı gibi Magosa'yı da askeri merkez ve üs olarak kullanmakta idiler.⁴⁶² Magosa Kalesi Lefkoşa gibi yarımadanın içinde yer almayıp bir liman kalesi idi ve denizden yardım almaya elverişli olduğu gibi surları hayranlık uyandıracak derece de sağlam ve güçlü idi. Bu yüzden Piyale Paşa donanma ile Magosa önlerine gelerek kaleyi deniz tarafından muhasara altına aldı. Ancak Magosa Limanı'nın donanmanın demirlemesine yetecek kadar büyük olmaması, kış mevsiminin yaklaşması ile aynı zamanda surların çok muhkem bir vaziyette olmasından dolayı fethin kolay gerçekleşmeyebileceği ve tüm bunlar göz önüne alındığında muhasaranın uzun süreceği gibi ihtimaller düşünülerek kalenin fethinin bahara bırakılması kararlaştırılmıştır.⁴⁶³

Bunun üzerine düşman donanmasının Akdeniz'de faaliyete geçmesinin de etkisiyle donanma serdarı Piyale Paşa yanında Kaptan-ı Derya Müezzinzade Ali Paşa olduğu halde, Kıbrıs'ta Rodos Beyi olan Arap Ahmed Bey'i komutasında 40 kadirga ile bırakarak Serdar Mustafa Paşa'nın emriyle adadan ayrılmıştır.⁴⁶⁴

Venedik ise bu sıralarda Papa'nın girişimi ile müttefik bir donanma kurmaya muvaffak olmuştur.⁴⁶⁵ Papa Avrupa'nın büyük devletlerine kutsal ittifaka katılma çağrısında bulunmuşsa da; Osmanlı Devleti ile 1568'de sulh imzalayan Avusturya ile Osmanlı'nın Avrupa'daki müttefikleri sayılabilecek Fransa bu çağrıya yanıt vermemiştir. Papa'nın çağrısına uyarak kutsal ittifaka İspanya, Ceneviz ve Malta katılmış ve Venedik'e yardım amaçlı olarak Haçlı Donanması meydana getirmişlerdir.⁴⁶⁶ Bu donanmada 130 Venedik, 49 İspanya, 11 Papalık ve bir miktar Malta gemisi bulunmakta idi. Nitekim Serdar Mustafa Paşa'ya yazılan bir emirde;

bu pek mümkün değildir. Zira 9 Eylül'de Lefkoşa fethedilmiş ve bir müddet burada konaklanmıştır. Lefkoşa Magosa arası mesafenin 5 günlük olduğu düşünüldüğünde bu tarih hatalı verilmiştir.

⁴⁶¹ TSK, "Kıbrıs Seferi", s.113.

⁴⁶² Kemal Çiçek, "Magosa", *TDVİA*, c.27, s.311.

⁴⁶³ Pîrî, *Fethiyye-i Kıbrıs*, s.131; Bostan, "Kıbrıs Seferi Günlüğü", s.29; *MHM.d.14/837*; Vusûlî, *Selimnâme*, s.85.

⁴⁶⁴ Bostan, "Kıbrıs Seferi Günlüğü", s.29; Ziver Bey, *Kıbrıs Tarihi*, s.98; *MHM.d.14/323*, hk.521.

⁴⁶⁵ Emecen, "Kıbrıs'ta Osmanlı Yapılanması", s.50.

⁴⁶⁶ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c.3, ss.11-12.

Venedik, İspanya ve Papalık gemilerinden müteşekkil 200 pare geminin Girit'te toplandığı ve harekete geçeceği ihbarının alındığı bildirilmiştir.⁴⁶⁷

Zaten Lefkoşa muhasarası devam ederken düşman donanması ile ilgili bilgi toplamaya çalışan Piri Reis'in Girit civarında aldığı esirden edinilen bilgilere göre; Venedik ve İspanya gemilerinin birleştiği ve bu gemilerin Girit civarında oldukları belirtilmişti.⁴⁶⁸ Piyale Paşa'ya bu konuda yazılan hükümde, müttefik donanmanın Rodos civarına gelip burada yağma yaptığı ve 25 kişiyi esir alıp gittiği bildirilip, hala düşmanın üzerine neden gidilmediği sorulmuştur.⁴⁶⁹

Müttefik donanmanın bu hareketine karşı Piyale Paşa'ya, Kıbrıs'ta bir miktar gemi bırakarak Kaptan Ali Paşa yahut bir başka beylerbeyini askerleriyle birlikte donanmaya dâhil ederek düşman donanmasının üzerine gitmesi emredilmiştir.⁴⁷⁰ Haddizatında Serdar Mustafa Paşa'ya da bu husus bildirilerek Piyale Paşa'yı, Kıbrıs'taki gemilerden de bir kısmını vererek Osmanlı sahillerine saldıran müttefik donanma üzerine göndermesi istenmiştir.⁴⁷¹

Osmanlı Donanması'nın büyük bir bölümünü alarak Kıbrıs'tan ayrılan Piyale Paşa, önce Rodos'a uğramış⁴⁷² ardından düşman donanmasına haddini bildirmek etmek için Girit'e doğru yola çıkmıştır. Fakat hava muhalefetin oluşması yüzünden buraya gidememiştir. Bu konuda Vezir Piyale Paşa'ya ve Kaptan Paşa'ya yazılan hükümlerde, düşman donanmasının hareketine göre manevra yapılması ve ona göre bir miktar geminin o bölgede muhafaza için bırakılması istenmiş, duruma göre İstanbul'a gelinmesi emredilmiştir.⁴⁷³

Böylece ordunun bir bölümü donanma ile İstanbul'a dönmüştür. Osmanlı Ordusu'nun geri kalan kısmının ise, Kıbrıs'ta kışlaması ve baharla birlikte Magosa kuşatmasını şiddetlendirmesi kararlaştırılmıştır.⁴⁷⁴ Kıbrıs'ta kışlayacak asker için gerekli olan zahire, Anadolu'daki ve Rumeli'deki sancaklardan tedarik edilmek suretiyle adaya ulaştırılmaya gayret edilmiş, Kıbrıs'taki asker mümkün olduğunca zahiresiz bırakılmamaya çalışılmıştır.⁴⁷⁵

Serdar Mustafa Paşa komutasındaki ordu, Kıbrıs'ta kışlarken aynı zamanda Magosa Kalesi'nin fethi içinde hazırlıklarla meşgul olmuştur.⁴⁷⁶ Bu konuda Kıbrıs'ın yerli halkı da

⁴⁶⁷ *MHM.d.14/521*, hk.656. Bu sırada İspanya Donanması Girit'e gelmeden önce, İspanya filosu ile birleşmek üzere Sicilya'ya gitmekte olan bir Malta filosu Cezayir Beylerbeyi Kılıç Ali Paşa tarafından mağlup edilmiştir.

⁴⁶⁸ *MHM.d.14/628*.

⁴⁶⁹ Piyale Paşa'ya yazılan bu hükmün tarihi 24 Rabiü'l-Evvel 978/26 Ağustos 1570 tarihli. Kendisine daha önce gönderilen yukarıda bahsedilen Kıbrıs'a dönmesi hususundaki hüküm ise 24 Safer 978 /28 Temmuz 1570 tarihli. Yani arada yaklaşık 1 aylık bir süre vardır.

⁴⁷⁰ *MHM.d.14/517*, hk.322.

⁴⁷¹ *MHM.d.14/323*, hk.521.

⁴⁷² *MHM.d.14/871*.

⁴⁷³ *MHM.d.14/872*. Konuyla ilgili Piyale Paşa'ya yazılan hüküm için bkz. hk.549-550.

⁴⁷⁴ Bostan, "Kıbrıs Seferi Günlüğü", s.29; Âli, *Künhü'l-Ahbâr I*, s.177.

⁴⁷⁵ *12 Numaralı Mühimme Defteri*, hk.801; *MHM.d.14/2*, hk.166-168.

⁴⁷⁶ Pîrî, *Fethiyye-i Kıbrıs*, s.136.

Osmanlı Ordusu'na yardımcı olmuş, askerin kışlık ihtiyaçlarının karşılanması noktasında hayli çalışmışlardır. Divân-ı Hümâyûn, bunun karşılığında yerli halkın 1 yıl için haraç vergisinden muaf tutulması kararını almış;⁴⁷⁷ bu karara aykırı olarak halka zulmeden asker veya çavuş kim olursa olsun cezalandırılmasını istemiştir.⁴⁷⁸ Nitekim bu konuda Kıbrıs Serdarı Lala Mustafa Paşa'nın sert tedbirler aldığı ve ufak suiistimale bile mahal vermediği görülmektedir.⁴⁷⁹

Kıbrıs'ta kışladığı dönemde, bahar ayında yapılacak Magosa muhasara öncesi kale çevresinde keşiflerde bulunan Lala Paşa, kuşatmanın başarıya ulaşması noktasında yeni planlar geliştirmiştir.⁴⁸⁰

İstanbul'a dönen ve bahar ayında tekrardan Kıbrıs'a sefere çıkacak olan Donanma-yı Hümâyûn için İstanbul'da ve muhtelif sancaklarda hummalı hazırlıklar yürütülmüş ve donanmanın eksiklikleri ivedilikle tamamlanmaya çalışılmıştır.⁴⁸¹

Kıbrıs seferine katılacak bazı askeri gruplar ile ilgili derya beylerine de Nevruz'dan önce donanma için hazır olmaları emredilmiştir.⁴⁸² Bazı beylere ise donanmanın hareketine göre uygun bir mahalde donanmaya katılmaları konusundan fermanlar yollanmıştır.⁴⁸³

Divân-ı Hümâyûn tarafından Kıbrıs'ın fethinin tam anlamı ile müyesser olabilmesi maksadıyla, ordunun ihtiyaç duyabileceği her husus için yeniden tedarik işlemine başlandığı ve birçok eksik noktanın da takviyesinin gerçekleştirilmesine ilişkin ilgililere emirler gönderildiği takip edilmektedir.⁴⁸⁴

Kıbrıs'a ayrıca Magosa'nın fethinde yardımcı olmak üzere muhtelif gruplarda askerler temin edilmesi hususunda sancaklara emirler gönderilmiştir.⁴⁸⁵ Kapıkullarına mensup askerlerden de belli sayıdaki bir birlik, takviye olarak Kıbrıs'a gönderilmiştir.⁴⁸⁶ Bazı

⁴⁷⁷ *MHM.d.14/975*.

⁴⁷⁸ *12 Numaralı Mühimme Defteri*, hk.265.

⁴⁷⁹ İnalçık, "Ottoman Policy In Cyprus", s.59. Nitekim Girne'nin halkı ve kale garnizonu Osmanlı'ya itaatini bildirdiği halde; ahaliye zulmedilmemesi hakkında Serdar Mustafa Paşa'nın kesin emrine rağmen, Osmanlı Ordusu'na mensup bir zaimin yanındaki askerleriyle Girne civarındaki köylerde yağmada bulunduğu ve halktan bazılarını esir aldığı anlaşılmaktadır. Bu olaya sebep olan askerlerin yakalanarak ağır bir şekilde cezalandırıldığı görülmektedir.

⁴⁸⁰ TSK, "Kıbrıs Seferi", s.119.

⁴⁸¹ *12 Numaralı Mühimme Defteri*, hk.196-197, hk.273-274, hk.368. Bilhassa Sinop Kadısı'na bu konuda müekked hükümler gönderilmiştir. Ayrıca sefer hazırlıklarıyla ilgili bkz. *12 Numaralı Mühimme Defteri*, hk.25, hk.31, hk.39, hk.40-41, hk.169, hk.173-174, hk.188, hk.194, hk.208-209, hk.240, hk.246, hk.258, hk.312, hk.755; *MHM.d.14/8*, hk.1331.

⁴⁸² *12 Numaralı Mühimme Defteri*, hk.788, hk.763, hk.768, hk.783.

⁴⁸³ *12 Numaralı Mühimme Defteri*, hk.201-202, hk.245, hk.269, hk.285, hk.770, hk.776, hk.786.

⁴⁸⁴ *10 Numaralı Mühimme*, ss.52-53, hk.5/7; s.60, hk.14/17; s.61, hk.16/18; *12 Numaralı Mühimme Defteri*, hk.32-33, hk.35, hk.61, hk.393, hk.397, hk.399; *MHM.d.14/57*, hk.276, hk./891.

⁴⁸⁵ *12 Numaralı Mühimme Defteri*, hk.168, hk.304, hk.795.

⁴⁸⁶ *12 Numaralı Mühimme Defteri*, hk.759-760.

sancakbeylerine de emrindeki askerlerle adaya intikal ederek, Serdar Mustafa Paşa'nın uygun göreceği hizmette bulunmaları emredilmiştir.⁴⁸⁷

Dîvân-ı Hümâyûn fethin manevi yönünü de idrakten beri durmayarak, İmparatorluğun birçok bölgesindeki camilerde Kıbrıs'ın fethi için kuranlar okutulmasını ve ordu için dualar edilmesini istemiştir.⁴⁸⁸

Tüm bu hazırlıklar devam ederken ve Magosa kuşatma altında iken Girit'ten hareket eden Girit muhafız komutanı M.A. Quirini komutasındaki 22 adet Venedik gemisi,⁴⁸⁹ 1571 Ocak ayı sonlarında bir miktar asker ile Magosa Limanı'na girerek beraberinde getirdiği zahire ve silah mühimmatını Magosa Kalesi'ne sokmaya muvaffak olmuştur.⁴⁹⁰ Bunda muhtemelen Osmanlı Donanması'nın büyük bir bölümünün İstanbul'da olmasının da etkisi vardır.

Magosa'ya yardım getiren Venedikliler, Tersane Kethüdası Ahmed'in sorumluluğunda bulunan Magosa Limanı'ndaki 7 gemiye de saldırmıştır.⁴⁹¹ Ahmed Bey'in de, Magosa Kalesi'ne yardım getiren bu gemilerle çatışmaya giriştiği görülmektedir. Bu konuda malumat alan İstanbul, kendisine bir emir yollayarak şimdilik Rodos'tan yardım gemileri gelene kadar savunmada kalmasını ve takviye geldiği zaman Kıbrıs'a gelen düşman gemilerini ele geçirmeye gayret etmesini istemiştir.⁴⁹²

Bu konuda Lala Mustafa Paşa'nın da arzda bulunduğu takip edilmektedir.⁴⁹³ Kendisinin arzına yazılan cevapta; İstanbul'dan kendisine takviye kuvvetler gelene kadar, Kıbrıs'ta fethedilmiş kaleleri muhafazada gayretli olması ve kendisine gelen yardım kuvvetleri ile birlikte düşman gemilerinin ele geçirilmeye çalışılması istenmiştir. Ayrıca Magosa'nın fethinin müyesser olması da temenni edilmiştir.⁴⁹⁴

Venedik Donanması'nın Magosa'ya yardım getirmesinin ardından Serdar Mustafa Paşa merkeze yolladığı mektubunda; önceki gibi kuvvetli bir donanmanın İstanbul'dan gönderilmediği takdirde, Magosa'nın fethinin zorlaşacağını ve askerin menfi bir vaziyette

⁴⁸⁷ Harput Beyine yazılan hüküm için bkz. *12 Numaralı Mühimme Defteri*, hk.305.

⁴⁸⁸ *12 Numaralı Mühimme Defteri*, hk.51, hk.193.

⁴⁸⁹ Kütükoğlu, *Vekayi'nüvis Makaleler*, s.335; *MHM.d.14/1061*; TSK, "Kıbrıs Seferi", s.181; Pîrî ise Venedik'in 16 gemi ile Magosa'ya erzak getirdiğini belirtmiştir.

⁴⁹⁰ *12 Numaralı Mühimme Defteri*, hk.751; Pîrî, *Fethiyye-i Kıbrıs*, s.133; *12 Numaralı Mühimme Defteri*, hk.748. Bu belgeden Venedik Donanması'nın 22 kadirga ile 4 barçadan müteşekkil olduğu anlaşılmaktadır. Bunun üzerine Rodos ve İskenderiye beylerinin emrindeki gemilerle acilen Kıbrıs'a gitmeleri istenmiştir.

⁴⁹¹ Pîrî, *Fethiyye-i Kıbrıs*, s.133.

⁴⁹² *12 Numaralı Mühimme Defteri*, hk.65. Bunun dışında Midilli, Sığla ve Sakız beylerine de, emirlerindeki gemilerle beraber ivedilikle Kıbrıs'a hareket ederek düşman gemilerine karşı mukavemette bulunmaları emredilmiştir. Bkz. *12 Numaralı Mühimme Defteri*, hk.753-754.

⁴⁹³ *MHM.d.14/1320*.

⁴⁹⁴ *12 Numaralı Mühimme Defteri*, hk.16. Kendisine bu konuda yardımcı olmak üzere bazı beylerin görevlendirildiğine dair gönderilen hüküm için bkz. *12 Numaralı Mühimme Defteri*, hk.34.

kalacağını belirterek acilen yardım gönderilmesini talep etmiştir. Kendisine yazılan cevapta; Kıbrıs'taki ordu için lazım gelen yardımın gönderilmekte olduğunu, yardım kendisine ulaştığında sahillerde gerekli önlemleri alarak yardıma gelen askerlerin ivedilikle Magosa muhasarasına dahil edilmesini, ayrıca cephaneyi dikkatli kullanmasını ve düşmanın mahvına çalışması gibi hususlar belirtilmiştir.⁴⁹⁵

Yaklaşık 1 aya yakın bir süre Kıbrıs sularında kalan Venedik Donanması, Magosa Kalesi'nden birçok kadın, çocuk ve yaşlı insanla birlikte kıymetli eşyaları da alarak adadan ayrılmış ve Hanya Limanı'na dönmüştür.⁴⁹⁶

Kıbrıs'a Venedik yardımlarının artması ve Serdar Vezir Mustafa Paşa'nın yardım isteyen mektupları üzerine donanmanın bir kısmı ivedilikle İstanbul'dan yola çıkartılmıştır. Bu konuda Anadolu'daki bazı sancakbeylerine yazılan hükümlerde, donanmanın bir bölümünün önden hareket ettiği, diğer bir bölümünün ise kendilerini beklediği ve biran evvel emirlerindeki kuvvetlerle İstanbul'a vasil olmaları buyrulmuştur.⁴⁹⁷

Kıbrıs'a hareket eden donanmanın bir bölümü, Kaptan-ı Derya Müezzinzade Ali Paşa komutasında 33 gemi ile 2.000 yeniçeri ve Cebeci, erzak mühimmatı, top barut ve muhasara için gereken malzemelerle dolu olarak 19 Şevval 978/16 Mart 1571'de İstanbul'dan ayrılmıştır.⁴⁹⁸

Bu arada Serdar Vezir Mustafa Paşa, müdafilerin kışkırtması ile oluşabilecek yerli halkın isyan hareketlerine karşı gerekli tedbirleri almayı da ihmal etmemiştir. Bu meyanda Venedik Donanması'nın Magosa'ya gelmesi üzerine Dulkadir (Maraş) Beylerbeyi Mustafa Paşa'yı, Lefkoşa'ya göndermiş ve savunma tedbirlerini artırarak kaleyi takviye ettirmiştir. Ayrıca Osmanlı idaresine geçen Baf ve Girne'ye de takviye birlikler göndererek gerekli önlemleri vaktinde almıştır.⁴⁹⁹

Magosa'nın fethi için Donanma-i Hümayun'a serdar tayin olunan Müezzinzade Ali Paşa'ya yazılan emirde, Kıbrıs'ta ihtiyaç duyulan silah ve mühimmatı uygun bölgelere uğrayarak alması ve Kıbrıs'ta bekleyen Serdar Mustafa Paşa'ya teslim etmesi, ayrıca Kıbrıs'a

⁴⁹⁵ 12 Numaralı Mühimme Defteri, hk.186; Turan, "Lala Mustafa Paşa Hakkında", s.577.

⁴⁹⁶ TSK, "Kıbrıs Seferi", s.108.

⁴⁹⁷ 12 Numaralı Mühimme Defteri, hk.49.

⁴⁹⁸ Arif Emre Kara, *Türk Deniz Tarihinde Kıbrıs'ın Fethi*, İstanbul Deniz Müzesi Piri Reis Araştırma Merkezi, İstanbul 2009, s.146 (Bundan sonra "Kara, Kıbrıs'ın Fethi" şeklinde kısaltılacaktır); 12 Numaralı Mühimme Defteri, hk.183.

⁴⁹⁹ TSK, "Kıbrıs Seferi", s.109.

vardıktan sonra donanmaya birini tayin etmek suretiyle kendisinin karaya çıkarak Magosa muhasarasına katılması ve kalenin fethi için gayret göstermesi emredilmiştir.⁵⁰⁰

İskenderiye beyine de bir ferman yollanarak; Kocaeli beyi komutasında kendisine 20 parça gemi gönderildiği, bu gemilerle biran önce Kıbrıs'a ulaşıp Serdar Mustafa Paşa'nın vereceği görevleri yerine getirmesi istenmiştir. Bu konuda bazı derya ve sancakbeylerine de hükümler gönderilerek İskenderiye Beyinin komutasına katılıp Kıbrıs'a gitmeleri ve Serdar Mustafa Paşa'nın uygun göreceği vazifeleri icra etmeleri buyrulmuştur.⁵⁰¹

Bu hükümlerden Dîvân-ı Hümâyûn'un Kıbrıs'ın fethi için gereken tedbirleri almaya çalıştığı ve Magosa'yı kuşatma altında tutan Serdar Lala Mustafa Paşa'ya gerekli yardımları yaptığı; hatta Kıbrıs'taki askerin durumu, zahire ve mühimmatla ilgili Mustafa Paşa'dan sürekli malumat istediği görülmektedir.⁵⁰²

Müezzinzade Ali Paşa'nın Kıbrıs'a yardım etmek için mart ayında İstanbul'dan hareket etmesinin ardından, Haçlı Birliği adı altında toplanan düşman donanmasının⁵⁰³ Akdeniz'de dolaşması ve Osmanlı topraklarına karşı mütecaviz hareketleri üzerine Pertev Paşa komutasından ikinci donanmada 1571 Mayıs ayı başlarında İstanbul'dan ayrılmıştır.⁵⁰⁴

2.2.5. Lala Mustafa Paşa'nın Magosa Kuşatması ve Fethi

Müezzinzade Ali Paşa komutasındaki payitahttan ilk hareket eden Osmanlı filosu, 1571 yılı Nisan ayı başlarında Kıbrıs'a ulaşmıştır. İstanbul'dan gelen bu takviye asker, zahire, mühimmat ve levazımat ile daha da güçlenen Serdar Mustafa Paşa emrindeki ordu, havalarında düzelmesi ile birlikte Nisan ayı ortaları gibi Magosa Kalesi'ni daha yakın bir şekilde muhasara altına almak suretiyle kuşatmayı sıkılaştırmıştır. Böylece Osmanlı ordu birlikleri siperlerindeki yerlerini de almıştır.⁵⁰⁵

⁵⁰⁰ 12 Numaralı Mühimme Defteri, hk.184.

⁵⁰¹ 12 Numaralı Mühimme Defteri, hk.213-214.

⁵⁰² MHM.d.14/18. Serdar Mustafa Paşa'ya yazılan bir diğer hükümde, Kıbrıs'ta fethedilen bölgelerde yaptığı sancak, kethüdalık ve ağalık tevcihleri ile diğer hususlarda gönderdiği bilgilerin İstanbul'a ulaştığı belirtilmiştir. Ayrıca muhasarası devam etmekte olan Magosa Kalesi'nin biran evvel alınabilmesi için gerekli gayretin sarf edilmesi gerekliliği üzerinde durulmuştur. Bkz. 12 Numaralı Mühimme Defteri, hk.519, hk.522; İstanbul ayrıca, Kıbrıs'a donanma ile gönderilenlerin dışında ilave mühimmat göndermeyi de ihmal etmemiştir. Bkz. 12 Numaralı Mühimme Defteri, hk.617.

⁵⁰³ Ballı, *İnebahtı Deniz Seferi*, s.29; Emecen, "Kıbrıs'ta Osmanlı Yapılanması", s.50. Nitekim 20 Mayıs 1571'te imzalanan Mukaddes İttifak Antlaşması ile resmi olarak Haçlı Donanması oluşturmuştur.

⁵⁰⁴ Bkz. 12 Numaralı Mühimme Defteri, hk.18, hk.314, hk.317-318, hk.367, hk.371, hk.377, hk.383, hk.464; MHM.d.14/603.

⁵⁰⁵ Pîri, *Fethiyye-i Kıbrıs*, s.136; TSK, "Kıbrıs Seferi", s.181;

Kuşatmanın tekrar başlaması ile Serdar Mustafa Paşa, Kale komutanı Bragadino'ya tekrar bir elçi göndererek kalenin kan dökülmeden teslim edilmesini istemiştir Bragadino ise Serdar Mustafa Paşa'ya saldırgan ve sert ifadelerle cevap vererek bu isteği reddetmiştir.⁵⁰⁶

Osmanlı Ordusu 20 Zilhicce 978/15 Mayıs 1571'de Magosa Kalesi'ni tamamen kuşatmış ve Serdar Mustafa Paşa'nın emri ile ordu birlikleri kalenin etrafında yarım ay biçiminde mevzilenmiştir. Bu bağlamda kalenin güneyinde Anadolu ve Halep beylerbeyleri ile Canpolat Bey'in grubu ve Yeniçeri Ağası Vekili, kuzeyinde Karaman, Dulkadir (Maraş), Rumeli ve Kıbrıs beylerbeyleri ile eyalet askerleri, batısında ise Serdar Mustafa Paşa mevzilenmiştir. Kalenin denize bakan tarafı ise donanma tarafından kuşatılmıştır.⁵⁰⁷ Serdar Mustafa Paşa'nın oğlu Mehmed Bey ise, Lefkoşa muhasarasında olduğu gibi yine ileri karakol görevinde yer almıştır.⁵⁰⁸

Magosa Kalesi'nde bu sırada 10.000 askerin olduğu tahmin edilmektedir. Kalenin çok muhkem olmasını göz önüne alan Serdar Mustafa Paşa, lağımcılara lağımlar açılması emrini vermiştir. Bir yandan da kale toprak ateşlenmek suretiyle gece gündüz bombardımana tabi tutulmuştur. Paşa, kalenin etrafında derin hendekler kazdırarak kaleden dışarıya yapılacak huruç harekâtını da önlemeye çalışmıştır.⁵⁰⁹

Kuşatmanın 13. günü Kilis Beyi Canpolat Bey komutasında kaleye lağım yürütülüp patlatılmıştır. Açılan gedikten asker içeri girmeye çalışsa da sonuç alınamamıştır. 2 gün sonra bu sefer Muzaffer Paşa kolundan lağım atılıp açılan kale gediğinden asker saldırıya geçse de, kale müdafilerinin çokluğu yüzünden yine başarısız olunmuştur. Bu sefer de Anadolu Beylerbeyi İskender Paşa kolundan aynı yürüyüş gerçekleştirildi ise de, yine fetih gerçekleşmemiştir.⁵¹⁰

Osmanlı Ordusu kaleye toprak sürmek suretiyle surlara yaklaştırmaya çalışsa da, kale müdafilerinin toprağa döşedikleri tuzak lağımları barutla patlatmış ve bu patlama sonucu 3-4.000 dolayında Osmanlı askeri şehit olmuştur.⁵¹¹ Bunun üzerine Serdar Mustafa Paşa savaş meclisini toplayarak, paşalar ve beylerbeylerine kalenin düşürülmesi için ne gibi tedbirlerin gerekli olduğunu sormuştur. Savaş meclisindeki görüşe göre, daha önce kalenin fethine yönelik

⁵⁰⁶ Gazioğlu, *Kıbrıs'ta Türkler*, s.75.

⁵⁰⁷ *Peçevî I*, s.345; *Tuhfetü'l-Kibâr*, s.133; Kâtip Çelebi ve Peçevî, Kıbrıs'a yardıma gelen Osmanlı Donanması'nda Kaptan Ali Paşa ile birlikte Pertev Paşa'nın da olduğunu zikretse de bu bilgi hatalıdır. Zira Pertev Paşa, Kıbrıs'a düşman yardımını engellemek için Ege Denizi ile Rodos ve Girit Adaları arasında donanma ile bir bakıma devriye görevi yapmıştır.

⁵⁰⁸ Piri, *Fethiyye-i Kıbrıs*, ss.136-137; TSK, *Kıbrıs Seferi*, s.74.

⁵⁰⁹ TSK, "Kıbrıs Seferi", ss.121-126; *Selanikî I*, s.80; Âlî, *Künhü'l-Ahbâr I*, s.177; *Peçevî I*, s.345.

⁵¹⁰ *Tuhfetü'l-Kibâr*, s.134.

⁵¹¹ Âlî, *Künhü'l-Ahbâr I*, s.177; *Peçevî I*, s.345; *Tuhfetü'l-Kibâr*, s.134; Kâtip Çelebi "bugüne kadar hiçbir lağım patlamasında bu kadar adamın öldüğü görülmemiştir" diyerek olayın şiddetini belirtmiştir.

en iyi ilerleme Canpolat Bey'in harekâtında olmuş⁵¹² ve askerler dış surdan içeri girdiği halde daracak yerde siperlenme imkanı bulamadan düşmanın gülle atışı ile geri çekilmek zorunda kalınmıştı. Buradan hareketle Magosa Kalesi'ndeki Ak ve Kara kulelerin alınmadıkça dış kale alınsa bile fethin gerçekleşemeyeceği görüşü hakim olmuştur.⁵¹³ Bu bağlamda tedbir olarak sürekli ve hiç durmadan adeta dağ misali toprak sürerek kaleye yaklaşmak gerektiği konusunda mutabık kalınmıştır. Bu minval üzere harekete geçen Osmanlı Ordusu, gece gündüz toprak sürüp aynı zamanda Ak ve Kara kulelerin dibindeki hendekleri kapatma yoluna gitmişse de nice hücumdan yine sonuç alınamamıştır.⁵¹⁴

Bu hücumların ertesinde yapılan yeni bir hücum sonucunda, kaleye toprak sürülmesi ve sur dibinde lağımların patlatılması ile surlarda büyük gedikler açılmış ve askerin gediklerden içeri girmesi ile Kara Kule ele geçirilmiştir. Buranın ele geçirilmesi müdafilerin umutlarını kırmışsa da, Magosa kale komutanı Bragadin, yaşadığı tüm bu olumsuzluklara rağmen savunmaya devam etme kararı almıştır.⁵¹⁵

Serdar Mustafa Paşa bir kez daha kale komutanına teslim olunmasına ilişkin mektup yazmış; fakat hala Venedik Donanması'nın kendilerine yardıma geleceğini düşünen komutan Bragadin bu çağrıya yine kulak asmamıştır.⁵¹⁶

Bununla beraber aylardır kuşatma altında olan Magosa Kalesi'nde erzak ve cephane sıkıntısı baş göstermiş, Venedik'ten beklenen yardımın bir türlü gelmemesi de kaledekilerin ümitlerini iyice azaltmıştır. Osmanlı askeri, kale teslim olana kadar kaleye tam 7 büyük taarruz gerçekleştirilmiş ve bu çarpışmalarda iki tarafta çok zayıat vermiştir. Müdafiler, 30-31 Temmuz 1571 tarihlerinde Osmanlı Ordusu tarafından yapılan şiddetli hücumlar karşısında tamamen çaresiz kalmışlardır. Bir görüşe göre kaledeki bir Papaz, komutan Bragadin'e gelerek *“kuvvetlerinin yıprandığını, cephane ve erzağın azaldığını belirterek, daha fazla zayıat vermeden kaleyi teslim etmeliyiz”* şeklinde uyarılarda bulunmuştur. Bunun üzerine gerçekten de zor durumda kalmış olan komutanlar, kaleyi teslim etme kararı alarak kaleye beyaz vire

⁵¹² BOA.A.DVNS.MHM.d.16/429; Nitekim Kıbrıs'ın fethinden sonra Canpolat Bey'e hem Magosa, hem de Lefkoşa muhasaralarında hüsn-ü hizmet ve gayrette bulunmasından dolayı 50.000, oğullarına da 30.000 akçe terakki verilmiştir. Bazı kaynaklarda Canpolat Bey'in Magosa muhasarası sıradan şehit olduğu yazılsa da (bkz. Gazioğlu, *Kıbrıs'ta Türkler*, s.37.), bu hükümden ve 24. Mühimme Defterindeki muhtelif hükümlerden bu bilgini doğru olmadığı görülmektedir.

⁵¹³ Şiddetli hücumlar devam ederken Dîvân-ı Hümâyûn tarafından Serdar Mustafa Paşa'ya yazılan fermanlarda, Magosa kuşatmasının ne durumda olduğu ve kuşatmada neler yapıldığı hakkında bilgilendirme yapmasının istendiği takip edilmektedir. Bkz. *MHM.d.14/125*.

⁵¹⁴ Pîrî, *Fethiyye-i Kıbrıs*, ss.138-139; TSK, “Kıbrıs Seferi”, ss.126-129.

⁵¹⁵ Kütükoğlu, *Vekayi'nüvis Makaleler*, s.336; Pîrî, *Fethiyye-i Kıbrıs*, ss.139-140.

⁵¹⁶ Âlî, *Künhü'l-Ahbâr II*, s.76. Âlî, Kale komutanının Mustafa Paşa'nın teslim ol çağrısına verdiği cevapta; *“Sana kale vermek değil, birkaç gün sonra donanmamız geldiğinde askerini kırmak ve seni esir edip önümce yayak götürmek ve kale hendeğine doldurduğün toprağı arkanda yine sana taşımak mukarrerdir”* dediğini belirtmiştir. Ayrıca bkz. *Peçevî I*, s.346.

bayrağını çekmişlerdir. Böylece kale komutanı Bragadin, kaleyi antlaşma ile teslim edeceğini bildirmiştir.⁵¹⁷

Magosa Kalesi'nin vire ile teslim olmak istemesinden dolayı Serdar Mustafa Paşa, Kethüdası Mustafa Ağa ile Yeniçeri Ağasını görüşmelerde bulunmaları için kaleye göndermiştir. Osmanlı temsilcilerinin kalenin kayıtsız şartsız teslim edilmesi teklifine karşın komutan Bragadin şu şartları öne sürmüştür:

1. Kalede bulunan herkes serbestçe istediği yere gidebilecek
2. Bu kişileri götürecek gemilere kendi bayrağını açma izni verilecek
3. Kaledeki komutanlara ait silah ve mühimmatını taşımak üzere 7 adet geminin ayarlanacak
4. Adada kalmak isteyenlerin canlarına ve mallarına dokunulmayacak

Bunun üzerine Serdar Mustafa Paşa bu tekliflerden sadece mühimmat maddesini kabul etmemiş ve sadece 5 top götürebileceklerini belirtmiştir. Bu cümleden olarak Magosa Komutanları ile Serdar Mustafa Paşa arasında yapılan antlaşmaya göre;

1. Hacca giderken Venedikliler tarafından yakalanan 50 Türk esiri iade edilecek
2. Kalede bulunan Venedikliler ve aileleri eşyaları ile birlikte Girit'e gönderilecek
3. Kale komutanları 5 topla birlikte en fazla hafif silahlarını ve atlarını yanlarına alabilecek
4. İnsan, eşya ve malzeme götürmek üzere Osmanlı gemileri kendilerine tahsis edilecek
5. Şehirde kalanların canlarına ve mallarına hâlel gelmeyecek ve isteyenler diledikleri yere gidebilecekler

Böylece 10 ayı aşkın bir süredir kuşatma altında olan Magosa Kalesi, 9 Rabiü'l-Evvel 979/1 Ağustos 1571 tarihinde vire ile teslim olmuştur.⁵¹⁸

Magosa Kalesi komutanı Bragadin adadan ayrılacağı sırada, kendisinin isteği üzerine 6 Ağustos'ta Serdar Mustafa Paşa tarafından kabul edilmiştir. Bu sırada Mustafa Paşa, *“kendilerini götürecek gemilerimize bir zarar verilmemesi için, içinizden bir bey rehin olarak*

⁵¹⁷ Kara, *Kıbrıs'ın Fethi*, ss.181-182; Çevikel, *Osmanlı İdaresinde Kıbrıs*, s.30; ATASE, *Kıbrıs'ın Fethi*, s.73; Kütükoğlu, *Vekayi'nüvis Makaleler*, s.336; *Tuhfetü'l-Kibâr*, ss.134-135; Pîrî, *Fethiyye-i Kıbrıs*, ss.142-144; Alasya, *Kıbrıs Tarihi*, s.72.

⁵¹⁸ Pîrî, *Fethiyye-i Kıbrıs*, s.144; TSK, “Kıbrıs Seferi”, s.132; Kara, *Kıbrıs'ın Fethi*, s.167.

kalsın” diye buyurmuştur. Komutanın ukala bir şekilde “bir bey değil, köpek bile alıkoyamazsınız” demesi üzerine Mustafa Paşa kendisine vire şartları gereği teslim edilmesi gereken, 50 Müslüman esiri sorduğunda komutan “onların hepsi benim değildi, diğer beyler hepsini öldürmüştü” diyerek cevap vermiştir. Serdar Mustafa Paşa “ya sende olanları ne yaptın” deyince, komutan “onlar öldürünce bende öldürdüm” diye yanıt vermiştir. Bunun üzerine Mustafa Paşa komutana cevaben “sen zaten vireyi bozmuşsun” diyerek, orada bulunan kale komutanlarının tutuklanmasını emretmiştir.⁵¹⁹ Ayrıca Mustafa Paşa’nın emriyle Müslüman esirlere nispetle 10 tanesinin kellesi alınmıştır. Ardından da vire şartlarına uymadığı için Komutan Bragadin de idam edilmiştir. Gemilerle Girit’e gönderilecek Magosa müdafaasında bulunan Venedik askerleri de gemilerden çıkartılarak Osmanlı Donanması’na kürekçi olarak dağıtılmışlardır.⁵²⁰

17 Rabiü’l-Evvel 979/9 Ağustos 1571 tarihinde artık tam anlamı ile Kıbrıs Fatih unvanına sahip olan Serdar Vezir Lala Mustafa Paşa görkemli bir alayla Magosa’ya girmiştir. O gün askerlere kalede ziyafet verilmiştir. Fetihten hemen sonra Magosa’daki Aya Nikola Kilisesi, camiye dönüştürülerek ilk Cuma Namazı burada kılınmıştır.⁵²¹

Magosa’nın fethi ile birlikte Kıbrıs Adası’nın fethi tamamlanmış ve Kıbrıs tamamen Osmanlı hakimiyetine girmiştir. Kıbrıs’ın tamamen Osmanlı toprağı olmasına “Aldı Kıbrıs Adası’n Şah Selim – 978” diye not düşülmüştür.⁵²² Yaklaşık 14 ay süren Kıbrıs seferinde Osmanlı Ordusu bir hayli şehit vermiştir.⁵²³

Serdar Mustafa Paşa fetihten sonra yaklaşık 1 buçuk ay adada kalarak Kıbrıs’ın idari ve mali işlerini düzenlemiştir.⁵²⁴ Bu bağlamda Magosa, fethedildikten sonra Kıbrıs beylerbeyliğine bağlı bir sancak haline getirilmiştir.⁵²⁵ Magosa sancakbeyliğine Hamza Bey,

⁵¹⁹ Kütükoğlu, *Vekayi’nüvis Makaleler*, s.336; Pîrî, *Fethiyye-i Kıbrıs*, ss.144-145; *Selaniki I*, s.80; *Peçevî I*, s.346; *Tuhfetü’l-Kibâr*, s.135; TSK, “Kıbrıs Seferi”, s.134; Ziver Bey, *Kıbrıs Tarihi*; s.100.

⁵²⁰ Bostan, “Kıbrıs Seferi Günlüğü”, s.30; BOA. KK.221/181; Alasya, *Kıbrıs Tarihi*, s.74. Gerlach, Bragadin’in derisinin yüzüldüğünü buna sebep olanın ise, daha sonra Cezayir Beylerbeyi tayin edilecek olan tersane kethüdası Arap Ahmed’in olduğunu iddia etmiştir. Bkz. Gerlach, *Türkiye Günlüğü I*, s.90.

⁵²¹ Turan, “Lala Mustafa Paşa Hakkında”, s.577; Pîrî, *Fethiyye-i Kıbrıs*, ss.145-146; Emecen, “Kıbrıs’ta Osmanlı Yapılanması”, s.56.

⁵²² Vusûlî, *Selîmnâme*, ss.84-85.

⁵²³ TSK, “Kıbrıs Seferi”, s.131; ATASE, *Kıbrıs’ın Fethi*, s.80; Burada verilen Osmanlı askerinin kaybı ile alakalı 50.000 ila 80.000 rakamları biraz abartılı olmalıdır.

⁵²⁴ İnalçık, “Ottoman Policy in Cyprus”, s.63; Bir batılı kaynağa göre Serdar Mustafa Paşa Magosa’nın fethinden sonra Lefkoşa’ya dönerek adanın idari düzenlemelerini burada yapmış ve eski yönetimin yani Venedik kayıtlarını (nüfus, toprak, vergi, v.b. konularda) incelemiş ve bu konuda bilgi sahibi yerli kişilerden de malumat almıştır.

⁵²⁵ Emecen, “Kıbrıs’ta Osmanlı Yapılanması”, s.55; Âlî, *Selânikî ve Peçevî Magosa’nın fethinden sonra Kıbrıs beylerbeyliğinin kurulup, başına da Muazaffer Paşa’nın tayin edildiğini yazmışlarsa da, yukarıda izah edilen arşiv belgelerine dayalı olarak, Kıbrıs beylerbeyliği Lefkoşa’nın fethi üzerine kurulmuştur. Zira Lefkoşa önceden de adanın idari merkezi idi.*

Kıbrıs beylerbeyliğine ise Muzaffer Paşa'nın yerine Sinan Paşa tayin edilmiştir.⁵²⁶ Ayrıca Magosa Kalesi fethinde yararlılık gösteren askerlere tevcihat ve terakkilerde bulunulmuştur.⁵²⁷

Magosa Kalesi'nin fethinden sonra muhasara nedeniyle harap olan kalenin tamir edilmesi ve savunma tertibatının alınması için Lala Mustafa Paşa'nın emriyle hummalı bir çalışma başlatılmıştır.⁵²⁸ Kıbrıs Beylerbeyi bu hususta sorumlu tutularak tamir işinin bitirilmesini takip etmekle görevlendirilmiştir.⁵²⁹ İlâveten kendisinden Lefkoşa, Baf ve Girne kalelerinin de lazım olan tamiri varsa yaptırması ve bu kalelerin ihtiyaç duyacağı askeri teçhizat ve mühimmatın da gerektiği şekilde buralara konulması istenmiştir.⁵³⁰

Kıbrıs, Lefkoşa'nın fethinden sonra Beylerbeylik halinde teşkilatlandırılmıştı. Bu bağlamda adanın tamamının fethedilmesinin ardından Anadolu'dan Dulkadir (Maraş) eyaletine bağlı Sis, Halep eyaletine bağlı Tarsus, Karaman eyaletine bağlı İçel ve Anadolu eyaletine bağlı Alaiye sancakları ile Şam eyaletine bağlı Trablus sancağı Kıbrıs beylerbeyliğine bağlanmıştır.⁵³¹ Nitekim Duldakir ve Karaman, Halep ve Anadolu beylerbeylerinden bu sancakların eski ve yeni mufassal defterlerini Kıbrıs Beylerbey'ine göndermeleri istenmiştir.⁵³²

Kıbrıs Serdarı Lala Mustafa Paşa adadan ayrılmadan önce, burada Osmanlı idaresini tamamen kurmak maksadı ile idari, sosyal, toplumsal, ekonomik ve diğer alanlarda da birtakım faaliyetlere girişilmiştir.⁵³³

Bu cümleden olarak Kıbrıs'ın fethi ile birlikte, ilk tahriri yani adanın sosyal ve ekonomik kaynaklarının tespiti işlemi de yapılmaya başlanmıştır.⁵³⁴ Kıbrıs'ın ilk mali bütçesi de gelir kaynakları tespit edilerek hazırlanmıştır.⁵³⁵

⁵²⁶ TSK, "Kıbrıs Seferi", s.135. Muzaffer Paşa'nın 26 Ağustos 1571'de TrablusŞam beylerbeyliğine tayin edildiği bir hafta sonra da Sinan Paşa'nın bu göreve atandığı görülmektedir. Bkz. Halil Sahillioğlu, "Osmanlı İdaresinde Kıbrıs'ın İlk Mali Yılı Bütçesi", *Belgeler*, c.4, S.7-8, (1967), s.8.

⁵²⁷ BOA. A.DVNS.MHM.d.13/738, hk.1727, hk.1834.

⁵²⁸ ATASE, *Kıbrıs'ın Fethi*, s.80.

⁵²⁹ MHM.d.16/437.

⁵³⁰ 16 Numaralı Mühimme Defteri, s.108-109, hk.71/145; Serdar Mustafa Paşa'ya bu konuda yazılan hüküm için bkz. ss.53-54, hk.18/33; Magosa Kalesi'nin tamir edilmesiyle ilgili bkz. BOA. A.DVNS.MHM.d.23/498.

⁵³¹ Emecen, "Kıbrıs'ta Osmanlı Yapılanması", s.55; Kıbrıs'a bağlanan bu sancaklardan Trablus, bakaya tahsilinde yaşanan sıkıntılardan dolayı Şam Beylerbeyinin arza üzerine Kıbrıs'tan alınarak tekrar Şam'a bağlanmıştır. (16 Zilhicce 980/19 Nisan 1573). Bkz. BOA. A.DVNS.MHM.d.21/623.

⁵³² 12 Numaralı Mühimme Defteri, hk.811; hk.865. Tüm bu emirlere rağmen Kıbrıs'a bağlanan sancakbeylerinin ve adanın muhafazasında görevlendirilen beylerin adaya geçmekte yavaş davrandıkları, bu yüzden Serdar Mustafa Paşa'nın da ayrılması ile birlikte adanın burada kalan az miktar askerle savunulmasının zor olduğu ve tehlikeye açık bir şekilde kaldığı anlaşılmaktadır.

⁵³³ MHM.d.14/615, hk.853, hk.957, hk.1399, hk.1613; Klasik Osmanlı sisteminde bir yer fethedilince ilk iş olarak padişahın otoritesini temsil eden idari ve askeri yönetici konumundaki sancakbeyi, dini ve hukuki işleri temsil eden bir kadı ve bölgenin gelir-gideri ile ilgilenmek üzere bir defterdar tayin edilirdi. Bkz. İnalcık, "Ottoman Policy in Cyprus", s.61.

⁵³⁴ İnalcık, "Ottoman Policy in Cyprus", s.62; Bir bölge fethedildikten sonra yapılan burada yapılan tahrir işlemi ile bölgede tam anlamı ile Osmanlı İdaresinin kuruluşu tamamlanıyordu.; Emecen, "Kıbrıs'ta Osmanlı Yapılanması", s.51.

⁵³⁵ Sahillioğlu, "Osmanlı İdaresinde Kıbrıs'ın İlk Mali Yılı Bütçesi", ss.8-10; 16 Numaralı Mühimme Defteri, Serdar Mustafa Paşa'ya bu konuda yazılan hüküm için bkz. ss.53-54, hk.18/33.

Kıbrıs'ın fethinden hemen önce adanın nüfusu yaklaşık 200.000 kişi iken, fetih esnasında epeyce azalmıştır. Fetihten sonra yapılan nüfus sayımında da bu durum tespit edilmiştir. Bu bağlamda fethin ardından Anadolu'dan Kıbrıs'a Müslüman-Türk nüfus göç ettirilerek adada yerleştirilmeye çalışılmıştır.⁵³⁶ Bilhassa Kıbrıs'a yerleşme için Konya, Larende, Kayseri, Niğde kadılarına hükümler gönderilerek, adaya göç edenlerin 3 yıl vergiden muaf tutulacağını, içlerinde askerliğe elverişli olanlara da gedikler tevcih edileceği bildirilmiştir.⁵³⁷

Fetihten sonra Osmanlı'nın geleneksel olarak uyguladığı fethedilen yerin imarı, iaşesi ve onarılması gibi işlemler, Kıbrıs'ta da ivedilikle hayata geçirilmiştir.⁵³⁸ Ayrıca Katolik olan Venedik idaresi altında Ortodoks olmalarından dolayı yıllardır dini baskı gören Kıbrıs'ın yerli halkı, fetihten sonra Ortodoks Kilisesine verilen geniş haklar sayesinde din ve ibadet özgürlüğüne de kavuşmuştur.⁵³⁹

Kıbrıs'ın fethi ve Venedik'in buna engel olamaması, hatta müttefik donanmanın bile Kıbrıs'ın yardımına gelememesi Osmanlı kara ve deniz askeri gücünün önemli bir başarısı olarak belirtilmesi gereken bir husustur.⁵⁴⁰

Hiç şüphesiz Kıbrıs'ın fethedilmesinin en büyük mimarlarından biri, bu seferin Serdar'ı olan Vezir Lala Mustafa Paşa'dır. Kıbrıs Serdarı Lala Mustafa Paşa'nın Kıbrıs kuşatmasında büyük bir komutanlık örneği sergilediği, aldığı gerekli tedbirler ve yerinde kararlar ile Kıbrıs'ın fethedilmesinde önemli bir yeri olduğu aşikardır.⁵⁴¹ Nitekim o, kuşatmalar esnasında askerlerin morallerini üst seviyede tutmaya çalışmış, yararlılık gösterenlere taltif ve terakkilerde bulunmuştur.⁵⁴² Bu açıdan bakıldığında mesela; Magosa kuşatma altında iken harçlıkları biten Rumeli sipahilerinin paralarının gönderilmesi için merkezden talepte bulunmuştur.⁵⁴³ Hatta

⁵³⁶ *Osmanlı idaresinde Kıbrıs*, DAGM, s.41; *10 Numaralı Mühimme Defteri II*, ss.96-97, hk.246/378; Bu konudaki değerlendirmeler için ayrıca bkz. Emecen, "Kıbrıs'ta Osmanlı Yapılanması", s.51; İnalçık, "Ottoman Policy in Cyprus", s.61; 1572'de yapılan bu nüfus sayımında Masera ve Mazoto bölgelerinde 76 köyün tamamen boşaldığı tespit edilmiştir.

⁵³⁷ *10 Numaralı Mühimme Defteri II*, s.97, hk.246/379; Bu gibi avantajlara rağmen halkın göç etmeye pek ilgi göstermediği ilgili belgeden anlaşılmaktadır. Bununla beraber Kıbrıs'a göç etmek isteyen ahalinin olduğu da görülmektedir. Bu konuda Karaman Kadısı'na yazılan hükümde; Kıbrıs'a göç etmek isteyen ahaliye engel olunmaması ve kolaylık gösterilmesi istenmiştir. Bu konuda benzer hükümler için bkz. *MHM.d.14/1427*; *MHM.d.21/693*; Kıbrıs'a hane nakledilmesiyle alakalı bkz. *MHM.d.23/172*; Kemal Çiçek, "Lefkoşa", *TDVİA*, c.27, s.124.

⁵³⁸ H.Muharrem Bostancı, *19 Numaralı Mühimme Defteri (Tahlil-Metin)*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2002. hk.79.

⁵³⁹ Emecen, "Kıbrıs'ta Osmanlı Yapılanması", s.50; Sıddık Korkmazer, *Lala Mustafa Paşa ve Kıbrıs'taki Vakıfları*, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Bursa 2014, s.6.

⁵⁴⁰ Halil İnalçık vd., *Kıbrıs ve Türkler*, s.26.

⁵⁴¹ "İnalçık, "Ottoman Policy in Cyprus", s.62.

⁵⁴² *BOA.A.DVNS.MHM.d.42/1095-1096*, hk.1077, hk.1080-1081, hk.1321, hk.1327, hk.1469, hk.1718; Lala Mustafa Paşa'nın Kıbrıs Serdarı olarak fetih esnasında kendi adamları için de terakkiler ve tayinler yaptırdığı görülmektedir. Bu cümleden olarak Mustafa Paşa'nın adamlarına gah tımar ve zeamet verildiği, gah akçe tevcihi ve terakkisi yapıldığı takip edilmektedir. Bkz. *MHM.d.13/16-17*, hk.37, hk.91, hk.121, hk.206-212, hk.792, hk.1789.

⁵⁴³ *12 Numaralı Mühimme Defteri*, hk.27. Divân-ı Hümayûn'un da bu konuda gerekli talimatları verdiği ve Mustafa Paşa'nın taleplerini karşılamaya çalıştığı görülmektedir. Bkz. *12 Numaralı Mühimme Defteri*, hk.187; hk.230.

Kıbrıs seferine rağbet için askere çeşitli ödüller vaat etmiştir. Bunu duyan ve Kıbrıs'ta görevlendirilmeyen yeniçeriler dahi Kıbrıs'a gitmeye kalkmışlardır.⁵⁴⁴

Bu şekilde başarılı bir sefer sonucu Kıbrıs'ı fetheden Serdar Mustafa Paşa, Kıbrıs'tan ayrılmadan önce adanın savunulması için gerekli tedbirleri almış ve adadaki belli başlı 5 büyük kaleye (Magosa, Lefkoşa, Limasol, Baf ve Girne) askeri kuvvet bırakmıştır.⁵⁴⁵ Adada bırakılan asker sayısı 4.000 olarak zikredilmektedir.⁵⁴⁶

Sonuç olarak Kıbrıs'ı beylerbeylik şeklinde teşkilatlandıran ve klasik Osmanlı idare sistemini kurarak gerekli idarecileri tayin eden Serdar Mustafa Paşa, 15 Eylül 1571'de İstanbul'a dönmek üzere Kıbrıs'tan ayrılmıştır.⁵⁴⁷ Böylece paşa, Kıbrıs'a ayak bastığı 4 Temmuz 1570'ten, ayrıldığı 15 Eylül 1571'e kadar yaklaşık 14 ay 11 gün Kıbrıs'ta bulunmuştur. Kıbrıs'tan ayrılırken askerin maaşları için 120.000 altını da Kıbrıs Beylerbeyine teslim etmiştir.⁵⁴⁸ Ayrıca adada 2 kadirga ile 8 at gemisi bırakıp, diğer gemilerle birlikte Baf ve Girne gemileri ile beylerini de beraberinde götürmüştür.⁵⁴⁹

Kıbrıs'tan donanma ile hareket ederek deniz yoluyla İstanbul'a giden Mustafa Paşa'ya, 12 Cemaziye'l-Ahir 979/1 Kasım 1571'de yazılan hükümde: Gelibolu Kalesi Kethüdası'nın, kendisinin Çanakkale Boğazından İstanbul'a doğru ilerlediğini haber verdiği; ayrıca düşman donanmasının Osmanlı Gemisi kılığında Ege Adaları'nda dolaştığının tespit edildiği ifade edilerek; emrindeki gemilerin her birine 100 yeniçeri koyarak Rodos Beyinin emrine göndermesi talep edilmiştir. Ayrıca Kıbrıs Beylerbeyinin İstanbul'a arzda bulunup adadaki askerlerden birçoğunun Anadolu'ya geçtiğini ve Kıbrıs'ta az sayıda asker kaldığını bildirmesi üzerine, Serdar Mustafa Paşa'dan bu duruma çözüm üretmesi ve tedbir alması da istenmiştir.⁵⁵⁰

Serdar Mustafa Paşa'ya yazılan bir diğer hükümde; Baf ve Girne beylerinin donanmaları ile kendisinin emrinde İstanbul'a doğru hareket ettikleri, Kıbrıs'ın savunmasız bir durumda

⁵⁴⁴ 12 Numaralı Mühimme Defteri, hk.508-509; Şam eyaletinde bulunan tımarlı sipahi ve yeniçerilerden çoğunun Kıbrıs'ta görevlendirilmediği halde mükâfatlandırılacağı düşüncesi ile Kıbrıs'a gittiği ve eyaletin savunmasız bir şekilde kaldığı belirtilerek, Serdar Vezir Mustafa Paşa'dan Kıbrıs'a izinsiz giden askerleri tespit edip Şam'a geri göndermesi istenmiştir. Ayrıca bir başka hükümde miri at gemilerinde görevli acemi oğlanlarının bile Kıbrıs'a gittiği bildirilerek, Serdar Mustafa Paşa'dan bu kişileri geri göndermesi istenmiştir. Bkz. 12 Numaralı Mühimme Defteri, hk.11.

⁵⁴⁵ 16 Numaralı Mühimme Defteri, ss.53-54, hk.18/33; Emecen, "Kıbrıs'ta Osmanlı Yapılanması", s.51.

⁵⁴⁶ Çelik, "Kıbrıs Seferi Sonrası Kıyıların Korunmasına Yönelik Çalışmalar", s.290; Bkz. Orhonlu, "Osmanlı Türklerinin Kıbrıs'a Yerleşmeleri 1570-1580", s.93; BOA. A.DVNS.MHM.d.17/9.

⁵⁴⁷ Emecen, "Kıbrıs'ta Osmanlı Yapılanması", s.51; MHM.d.14/615, hk.853, hk.957, hk.1399, hk.1613; Klasik Osmanlı sisteminde bir yer fethedilince ilk iş olarak padişahın otoritesini temsil eden idari ve askeri yönetici konumundaki sancakbeyi, dini ve hukuki işleri temsil eden bir kadı ve bölgenin gelir-gideri ile ilgilenmek üzere bir defterdar tayin edilirdi. Halil İnalçık ayrıca, Serdar Mustafa Paşa'nın Kıbrıs'tan ayrılmasını 24 Eylül 1571 olarak ifade etmektedir .Bkz. İnalçık, "Ottoman Policy in Cyprus", ss.61-62.

⁵⁴⁸ Kazım Kürşat Yücel, 18 Numaralı Mühimme Defteri, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1996, hk.27.

⁵⁴⁹ MHM.d.16/638.

⁵⁵⁰ MHM.d.16/560.

olmasından dolayı bu beyleri Kıbrıs'a geri göndermesi, ilaveten Rodos Beyinin de Rodos muhafazasında kalmasını sağlaması bildirilmiştir.⁵⁵¹

Mustafa Paşa'nın İstanbul'a hangi tarihte geldiği kesin olarak tespit edilemese de, muhtemelen 1571 Ekim ayı başlarında (3-5 Ekim 1571 gibi) ulaştığı söylenebilir. Nitekim Kıbrıs Fatihî unvanını alarak adadan dönen Mustafa Paşa zafer alayı ile İstanbul'a girmiştir.⁵⁵²

Bu arada Magosa kuşatması devam ederken Venedik büyük hazırlıklar içine girmiştir. Müttefik donanmasının oluşması ve harekete geçmesi karşısında tedbir alan ve buna göre faaliyetlerini hızlandıran Divân-ı Hümâyûn, Serdar Mustafa Paşa'ya ve diğer üst düzey Osmanlı Komutanlarına bu konuya ilişkin emirler göndermiştir.⁵⁵³

Bu cümleden olarak Kaptan-ı Derya Müezzinzade Ali Paşa'ya yazılan hükümden, düşman tarafından gelen casusların getirdiği habere göre düşman kuvvetlerinin birlik içerisinde olduğu ve büyük bir donanma oluşturmaya çalıştıkları, Papa, İspanya ve Portekiz Krallarının birlik olup Venediklilere destek verdikleri anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Cezayir Beylerbeyi ile Kıbrıs'a gönderilen donanmanın, gerekli silah ve mühimmatı teslim ettikten ve adada yeterli sayıda gemi bıraktıktan sonra geri kalan gemilerle düşman üzerine sefere gönderilen Pertev Paşa komutasındaki donanmaya katılması ve düşman gemilerinin gözlemlenerek Kıbrıs'a gitmelerinin önlenmesi emredilmiştir.⁵⁵⁴

Bu konuda Serdar Vezir Mustafa Paşa'ya da bir hüküm yazılarak düşmanın Haçlı Birliği altında müttefik bir donanma oluşturarak Osmanlı Donanması ile savaşmak üzere hareket ettiği bildirilmiştir. Bunun üzerine Vezir Pertev Paşa komutasındaki 124 gemilik filonun payitahttan bu donanma ile savaşmak üzere ayrıldığı belirtilerek, Müezzinzade Ali Paşa komutasındaki donanmayı Pertev Paşa'nın filosuna destek için göndermesi ve Rodos Beyi komutasındaki bir miktar gemiyi ise Kıbrıs ve çevresinin muhafazası ile görevlendirmesi istenmiştir.⁵⁵⁵

Nitekim bu sıralarda Haçlı Donanması'nın bir araya gelmekte olduğu ve Osmanlı Ordusu'nun üzerine gitmek için İspanyol Donanması'nın beklendiği, Serdar Mustafa Paşa'ya

⁵⁵¹ *MHM.d.16/625*, hk.635; Nitekim Kıbrıs Beylerbeyine yazılan bir hükümden bu beylerin Kıbrıs'a avdet ettiği anlaşılmaktadır. (Bkz. *MHM.d.16/345*); Serdar Mustafa Paşa'nın arzı üzerine kendisine 2 Receb 979/20 Kasım 1571'de yazılan emir ise şu şekildedir: Rodos Beyinin tersane de görev almak üzere İstanbul'a gelmesi gerektiğini bildiren Mustafa Paşa'ya; Rodos Beyinin yerine Murad Reis'in tayin olması ve Akdeniz'e göndereceği gemilerden 5 adedini Sakıza, 5 adedini Rodos'a, 5 adedini ise Kıbrıs'a zahire götürmesi için yollaması emredilmiştir. Bkz. *16 Numaralı Mühimme Defteri*, ss.82-83, hk.49/94.

⁵⁵² Kütükoğlu, *Vekayî'nüvis Makaleler*, s.336.

⁵⁵³ Ballı, *İnebahtı Deniz Seferi*, s.30.

⁵⁵⁴ *12 Numaralı Mühimme Defteri*, hk.211.

⁵⁵⁵ Müezzinzade Ali Paşa'ya gönderilen emirde; Kıbrıs'ta 20 adet gemi bırakıp (bkz. *MHM.d.14/1507*), diğer gemileri bozmadan Donanma-yı Hümâyûn Kumandanı Pertev Paşa'nın yanına gitmesi; Kıbrıs'ta kalması gerekiyorsa da yarar bir adamını serdar tayin ederek ilgili gemileri onunla göndermesi emredilmiştir. Bkz. *12 Numaralı Mühimme Defteri*, hk.396.

gönderilen bir hükümden anlaşılmaktadır.⁵⁵⁶ Bu hususta Divân-ı Hümâyûn, muhtemelen Pertev Paşa komutasındaki donanmanın eksikliklerinin olmasını göz önüne alarak Kıbrıs'taki donanmanın önemli bir bölümünün Kaptan-ı Derya Ali Paşa komutasında biran önce hareket ederek diğer donanma ile birleşmesini istemiş, Mustafa Paşa'dan da bu donanmayı acilen yola çıkarması talep edilmiştir.⁵⁵⁷

Donanma serdarı Pertev Paşa, 1571 Mayıs ayı sonlarında Eğriboz'a ulaşmış ve Cezayir Beylerbeyi Kılıç Ali Paşa'da 6 başarda, 1 kadirga, 11 kalyata ile donanmaya burada katılmıştır.⁵⁵⁸

Pertev Paşa'ya gönderilen bir diğer hükümde de takviye gemilerin geldiği ve Cezayir Beylerbeyi Kılıç Ali Paşa'nın da emrindeki gemilerle sefere hazır vaziyette olarak yanında bulunmasından dolayı kendisi ile istişare de bulunup ne tedbir üzere hareket edeceklerinin bildirilmesi istenmiştir.⁵⁵⁹

Hülasa olarak Magosa muhasarası devam ederken Kaptan-ı Derya Müezzinzade Ali Paşa Kıbrıs'a yardıma gelmiş, donanma serdarı Pertev Paşa ise kuşatma altındaki Kıbrıs'a yardım götürerek oradaki Osmanlı Ordusu'na baskın yapabilecek Haçlı Donanması'na karşı koymak üzere Rodos civarına gelerek, düşmanın Kıbrıs'a ulaşmasını engellemeye çalışmıştır.⁵⁶⁰ Magosa kuşatması devam ederken Osmanlı Komutanları'na gönderilen emirler mucibince, Osmanlı filoları bir yerde toplanmış ve filo amiralleri Kaptan Ali Paşa, Serdar Pertev Paşa ve Cezayir Beylerbeyi Kılıç Ali Paşa bir araya gelerek cem olmuşlardır. Böylece Osmanlı Donanması, kendisine gönderilen emirlerin bir gereği olarak Venedik sahillerine akınlara başlamış ve bu akınlarda birçok ganimet ele geçirmiştir.⁵⁶¹

Tüm bu harekâta rağmen düşman donanmasının ortalarda gözükmemesi ve kışın yaklaşması üzerine Preveze Limanı'na gelinmiş ve donanmadaki askerlerden bir kısmına kışlamak üzere izin verilmiştir. Daha sonra ise İnebahtı Limanı'na doğru hareket edilmiştir. Bu esnada donanmadaki kürekçi eksiğinin de hala tam anlamı ile giderilemediği anlaşılmaktadır.⁵⁶²

⁵⁵⁶ 12 Numaralı Mühimme Defteri, hk.474.

⁵⁵⁷ 10 Numaralı Mühimme Defteri, ss.56-57, hk.10/13.

⁵⁵⁸ 10 Numaralı Mühimme Defteri, ss.58-59, hk.14/16.

⁵⁵⁹ MHM.d.14/48; 12 Numaralı Mühimme Defteri, hk.518.

⁵⁶⁰ Tuhfetü'l-Kibâr, s.133.

⁵⁶¹ Ballı, *İnebahtı Deniz Seferi*, s.38; Nitekim Osmanlı Donanması Kefelonya ve Zenta Adası'nı yağma etmiş; Korfu civarındaki birçok kale ele geçirildiği gibi Nova Kalesi de kuşatılmıştır. (Bkz. *Tuhfetü'l-Kibâr*, s.136; ATASE, *Kıbrıs'ın Fethi*, s.81); İnebahtı öncesi donanmanın Venedik sahillerine yaptığı akınlara için bkz. İdris Bostan "İnebahtı Deniz Savaşı", *TDVİA*, c.22, ss.287-288.

⁵⁶² Âlî, *Künhü'l-Ahbâr I*, s.178.

İnebahtı Limanı'na gelindiği sırada müttefik Haçlı Donanması'nın da İnebahtı'ya doğru geldiği ve saldırıya geçeceği haber alınmıştır. Bunun üzerine yapılan meşveret meclisinde, diğer paşaların muhalefetine rağmen Kaptan-ı Derya Müezzinzade Ali Paşa'nın fikri kabul edilerek düşman donanmasıyla savaşılması kararı alınmıştır.⁵⁶³

Böylece 17 Cemâziye'l-evvel 979/7 Ekim 1571'de vuku bulan İnebahtı Savaşı'nda (Sıngın Deniz Harbi/Sıngın Donanma Seferi) Osmanlı Donanması, Haçlı Donanması'na karşı mağlup olmuştur.⁵⁶⁴ Savaşta birçok sancakbeyi, alaybeyi ile yaklaşık 15-20.000 dolaylarında Osmanlı askeri de bu savaşta şehit düşmüştür. Zinkeisen bu rakamı 30.000 olarak verse de bu sayının abartılı olduğu anlaşılmaktadır.⁵⁶⁵ Venedik'in kaybının ise 7-8.000 dolaylarında olduğu görülmektedir.⁵⁶⁶ Bu savaşta Kaptan-ı Derya Müezzinzade Ali Paşa da şehit düşmüştür. Bunun üzerine düşmanın sol kanadını mağlup eden ve Osmanlı Donanması'nın geri kalanını, sağ salim İstanbul'a getiren Cezayir Beylerbeyi Kılıç Ali Paşa 8 Cemaziye'l-Ahir 979/28 Ekim 1571'de Kaptan-ı Deryalığa getirilmiştir.⁵⁶⁷

İnebahtı mağlubiyetinden sonra bizzat padişahın ve Vezîriâzam Sokullu Mehmed Paşa'nın önderliğinde tüm Osmanlı Memleketi'nde yeni donanma inşasına başlanmıştır.⁵⁶⁸ Bu konuda Lala Mustafa Paşa'ya da görev verilerek, Sinop ve civarındaki bazı kazalarda gemi inşasına başlandığı halde oradaki yerel idarecilerin rüşvetçiliği yüzünden bu işin zamanında yetiştirilemediği; bu sebeple mezkûr gemilerin inşasının kendisinin nezaretine verildiği bildirilmiştir. Bu gemilerin Nevruz'a kadar bitirilmesi noktasında da gerekli takibatı yapması istenmiştir.⁵⁶⁹

Nitekim yeniden inşa edilen ve baharda Akdeniz'e açılan Osmanlı Donanması'na karşı haçlı donanması yeni bir mücadeleye girişememiştir. Haddizatında bu donanma, İnebahtı zaferinden sonra Kıbrıs'ı kuşatmaya dahi cesaret edememiştir. Venedik'in bu dönemde yaptığı faaliyet, Mora sahillerine tecavüz etmekten ileri gidememiştir.⁵⁷⁰

⁵⁶³ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c.3, s.18. Müezzinzade Ali Paşa gayretli bir komutan olmakla birlikte derya ilminde çok tecrübeli değildi. Âli ve birçok kronik Kaptan Paşa'nın tedbirsiz olarak bu savaşa girdiği konusunda hem fıkirdirler. Konuyla ilgili detaylı bilgi için bkz. Âli, *Künhü'l-Ahbâr I*, s.178; *Selaniki I*, ss.81-82; *Tuhfetü'l-Kibâr*, ss.134-140; *Peçevi I*, ss.349-352.

⁵⁶⁴ Danişment, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, c.2, s.401; İnebahtı Savaşı bazı Osmanlı kroniklerinde Sıngın Deniz Harbi olarak geçmektedir. Bkz. *Tuhfetü'l-Kibâr*, s.136; İnebahtı Savaşında Müttefik Donanma Komutanı Mark Antony Colonna'dır. Bkz. TSK, *Kıbrıs Seferi*, s.85.

⁵⁶⁵ Zinkeisen Johann Wilhem, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c.2, s.667.

⁵⁶⁶ Gazioğlu, *Kıbrıs'ta Türkler*, ss.94-95.

⁵⁶⁷ *MHM.d.16/568*.

⁵⁶⁸ Âli, *Künhü'l-Ahbâr*, s.179; Ballı, *İnebahtı Deniz Seferi*, ss.51-52.

⁵⁶⁹ *MHM.d.16/605*; Serdar Mustafa Paşa'nın gemi yapımı ile ilgili faaliyeti ile ilgili bkz. *18 Numaralı Mühimme Defteri*, hk.259; hk.266.

⁵⁷⁰ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c.3, s.24; ATASE, *Kıbrıs'ın Fethi*, s.87; Ziver Bey, *Kıbrıs Tarihi*, s.102.

İspanya'nın müttefik birliğini bırakarak geri dönmesi ve Osmanlı Donanması'nın Venedik sahillerini vurmaya başlaması üzerine, Venedik çaresiz bir vaziyette kalmıştır. Osmanlı Donanması'na muvafakat edemeyeceğini anlayan Venedik Senatosu, Fransa'nın İstanbul'daki elçisi vasıtası ile Osmanlı Devleti'nden sulh talebinde bulunmuştur.⁵⁷¹ Nitekim bu konuda İnebahtı Beyine yazılan hükümde, Venedik'in sulh talep ettiği ve bu nedenle Venedik'e ait adalara ve gemilere taarruz edilmesinin durdurulması istenmiştir.⁵⁷²

Bu bağlamda Venedik'in talebi üzerine Osmanlı-Venedik Sulhu yapılmıştır. İki devlet arasında yapılan antlaşmaya göre;

1. Venedik'in Osmanlıya ödediği 300.000 filori yine verilmeye devam edecek
2. Zenta Adası için Osmanlı Devletine verilen 500 filori 1.500 filoriye çıkartılacak
3. Venedik'in Kıbrıs için ödediği 8.000 filori⁵⁷³ ilga olunacak
4. Osmanlı'nın fethettiği Kıbrıs Adası Osmanlı toprağı olarak tanınacak
5. İki devlet arasındaki diğer sınırlar eski anlaşmalara uygun olarak aynen kalacak
6. İki tarafında harp esnasında tutukladığı tüccarlar serbest bırakılacak, tüccarların el konulan malları geri iade edilecek ve iki taraf arasında daha önceden birbirlerine tanınan ticari haklar sürdürülecek
7. Eski anlaşmalarla iki devlet arasından belirlenmiş maddelere iki tarafta riayet edecek⁵⁷⁴

Bu antlaşma ile Venedik, Kıbrıs'ın Osmanlı tarafından fethini hukuken tanıdığı gibi, İnebahtı zaferine rağmen Osmanlı'ya vergi ödemeye devam etmiş ve harp tazminatı da ödemeyi taahhüt etmiştir. Bu bakımdan Venedik ve müttefiklerinin kazandığı İnebahtı Savaşı, bir bakıma insan telefâtından öte bir şey olmamış ve bu savaşın kazanılması Venedik için hiçbir olumlu katkı sağlamamıştır.⁵⁷⁵

⁵⁷¹ ATASE, *Kıbrıs'ın Fethi*, s.87; Mehmed B. Mehmed, *Nuhbetü't-Tevârih*, s.328; Âlî, *Künhü'l-Ahbâr I*, ss.179-180.

⁵⁷² *MHM.d.21/272*.

⁵⁷³ Bazı eserlerde Kıbrıs için Osmanlı'ya ödenen 8.000 filorinin, Kanuni döneminde 10.000 filoriye çıkarıldığı belirtilse de (bkz. Korkmazer, *Lala Mustafa Paşa ve Kıbrıs'taki Vakıfları*, s.4; Alasya, *Kıbrıs Tarihi*, s.44); arşiv kayıtlarında böyle bir ibare olmayıp, "Kıbrıs için verilen 8.000 filori" ibaresi geçmektedir. Bkz. *MHM.d.21/404*.

⁵⁷⁴ *MHM.d.21/404*.

⁵⁷⁵ ATASE, *Kıbrıs'ın Fethi*, s.88.

Hülasa olarak Lala Mustafa Paşa tarafından fethedilen Kıbrıs Adası, 1573 Osmanlı-Venedik Antlaşması ile resmen Osmanlı toprağı olmuştur. Bu antlaşma ile beraber Venedik’le var olan savaş durumu kesilmiş ve ticaret eski haline dönmüştür.⁵⁷⁶

2.3. ŞARK SERDARLIĞI

2.3.1. Şark Seferi Ve Nedenleri

Osmanlı Devleti’nin İran’la uzun yıllar boyunca vereceğı mücadeleler, bölge coğrafyasında hakimiyet süren Tebriz merkezli Akkoyunlu Devleti’nin varlığı ile başlamıştır. Fatih Sultan Mehmed döneminde Osmanlı-Akkoyunlu çekişmesi şeklinde gerçekleşen mücadeleler; Safeviye tarikatına mensup Şah İsmail tarafından 1501 yılında Şii mezhebinin resmen benimsenip, siyasi bir ekol olarak da Safevî Devleti’nin kurulması ve Akkoyunlu Devleti’nin ortadan kaldırması ile Osmanlı- Safevî mücadeleleri şeklinde devam etmiştir.⁵⁷⁷

Şah İsmail’in Anadolu’da şiddetli Şii propagandası yürütmek maksadı ile Osmanlı topraklarına halifeler göndermesi ve nihayetinde Doğu Anadolu’ya saldırmasıyla Sultan II. Bayezid’in hükümdarlığının son yıllarında Osmanlı-Safevî mücadeleleri başlamıştır. Bu mücadeleler, Yavuz Sultan Selim’in Şark Seferi’ne çıkması ve sonucunda 1514 yılında Çaldıran Savaşı’nda Şah İsmail’i mağlup etmesi ile bir müddet durağanlaşmıştır.⁵⁷⁸

Kanuni Sultan Süleyman’ın saltanatının ilk yıllarında da devam eden bu durağanlık, çok uzun süre devam etmemiş ve Kanuni’nin 1534 İrakeyn, 1548 II. Şark Seferi veya Tebriz seferi ve 1553 Nahçıvan seferleri ile tekrar Osmanlı-Safevî savaşları yaşanmıştır.⁵⁷⁹

⁵⁷⁶ BOA. A.DVNS.MHM.d.22/420; BOA. A.DVNS.MHM.d.24/521, hk.530.

⁵⁷⁷ Feridun M. Emecen, “Osmanlı Devletinin Şark Meselesinin Ortaya Çıkışı, İlk Münasebetler ve İç Yansımaları”, *Tarihten Günümüze Türk-İran İlişkileri Sempozyumu (16-17 Aralık 2002)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003, ss.33-34; Sayın Dalkıran, “İran Safevî Devleti’nin Kuruluşuna Şii İnançların Etkisi ve Osmanlı’nın İran’a Bakışı”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.18, (2002), ss.63-65 (Bundan sonra “Dalkıran, Osmanlı’nın İran’a Bakışı” şeklinde kısaltılacaktır).

⁵⁷⁸ Emecen, “Osmanlı Devletinin Şark Meselesinin Ortaya Çıkışı”, ss.35-40; *Cenabi Mustafa Efendi*, s.119; İlhan Şahin, Feridun Emecen, “Amasya Antlaşması”, *TDVİA*, c.3, ss.4-5; Nesip Nesipli, “16 ve 17. Yüzyıllar’da Osmanlı-Safevî Savaşları ve Azerbaycan”, *Azerbaycan Türk Kültür Dergisi*, S.325, (1999), ss.26-28.

⁵⁷⁹ Gökbilgin, *Kanunî Sultan Süleyman*, s.130; Remzi Kılıç, “Osmanlı Devleti’nin İran Politikası (16. Ve 17.Yüzyıllar)”, *Türk Dış Politikası, Osmanlı Dönemi I*, Ed. Mustafa Bıyıklı, İstanbul 2008, ss.90-91.

Kanuni'nin bu 3 büyük Şark Seferi'nden sonra, 1 Haziran 1555 Amasya Barış Antlaşması ile iki devlet arasında sulh akdedilmiştir.⁵⁸⁰ Kanuni Sultan Süleyman ve Safevî Şah'ı Tahmasb arasındaki bu barış, Şehzade Bayezid'in İran'a ilticası ile sarsılma geçirir gibi olsa da; Bayezid'in belli meblağlar karşılığında Osmanlı'ya teslimi üzerine aradaki sulh bozulmadan devam etmiştir.⁵⁸¹ Nitekim Şah Tahmasb tarafından, Kanuni'nin 1566 yılındaki vefatının ardından tahta çıkan Sultan II. Selim'in, cülûsunu tebrik etmek maksadı ile Revan hakimi Şah-Kulu Sultan başkanlığında büyük bir elçilik heyeti İstanbul'a gönderilmiştir. Safevî elçisi, o sıralarda Edirne'de bulunan Sultan II. Selim'i ziyaret ederek şahının mektubunu ve hediyelerini sunmuştur. Bu ziyaretin ardından padişah tarafından Safevî elçisine 1555 Amasya Antlaşmasını onaylayan bir nâme verilmiştir.⁵⁸²

1574 yılı sonunda Sultan III. Murad'ın tahta geçmesi üzerine, bu seferde yeni padişahın cülûsunu tebrik için Revan hakimi Şah-Kulu Sultan'ın oğlu Tokmak Han riyasetindeki yeni bir elçilik heyeti Şah Tahmasb tarafından İstanbul'a gönderilmiştir.⁵⁸³

Bu sırada İran'da iki taht değişikliği birden gerçekleşmiştir.⁵⁸⁴ Osmanlı Devleti, İran'daki bu kısa süreli taht değişikliklerini bölgedeki istihbarat elemanları vasıtası ile öğrenmeye çalışmıştır.⁵⁸⁵ Sınır boylarındaki idarecilerine de, bu konuda sağlıklı bilgiler almaya çalışmaları ve bu konuda merkezi bilgilendirmelerine ilişkin emirler göndermiştir.

Şah Tahmasb'ın ölmesi şüphesiz Osmanlı Devleti için önem arz eden bir durumdur. Zira 1555 Amasya sulhu kendisi ile yapılmış ve karşılıklı olarak sürdürülmüştü. Yeni tahta çıkan şahın, iç karışıklıklar sonucu tahta çıkmasının da etkisi ile Osmanlı Devleti bölgedeki

⁵⁸⁰ Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Münasebetleri*, s.4; Aliyev Salih Mehmedoğlu, "İran (Osmanlı-İran Münasebetleri)", *TDVİA*, c.22, s.406; Nitekim Zinkeisen'e göre İran, Asya tarafında Osmanlıların karşısında durabilecek tek güç olmasından dolayı Hristiyan Avrupa'nın doğal müttefiki olarak kabul edildiği gibi, gerek Safevî Şahları, gerekse Avrupa Kralları birçok kereler Osmanlı'ya karşı işbirliği konusunda birbirlerine elçi göndermişlerdir. Bkz. Zinkeisen Johann Wilhem, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, çev. Nilüfer Epçeli, c.3, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2011, s.405.

⁵⁸¹ Turan, *Şehzade Beyazid Vakası*, s.133, ss.156-157.

⁵⁸² Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Münasebetleri*, ss.5-6; *Selânikî I*, ss.66-67; 7 Numaralı Mühimme Defteri, hk.549-552, hk.744-745, hk.833, hk.843, hk.1158, hk.1231, hk.1233.

⁵⁸³ Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Münasebetleri*, ss.5-7; BOA. A.DVNS.MHM.d.27/241; Osman Karataş, 3 Numaralı Mühimme Zeyli Rebiülevvel-Cemâziyelevvel 984/Haziran-Ağustos 1576 (S.176-351), Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2010, ss.14-15, hk.185/470 (Bundan sonra "3 Numaralı Mühimme Zeyli" şeklinde kısaltılacaktır). Konuyla ilgili izahat için bkz. Hami Danişment, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, c.3, Türkiye Yayınları, İstanbul, 1947, s.7.

⁵⁸⁴ Safevî elçilik heyeti İstanbul'da iken Şah Tahmasb, 11 Mayıs 1576'da vefat etmiş ve yerine oğlu Haydar Mirza geçmişse de; bir gün sonra saray darbesi ile tahttan indirilerek öldürülmüştür. Bunun üzerine II. Şah İsmail, 22 Ağustos 1576'da Kazvin'de Safevî tahtına çıkmıştır. Tüm bu yaşanan hadiselerin etkisi ile Tokmak Han İstanbul'da sadece 16 gün kalmış ve 21 Mayıs'ta acele bir şekilde payitahttan ayrılmıştır. Konuyla ilgili bkz. Oruç Bey Bayat/İranlı Don Juan, *İlişkiler Bir Şii/Katolik*, Tercüme ve Notlar: Tufan Gündüz, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2014, s.105 (Bundan sonra "Oruç Bey, Şii/Katolik" şeklinde kısaltılacaktır); Şahin Fazil Ferzelibeyli, *Azerbaycan ve Osmanlı İmparatorluğu (XV-XVI Asırlar)*, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, Bakü 1995, s.92; H. Mustafa Eravcı, "II. Şah İsmail Döneminde Doğu Anadolu'da Safavi Tehdidi", *Türkiye'nin Güvenliği Sempozyumu*, (Elazığ/2001), Fırat Üniversitesi Yayınları, Elazığ 2002, ss.295-300.

⁵⁸⁵ Müverrih Selânikî de bu konuya değinerek, daha önce Şehzade Bayezid hadisesinde İran'a dair sahih haberler veren ve sınır işlerine vakıf Van Beylerbeyi Hüsrev Paşa'dan sınırları koruma noktasında müteyakkız vaziyette olmasının ve İran'a göndereceği casuslar vasıtası ile aldığı haberleri merkeze bildirmesinin istediğini belirtmiştir. Bkz. *Selânikî I*, s.116.

gelişmeleri yakından takip etmeye başlamış ve bu konuda birtakım önlemler alma yoluna gitmiştir.⁵⁸⁶ Zira İran'da Şah Tahmasb'ın ölümü ile birlikte vuku bulan hadislerin normal olaylardan ibaret olmayıp bir hayli karışıklığa mahal verdiği anlaşılmaktadır.⁵⁸⁷

Burada önemle üzerinde durulması gereken nokta Dîvân-ı Hümâyûn'un, Safevîlerle uzun süredir var olan barışı bozmak istemediği ve bu konuda hassas davrandığıdır. Nitekim sınır boylarındaki ilgililere gönderilen konuya ilişkin emirlerde de bu durum açıkça vurgulanmıştır.⁵⁸⁸

Osmanlı Devleti'nin bu tutumuna rağmen, karışıklıklar içerisinde Safevî tahtına geçen II. Şah İsmail, iki devlet arasındaki uzun yıllardır devam eden sulhu bozacak davranışlar içerisine girmiş ve Anadolu'daki Kızılbaşları tahrik ettiği gibi sınır boylarındaki beyleri ve aşiretleri de kendi tarafına çekmeye çalışmıştır.⁵⁸⁹

Bu karışık ortamda Safevîler tarafından haber getiren casuslar da, Safevî Şahı'nın merkezi Kazvin civarında ordusunu toplamakta olduğunu bildirmişlerdir. Bu cümleden olarak konu ile ilgili Van, Erzurum, Diyarbakır ve Şehirzor beylerbeylerine bilgi verilerek emirlerindeki eyalet askerleri ile birlikte hazır şekilde beklemeleri, şayet İran üzerine sefer vuku bulursa İran içlerine akın yaparak o bölgeyi tahrip etmeleri emredilmiştir.⁵⁹⁰

Her an karşılıklı teyakkuz halinde olunan bu kritik dönemde, İran'ın Gilan bölgesinden gelen bir Osmanlı kervanı, Zengan bölgesinde basılarak mallarına el konulmuş ve kafildekilerin bir kısmı öldürülmüş bir kısmı da esir edilmiştir. Vuku bulan bu olay hiç şüphesiz Osmanlı-Safevî arasındaki 1555 Amasya Antlaşmasına aykırı bir hareket olarak telakki edilmiştir. Bu olay üzerine Dîvân-ı Hümâyûn, Erzurum Beylerbeyi vasıtası ile 2 çavuşunu, olayın meydana gelme sebebini sormak üzere İran'a göndertmiştir. Fakat bu çavuşlar

⁵⁸⁶ Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Münasebetleri*, ss.14-15; 3 Numaralı Mühimme Zeyli, s.23, hk.192/490; ss.26-27, hk.195/501-506; ss.27-28, hk.196/507-508; s.106, hk.263/667; ss.108-109, hk.266/674. Dîvân-ı Hümâyûn sınır boylarındaki valilerine İran'daki gelişmeleri takip ederek uyanık olmalarını ihtar etmiştir.

⁵⁸⁷ Attâullah-i Hasanî, "İranlı Tarihçilere Göre Osmanlı İran İlişkilerindeki Krizin Nedenleri (985-1049/1577-1639)", *Tarihten Günümüze Türk-İran İlişkileri Sempozyumu (16-17 Aralık 2002)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2002, ss.16-17 (Bundan sonra "Hasanî, İranlı Tarihçilere Göre Osmanlı İran Krizi" şeklinde kısaltılacaktır).

⁵⁸⁸ Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Münasebetleri*, ss.18.22; 3 Numaralı Mühimme Zeyli, ss.23-24, hk.193/491-495; s.24-25, hk.193/496; BOA. A.DVNS.MHM.d.31/72.

⁵⁸⁹ Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Münasebetleri*, s.23; BOA. A.DVNS.MHM.d.30/186; Eravcı, "II. Şah İsmail Döneminde Doğu Anadolu'da Safavi Tehdidi", ss.295-300. Şah İsmail bir yandan İran'da Şii ulemayı saraydan uzaklaştırıp Sünniliğe meyil gösteriyorken; diğer yandan Anadolu'daki Kızılbaşları görevlendirdiği adamları vasıtası ile Şiilik propagandasına tabi tutarak onları ayaklandırmak maksadını gütmüştür. (Bkz. Nebi Gümüş, XVI. Asır Osmanlı-Gürcistan İlişkileri, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2000, s.148 (Bundan sonra "Gümüş, *Osmanlı-Gürcistan İlişkileri*" şeklinde kısaltılacaktır).) Bu bağlamda şahın adamları hacca gitmek niyeti ile hac kafilelerine, ticaret kervanlarının arasına ve göçebelerin mevsimlik göçlerinde aralarına girerek Osmanlı topraklarına sızıyorlar ve burada faaliyet göstermeye başlıyorlardı. Bkz. BOA. A.DVNS.MHM.d.29/81; 30/514; 31/863; 33/188; 35/348; Eravcı, "II. Şah İsmail Döneminde Doğu Anadolu'da Safavi Tehdidi", s.299.

⁵⁹⁰ Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Münasebetleri*, s.26; MHM.d.29/492.

İran'da hapsedilmiş, çavuşlardan haber almak için Van'dan gönderilen kişiler dahi tutuklanmıştır.⁵⁹¹

Sonuç olarak Şah II. İsmail'in bu saldırgan politikası neticesinde Osmanlı Devleti'ni tehdit etmesi, Osmanlı'ya bağlı sınır boylarındaki beyleri kışkırtıp bazı Kürt beylerini kendi tarafına çekmesi, Anadolu'da Şiilik propagandası yaparak Osmanlı tebaası olan Şiileri kışkırtamaya çalışması ve Osmanlı'dan kaçan kimseleri kabul ederek onlara ilgi göstermesi gibi eylemleri doğal olarak 1555 Amasya Barış Antlaşmasına aykırı hareketler olarak savaşa sebebiyet verecek ortamı oluşturmuştur.⁵⁹²

Osmanlı Devleti hükümlerinin bu derece ihlal edilmesini kabul etmeyip İran'ın cezalandırılması gerektiğine hükmetmiş ve sefer kararı almıştır.⁵⁹³ Fakat bu sırada II. Şah İsmail'in öldürüldüğü haberi alınmıştır.⁵⁹⁴ Şah İsmail'in ölüm tarihi 2 Ocak 1578 olarak zikredilmektedir. Bu tarih Osmanlı'nın İran üzerine sefer kararı aldığı tarih olması bakımından da ayrıca enteresandır.⁵⁹⁵

Osmanlı'nın Safevîler'e karşı sefer kararı alması noktasında, bu kararın sebepleri bir hayli tartışmalıdır.⁵⁹⁶ Konuya ilişkin bazı kronikler, Sokullu Mehmed Paşa'nın Kıbrıs seferine olduğu gibi Şark Seferi'ne de muhalefet ettiğinden bahsetmektedirler. Bu görüşe göre, Sokullu Mehmed Paşa'nın padişaha, “*İran coğrafyası zordur, kalıcı olarak fethedilemez, atanız Süleyman Han nice zahmetler çekmiştir. Barış yapılınca kadar nice kahırlar yutmuştur. İran fethedilse bile ahalisi ekseri Şii olduğu için bize itaat etmez, üstelik seferin çok masraflı olacağı aşîkârdır. Vergilerden halk perişan olacak ve giderler de artacaktır*” gibi mütalaaları öne sürerek Safevîler üzerine sefer açılmasına karşı çıkmıştır.⁵⁹⁷

⁵⁹¹ Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Münasebetleri*, s.19; Şuayib İzgi, 986 (1578) Tarihli 32 Numaralı Mühimme Defteri: [s.201-400] Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006, hk.665 (Bundan sonra “32 Numaralı Mühimme Defteri” şeklinde kısaltılacaktır); Bazı kimselerin İran'a sığınması üzerine Divân-ı Hümayûn tarafından Van Beylerbeyine gönderilen fermanla, İran'a elçi göndermesi ve aradaki sulhe mugayir olarak bu adamların neden kabul edildiğini sorması ve kaçanların Osmanlı'ya teslimini istemesi emredilmiştir (18 Kasım 1577). Bkz. *MHM.d.32/78*.

⁵⁹² *MHM.d.32/68*, hk.70, hk.72, hk.74-76. Bu konudaki değerlendirmeler için bkz. Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Münasebetleri*, ss.24-31. Bir görüşe göre ise, Şah İsmail'in Osmanlı ile iyi geçinmek niyetinde olduğu, Amasya barışına riayet ettiği ve bu yüzden Sünniliğe meylettiği iddia edilse de, Şah'ın Sünniliğe meyletmesine rağmen Anadolu'da Şiilik propagandası yapması tam bir çelişki olmalıdır. Bkz. Ferzelibeyli, *Azerbaycan ve Osmanlı İmparatorluğu*, s.93.

⁵⁹³ Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Münasebetleri*, ss.26-29; Sefer kararı alınmasıyla ilgili Gürcistan beylerinden Leventoğlu Aleksandar'a yazılan 20 Şevval 985/31 Aralık 1577 tarihli hüküm için bkz. *MHM.d.32/83*.

⁵⁹⁴ 32 Numaralı Mühimme Defteri, hk.662.

⁵⁹⁵ Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Münasebetleri*, ss.23-24; Âlî, *Nusret-nâme*, s.25; Eravcı, “II. Şah İsmail Döneminde Doğu Anadolu'da Safavi Tehdidi”, s.301.

⁵⁹⁶ Bu konudaki bazı çalışmalar için bkz. Çetin Sungur, *Habeşistan'dan Kafkasya'ya Bir Osmanlı Paşası: Özdemiroğlu Osman Paşa*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2012, s. 44 (Bundan sonra “Sungur, Özdemiroğlu Osman Paşa” şeklinde kısaltılacaktır); M. Sadık Bilge, *Osmanlı Çağı'nda Kafkasya (1454-1829)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2015, ss.81-89; Elvin Valiyev, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Güney Kafkasya: Osmanlı, Safevî ve Rusya Kısacasında*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya 2014, s.10.

⁵⁹⁷ Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Münasebetleri*, s.29; Turan, “Lala Mustafa Paşa Hakkında”, s.581; *Peçevi II*, s.32.

Bir diğer görüşe göre ise, Van ve Erzurum beylerbeylerinin Şah İsmail'in ölmesi üzerine yerine Hüdabende'nin şah olduğunu belirterek, karışıklıklar içerisinde bulunduğu bu dönemde İran'a harp ilan etmenin tam zamanı olduğu yolundaki arizaları ile⁵⁹⁸ Divân'daki vezirler Lala Mustafa Paşa ve Sinan Paşa'nın sefer açılırsa serdar olarak kendilerine yeni bir başarı kazandırmak amacı ile sefer açılması konusunda görüş bildirmeleri savaş ilanında belirleyici olmuştur. Nitekim paşaların Sultan III. Murad'ı ikna etmeye çalıştıkları ve sefer kararının bu şerâit altında alındığı ifade edilmektedir.⁵⁹⁹

Bu konuda mütalaada bulunan Kütükoğlu; Sokullu'nun muhalefetine⁶⁰⁰ ihtiyatla karşılanması gerektiğini ifade ederek, padişahın da sırf haris vezirlerin isteği ve bir beylerbeyinin raporu ile sefer kararı alamayacağını; sefer kararının İran'daki karışık vaziyetinde etkisi ile bazı stratejik noktaları ele geçirerek, Safevîlerin daha önceki faaliyetlerine karşı bir hareket olarak planlandığını belirtmektedir.⁶⁰¹

Osmanlı Devleti'nin İran seferi arifesinde batı ile olan ilişkilerini de dikkatli şekilde yürütmüştür. Bu bakımdan sefer kararı alınmasında Avusturya ile akdedilen sulhunda etkisi vardır. Nitekim Batı serhatlarına yollanan fermanlarda; Avusturya topraklarına sulhe mugayir akınlarda bulunulmaması emredilerek, İran ile savaşırken aynı anda Avusturya Kralı ile bir sorun yaşamanın devleti sıkıntıya sokacağı düşünülmüştür.⁶⁰²

Sefer kararı alınmasında Şirvan'daki Sünni halkın bir bakıma o dönemin en büyük devleti olarak Sünni Müslüman olan Osmanlı Devleti'nden yardım istemelerinin de payı olsa gerekir.⁶⁰³

⁵⁹⁸ Turan, "Lala Mustafa Paşa Hakkında", s.581; Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c.3, s.407.

⁵⁹⁹ Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Münasebetleri*, s.26; Hasanî, İranlı Tarihçilere Göre Osmanlı İran Krizi", s.18.

⁶⁰⁰ Danişment, Sokullu Mehmed Paşa'nın muhalefetine eleştirerek; onun Lala Mustafa Paşa'ya kin beslediğini ve Kıbrıs başarısından sonra birde Şark Seferi'nde başarı kazanmasını istemediğini belirterek, Sokullu'nun seferin zorluğu ile ilgili öne sürdüğü delillerin her sefer için geçerli olduğunu ifade etmiştir. Bkz. Danişment, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, c.3, s.14.

⁶⁰¹ Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Münasebetleri*, s.29. Peçevi, Sokullu Mehmed Paşa'nın "sefer isteyenler İran seferinin ne demek olduğunu bilmeyenlerdir. At ve davardan ayrılıp öküze binmeyenlerdir" gibi sözlerle padişahı seferden vazgeçirmeye çalıştığını ifade etmiştir. Bkz. *Peçevi II*, s.32.

⁶⁰² Yunus Eren, *34 Numaralı Mühimme Defteri (h.986/m.1578) Transkripti ve Değerlendirmesi (s.1-164 arası)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2011 hk.91 (Bundan sonra *34 Numaralı Mühimme Defteri I* şeklinde kısaltılacaktır). Bu dönemde İspanya ve Venedikle de barış yapılmıştı. Bkz. Pedanı, "Osmanlı Padişahının Adına", s.146; Emrah Nakı, "İspanyol Casusu Juan De Briones'in İstihbarat Raporu ve 1578-1579 Osmanlı'nın İran Seferine İlişkin Verdiği Bilgiler", *OTAM*, S.32, (2012), s.85 (Bundan sonra "Nakı, İspanyol Casusu'nun İstihbarat Raporu" şeklinde kısaltılacaktır).

⁶⁰³ Zira bölgenin Sünnî halkının Kızılbaş zulmüne maruz kalmalarından dolayı bu durumu tabî idi. Şirvan bölgesinin Kanûnî döneminde hakimiyet altına alınmasına ve Şirvan halkının Osmanlı'dan yardım istemesine dair detaylı bilgi için bkz. Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Münasebetleri*, ss.30-31; Hasanî, "İranlı Tarihçilere Göre Osmanlı İran Krizi", s.20; Valiyev, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Güney Kafkasya*, s.9; BOA. İE.AS.1/23; MHM.d.30/610; Mehmed B. Mehmed, *Nuhbetü't-Tevârih*, s.194; Mustafa Aydın, "Şirvan", *TDVİA*, c.39, s.204; Sara Aşurbeyli, *Bakü Şehrinin Tarihi Orta Asırlar Devri*, Avrasiya Press Yayınları, Bakü 2006, s.138 (Bundan sonra "Aşurbeyli, *Bakü Şehrinin Tarihi*" şeklinde kısaltılacaktır); Valiyev, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Güney Kafkasya*, s.10.

Safevî tarihçilerine göre ise Osmanlı-Safevî Savaşı'nın nedenleri farklıdır. Onlar Amasya Barışı'nın bozulmasında ve savaşın başlamasında Osmanlı tarafını suçlamışlardır.⁶⁰⁴

Safevî müverrihlerinin bu iddialarına rağmen, Sultan III. Murad'ın sefer sırasında Serdar Mustafa Paşa'ya gönderdiği fermanında belirttiği üzere; 1575 yılında yani seferden bir yıl önce Özbek Han'ı Muhammed Han'ın (Buhara hakimi) elçisi padişaha gelmiş ve İran'la savaşa başladıklarını bildirip, Osmanlı'nın da batıdan İran'a saldırmasını teklif etmişse de; Sultan Murad, Safevîlerle uzun yıllardır olan sulhu bozmamak için bu teklifi geri çevirmiştir. Buradan da Osmanlı'nın İranla olan Amasya sulhuna, gerek bu yönden gerek sınır beylerine yolladığı hükümlerle riayet etmeye özen gösterdiği anlaşılmaktadır. Sonuç olarak padişahın Amasya sulhuna titizlikle riayet ettiği, fakat İran tarafından mütecaviz hareketlerin artması sonucu sefer kararı aldığı sonucunu çıkartmak kabildir.⁶⁰⁵

2.3.2. Lala Mustafa Paşa'nın Şark Serdarlığı ve Sefer Hazırlıkları

Safevîler üzerine ilan edilen Şark Seferi'nin serdarlığına, o sırada Dîvân-ı Hümâyûn'da kubbe veziri olarak bulunan üçüncü Vezir Lala Mustafa Paşa ve dördüncü Vezir Koca Sinan Paşa talip olmuştur. Zira bu iki birbirine büyük rakip, kazanacakları yeni bir başarı ile padişahın gözüne girerek Vezîriâzamlık yolunu kendilerine açmak istiyorlardı. Bu arada Vezîriâzam olan Sokullu Mehmed Paşa ile ikisinin de arası çok iyi olmamakla beraber Mustafa Paşa biraz daha Sokullu'ya yakındı.⁶⁰⁶ Nitekim bu konuda yorumda bulunan Fleischer, Sokullu Mehmed Paşa'nın Sinan Paşa ile işbirliği yapmaktan ve lalaya karşı kendisine destek vermekten pişmanlık duyduğunu ve Sinan Paşa'nın gerçek karakterini anladığını dile getirerek; Sokullu'nun Lala Mustafa Paşa ile ittifak içerisinde olduğunu belirtmiştir.⁶⁰⁷

Hal böyle olunca serdarlık meselesinin çözülmesi noktasında yeni bir formül geliştirildiği anlaşılmaktadır. O güne kadar bilhassa Kanuni Sultan Süleyman döneminde Safevîlerle yapılan harplerde kısmen başarı kazanılmış ve Osmanlı sınırları bir hayli genişletilmişse de Safevîleri tam anlamı ile dize getirip İran'da hakimiyet kurmak mümkün olmamıştı. Bu düşüncelerinde etkisi ile Şark Seferi için iki cephe açılarak sonuca daha etkili gidilmesi planlanmıştır. Bunda Şark Serdarı olmak isteyen ve birbiri ile kıyasıya rekabet

⁶⁰⁴ Safevî müverrihlerin bu konudaki değerlendirmeleri için bkz. İskender Bey Münşi Türkmen, *Tarih-i Alamarayi Abbasi*, çev: Şahin Ferzeliyev, Şerq-Qerb Yayınları, Bakü 2010, ss.405-407; Oruç Bey, *Şii/Katolik*, s.109; Hasani, "İranlı Tarihçilere Göre Osmanlı İran Krizi", s.17.

⁶⁰⁵ 32 Numaralı Mühimme Defteri, hk.403.

⁶⁰⁶ Turan, "Lala Mustafa Paşa Hakkında", s.581.

⁶⁰⁷ Fleischer, *Tarihçi Mustafa Âli*, s.52.

halinde olan iki paşayı da memnun etme fikrinin de etkisi muhtemeldir. Bu amaçla Erzurum canibi serdarlığına üçüncü Vezir Lala Mustafa Paşa, Bağdat canibi serdarlığına ise dördüncü Vezir Koca Sinan Paşa tayin olunmuştur.⁶⁰⁸

11 Zilkade 985/19 Ocak 1578 tarihinde Kırım Han'ı Mehmet Giray'a bu konuda bir nâme-i hümayûn yazılarak İran Şahı İsmail'in vefat ettiği ve Safevî idarecilerin bir kısmının şahın kız kardeşi Perihan'a, bir kısmının Hamza Mirza'ya biat ettiğini ve İran'daki karışıklıkların hat safhada olduğu belirtilmiş ve Vezir Mustafa ile Sinan Paşa'nın iki koldan Şark Seferi'ne serdar tayin edildikleri bildirilmiştir. İlaveten Şark Seferleri'nde bir ilk olarak kendisinin de askerleri ile Derbent'ten (Demirkapı) Şirvan üzerine yürümesi istenmiştir.⁶⁰⁹

Gelibolulu Âli, Lala Mustafa Paşa'nın serdarlığa tayin tarihini 22 Şevval 985/2 Ocak 1578 olarak vermektedir. O, Mustafa Paşa'nın umûmen Azerbaycan, husûsen Şirvan üzerine serdar tayin edildiğini bildirmektedir.⁶¹⁰ Gerlach ise, 11 Ocak'ta Şark Seferi için karar alındığını ve Mustafa Paşa ile Sinan Paşa'nın serdar olduklarını, onların uzun ve meşakkatli bir sefere çıkacaklarını belirtmiştir.⁶¹¹

Şark Seferi için Serdar Lala Mustafa Paşa'nın emrine,⁶¹²

- Erzurum, Rum (Sivas), Karaman, Diyarbakır beylerbeyleri ve eyalet askerleri⁶¹³
- Rumeli eyaletinden Köstendil,⁶¹⁴ Silistre, Sıgla sancakbeyleri ve askerleri⁶¹⁵

⁶⁰⁸ Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Münasebetleri*, s.27; Turan, "Lala Mustafa Paşa Hakkında", s.582. Burada şu hususu düzeltmek gereklidir. O sırada Divân-ı Hümayu'nda, Sokullu Mehmed Paşa Veziriâzam, Piyale Paşa ikinci vezir, Ahmed Paşa üçüncü vezir idi. Mustafa ve Sinan Paşalar dört ve beşinci vezir idiler. Lakin Piyale Paşa'nın 12 Zilkade 985'te (21 Ocak 1578'de vefat etmesi ile Mustafa Paşa üçüncü vezir, Sinan Paşa ise dördüncü vezir olmuştur. Bu vezirlik derecesinin yükselmesi olayından yaklaşık 20 gün önce bu paşalar serdar tayin edilmişlerdir.

⁶⁰⁹ *MHM.d.32/128*, hk.128; Kırım Hanı'na yazılan nâme-i hümayûnda sefere giderken Azak yahut Kefe beylerinden birini de kendisi ile birlikte sefere götürmesi istenmiştir.

⁶¹⁰ Âli, *Nusret-nâme*, s.25. Âli, *Künhü'l-Ahbâr I*, s.181. Bu tayin tarihi Serdar Mustafa Paşa'nın tek başına serdar tayin edildiği tarih olmayıp Vezir Sinan Paşa ile birlikte serdar tayin edildikleri tarih olmalıdır. Zira 4 Zilkade 985/13 Ocak 1578'de Karaman Beylerbeyine gönderilen hükümde; İran seferine Vezir Mustafa ve Sinan Paşaların tayin edildiği belirtilmiştir. Buna mukabil Âli ve Harîmî dahil bazı kroniklerde Sinan Paşa'nın ilk serdarlığından söz edilmemektedir. Sinan Paşa'nın bu ilk serdarlık tayininden bahsetmeyen kronikler için [Bkz. *Selânikî I*, s.117; *Hasan Bey-zâde Târihi II*, s.262. Ebubekir bin Abdullah, Şark Seferleri, (*Tarih-i Osman Paşa*, haz. Yunus Zeyrek, İçinde), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001, s.16 (Bundan sonra "*Tarih-i Osman Paşa*" şeklinde kısaltılacaktır)]; Fakat hem Sinan Paşa'nın hem Mustafa Paşa'nın serdar tayin olduğu belgelerde kati surette geçmektedir. (Bkz. *BOA. A.DVNS.MHM.d.32/97*); Âli ise ilginç bir biçimde, Nusret-nâme'de bahsetmediği bilgiyi Nushetü's-Selatin ve Künhü'l-ahbâr adlı eserlerinde paylaşmaktadır. O, bu eserinde dördüncü Vezir Sinan Paşa'nın Bağdat ve Şehrîzor canibinden serdar tayin edildiğini bildirmektedir. Bkz. Ertaş, *Gelibolu'lu Mustafa 'Âli'nin Nasîhatu's-Selâtin İsimli Eserinin Tenkidli Metni*, s.61; Âli, *Künhü'l-Ahbâr II*, ss.262-263.

⁶¹¹ Stephan Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1577-1578*, çev. Türkis Noyan, ed. Kemal Beydilli, c.2, Kitap Yayınevi, İstanbul 2007, s.719.

⁶¹² Konuyla ilgili kullanılan hükümler için bkz. Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Münasebetleri*, s.28.

⁶¹³ *MHM.d.32/107-108*.

⁶¹⁴ *MHM.d.32/105*.

⁶¹⁵ *MHM.d.32/42*.

- Anadolu eyaletinden Manisa (Saruhan), Kastamonu, Hamideli sancakbeyleri ve askerleri⁶¹⁶
- Sipahilerden 1.500 nefer, sol-ulufeciler ve yeniçerilerden 3.000 nefer⁶¹⁷
- 100 darbzen ile Erzurum'dan bir miktar şâhi ve küçük toplar verilmiştir.⁶¹⁸

Bağdat ve Şehrizar canibine serdar tayin edilen Sinan Paşa'nın emrine ise;

- Duldakadir, Halep, Bağdat, Şehrizar beylerbeyleri ve eyalet askerleri⁶¹⁹
- Rumeli eyaletinden Avlonya, Tırhala,⁶²⁰ Mezistere,⁶²¹ Yanya, Delvine,⁶²² Ohri,⁶²³ sancakbeyleri ve askerleri
- Anadolu eyaletinden Bolu, Hüdavendigar, Teke ve Humus sancakbeyleri ve askerleri⁶²⁴
- Daha önceden Bağdat'a gönderilen 1.500 silahdar, sağ-ulufeciler ile 2.000 yeniçeri ile Şam Yeniçerileri'nden 200 nefer tayin edilmiş ve 100 darbezen tahsis edilmiştir.⁶²⁵

Belgelerden takip edilebildiği kadarı ile bazı sancakların sefere katılması noktasında bir serdardan alınıp diğerinin emrine verildiği görülmektedir.⁶²⁶ Bu belirsizlik iki paşanın arasındaki husumeti ve anlaşmazlığı da ortaya koymaktadır.

Bu arada Sinan Paşa, Yemen serdarlığında da özellikle asker sayısı ve niteliği konusunda anlaşılamadığı Lala Mustafa Paşa'ya karşı var olan kinininde etkisi ile “*lalaya asker in güzidesi verildi. Bana ise muhannesleri (korkakları) tayin olundu*” diyerek şikayete başlamıştır.

Yaklaşık 2 buçuk ay serdar unvanı ile sefer hazırlıkları ile meşgul olan Sinan Paşa'nın bu itirazlarının artması üzerine Vezîriâzam Mehmed Paşa padişaha; “*onları anlaştırmak imkansızdır, yalnız biri serdar olsun, hangisi emrolunursa ferman padişahındır*” demiştir.

⁶¹⁶ MHM.d.32/108.

⁶¹⁷ MHM.d.32/46.

⁶¹⁸ Turan, “Lala Mustafa Paşa Hakkında”, s.582; 32 Numaralı Mühimme Defteri, hk.663; MHM.d.32/50.

⁶¹⁹ MHM.d.32/37.

⁶²⁰ Tırhala Beyi önce Mustafa Paşa'nın ekibinde sefere memur edilmişken, sonradan kendisine Sinan Paşa'nın maiyetine katılması buyrulmuştur. Bkz. MHM.d.32/166; Tırhala Beyine daha sonra gönderilen üçüncü bir emirde, Sinan Paşa'nın serdarlıktan azli üzerine tekrar Mustafa Paşa'nın ordusuna katılması için acilen hareketi geçmesi istenmiştir. Bkz. MHM.d.32/329.

⁶²¹ MHM.d.32/38.

⁶²² Yanya ve Delvine sancakbeylerine bizzat sefere katılmayıp sancak askerlerini alaybeyi emrinde sefere göndermeleri ve kendilerinin sancaklarında muhafaza da kalmaları emredilmiştir. Bkz. MHM.d.32/41.

⁶²³ Sinan Paşa ile gitmesi emredilen Ohri askerleri, daha sonra Mustafa Paşa'nın emrine verilmiştir. Bkz. MHM.d.32/43.

⁶²⁴ MHM.d.32/39.

⁶²⁵ Turan, “Lala Mustafa Paşa Hakkında”, s.5852; MHM.d.32/40, hk.113; 32 Numaralı Mühimme Defteri, hk.663.

⁶²⁶ MHM.d.32/97.

Nitekim bu konuda Gelibolulu Âlî’de, ikisinin birbirlerine olan garazları yüzünden sefer hazırlıkları ve asker seçimi konusunda kavga ettiklerini belirtmiştir.

Bu durum üzerine Sultan III. Murad, bir hatt-ı hümayunla konuyu Vezîriâzam Sokullu Mehmed Paşa’ya havale ederek, ikisi ile de ayrı ayrı görüşmesini ve sefer üzerine ne tedbir üzere olduklarını öğrenerek kendisine arz etmesini istemiştir. Padişahın emri üzerine Sokullu Mehmed Paşa, evvela Mustafa Paşa’yı çağırıp: “*saadetli padişahımız öğrenmek istemişler ki, serdar olursanız ne gibi tedbir almayı düşünürsünüz*” diye sorduğunda Mustafa Paşa: “*Allah’ın izni ile bölgeye gider, bilirkişilerle istişare eder, ona göre uygun şekilde fetihlere çalışırız*” diye cevap vermiştir. Daha sonra Sinan Paşa’yı çağırıp aynı soruyu yönelten Vezîriâzama Sinan Paşa: “*Seferin ilk yılında Tebriz ve Şirvan ülkesini, ikinci yılında da Hemedan ve Isfahan bölgesini tümü ile fethedeceğini*” bildirerek Peçevî’nin tabiri ile her zamanki gibi yüksekten konuşmuştur.⁶²⁷

Vezîriâzam Mehmed Paşa, paşalarla görüştüktan sonra aldığı cevapları padişaha ilettiği zaman uygun tedbir üzere hareket edeceğini bildiren ve daha mantıklı cevaplar veren Lala Mustafa Paşa’nın serdar olması III. Murad tarafından kararlaştırılmış ve Bağdat canibine serdar tayin edilen Sinan Paşa 8 Muharrem 986/18 Mart 1578’de serdarlıktan azledilmiştir.⁶²⁸ Böylece Şark Seferi’ne serdar olarak sadece Lala Mustafa Paşa tayin edilmiştir.⁶²⁹

Sinan Paşa’nın emrine verilen silahdarbaşına ve sağ ulufeciler ağasına yazılan emirlerde bu konu ile ilgili olarak; İran’a iki cepheden hücum etmenin planlandığı, ancak daha sonradan bir serdar kalmasının münasip olduğu belirtilmiştir. Kendisinin de bölüğü ile Mustafa Paşa’nın ordusuna katılması bildirilmiştir.⁶³⁰

Sinan Paşa ile gidecek 2.000 yeniçerinin de Mustafa Paşa’nın ordusuna katılması buyrulmuştur. Böylece ceman Şark Seferi için Lala Mustafa Paşa’nın emrine 5.000 yeniçeri tayin edilmiştir.⁶³¹

⁶²⁷ Ertaş, *Gelibolu’lu Mustafa ‘Âlî’nin Nasîhatu’s-Selâtîn İsimli Eserinin Tenkidli Metni*, ss.61-62; Turan, “Lala Mustafa Paşa Hakkında”, ss.583-584; *Peçevî II*, ss.32-33; BOA. A.DVNS.MHM.d.33/762.

⁶²⁸ Turan, “Lala Mustafa Paşa Hakkında”, s.584; *MHM.d.32/199*; Ertaş, *Gelibolu’lu Mustafa ‘Âlî’nin Nasîhatu’s-Selâtîn İsimli Eserinin Tenkidli Metni*, s.62. Uzunçarşılı birbirleriyle anlaşılamayan bu iki paşanın aynı anda serdar olmalarının, ordu ve devlet için tehlikeli olduğuna karar verilerek Şark Seferi’ne sadece birinin gönderilmesinin düşünüldüğünü belirtmiştir. Bkz. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c.3, 2.58; *Peçevî II*, s.33.

⁶²⁹ *Selânikî I*, s.117; Selanikî’nin Sinan Paşa’nın serdarlığından bahsetmemesi enteresandır. O, sadece Mustafa Paşa’nın serdarlığından bahsetmektedir; Konuyla ilgili ayrıca bkz. Songül Şenlik, *232 Numaralı Ruus Defteri (Metin-Değerlendirme)*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2014, s.116 (Bundan sonra “232 Numaralı Ruus Defteri” şeklinde kısaltılacaktır).

⁶³⁰ *MHM.d.32/189*.

⁶³¹ *MHM.d.32/224*.

Sefere Sinan Paşa'nın emrinde katılması emredilen eyaletlerden Halep ve Duldakadır Beylerbeyine askerleri ile birlikte Mustafa Paşa'nın ordusuna iltihak etmeleri emredilmiştir. Sefere Bağdat canibinden katılacak olan Humus, Teke ve Şam'daki 200 nefer yeniçeriye ise, sefere gitmeyip muhafazada kalmaları emredilmiştir.⁶³²

Diyarbakır beylerbeyliğinden azledilmiş olan Özdemiroğlu Osman Paşa da, Serdar Mustafa Paşa'nın isteği ile sefere katılacak orduda görevlendirilmiştir. Lala Mustafa Paşa, dostu olarak gördüğü Osman Paşa'ya mektup yazarak Şark Seferi'ne serdar olduğunu ve askerleri ile uygun mahalde seferde hizmet etmek üzere kendisine katılmasını istemiştir. Bu sayede hak ettiği makama kendisinin tayin edilmesinin mukarrer olacağını da belirtmiştir. Osman Paşa ise cevaben: “*verilecek vazifelere her an hazır ve amade olduğunu, istenilen yere istenilen vakitte geleceğini*” yazmıştır.⁶³³

Şark Seferi'ne karar verilip Safevîler üzerine harp ilan edilmesinden ve serdarlık meselesinin de halledilmesinden sonra Osmanlı Devleti'nin büyük bir bölümünde hummalı bir şekilde sefer hazırlıklarına girişilmiştir. Divân-ı Hümâyûn sefer kararını merkezdeki ve taşradaki bürokrat ve idarecilerine ilan etmiştir. İlgililere bu konuda fermanlar gönderilerek, her birinin ilgilendiği alana göre sefer tedarikinde bulunmaları emredilmiştir.⁶³⁴

Lala Mustafa Paşa'ya katılacak olan eyalet ve sancak askerlerinin de sefere hazırlanmaları⁶³⁵ ve sefer güzergâhları kendilerine bildirilmiştir. Özellikle Rumeli'den katılacak sancakların Gelibolu'dan geçerek müsait bir yerde Serdar'a katılmaları istenmiştir.⁶³⁶ Sefere katılacak zümrelere gönderilen ortak emirde, hazırlıklarını tamamlayarak Nevruz'da İstanbul'da olmaları gerekliliği belirtilmiştir.⁶³⁷

İran ümerasından olup Osmanlı'ya meyli olan bazı kimselere mektup gönderilip, Osmanlı'ya sadakat bildirmeleri istenmiştir.⁶³⁸ Bu gibi kimselere bulundukları bölgenin kendi tasarruflarına bırakılacağı belirtilerek,⁶³⁹ Osmanlı'ya itaat etmeleri hususunda kendileri teşvik

⁶³² MHM.d.32/180-181, 183; Turan, “Lala Mustafa Paşa Hakkında”, s.584.

⁶³³ Âli, *Nusret-nâme*, ss.45-46; Mustafa Karanfil, *Harîmî'nin Zafernâme ve Gonca'sına Göre Özdemiroğlu Osman Paşa*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1998, s.16 (Bundan sonra “*Harîmî, Zafernâme*” şeklinde kısaltılacaktır). BOA. A.DVNS.MHM.d.30/228; Belge'de Osman Paşa'nın sefere katılmak için arzda bulunduğu görülmekteyse de, dönemin müverrihleri ittifakla Mustafa Paşa'nın Osman Paşa'yı davet ettiğini ifade ederler.

⁶³⁴ Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Münasebetleri*, ss.32-39; MHM.d.30/217, hk.229; MHM.d.38/1. Sefer hazırlıklarıyla ilgili sınır valilerine gönderilen emirler için bkz. MHM.d.32/101-103.

⁶³⁵ MHM.d.40/40-42.

⁶³⁶ MHM.d.30/226.

⁶³⁷ MHM.d.38/9-13, hk.22-30, hk.182; MHM.d.33/749, hk./754. Zira Anadolu'da, ordunun seferden olmasını fırsat bilen eşkıyaların zararlı faaliyetleri olmuş, buna önlem alınmak babında sipahilerin bir kısmı Şark Seferi'ne götürülmemiştir. Bkz. BOA.TT.d.1081.

⁶³⁸ MHM.d.32/110. Bu mektup 9 İran Beyine yollanmıştır. Bu konuda ayrıca bkz. hk.85-86.

⁶³⁹ MHM.d.32/99-100.

edilmiştir.⁶⁴⁰ Hatta İran sınırlarında ele geçirecekleri bölgelerin de kendilerine malikâne olarak verileceği taahhüt edilmiştir.⁶⁴¹ Böylece bazı aşiretlerin ve beylerin kendi rızası ile Osmanlı'ya tabii olduğu görülmektedir.⁶⁴² Bu girişimlerin yanında Safevîlerin safına geçen beylerin dahi tekrar kazanılmasına çalışılmıştır.⁶⁴³

Bu arada Van Beylerbeyine gönderilen emirde; İran topraklarına girerek sınıra yakın bölgelere akınlar yapması emredilmiştir. Osmanlı'ya itaatini bildiren bazı Kürt grupları ile Kızılbaş beylerinin de olduğu bu hareket birlikte icra edilmiş ve Safevîlerin elinde olan belli başlı birkaç kale ele geçirilmiştir.⁶⁴⁴ Bu kaleler Hoy, Urmiye, Güvercinlik Maku, Merend gibi kalelerdir.⁶⁴⁵ Van Beylerbeyi Hüsrev Paşa, bu kalelerin fethini Serdar Mustafa Paşa'ya gönderdiği fetihname ile müjdelemiştir.⁶⁴⁶

Baharda sefere çıkacak olan Serdar Mustafa Paşa ise, 1578 Şubat-Mart aylarında İstanbul'da hazırlıklarını sürdürmüştür. Divân-ı Hümâyûn tarafından ordunun en çok ihtiyaç duyacağı şey olan zahire temini için Şark Seferi güzergâhında bulunan bütün kadılara zahire temin etmeleri hususunda hükümler gönderilmiştir.⁶⁴⁷ İlaveten sefer sırasında ordu için ekstradan paraya ihtiyaç duyulursa, gerekli meblağın Erzurum hazinesinden karşılaması konusunda Serdar Mustafa Paşa'ya yetki verilmiştir.⁶⁴⁸

Bahar ayında sefere çıkacak ordunun zahire ihtiyacı için de, birçok eyalete emirler gönderilmiştir. Bu konuda devletin birçok farklı bölgesinden zahire talep edildiği takip edilmektedir.⁶⁴⁹

Sınır eyaletlerinden olan Van ve Erzurum beylerbeylerine gönderilen hükümlerde de ordu için gerekli olan koyun ve yağ, arpa, buğday vs.nin tedariki edilmesi istenmiştir.⁶⁵⁰ İlgililerden nüzul sevkiyatını⁶⁵¹ özellikle Erzurum'a ve bildirilecek mahallere yollamaları talep edilmiştir.⁶⁵² Bu konuda Bayburt Alaybeyi, Serdar Mustafa Paşa komutasındaki Şark Ordusu

⁶⁴⁰ *MHM.d.32/87*, hk.100. Bu hüküm, Şah-Kulu oğullarından Gazi'nin geriye avdet ettirilip kendisine sancak verildiği ve Hakkari Beyi Zeynelle barıştırılması hakkındadır. (Bkz. hk.124); Ayrıca Brados Beyi Hasan'a yazılan mektupta da, Urumi'nin kendisine sancak olarak verildiği ve Tebriz'e yakın Güvercinlik Kalesi'ni zapt etmesi emredilmiştir. Bkz. hk.88.

⁶⁴¹ *MHM.d.32/138*.

⁶⁴² *34 Numaralı Mühimme Defteri II*, hk.508; *BOA. A.DVNS.MHM.d.35/357*, hk.809, hk.814.

⁶⁴³ *MHM.d.35/628*. Konuyla ilgili bkz. *MHM.d.32/95*, hk.117, hk.137, hk.159, hk.179.

⁶⁴⁴ Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Münasebetleri*, ss.44-45; *BOA. A.DVNS.MHM.d.35/574*.

⁶⁴⁵ Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Münasebetleri*, ss.44-45; *MHM.d.35/992-994*; *MHM.d.36/103*; *MHM.d.40/455*. Sınır beylerbeyleri tarafından yapılacak kısmi İran harekâtındaki amaç, İran topraklarını akınla vurmak ve Osmanlı sınırına yakın kaleleri ele geçirip bölgedeki İran beylerini Osmanlı'ya tabi kılarak, baharda yapılacak büyük seferde şimdiden stratejik ve lojistik olarak üstünlük sağlama düşüncesidir. Bkz. *MHM.d.32/91*, hk.118.

⁶⁴⁶ Turan, "Lala Mustafa Paşa Hakkında", ss.584-585; Âlî, *Nusret-nâme*, ss.47-49.

⁶⁴⁷ *MHM.d.30/205*, hk.213, hk.216.

⁶⁴⁸ *MHM.d.32/271-272*.

⁶⁴⁹ *MHM.d.32/90*, hk.145, hk.270, hk.350; *MHM.d.38/2-3*, hk.181-182, hk.366-370; *34 Numaralı Mühimme Defteri*, hk.150

⁶⁵⁰ *MHM.d.32/274*.

⁶⁵¹ *MHM.d.30/357*.

⁶⁵² *MHM.d.32/249-251*.

için lazım olan zahireyi tedarik etmekle görevlendirilmiş, bu konuda kendisine yardımcı olunması hususu idarecilere ve kadılara bildirilmiştir.⁶⁵³

İlaveten Şark Seferi için Erzurum'a hareket edecek Serdar Lala Mustafa Paşa, Erzurum Beylerbeyi Behram Paşa'ya mektup göndererek eyalette gerekli mühimmat ile zahire ve nüzulü tedarik edip hazırlıklarını yapmasını istemiştir. Diyarbakır Beylerbeyi Derviş Paşa'ya ise yolladığı mektubunda, eyalet dahilinde bulunan silah, top, cephanelik ve mühimmatı bir araya getirerek sefer için hazırlaması ve en az 15.000 civarı eyalet askerini de beraberinde sefere getirmesini tembihlemiştir.⁶⁵⁴

Serdar Mustafa Paşa ayrıca Gürcü beylerine,⁶⁵⁵ Dağıstan beylerine, Kumuk ve Kaytuk beylerine ve Şirvan beyinin oğluna mektuplar yazdırarak sefer sırasında Osmanlı Ordusu'na itaat etmelerini ve seferde destek vermelerini istemiştir.⁶⁵⁶ Ayrıca Sınır eyaletlerindeki beylerbeylerine yolladığı emirlerde, sınıra yakın Kızılbaş⁶⁵⁷ ve Gürcü beylerinin Osmanlı tarafına kazanılması noktasında teşvik edilmesini bildirmiştir.⁶⁵⁸

Sefer hazırlıkları devam ederken İran'da ise Safevî Şahı II. İsmail öldürülmesi ile karışık durum ve otorite boşluğu hat safhaya ulaşmış, bu karışıklıklar içerisinde Şah Tahmasb'ın oğullarından Muhammed Hüdabende Safevî tahtına çıkartılmıştır. Hatta İran'da yerel beyler arasında da çatışmaların olduğu ve çok kişinin öldüğü anlaşılmaktadır. Bu kargaşanın içinde kör ve obez olan Şah Hüdabende'nin de öldürüldüğü şayiaları dahi ortaya çıkmıştır.⁶⁵⁹

Tahta çıktıktan sonra Şah Hüdabende'nin Osmanlı'ya elçi göndermek niyetinde olduğu Osmanlı istihbaratı tarafından haber verildiğinden; Dîvân-ı Hümâyûn, Van Beylerbeyinden elçiyi sınırda alıkoyarak, beraberinde getirdiği mektupları payitahta göndermesini istemiştir.⁶⁶⁰

⁶⁵³ *MHM.d.32/244*, hk.232-223.

⁶⁵⁴ Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Münasebetleri*, s.40; Âlî, *Nusret-nâme*, ss.36-40.

⁶⁵⁵ Turan, "Lala Mustafa Paşa Hakkında", s.584; Âlî, *Nusret-nâme*, ss.31-33. Mustafa Paşa mektubunda padişahın, Gürcistan ve Şirvan'ın fethine niyet ettiğini, kendilerinin de ordu oraya geldiği zaman itaat etmelerini, aksi takdirde vilayetlerinin yağma ve tahrip edileceğini ihtar etmiştir.

⁶⁵⁶ *MHM.d.32/195*; Turan, "Lala Mustafa Paşa Hakkında", s.584; Âlî, *Nusret-nâme*, ss.29-31. Âlî, Mustafa Paşa'nın mektup yazdığı diğer isimleri; Tabasaran hakimi Gazi Salih, Avar hakimi Toca-lev Beg, Şirvanoğlu Şah Mirza, Kaytak hakimi Emir Şemhal olarak zikretmiştir.

⁶⁵⁷ Nitekim Bağdat Beylerbeyine gönderilen hükümde, Safevî beylerinden İskender'in bu tarafa iltihak ettiği, bu meyanda idaresinde bulunan bölgenin kendisine ocaklık olarak verilmesinin kararlaştırıldığı ve kendisine hilat, sancak ve fermanın gönderildiği bildirilmiştir. (Bkz. *MHM.d.32/267*, hk.296); İran tarafından iltica etmek isteyen bir başka Kızılbaş beyleri ile ilgili bkz. *MHM.d.32/280*, hk.282, hk.299, hk.325.

⁶⁵⁸ Turan, "Lala Mustafa Paşa Hakkında", s.584; *MHM.d.32/266*; Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Münasebetleri*, ss.39-40. Dîvân-ı Hümâyûn'da bu beylere, kendilerini itaate davet eden mektuplar yollamıştır. Bkz. *MHM.d.32/312*.

⁶⁵⁹ *MHM.d.35/358*.

⁶⁶⁰ *MHM.d.30/264*.

Şah Hudabende'nin kardeşi Şah İsmail'in saldırgan politikasında olmadığı ve savaş istemediği,⁶⁶¹ bu gerekçe ile Osmanlı'ya elçi gönderdiği belirtilse de; Osmanlı Devleti uzun müddet korumaya çalıştığı Amasya muahedesini karşı tarafın sulha mugayir tavırlar yüzünden daha fazla devam ettirememiş ve sefer kararı almıştır. II. İsmail'in vefatı ile yerine kardeşinin geçmesi, bu sefer kararından vazgeçilmesine neden olmamıştır. Nitekim Van Beylerbeyine gönderilen emirde, Safevîlerin bu isteğinde samimi olduklarına inanılmadığı ve sadece karışıklıklar içerisinde bulunan Safevîlerin vakit kazanarak, barışın devamını dilermiş gibi görünerek oyalama taktiği yaptıkları ifade edilmiştir.⁶⁶²

Bu savaşın neden açıldığı ile ilgili Vezir Mustafa Paşa'ya yazılan hükümde, doğru yolda olmayan İran'ı, doğru yola getirmek için sefere çıkıldığı belirtilmiş, devletin mal ve ganimet derdinde olmadığı ve tüm elde edilecek ganimetin askere ayrılacağı hususunu ilan etmesi istenmiştir.⁶⁶³

2.3.3. Lala Mustafa Paşa'nın Gürcistan ve Şirvan'daki Fetihleri

Serdar Vezir Lala Mustafa Paşa komutan olarak gittiği üçüncü sefer olan Şark Seferi'ne, 986 senesinin Muharrem ayının sonunda 5 Nisan 1578 günü hareket etmiştir.⁶⁶⁴ Mustafa Paşa hareket etmeden önce evvela padişahla görüşerek el öpmüş ve Sultan III. Murad tarafından kendisine iki hilat verilmiştir. Paşa daha sonra padişaha veda edip, vüzeranın ve ulemanın tebriklerini kabul ettikten sonra⁶⁶⁵ Kaptan Paşa'nın kadirgası ile Üsküdar'a geçmiş ve ordugâhını burada kurmuştur.⁶⁶⁶ Yaklaşık 20 gün Üsküdar'da kalan Serdar, burada son

⁶⁶¹ *MHM.d.30/353*; İran Şah'ı Hüdabende'nin harap taraftarı olmayıp sulh istediği, İran tüccarının Osmanlı toprağına gelip gitmeye devam ettiği ve İran'da savaş hazırlıkları olmadığı için bu taraftan gelip giden tüccara da mani olunmaması Erzurum Beylerbeyine bildirilmiştir.

⁶⁶² *MHM.d.32/287*.

⁶⁶³ *MHM.d.32/293*.

⁶⁶⁴ Çetin Sungur, *Rahîmîzade İbrahim Harîmî Çavuşun "Zafername-i Sultan Murad Han" Adlı Eseri'nin Transkripsiyonu*, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale 1998, s.10 (Bundan sonra "*Zafername-i Sultan Murad Han*" şeklinde kısaltılacaktır); Âlî, *Nusret-nâme*, s.50; Selanîkî, Serdar Mustafa Paşa'nın 9 Nisan 1578'de Üsküdar'a geçtiğini ifade etmektedir. Bkz. *Selânikî I*, s.117.

⁶⁶⁵ Vezîriâzam Sokullu Mehmed Paşa, Serdar Mustafa Paşa'ya nasihat ederek başarı temennisinde bulunmuş, Şeyhülislam ve Kazasker efendilerde dua etmişlerdir. Bkz. *Zafername-i Sultan Murad Han*, s.10.

⁶⁶⁶ Turan, "Lala Mustafa Paşa Hakkında", s.585; *MHM.d.30/216*; Âlî, *Nusret-nâme*, s.50; Mustafa Paşa padişahın huzurunda iki saat kalmış ve seferle ilgili görüşmüştür. Daha sonra sancak ve tuğlar açıldıktan sonra Eminönü'ne inilmiş ve oradan da Üsküdar'a geçilmiştir. Burada seferin hayırlı olması temennisi ile geniş katılımlı büyük bir sofra kurularak yemekler yenmiş ve sefer için dualar edilmiştir. (Bkz. *Zafername-i Sultan Murad Han*, s.10; Bkz. *Tarih-i Osman Paşa*, s.7.) Bu konuda Gerlach, 12 veya 14 Kadırga ile Üsküdar'a geçtiğini ve Mustafa Paşa'yı uğurlamak için Sokullu Mehmed Paşa, Ahmed Paşa ve Sinan Paşa ile Rumeli Beylerbeyi ve Kaptan-ı Deryanı'nda birlikte gemiye binerek karşı tarafa geçtiklerini belirtmiştir. O, ayrıca Mustafa Paşa'nın gemilere bindikten sonra padişahın bulunduğu kasrın önüne gelerek tekrar padişahı selamladığını da sözlerine ilave etmiştir. Bkz. Gerlach, *Türkiye Günlüğü II*, s.770.

hazırlıklarla işgal etmiştir. Padişahın ivedilikle hareket etmesi isteği üzerine 20 Safer 986/28 Nisan 1578’de Üsküdar’dan ayrılmıştır.⁶⁶⁷

Bu hususa ilişkin 21 Safer 985/29 Nisan1578 tarihli Kırım Hanı’na yazılan nâme-i hümâyûn da, Serdar Mustafa Paşa’nın nisan ayının sonunda İstanbul’dan hareket ettiği belirtilmiş ve Şirvan fethinde kendisine yardımcı olmak üzere yola çıkması emredilmiştir. Kırım Hanı ile birlikte sefere katılacak olan Kefe Sancakbeyine de cebeci ve tüfekçi birliği hazırlayarak Şirvan seferine hazır etmesi bildirilmiştir.⁶⁶⁸

Asıl ordunun harekete geçmesi üzerine Divân-ı Hümâyûn tarafından Erzurum, Diyarbakır ve Van Beylerbeyine, Serdar Mustafa Paşa’ya uygun yerlerde mülaki olup vereceği görevleri yerine getirmeleri hususunda emirler iletilmiştir.⁶⁶⁹ Sefer güzergâhında olup sefere katılacak diğer beylere de ordunun ilerleyişi esnasında uygun bir mahalde orduya katılmalarına ilişkin emirler gönderilmiştir. Bu bağlamda Karaman, Anadolu, Sivas eyalet askerleri Serdar Mustafa Paşa’ya yolda mülaki olmuşlardır.⁶⁷⁰

Osmanlı Ordusu serhatte doğru ilerlerken ve sınır eyaletlerinde hareketlilik hat safhada iken, İran cephesinde ise Tebriz ve diğer bölgelerde Safevî askerlerinin içtima üzere oldukları görülmektedir. Bu cümleden olarak Şah Hudabende bir yandan sulh yanlısı görünerek zaman kazanmak amacıyla Osmanlı’ya elçi göndermiş, diğer yandan ise Safevî ümerasını toplayarak savaş meclisi icra etmiştir. Bu bağlamda Safevîler tarafından harp durumunda ilk saldırının Hoy, Selmas yahut Van üzerine icra edilebileceğinin planlamasının yapıldığı Osmanlı belgelerine yansımıştır.⁶⁷¹

Osmanlı Ordusunun Şark Seferi’ne hareketi sırasında Safevî Ordusu 4 kol halinde farklı cephelere ayrılmıştır. Bu ordular:

- Tebriz cephesinde şahın oğlu Hamza Mirza, annesi Hayrûnnisa Begüm ve Vezir Selman’ın emri altındaki 40.000 kişilik ordu
- Bağdat cephesinde Solak Hüseyin Bey komutasındaki 40.000 kişilik ordu
- Revan hakimi Tokmak Han’ın emrindeki 20.000 kişilik ordu

⁶⁶⁷ Turan, “Lala Mustafa Paşa Hakkında”, s.585; Âlî, *Nusret-nâme*, s.51; Harîmî, hareket tarihini 29 Nisan 1578 olarak vermektedir. Bkz. *Zafername-i Sultan Murad Han*, s.11.

⁶⁶⁸ *MHM.d.32/303-304*.

⁶⁶⁹ *MHM.d.32/111*, hk.139, hk.165, hk.194, hk.238; *32 Numaralı Mühimme Defteri*, hk.396.

⁶⁷⁰ *MHM.d.32/341*.

⁶⁷¹ *MHM.d.32/381-3822*; *32 Numaralı Mühimme Defteri*, hk.390. Şah Hüdabende kör olduğu için işleri veziri Selman ve adeta şahın adına hüküm süren 10 yaşlarındaki oğlu Hamza Mirza yürütüyordu. Bkz. Oruç Bey, *Şii/Katolik*, s.110.

- Safevîlerin taht merkezi Kazvin’de ihtiyat kuvveti olarak bekletilen 100.000 kişilik şahın emrindeki merkez ordusudur.⁶⁷²

Tebriz Beyi Emir Han, Van Beylerbeyi Hüsrev Paşa’ya gönderdiği tehdit dolu mektubunda; Hoy, Selmas ve Urmiye’yi Osmanlı’nın teşebbüsü ve desteği ile ele geçirip Osmanlıya itaat eden Kürt ve bazı Kızılbaş beylerinin bölgeden geri çekilmelerinin sağlanmasını istemiş, aksi takdirde harbin kaçınılmaz olacağını bildirmiştir.⁶⁷³ Aslında iki tarafın hazırlığı olsa da, Osmanlı Devleti İran’a harp açıldığını belli etmeyip barış içinde bulunulduğundan bahisle Lala Mustafa Paşa’nın Gürcü beylerini itaat altına almak için sefere çıktığını İran tarafına bildirilmiştir.⁶⁷⁴

Nitekim Serdar Mustafa Paşa’ya 13 Rabiü’l-Evvel 986/20 Mayıs 1578 tarihli gönderilen emirde; Erzurum Beylerbeyi Behram Paşa’nın İran askerinin Erzurum’a ani hücumunu beklediği ve tek başına mukavemet edemeyeceğini bildirdiğinden, yollarda oyalanmadan hızlıca Erzurum’a ulaşması buyrulmuştur. Aynı konuda Van’a da, bir Safevî hücumu beklendiğinden Serdar Mustafa Paşa’nın biran önce sınıra ulaşması konusunda bir müekked hüküm daha kendisine gönderilmiştir. Serhat civarındaki beylere de, Safevîler ne tarafa saldırırsa oraya yardıma gitmeleri konusunda talimat verilmiştir.⁶⁷⁵

Bu arada Serdar Mustafa Paşa komutasındaki Osmanlı Ordusu Üsküdar’dan hareket ettikten bir hafta sonra sekizinci menzilde İzmit’e ulamıştır.⁶⁷⁶ Burada bir gün istirahat verilmiş ve büyük bir ziyafet şöleni gerçekleştirilmiştir.⁶⁷⁷ Daha sonra ordunun bir kısmının Yeniçeri Ağası ve İbrahim Kethüda ile Bolu yolundan Erzurum’a gitmesi kararlaştırılmıştır. Mustafa Paşa ise Konya da Mevlana Türbesini ziyaret etmeye niyet ederek emrindeki ordunun geri kalanı ile Yenişehir-Kütahya üzerinden hareketine devam etmiştir.⁶⁷⁸ Serdar, Kütahya’ya geldiğinde kendisini karşılayanlar arasında Rahîmîzade Harîmî İbrahim Çavuş’ta bulunmuştur. Mustafa Paşa seferde zahir olacak ahvali yazması için kendisini de beraberinde götürmüş ve seferde paşanın emri ile “*Zafername-i Sultan Murad Han*” isimli eserini yazmıştır.⁶⁷⁹

⁶⁷² Ferzelibeyli, *Azerbaycan ve Osmanlı İmparatorluğu*, s.98.

⁶⁷³ Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Münasebetleri*, s.47; *MHM.d.32/383*.

⁶⁷⁴ *Peçevi II*, s.32.

⁶⁷⁵ Turan, “Lala Mustafa Paşa Hakkında”, s.585; *MHM.d.32/339-340*, hk.383, hk.384-386, hk.389; 32 *Numaralı Mühimme Defteri*, hk.388-389.

⁶⁷⁶ *Zafername-i Sultan Murad Han*, s.11.

⁶⁷⁷ Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Münasebetleri*, ss.48-49; Âlî, Mustafa Paşa’nın bu ziyafetini övmekte ve bu ziyafetten yeniçerilerin çok memnun olduğunu ve Serdar Mustafa Paşa için canını vereceklerini ifade etmiştir. Bkz. Âlî, *Nusret-nâme*, s.51.

⁶⁷⁸ Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Münasebetleri*, s.49; Turan, “Lala Mustafa Paşa Hakkında”, s.585; Âlî, *Nusret-nâme*, s.52; Mustafa Paşa’yı Yenişehir’de Bursa Sancakbeyi, Kütahya’da ise Anadolu Beylerbeyi Cafer Paşa ve cümle eşraf karşılamıştır. Bkz. *Zafername-i Sultan Murad Han*, s.12.

⁶⁷⁹ *Zafername-i Sultan Murad Han*, s.1. Müverrih Rahîmî, Serdar Mustafa Paşa ile baba dostu olup Mustafa Paşa’nın serdarlığı boyunca icra ettiği faaliyetleri kaleme almıştır. (Bkz. aynı eser, s.XIII); Gelibolulu Âlî’de, bu seferde Mustafa Paşa’nın

18 Rabiü'l-Evvel 986/25 Mayıs 1578'te İstanbul'dan ayrıldıktan 26 menzil sonra Konya'nın Ilgın ilçesine ulaşan Mustafa Paşa, burada develerin yağlanması ile meşgul olduğundan orduya burada 6 gün istirahat edilmesi emrini vermiştir.⁶⁸⁰ Ilgın'dan Konya'ya gelen⁶⁸¹ Serdar Mustafa Paşa, Mevlana Celâleddîn-i Rûmî'nin türbesini ziyaret etmiş,⁶⁸² 2 gün boyunca Konya'da kalıp⁶⁸³ zahire tedarikinde bulunduktan sonra ilerleyişine devam ederek Kayseri üzerinden 18 konak sonra Sivas'a varmıştır. 1 gün de burada istirahat edilmiştir.⁶⁸⁴

Osmanlı Ordusu serhatte doğru ilerlerken Kırım Han'ı Mehmet Giray'da, kardeşi Adil Giray komutasındaki Kırım Ordusu'nun bir kısmını Şirvan seferi için yola çıkarmıştır. Kuzey Kafkasya'daki Osmanlı'ya tabi yerel beylere de, Kırım Ordusu'na yardımcı olmaları ve birlikleri ile Adil Giray'a katılmaları konusunda emirler yollanmıştır.⁶⁸⁵

Ayrıca eski Şirvan Beyi Burhan Ali Bey'in oğlu Ebubekir Mirza'ya da bir emir gönderilerek, askerin Şirvan üzerine gelmekte olduğu ve itaat üzere olduğu görülürse, Şirvan'daki bir sancağın ihsan olarak kendisine tevcih edileceği bildirilmiştir. Lala Mustafa Paşa da, Ebubekir Mirza'ya mektup göndererek kendisini itaate davet etmiştir.⁶⁸⁶

İran'dan gelen Şah Hüdebende'nin elçisinin ise, bu sıralarda Van'a ulaştığı anlaşılmaktadır. Zira Van Beylerbeyine gönderilen talimatta, elçinin Van'da bekletilmesi ve Serdar Mustafa Paşa bölgeye gelince müşavere edip ona göre ne yapılacağına karar verilmesi istenmiştir. Akabinde Serdar Mustafa Paşa'ya iletilen hükümde, Van'a ulaşınca İran'dan gelen elçiye münasip bir cevap vererek geri göndermesi istenmiştir.⁶⁸⁷

isteği üzerine Münşi olarak görevlendirilmiş ve seferle ilgili en kıymetli ve ayrıntılı bilgileri veren *Nusretname* eserini yazmıştır.

⁶⁸⁰ *MHM.d.32/369*.

⁶⁸¹ Turan, "Lala Mustafa Paşa Hakkında", s.585; Mustafa Paşa muhtemelen ordu Ilgın'da konaklamalarının 3. günü Konya'ya hareket ederek zaman kazanmak istemiştir. (Bkz. Âlî, *Nusret-nâme*, s.52); Serdar'ı Konya'da Karaman Beylerbeyi Mehmed Paşa karşılamış ve kendisine burada katılmıştır. (Bkz. *Zafername-i Sultan Murad Han*, s.12); Ebubekir Bin Abdullah ise, Mustafa Paşa'nın 3 gün Ilgın'da, 2 günde Konya'da kaldığı ifade etmiştir. Bkz. *Tarih-i Osman Paşa*, s.17.

⁶⁸² Türbe ziyaretinde okunan Mesnevi'de geçen bölümde, İskender'in kaf dağına varıp cümle maksatlarına nail olmasından bahsedildiğinden Serdar Mustafa Paşa bu durumu sevinçle karşılamıştır. (Bkz. Âlî, *Nusret-nâme*, s.53); Mustafa Paşa Konya'da iken ayrıca Şems Tebrizi ve Şeyh Sadrettin Konevi'nin de türbelerini ziyaret etmiştir. Bkz. aynı eser, s.54.

⁶⁸³ Serdar Mustafa Paşa Konya'ya uğramasına dair değerlendirme için bkz. H.Mustafa Eravcı, "Osmanlı'nın Şark Seferleri ve Konya", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.7, (2000), ss.335-336, 338-339.

⁶⁸⁴ Âlî, *Nusret-nâme*, s.54; Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Münasebetleri*, s.49; Mustafa Paşa'yı Sivas'a ulaştığında Beylerbeyi Mahmud Paşa önden Erzurum'a gitmiş olduğundan Mahmud Paşa'nın Kethüdası karşılamıştır. Bkz. *Zafername-i Sultan Murad Han*, s.12.

⁶⁸⁵ *MHM.d.32/310*, hk.313. (Taman Adası'ndaki Çerkez beylerine yazılmıştır.) Bu beylerin sefere iştirakinin teminine çalışılması konusunda Kefe Beyine yazılan hüküm için (bkz. hk.316); Ayrıca Kefe ve Şirvan arasındaki Çerkez ve Abaza beylerine hilat ve mektuplar yollanarak, Kırım Ordusu'na zahire vs. hususlarında yardımcı olmaları ve bu orduya katılmaları talep edilmiştir. Bkz. hk.318.

⁶⁸⁶ Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Münasebetleri*, ss.40-41; Âlî, *Nusret-nâme*, ss.27-29; *MHM.d.32/307*, hk.309. Ebubekir Mirza'ya hilat ve berat verilmiştir.

⁶⁸⁷ Turan, "Lala Mustafa Paşa Hakkında", s.585; *MHM.d.32/373*, hk.383; *32 Numaralı Mühimme Defteri*, hk.667.

Bu esnada hareketini hızlandıran Serdar Mustafa Paşa Koçhisar üzerinden Erzurum'a ulaşmış⁶⁸⁸ ve 2 Temmuz 1578'te Erzurum'un 17 km kuzeybatısındaki Çermik (Ilıca) mevkiinde ordugâhını kurmuştu. Erzurum, Dulkadir (Maraş) Sivas ve Diyarbakır beylerbeyleri eyalet askerleri ile ordugâha gelerek Serdar Mustafa Paşa'yı karşılamışlardır.⁶⁸⁹

Diyarbakır beylerbeyliğinden mazul Özdemiroğlu Osman Paşa da emrindeki bir miktar askeri ile bu sıralarda ordugâha katılmıştır.⁶⁹⁰ Yol boyunca ve Erzurum'da orduya katılanlarla birlikte Serdar Mustafa Paşa'nın emrindeki ordunun yekûnu yaklaşık 100.000 civarına ulaşmıştır.⁶⁹¹ Ordu'da nakliyat için 26'sı hazine, 150'si cephane, 109'u diğer mühimmat yüklü deve ile 115'i yeniçeriye ayrılan toplam 400 deve mevcuttu.⁶⁹² Jorga, Osmanlı Ordusu'nda 1.500 deve 275.000 altın değerinde hazinenin olduğundan söz etmektedir.⁶⁹³

Çermik'te toplanan ordu burada iken Trabzon'dan gelmekte olan zahire, mühimmat ve topları beklemiş ve son sefer hazırlıklarını görerek harp nizamına geçmiştir. İleri harekâta geçmeden evvel savaş meclisini toplayan Serdar Mustafa Paşa, kurmayları ile ne yönde hareket edilmesi gerektiği ile ilgili bir istişare gerçekleştirmiştir.⁶⁹⁴ Yapılan meşveret sonucuna göre; evvela Gürcistan'a girilerek bölgenin hakimiyet altına alınması, daha sonra Tiflis'in fethi gerçekleştirilmesi ve ardından Şirvan'a geçilip arkasından güneye inilerek İran'a girilmesi fikir kabul edilmiş ve harekete geçilmiştir.⁶⁹⁵ Hammer, Mustafa Paşa'nın başarılı bir komutan olarak sefer sırasında ihtiyat ve maharetle hareket ettiğini belirtmiştir.⁶⁹⁶

Osmanlı Ordusu'nun bu harekâtına karşı Revan Han'ı Tokmak Han bir adamını Erzurum Beylerbeyine göndererek, kendileri tarafından sulha riayet edilirken Osmanlı Ordusu'nun ne maksatla sınıra yürüdüğünü sormuştur. Bunun üzerine Behram Paşa kendisine,

⁶⁸⁸ Turan, "Lala Mustafa Paşa Hakkında", s.585; Âlî, *Nusret-nâme*, s.57; Ebubekir Bin Abdullah, Serdar Mustafa Paşa Erzurum'a ulaştığında sadece Bolu yolu üzerinden giden yeniçerilerin orada olduğunu, diğer beylerbeyleri ve askerlerin sonradan geldiklerini bildirmiştir. Bkz. *Tarih-i Osman Paşa*, s.17.

⁶⁸⁹ Turan, "Lala Mustafa Paşa Hakkında", s.585; Âlî, *Nusret-nâme*, s.62. Burada iken Kars Sancakbeyi Kürt Yusuf Bey, Safevîler üzerine akın icra etmiş ve Canbaz-çukuru denen bölgede birçok ganimet ve esir elde ederek Serdar'ın huzuruna çıkmış; karşılığında Mustafa Paşa'dan terakki ve taltif almıştır. Bkz. aynı eser, s.64.

⁶⁹⁰ Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Münasebetleri*, s.50; Harîmî Mustafa Paşa'nın Çermik'ten bir konak önce Cenîs (Cinis)'de Mustafa Paşa mülaki olduğunu ve yanında 600 askerin bulunduğunu belirtmiştir. Bkz. *Harîmî, Zafername*, s.17; *Zafername-i Sultan Murad Han*, s.12.

⁶⁹¹ Ebubekir Bin Abdullah, ordunun yekûnu 150.000 olarak ifade etmiştir. (Bkz. *Tarih-i Osman Paşa*, s.19; Ayrıca bkz. Fahrettin Kırzioğlu, *Osmanlılar'ın Kafkas Ellerini Fethi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1993, s.283); İranlı Oruç Bey, Lala Mustafa Paşa komutasındaki Osmanlı Ordusu'nun mevcudunu 200.000'den biraz az olarak vermekte ve orduda 500 adet küçük top olduğunu belirtmektedir. Oruç Bey, *Şii/Katolik*, s.111.

⁶⁹² Turan, "Lala Mustafa Paşa Hakkında", s.585; Âlî, *Nusret-nâme*, s.90.

⁶⁹³ Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c.3, s.206.

⁶⁹⁴ Turan, "Lala Mustafa Paşa Hakkında", s.585; Safevî müverrihi İskender Münşî, sehven olayların kronolojisini karıştırarak Erzurum'a gelen Lala Mustafa Paşa'nın, buradan Kars'a geçerek Amasya Antlaşması gereği harap halde bırakılan Kars Kalesini tamir ettirdiğini bildirmiştir. Bkz. İskender Münşî, *Tarih-i Alamarqay Abbasi*, s.408.

⁶⁹⁵ Gümü, *Osmanlı-Gürcistan İlişkileri*, s.158.

⁶⁹⁶ J. Von Hammer, *Devlet-i Osmaniye Tarihi*, tercüme. Mehmed Ata, c.7, Artin Esaduryan ve Mahdumları Matbaası, İstanbul, 1332, s.68.

“iki tarafında sulhe uyması gerektiğini ifade etmek suretiyle, Serdar Mustafa Paşa’nın Osmanlı’ya itaat etmişken sadakatten ayrılıp yüz çeviren Gürcü beyleri üzerine harekete geçtiğini, buna rağmen Safevîlerin ordu toplamasını garip karşıladığını belirtmiştir. Padişahın himayesinde olan Gürcü beyleri üzerine girişilecek seferde küffara yardım ederlerse savaşın kaçınılmaz olacağını da kendisine ihtar etmiştir.” Safevî elçisi burada iken bir geçit töreni icra edilmiş ve beylerbeyleri alay göstermiştir.⁶⁹⁷

Osmanlı Ordusu Çermik’ten hareket üzere iken Serdar Mustafa Paşa’nın emri ile askere cephaneleri dağıtılmıştır. Serdar tarafından Erzurum Beylerbeyi Behram Paşa top arabaları ile ordunun öncüsü olarak gönderilip, Sivas Beylerbeyi de Erzurum muhafazasına memur kılınmıştır.⁶⁹⁸ Mustafa Paşa’nın 23 Temmuz’daki harekât emri ile birlikler; Erzurum, Oltu, Hasankale, Kanlıdağ ve Soğan Derbendi üzerinden sınırdaki son Osmanlı kalesi olan Ardahan’a ulaşmıştır (5 Ağustos 1578).⁶⁹⁹ Burada iken ordusunu toplayan Tokmak Han’a, Serdar Mustafa Paşa tarafından tehdit dolu bir mektup yazılarak Amasya ahdinden beri korunan sulhun Safevîler tarafından bozulduğunu, buna binaen de Şirvan ve Azerbaycan’ın fethine niyet edildiğini bildirmiştir.⁷⁰⁰

Ardahan’da iken Van Beylerbeyinin kethüdası 500 civarı Kızılbaş’ın kellesi ile ordugâha gelmiş ve bu durum orduda sevinç oluşturarak fetihlerin habercisi sayılmıştır. Bu sırada Gürcü kalelerinin fethi kararlaştırılarak, 8 Ağustos 1578’de Ardahan’dan hareket edilmiş ve Çıldır bölgesine vasıl olunmuştur. Ardından fetihlere başlayan ordu, 9-11 Ağustos tarihleri arasında Vale, Tümü, Hirtız, Çıldır, Ahılkelek ve Yeni kale olmak üzere 6 kaleyi fethetmiştir. Bu esnada Osmanlı Ordusu’nun bu hareketini Kazvin’e bildiren Tokmak Han, Şah Hüdebande’den aldığı emir mucibince Gürcistan’a giren Osmanlı Ordusu’nun önünü kesmeye memur edilmiştir.⁷⁰¹

⁶⁹⁷ Sungur, *Özdemiroğlu Osman Paşa*, s.55; Âli, *Nusret-nâme*, ss.77-79; Tokmak Han, Behram Paşa’ya gönderdiği bir sonraki mektubunda, “*birkaç kere bizim üzerimize yürüdünüz, size ne fayda sağladı*” gibi üstü kapalı küçümseyici mesajlar iletmiştir. Bkz. Aynı eser, ss.80-83.

⁶⁹⁸ Mustafa Paşa Çermikte iken Erzurum muhafazasını Maraş Beylerbeyi Ahmed Paşa’ya emir buyurmuş, fakat paşa bu emre itaat etmeyerek görevi kabul etmek istememiştir. Harîmî’ye göre Mustafa Paşa, daha şimdiden burada bile sözüm tutulmazsa seferde yüz aklı bulamam diyerek katline ferman vermiş, fakat oradaki umera kendisine yalvararak emri iptal ettirmişlerdir. Bunun üzerine Ahmed Paşa Maraş beylerbeyliğinden azlederek yerine Yeniçeri Ağalığından mazul Kastamonu Sancakbeyi Mustafa Paşa tayin edilmiştir. Erzurum muhafazasına ise Koca Sinan Paşa’nın kardeşi Mahmud Paşa bırakılmıştır. Bkz. *Zafername-i Sultan Murad Han*, ss.12-13.

⁶⁹⁹ Turan, “Lala Mustafa Paşa Hakkında”, s.585; Âli, *Nusret-nâme*, s.92.

⁷⁰⁰ Âli, *Menşü’l-İnşâ*, ss.175-182. Lala Mustafa Paşa bu mektubunda, Kanuni Sultan Süleyman’ın İran seferlerinden ve kazandığı başarılarından bahisle Safevîlerin düştüğü durumu hatırlatarak, şimdi de kendisinin Konya Savaşı ve Kıbrıs serdarlıklarında başarı kazanmış biri olarak Şark Serdari olduğunu, güçlü bir ordu ile üzerlerine yürüdüğünü ve memleketlerini fethetmekten beri durmayacağını belirtmiştir. Ayrıca maiyetinde sefere katılan beylerbeylerini de tek tek şecaatleri ile sayarak karşı tarafa psikolojik bir korku vermeye çalışmıştır.

⁷⁰¹ Turan, “Lala Mustafa Paşa Hakkında”, s.585; Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Münasebetleri*, ss.53-57; Âli, *Nusret-nâme*, s.94; Mehmed B. Mehmed, *Nuhbetü’l-Tevârih*, s.354. Burada iken Van Beylerbeyinin Kethüdası Yusuf Bey, Van serhatinde

Revan hakimi Tokmak Han'ın emrinde⁷⁰² yaklaşık 30.000 civarlarında⁷⁰³ Kızılbaş askeri olup Osmanlı Ordusu'na mukavemet etmek üzere şah tarafından görevlendirilmişlerdir. Gence hakimi İmam-Kulu Hanı'nda Safevî Ordusu'nda olduğu görülmektedir.⁷⁰⁴

Bu sırada Rumeli askerlerinden 50 kişilik bir grup alet tedariki için Çıldır gölü civarında iken, kendilerine rastlayan Kızılbaş öncü birlikleri saldırıya geçmişlerdir. Bu askerler, Osmanlı öncülerine haber veremeden Kızılbaşlara karşılık vermişler ve böylece muharebe başlamıştır.⁷⁰⁵ Bir müddet sonra durumdan haberdar olan Serdar Mustafa Paşa, Diyarbakır Beylerbeyi Derviş Paşa'yı düşmanın defi için ileri göndermiştir. Kahramanlığı ile ünlü Derviş Paşa ise, 4.000'e yakın askeri tam olarak hazırlanmadan 400 civarı asker ile bizzat muharebeye girişmiştir. Onun gah atından düşüp, gah kelle aldığı bir sırada Kızılbaş hücumunun şiddeti artmıştır. Diyarbakır askerinin zor durumda olduğu keyfiyeti Serdar'a ulaştırıldığında, kendisi Özdemiroğlu Osman Paşa ile Halep Beylerbeyi Mehmed Paşa ve Erzurum Beylerbeyi Behram Paşaları da imdada göndermiştir.⁷⁰⁶

Bu paşalarında yardıma gelmesi ile harbin seyri tamamen Osmanlı Ordusu lehine dönmüş ve Kızılbaş Ordusu ağır zayıat vererek ağırlıklarını da bırakarak geri çekilmiştir. Safevî Ordusu özellikle karanlıktan istifade ederek kaçmayı başarmıştır.⁷⁰⁷ Böylece 5 Cemaziye'l-Ahir 986/9 Ağustos 1578'de vuku bulan Çıldır Savaşı, Serdar Mustafa Paşa'nın yerinde aldığı tedbirler, zamanında gönderdiği yardımlarla ve de özellikle Özdemiroğlu Osman Paşa olmak üzere diğer beylerbeylerinin kahramanlığı ile zaferle sonuçlanmıştır.⁷⁰⁸ Müverrih Hasan

bir miktar Safevî askeri ile karşılaşp çoğunu kılıçtan geçirmiş ve 300 Kızılbaş kellesini Osmanlı orgudahına getirmiştir. Bkz. Âlî, *Nusret-nâme*, ss.92-93.

⁷⁰² Safevî tarihçisi İskender Münşî "Osmanlı Padişahı ordunun başında sefere çıkmadığı için, Safevî Şahı'nın da sefere iştiraki münasip görülmemiştir" demektedir. Bu bilgi doğru olabileceği gibi Şah Hüdayende'nin sağlıksız ve kör olmasının da bu durumda etkili olduğu düşünülebilir. Bu meyanda Safevî kuvvetlerinin başında gerek eyaletlerdeki hanların olduğu gerekse veziri ve oğlu Hamza Mirza'nın Safevî Ordularını komuta ettiği görülmektedir. Bkz. İskender Münşî, *Tarih-i Alamarayı Abbasi*, s.409.

⁷⁰³ Âlî bu rakamı 30.000 olarak vermektedir. (Bkz. Âlî, *Nusret-nâme*, s.98; Âlî, *Künhü'l-Ahbâr I*, s.182); Harîmî ise, 50.000 olarak zikretmektedir. (Bkz. *Harîmî, Zafer-nâme*, s.17, Bkz. *Zafername-i Sultan Murad Han*, s.14); Selânîkî 24.000 olarak vermektedir. (Bkz. *Selânîkî I*, s.118); Ebubekir Bin Abdullah ise 40.000 olarak geçmektedir. Bkz. *Tarih-i Osman Paşa*, s.20); Safevî kroniklerine göre bu sayı 15.000'dir. (Bkz. İskender Münşî, *Tarih-i Alamarayı Abbasi*, s.409); Oruç Bey'de Tokmak Han'ın emrindeki ordunun 30.000 kişi olduğunu zikreder. (Bkz. Oruç Bey, *Şii/Katolik*, s.112); Bu konu Jorga ise Safevî Ordusu'nu 25.000 İran, 7.000 Gürcü askeri olmak üzere 32.000 olarak ifade etmiştir. Bkz. Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c.3, s.207.

⁷⁰⁴ Turan, "Lala Mustafa Paşa Hakkında", s.586.

⁷⁰⁵ Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Münasebetleri*, s.55; Bir diğer iddiaya göre ise; Osmanlı Ordusu İblis Hisarını kuşatırken Osmanlı Ordusu'nun karakol görevinde bulunan Derviş Paşa, etrafı gözlerken bir tepe üzerindeki askerleri görüp oraya doğru hareketlenmiş ve bir grup Rumeli askerini bu askerlerin kim olduğunu öğrenmek üzere göndermiştir. Bu askerlere Kızılbaşlar saldırınca Çıldır Savaşı fiili olarak başlamıştır. Bkz. *Tarih-i Osman Paşa*, s.20.

⁷⁰⁶ Turan, "Lala Mustafa Paşa Hakkında", s.586; *Zafername-i Sultan Murad Han*, ss.14-15; *Âsafî Dal Mehmed Çelebi ve Şecâ'atnâme*, haz. H.Mustafa Eravcı, MVT Yayıncılık, İstanbul 2009, ss.16-17. (Bundan sonra "Şecâ'atnâme" şeklinde kısaltılacaktır). Serdar Mustafa Paşa, Âlî'nin kaydına göre savaş esnasında Dulkadir (Maraş) ve Karaman beylerbeylerini ordunun gerisinde karakol görevine göndermiştir.

⁷⁰⁷ Âlî, *Nusret-nâme*, ss.96-97; *Selânîkî I*, s.118; *Peçevî II*, ss.35-36; Oruç Bey, *Şii/Katolik*, s.113; M.Kemal Özergin, "Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın Şirvan Seferi İle İlgili Üç Manzumesi", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. sayı 2'den ayrı basım, (1971), s.265.

⁷⁰⁸ 32 Numaralı Mühimme Defteri, hk.412; *Harîmî, Zafer-nâme*, s.18.

Beyzâde, Mustafa Paşa'nın savaş sırasında otağında boş oturmayıp savaşı yakından takip ettiğini ve gerekli tedbirler ile yönlendirmeleri yaptığını ifade etmiştir.⁷⁰⁹

Çıldır Savaşı'nda Safevî Ordusu'nun kaybı⁷¹⁰ 5.000 ölü⁷¹¹ ve 500 esir⁷¹² olup, kendilerinden hayli ganimet malı da ele geçirilmiştir.⁷¹³ Bu savaşta Osmanlı askerinin ise 200 şehit verdiği görülmektedir.⁷¹⁴

Savaş sonrası beylerbeyleri esirleri ile birlikte sıra sıra ordugâha gelerek, Serdar'ın huzuruna çıkmış ve elini öpmüşlerdir. Mustafa Paşa da kendi elleri ile beylerbeylerinin başlarına sorguç takmış, sırtlarına hilat giydirmiş ve bellerine kılıç bağlamıştır. Daha sonra otağının önüne çıkan Serdar Mustafa Paşa, düşman kellesi getiren gazilere “*aferin benim gazilerim, kollarınıza kuvvet, yüzünüz ak olsun, padişahın ekmeği size helal olsun*” diyerek hepsini kutlamıştır.⁷¹⁵

Serdar Mustafa Paşa zaferden sonra Çıldır Savaşı'nı anlatan zafer mektubunu İstanbul'a göndermiştir.⁷¹⁶ Mektubunda hülâsa olarak, savaşın gelişim aşamasından ve savaşı nasıl yönettiğinden bahsederek, beylerbeylerinin kahramanlığından övgü ile söz etmiş ve Çıldır sahrasındaki savaşı Çaldıran Ovası'ndaki zafere benzeterek Safevî Ordusu'nun o savaştaki gibi perişan edildiğini belirtmiştir.⁷¹⁷

Bu savaşın tafsilatı Anadolu ve Şam Beylerbeylerine gönderilen hükümlerde de yazılmış olup zaferin kazanılması üzerine kendilerine, eyaletleri dahilinde bulunan bazı sancak askerlerini acilen sefere hazır hale getirerek cem etmeleri ve emir verilince bu askerlerle birlikte harekete geçmeleri istenmiştir.⁷¹⁸

Çıldır zaferinden sonra, savaşta yararlılık gösterenlere terakkiler verildiği gibi⁷¹⁹ savaşın kazanılmasında rol oynayan paşalara, Serdar Mustafa Paşa'nın arzı üzerine, kılıç sevb ve

⁷⁰⁹ Hasan Bey-zâde Târîhi II, ss.264-265.

⁷¹⁰ Selânîkî, Safevî Ordusunun kaybını 15.000'i aşkın olarak ifade etmektedir. Bkz. *Selânîkî I*, s.118.

⁷¹¹ *Zafername-i Sultan Murad Han*, s.15. Harîmî bu rakamı 4.000 olarak zikreder. (Bkz. *Harîmî, Zafername*, s.18); Oruç Bey ise 7.000 olarak belirtmiştir. (Bkz. Oruç Bey, *Şii/Katolik*, s.113); Jorga ise, Safevîlerin kaybını 5.000 ölü, 3.000 esir olarak vermiştir. Bkz. Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c.3, s.207.

⁷¹² Oruç Bey, *Şii/Katolik*, s.113. Oruç Bey esir sayısını 3.000 olarak vermektedir.

⁷¹³ Âlî, *Nusret-nâme*, s.102; Turan, “Lala Mustafa Paşa Hakkında”, s.586.

⁷¹⁴ *32 Numaralı Mühimme Defteri*, hk.412; Turan, “Lala Mustafa Paşa Hakkında”, s.586.

⁷¹⁵ *Tarih-i Osman Paşa*, s.22; *Zafername-i Sultan Murad Han*, s.15.

⁷¹⁶ *32 Numaralı Mühimme Defteri*, hk.420.

⁷¹⁷ Âlî, *Nusret-nâme*, ss.102-104; Âlî, *düşman kellerinin bir burc yüksekliğinde olduğunu belirtmiştir*. Bkz. aynı eser, s.102. Nitekim Osmanlılar ile Safevîler, 1514'deki Çaldıran Meydan Savaşı'ndan tam 64 yıl sonra ilk defa bir meydan savaşında karşı karşıya gelmişlerdir. (bkz. Kırzioğlu, *Osmanlılar'ın Kafkas Ellerini Fethi*, s.290.) Çıldır Savaşı'nda yağmur nedeniyle top ve tüfek kullanılamamış adeta kılıç harbi olmuştur. Bkz. *Harîmî, Zafername*, s.17.

⁷¹⁸ *32 Numaralı Mühimme Defteri*, hk.411-413, hk.433, hk.438-442; *MHM.d.38/144*.

⁷¹⁹ *32 Numaralı Mühimme Defteri*, hk.422-423.

hilatlar gönderilmiştir. Serdar Mustafa Paşa'ya da bu muzafferiyetine binaen 1 kılıç ve 3 sevb gönderilmiştir.⁷²⁰

Çıldır zaferi Osmanlı Ordusu'na Gürcistan kapılarını açtığı gibi birçok yerel beyin Osmanlı tarafına meyiletmesine neden olmuştur.⁷²¹ Nitekim Serdar Mustafa Paşa'nın daha önce itaate davet mektubu gönderdiği beylere tekrar bir istimâlet göndererek ordunun kendi bölgelerine gelmesinden önce ordugâha gelerek itaat etmelerini, aksi takdirde idarelerindeki toprakların yağma ve tahrip edileceğini belirtmiştir.

Bu cümleden olarak Şark Seferi sırasında Osmanlı'ya bağlı bölgeleri elinde bulunduran Gürcü beylerinden Dadyan ve Guria beyleri, evvelden beri padişaha bağlı olduklarını bildirerek, Serdar Mustafa Paşa daha Sivas'ta iken bağlılıklarını ve vergi vereceklerini gönderdikleri adamları ile ifade etmişlerdi.⁷²² İmareti beyi de, ordu Erzurum'dan hareket ettikten sonra itaatini dile getiren bir mektup göndermişti.⁷²³

Bir diğer Gürcü beylerinden olan Minhaçur ise Çıldır zaferinden sonra ordugâha gelmiş ve Serdar'ın otağına kabul olunup itaatini arz etmiştir.⁷²⁴ Burada Serdar tarafından Minhaçur'a bir hilat giydirilmiştir. İslam'a giren Minhaçur'un itaat ederek Müslüman olduğu da payitahta bildirilmiştir. Bunun üzerine Divân-ı Hümâyûn kendisinin İstanbul'a gönderilmesini istenmiştir.⁷²⁵ Kendisine de itaatini bildirdikten sonra payitahttan gönderilen emirde; itaat ve sadakatte kusur etmediği müddetçe elinde bulunan beyliğe dokunulmayacağı ve Safevîler'e karşı Osmanlı Ordusu'nun yanında yer alması gerekliliği iletilmiştir.⁷²⁶

O'nun Çıldır zaferinden sonra itaat etmesinde muhtemelen savaşın sonucunu bekleyip ona göre hareket etme isteğinin rolü olmalıdır. Zira Serdar'ın kendisine Ardahan'da yazdığı mektuba cevaben yazdığı mektupta, itaat edeceğini bildirmekle beraber Serdar'a katılma

⁷²⁰ 32 Numaralı Mühimme Defteri, hk.419; Erzurum, Diyarbakır, Van, Halep, Maraş, Karaman, Rum beylerbeylerine ve Osman Paşa'ya kılıç, sevb ve hilat gönderilmiştir.

⁷²¹ Turan, "Lala Mustafa Paşa Hakkında", s.586; Burada şu hususu da dile getirmek gereklidir ki, 1553 Nahçıvan Seferi sırasında fethedilen ve bazıları itaat altına alınan Gürcistan toprakları, Amasya'da imzalanan 1555 Osmanlı-Safevî Antlaşmasına göre iki devlet arasında nüfuz bölgeleri olarak ayrılmıştı. Gürcistan'daki bölgelerden Meshiya, Kartli, Kaheti Safevîler'e İmareti (Başiaçık), Dadyan, Guria ise Osmanlılara tabi idi. Bu bağlamda Osmanlı Devleti itaat eden Gürcü beylerine hilat, berat gibi taltifler göndererek onların bağlılığını sürdürmeye çalışmıştır. Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Münasebetleri*, s.41; Konuyla ilgili ayrıca bkz. Abid Yaşaroğlu, *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Koşuşlar 888 Numaralı Mühimme Defteri (1a-260a. Tahlil ve Transkripsiyon)*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1995, hk.121; Mahmut Bi, *Kafkas Tarihi*, c.2, Berikan Yayınları, Ankara 2011, s.611; Bu beyler Amasya Antlaşmasına göre, Osmanlı'ya vergi vermek ve gerektiğinde birlik göndermekle de yükümlüydüler. Bkz. Cemal Gökçe, *Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğunun Kafkasya Siyaseti*, Şamil Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları, İstanbul 1979, s.24; Yılmaz Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi*, c.13, Ötüken Yayınları, İstanbul 1979, ss.351-352; *Peçevi II*, s.49.

⁷²² Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Münasebetleri*, ss.41-43; Âli, *Nusret-nâme*, ss.56-57.

⁷²³ Âli, *Nusret-nâme*, ss.70-71; Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Münasebetleri*, s.43.

⁷²⁴ Serdar Mustafa Paşa Ardahan'da iken kendisine yazdığı mektubunda; ordusu ile Gürcistan ve Şirvan fethine niyet ettiğini bu bağlamda kendisinin padişaha itaat etmesini ve emrindeki askerle gelerek Osmanlı Ordusu'nun zahire teminine yardımcı olmasını istemiş, aksi takdirde ülkesinin ve kendisinin harap olacağını bildirmiştir. Bkz. Âli, *Nusret-nâme*, ss.108-110.

⁷²⁵ *Selânikî I*, s.119.

⁷²⁶ 32 Numaralı Mühimme Defteri, hk.501.

konusunda zaman kazanmaya çalışarak savaşın seyrini görmek istediği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda o, Çıldır Savaşı'nın kazanılmasından sonra Serdar Mustafa Paşa'nın tebrikleri kabul ettiği sırada birlikleri ile ordugâha gelip itaatini bildirmiştir.⁷²⁷

Osmanlı'ya itaat ederek vergi vermeyi kabul eden Minhaçur, Serdar'ın emri ile Osmanlı Ordusu'na Şirvan'a gidiş ve Şirvan'dan dönüş yolunda ve Gürcistan güzergâhında mihmandarlık görevini icra etmiştir. Mustafa Paşa tarafından kendisine Azgur sancağı verilmiş bazı rivayetlere göre ise Ahıska veya Oltu sancağı verilmiştir. Mehmed Bin Mehmed; Minhaçur'a Azgur, kardeşi Gorgor'a ise Oltu sancağının tevcih olunduğunu belirtmiştir.⁷²⁸

Serdar Mustafa Paşa Çıldır Harbi'nde Safevî birliklerine komuta eden Revan hakimi Tokmak Han'a Osmanlı'ya itaat etmesini dileyen uzun bir mektup göndererek,⁷²⁹ babasının Osmanlı ile olan ilişkilerinden bahsetmiştir.⁷³⁰ Kanuni döneminde Osmanlı'ya itaat eden Ulema Paşa ve Dulkadirli Mehmed Han'ı örnek gösterip onlar gibi bağlılık bildirirse, padişahın kendisine inayetinin bol olacağını, belki Azerbaycan eyaletini kendisine bırakacağını iletmişse de Tokmak Han bu teklifi kabul etmemiştir.⁷³¹

Sefer sırasında Dîvân-ı Hümâyûn Serdar Mustafa Paşa'ya gönderdiği bir fermanla, “geçen sene Buhara hakimi Abdullah Han'dan Edirne'ye elçi gelip İran ile harbe başladığı cihetle buradan da İran'a saldırılmasını istemişse de, İran ile sulh kabul edildiğinden yardımda bulunulmadığı fakat şimdi İran'a sefer açıldığından o taraftan da yardım görüleceği ve Allah'ın inayeti ile İran'da intikam alınacağı” belirtilmiştir.⁷³² Böylece Osmanlı İran'ı iki cephe ile meşgul edip batıdan ve doğudan zor durumda bırakmayı planlamıştır.

Çıldır zaferinden sonra Mustafa Paşa'nın emri ile görevlendirilen Ardahan Sancakbeyi Abdurrahman Bey tarafından Akçakale ve civardaki bazı kaleleri fethedilmiştir. Serdar Mustafa Paşa Gürcü topraklarında harekâtına devam ederek Gürcü beylerinden Vahtang ve Amilahori bölgelerine geldiğinde bu beyler itaatlerini bildirmişlerdir. Bu kalelerin fethi ile Altınkale ve

⁷²⁷ Gümüş, *Osmanlı-Gürcistan İlişkileri*, s.169; Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Münasebetleri*, ss.56-57; Âli, *Nusret-nâme*, ss.108-113.

⁷²⁸ Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Münasebetleri*, ss.57, 72-73; Kırzioğlu, *Osmanlılar'ın Kafkas Ellerini Fethi*, s.290; Gümüş, *Osmanlı-Gürcistan İlişkileri*, s.171; Mehmed B. Mehmed, *Nuhbetü't-Tevârih*, s.354.

⁷²⁹ Mustafa Paşa mektubunda o ana kadar amacın Gürcistan olduğunu ve sulhe riayet edildiğini bildirerek, kendisinin Osmanlı Ordusu'na saldırması ile padişahın amacının Şirvan, Memâlik-i İran ve Turan belki Horasan'ın fethi olacağını belirtmiştir. Bkz. *Zafername-i Sultan Murad Han*, s.16.

⁷³⁰ Tokmak Han'ın babası Şah-Kulu Sultan, II. Selim'in tahta cülusunu tebrik için Şah Tahmasb tarafından gönderilen elçilik heyetinin başı olup aradaki Amasya Sulhünü uzattırması ve barışın devamına yönelik olumlu görüşmelerde bulunmuştur. Bkz. Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Münasebetleri*, s.9.

⁷³¹ Âli, *Nusret-nâme*, ss.105-108.

⁷³² 32 Numaralı Mühimme Defteri, hk.403.

Ahıska Beyliği topraklarının fethi tamamlanmış ve Serdar tarafından Çıldır eyaleti teşekkül edilerek beylerbeyliğine Cafer Paşa atanmıştır.⁷³³

Çıldır beylerbeyliği 11 sancaktan ibaret olup bu sancaklar;

- Ahıska (Beylerbeylik Merkezi)
- Altun-Kal'a
- Ersıkha (Tümük civarı)
- Cicerek
- Asıtın
- Khirtus
- Akhıl-Kelek
- Çıldır (Yeni-Kal'a)
- Bedre
- Büyük-Ardahan
- Yukarı Acara olarak tespit edilmiştir.⁷³⁴

Gürcistan'a girerek burada zorlu yollar ile dağlar ve ormanlık alanlardan geçerek ilerleyen Serdar Mustafa Paşa idaresindeki ordu, Gürcistan'ın tahtgâhı konumundaki Tiflis şehri üzerine yürüyüşe geçmiş ve 24 Ağustos'ta Tiflis'e ulaşmıştır.⁷³⁵ Tiflis Bey'i Davud Han ise şehri boşaltarak kaçmış, bunun üzerine Tiflis savaşı fethedilmiştir.⁷³⁶ Tiflis'e giren Serdar Mustafa Paşa burayı beylerbeylik haline getirerek, muhafazasına beylerbeylik rütbesi ile Kastamonu Sancakbeyi Mehmed Bey'i 300 yeniçeri, kapıkullarından bir miktar asker ve yaklaşık 1.000 hisar eri ile tayin etmiştir. Serdar'ın emri ile kurbanlar kesilerek hayır dualarda bulunulmuş, şehirdeki 2 kiliseden biri Sultan Murad adına camiye çevrilmiş ve Tiflis'te padişah

⁷³³ Kırzioğlu, *Osmanlılar'ın Kafkas Elleri Fethi*, s.291. Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Münasebetleri*, s.57; Âli, *Nusret-nâme*, s.103; Âli, *Künhü'l-Ahbâr II*, s.82; İskender Münşî Çıldır zaferinden 3 gün sonra Ahıska'nın fethedildiğini bildirir. Bkz. İskender Münşî, *Tarih-i Alamarqı Abbasi*, s.410.

⁷³⁴ Fahrettin Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, c.1, Işıl Matbaası, İstanbul 1953, s.525; Hami Danişment, Çıldır beylerbeyliğinin Şirvan'dan dönüş yolunda ittihaz edildiğini bildirmektedir. Bkz. Danişment, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, c.3, s.33.

⁷³⁵ Âli ve Harîmî, Tiflis Kalesini Halep Kalesine benzetmişler, yanından akan Kür Nehri de Tuna Nehri ile teşbih etmişlerdir. Bkz. Âli, *Nusret-nâme*, s.116; *Zafername-i Sultan Murad Han*, s.17.

⁷³⁶ Turan, "Lala Mustafa Paşa Hakkında", s.586; Kırzioğlu, *Osmanlılar'ın Kafkas Elleri Fethi*, s.292; Âli, *Nusret-nâme*, s.114; *Selânikî I*, s.119. İddiaya göre Davud Han, Safevî tahakkümüne karşı Osmanlı'dan yardım isteyerek Osmanlı Ordusu'nu Gürcistan'a davet etmiştir. Fakat onun daha sonra Safevî tarafına geçtiği ve Şah tarafından Tiflis Kralı olarak tanındığı da ifade edilmektedir. (Bkz. *Tarih-i Osman Paşa*, s.7); Tiflis'in fethinden önce Serdar Mustafa Paşa tarafından Davut Han'a mektup gönderilerek itaate davet edildiyse de; o, Safevîler'e bağlı olduğunu beyan ederek bu isteği kabul etmemiş, Tiflis halkını dağlara çıkartıp şehri boşaltarak geri çekilmiştir. Bkz. Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Münasebetleri*, s.58.

adına Cuma hutbesi okunmuştur.⁷³⁷ Serdar Mustafa Paşa burada iken etrafa gönderdiği habercilerle, fetihten önce şehirden kaçan halkın yerlerine dönmesini temin etmiştir.⁷³⁸

30 Ağustos 1578 Cumartesi günü, Serdar Mustafa Paşa komutasındaki Osmanlı sefer kuvvetleri Tiflis'ten ayrılmıştır.⁷³⁹ Bu arada Osmanlı'ya itaat eden bir başka yerel Gürcü Bey'i olan Kaheti Krallığı'nın Bey'i olan Leventoğlu Aleksandar, kendisine daha önceden gönderilen itaate davet mektubu mucibince Tiflis'in fethinden sonra harekete geçen Osmanlı Ordusu'nun bir köy civarında bulunduğu yere 5.000 kişilik askeri ile gelerek itaatini bildirmiştir. Orduya zahire de getiren Leventoğlu, Mustafa Paşa tarafından kabul edilip kendisine iltifatlarda bulunmuştur.⁷⁴⁰

Lala Mustafa Paşa tarafından itaati payitahta bildirilen Leventoğlu'na İstanbul'dan yazılan emirde, bağlılık üzere olup itaatten ayrılmadığı ve vergisini her yıl muntazaman gönderdiği sürece devletin kendisini koruyacağı bildirilmiştir.⁷⁴¹ Mustafa Paşa, Leventoğlu'na ata toprağı olan Kaheti Beyliği verilmiş ve vergiye bağlanmıştır.⁷⁴²

Bu arada Gürcistan topraklarında ilerleyen Ordu Kanık Nehri'ne yaklaşınca Mustafa Paşa, Şirvan'ın önemli şehirlerinden biri olan Şeki'yi (Nuha) fethetmeleri için Leventoğlu ile birlikte emrine 200 sipahi ve 200 sol-ulufeci verdiği Pasin Sancakbeyi Mirza Ali Bey'i ve Ahmed Bey'i önden göndermiştir. Şeki Bey'i Ahmed Bey kaçtığı halde, Sünni olan Şeki halkı Osmanlı Ordusu'na itaatini bildirmiştir. Böylece Şeki ve kasabaları fethedilmiştir.⁷⁴³

Lala Mustafa Paşa ise bir yandan Şirvan'a doğru yürüyüşüne devam etmiştir. Bu sırada payitahtın Serdar'a gönderdiği 22 Cemaziye'l-Evvel 986/26 Ağustos 1578 tarihli hükümde, Kırım Hanı'nın oğlu Adil Giray'ın emrindeki ordu ile Azak'tan Derbent'e (Demirkapı) doğru hareket ettiği ve oradan Şirvan'a gireceği belirtilerek, bu bağlamda Mustafa Paşa'ya da Şirvan üzerine yürüyüp Adil Girayla haberleşmesi istenmiştir.⁷⁴⁴

⁷³⁷ Âlî, *Nusret-nâme*, ss.116-117; *Şecâ'atnâme*, s.18; Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c.3, s.408; Cuma hutbesini Erzurum Yakutiye Medresesi müderrisi olan Mevlana Vâlîhi okumuştur. Bkz. *Zafername-i Sultan Murad Han*, ss.17-18

⁷³⁸ Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Münasebetleri*, s.59; Kırzioğlu, *Osmanlılar'ın Kafkas Ellerini Fethi*, s.292; Harimî, Tiflis ahalisinin şehre geri dönmesi ile buranın mamur bir kale haline geldiğini ifade etmiştir. Bkz. *Zafername-i Sultan Murad Han*, s.17.

⁷³⁹ Serdar Mustafa Paşa, Tiflis'ten ayrılmadan önce Leventoğlu'na bir ihtar mektubu yazarak, ordusu ile harekete geçtiğini ve gelerek itaatini bildirmesini istemiştir. Bkz. *Tarih-i Osman Paşa*, s.23.

⁷⁴⁰ Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Münasebetleri*, ss.58-59; Âlî, *Nusret-nâme*, s.121, 33-36; *Selânikî I*, s.119; *Şecâ'atnâme*, s.19; *Tarih-i Osman Paşa*, s.24.

⁷⁴¹ 32 Numaralı Mühimme Defteri, hk.503.

⁷⁴² Âlî, *Nusret-nâme*, ss.125-126.

⁷⁴³ Kırzioğlu, *Osmanlılar'ın Kafkas Ellerini Fethi*, s.297; Âlî, *Nusret-nâme*, s.141. Âlî, diğer eserinde bu kuvveti toplam 3.200 olarak vermiştir. Bkz. Âlî, *Künhü'l-Ahbâr*, s.183.

⁷⁴⁴ 32 Numaralı Mühimme Defteri, hk.404.

Mustafa Paşa komutasındaki Osmanlı Ordusu, 4 Eylül’de Gürcü topraklarından Şirvan’a girmiş ve 7 Eylül 1578’de Kür Nehrine karışan Kanık Nehri’ne gelince suların kabarmasından dolayı karşıya geçememiştir. Bu sırada orduda şiddetli kıtlık da baş göstermiştir. Ordu’nun zahire eksikliğinin yanında bölgenin ıssızlığı da ordu için yeni erzak teminine imkan tanımamıştır. Bu şartlar altında ordudaki bir takım asker, huzursuzluk sesleri çıkartarak geri dönme isteğinde bulunarak “*elbette geri döner gideriz, muhalefet eden yoldaşlarımızı katl iderüz, evvel can andan cihan, ne Kanık suyundan güzeran, ne feth-i diyar-ı Şirvan*” diyerek inat ettiler. Askerlerin bir kısmı bu isteklerini Serdar Mustafa Paşa’nın huzuruna çıkarak dile getirdilerse de, paşa kendilerini teskin etmeye çalıştı.⁷⁴⁵ Nitekim Gelibolulu Âlî, orduda baş gösteren kıtlıkla ilgili olarak “*zahire zahmeti o dereceye vardı ki, ordu da nesne bulunmaz oldu*” sözleri ile dile getirmiştir.⁷⁴⁶

Bu esnada Çıldır Savaşı’nda yenilip kaçan Revan Bey’i Tokmak Han’a yardım maksadı ile Tebriz’den ayrılan Emir Han, Serdar Mustafa Paşa’nın Şirvan yönünde olduğunu öğrenince Nahçıvan, Gence, Karabağ gibi Safevî eyaletlerinden asker toplayıp komutası altına aldığı yekûnu 20-25.000⁷⁴⁷ civarı askerle Osmanlı Ordusu’nun önünü kesmek üzere harekete geçmiştir.⁷⁴⁸

Kür’ü geçen Osmanlı Ordusu, Kür nehri civarındaki Koyungeçidi bölgesine geldiği zaman zahire tedariki için dağılan azıkçıların vurulduğu haberini almıştır. Bunun üzerine Serdar Mustafa Paşa Diyarbakır Beylerbeyi Derviş Paşa, Karaman Beylerbeyi Mehmed Paşa, Özdemiroğlu Osman Paşa, Erzurum Beylerbeyi Behram Paşa ile Dulkadir (Maraş) ve Halep Beylerbeyini, Kızılbaş Ordusu’nun def’i için memur etmiştir. Kendisi ise kapı halkı ve yeniçerilerle birlikte darbezen toplarının arkasında hazır konuma geçmiştir.⁷⁴⁹

Osmanlı Ordusu’na üç koldan taarruza geçen Safevî birlikleri Osmanlı beylerbeylerinin hareketi üzerine ricat ederek Kanık Nehri’nden geçtiler. Halep Beylerbeyi ve Devriş Paşa’nın

⁷⁴⁵ Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Münasebetleri*, ss.59-60; Âlî, *Nusret-nâme*, ss.130-133; Ebubekir Bin Abdullah, Mustafa Paşa’nın geri dönüş yolunda askeri sakinleştirmek için geri döneceğini ifade ettiğini ve ilk konaklanan yerde bir gece Divânı düzenleyerek beylerbeyleri, sancakbeyleri, yeniçeri bölük ağaları ve kethüdasını çağırarak “*Padişah efendimiz bizden Gürcistan ve Şirvan’ı zapt etmemizi istedi. Şimdi Şirvan’a 4-5 menzil kalmışken geri dönmek olmaz. Bu kadar emek ve zahmet çekilmişken koyup gitmek makul değildir.*” dediğini ve yeniçerilere bahşiş verip kapıkullarına da terakki vermek suretiyle onları ikna ettiği belirtmiştir. (Bkz. *Tarih-i Osman Paşa*, ss.25-26); Jorga’da bu konuda, Mustafa Paşa’nın askere 12.000 altın dağıttığını ifade etmiştir. Bkz. Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c.3, s.207.

⁷⁴⁶ Âlî, *Nusret-nâme*, s.131.

⁷⁴⁷ Safevî kroniklerine göre bu rakam 10-15.000 civarındır. Bkz. İskender Münşî, *Tarih-i Alamarayı Abbasi*, s.412.

⁷⁴⁸ Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Münasebetleri*, ss.58-59; Oruç Bey, bu ordunun kumandanı olarak Tokmak Han’ı vermekteyse de bu yanlıştır. Ayrıca Gence Beyi İmam-Kulu Han’ın da orduda olduğunu belirtmiştir. (Bkz. Oruç Bey, *Şii/Katolik*, ss.119-120); Osmanlı kroniklerine göre ise, Safevî Ordusu’nda Emir Hanla birlikte, Mugan Beyi Murad Han, Nahçıvan Beyi Şeref Han, Karacadağ Beyi Halife Ensar ile bazı Safevî beyleri de bulunmaktadır. Bkz. *Zafername-i Sultan Murad Han*, s.20.

⁷⁴⁹ Kütükoğlu, *Vekayi’nüvis Makaleler*, s.337; Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Münasebetleri*, ss.58-59.

da peşlerinden nehri geçerek Safevî Ordusu'na saldırması ile iki kuvvet arasında öğlen başlayan muharebe akşama kadar devam etmiştir.⁷⁵⁰ Bozulan Kızılbaş birlikleri kaçarken bu seferde nehre düşerek boğulmuşlardır.⁷⁵¹ Safevî Ordusu'nun telefâtı yaklaşık 15.000 kadardı. Bunlardan bir kısmı kılıçtan geçirilmiş, bir kısmı ise kaçarken nehirde boğulmuştur.⁷⁵² Jorga bu savaşta 10.000 Osmanlı askerinin öldüğünü belirtmiştir.⁷⁵³ İranlı Oruç Bey'e göre ise, 3.000 Osmanlı askeri ile 2.000 civarı orducu esnafı bu savaşta ölmüştür.⁷⁵⁴

Serdar Mustafa Paşa Koyungeçidi zaferini de padişaha gönderdiği mektubunda tafsilatlı olarak anlatmıştır. Mektubunda savaşın 6 Receb 986/9 Eylül 1578'de cereyan ettiğinden bahisle, Çıldır yenilgisinin intikamını almak maksadı ile üzerlerine gelen Safevî kuvvetlerinin nasıl bozulduğunu, bozguna uğratarak kaçan Kızılbaş kılıç artıklarının bir kısmının Nahçıvan'a, bir kısmının da Kazvin taraflarına dağıldığını ifade ederek cihan padişahının himmetiyle yeni ve büyük bir zafer daha kazandıklarını belirtmiştir.

Zaferin kazanılmasından sonra ertesi gün Şeki'nin fethi müjdesi de Serdar'a ulaşmıştır.⁷⁵⁵ Bu arada Divân-ı Hümâyûn tarafından 11 Eylül 1578'de Serdar Mustafa Paşa'ya yollanan emirde; Gürcistan'daki fetihlerinden memnun olduğu ve Şirvan'ın da fethedilmesinin umut edildiği belirtilerek, bölgede kışlamak lazım geleceğinden şimdiden beylerbeyleri ile istişare edip uygun kışlakların düşünülmesi ve zahire tedarikinde bulunulmaya çalışılması gibi hususlar dile getirilmiştir.⁷⁵⁶

Koyungeçidi zaferinden sonra Osmanlı birlikleri Serdar Mustafa Paşa'nın emri ile Şirvan'a girmek maksadı ile Kanık Nehri'ni geçmeye başlamıştır. Nehrin taşkınlığına rağmen 12 Eylül'de Diyarbakır ve Erzurum askerleri karşı tarafa geçmiştir. Suların kabarması üzerine Mustafa Paşa geçişini ertesi güne ertelemiştir. Bu sürede bazı boğulma hadiselerinin de olması üzerine bir kısım sipahi ve yeniçeri güruhu karşı tarafa geçmekten beri durarak “*elbette biz geri döner, Acem memleketlerini yıkarak, vatanımıza ulaşırız*” diye tantana çıkartmış ve “*sen kendin gidersen uğurlar olsun, biz hazineyi alıp geri döneriz*” demişlerdir. Buna rağmen Serdar Mustafa Paşa bir kısım askerle karşıya geçmiştir. Geri kalanlar geri dönmek istediye de paşaların gayretleri ve Şirvan tarafına geçen askerin rahata erdiğinin duyulması üzerine

⁷⁵⁰ Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Münasebetleri*, s.60; Âlî, *Nusret-nâme*, s.137; *Zafername-i Sultan Murad Han*, ss.19-20; *Şecâ'atnâme*, s.21.

⁷⁵¹ *Selânikî I*, s.120; Âlî, *Nusret-nâme*, ss.134-136; *Zafername-i Sultan Murad Han*, s.20; Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Münasebetleri*, s.61.

⁷⁵² *32 Numaralı Mühimme Defteri*, hk.672; Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Münasebetleri*, ss.60-61.

⁷⁵³ Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c.3, s.207.

⁷⁵⁴ Oruç Bey, *Şii/Katolik*, s.120.

⁷⁵⁵ Kütükoğlu, *Vekayi'nüvis Makaleler*, s.337; Âlî, *Nusret-nâme*, ss.137-141. Şeki, Leventoğlu'nun oğlu Ergele Mirza'ya sancak olarak verilmiştir.

⁷⁵⁶ *32 Numaralı Mühimme Defteri*, hk.420.

“nolaydı bizde geçebileydük” demeye başlamışlardır. Ardından onlarda zorlukla nehirden geçmek mecburiyetinde kalmışlardır. Bu arada Osmanlı Ordusu’nun nehri geçmesine mani olması için 10.000 kişilik ordusu ile bölgeye gelen Şamahı hakimi Aras Han, Osmanlı birliklerine mukavemet edemeyerek geri çekilmiştir.⁷⁵⁷

Böylece Osmanlı Ordusu tamamen Şirvan’a girmiş ve 15 Eylül’de Ereş’e vasil olmuştur. Ereş’e gelmeden haber gönderilerek parası karşılığı zahire tedarik edilmesi istenen Ereş’in Sünni olan halkı, Osmanlı askerlerini sevinçle karşılayarak orduya ellerinden geldiğince erzak getirmiş ve yardımcı olmuşlardır.⁷⁵⁸ Selânîkî, Şirvan halkının Serdar Mustafa Paşa’ya çeşitli hediyeler sunduğunu, padişaha ve Osmanlı askerine dualarda ve şükürlerde bulunduğunu belirtmiştir.⁷⁵⁹

Ereş’e gelindiğinde yarım asırdır Kızılbaş varlığı nedeniyle kılınamayan Cuma Namazı burada eda edilerek, hutbe Sultan III. Murad adına okunmuştur. Bu olaydan dolayı Şirvan halkı memnuniyetlerini Lala Mustafa Paşa’ya ifade etmişlerdir.⁷⁶⁰ Ardından askeri birlikler zahire tedariki için bölgeye dağıldıklarında Ereş’e yakın bir yerden yeterli miktarda erzak vs. temin etmişlerdir. Ereş’teki Şah-bağı denilen bölge geniş ve ferah bir yer olduğundan burada Serdar Mustafa Paşa tarafından geniş bir kale yapılması kararlaştırılmıştır. Ol vesile ile yaklaşık bir hafta da 4 kuleli ve etrafı hendeklerle çevrili Ereş Kalesi inşa edilmiştir.⁷⁶¹

Gerçekten de Ereş’e gelince ordu da, yolda çekilen çilelerden sonra bir rahatlama olmuş, zahire ve erzak konusunda bolluk görülmeye başlanmıştır. Şecâ’atnâme müellifi Asafî Dal Mehmed Çelebi, Ereş’e vasil olduktan sonra oluşan tabloyu ve Ereş’in bolluk dolu bir şehir olduğunu şöyle ifade etmiştir:

“Hak budur dopdolu canandur Ereş

Yâ-müzellef hûb bir candur Ereş

Pür-kelek güyâ ki bostandur Ereş

İntizâr-u dîdesi kandur Ereş

⁷⁵⁷ Kütükoğlu, *Vekayi’nüvis Makaleler*, s.337; *Zafername-i Sultan Murad Han*, ss.21-22; Âlî, *Nusret-nâme*, ss.142-145.

⁷⁵⁸ Âlî, *Nusret-nâme*, s.143; *Zafername-i Sultan Murad Han*, s.22; Kütükoğlu, *Vekayi’nüvis Makaleler*, s.337.

⁷⁵⁹ *Selânîkî I*, s.120.

⁷⁶⁰ *Şecâ’atnâme*, s.24; Gelibolulu Âlî, 50 yıldır (bkz. Âlî, *Nusret-nâme*, s.146); Harîmî ise, 70-80 yıldır beri Cuma Namazı kılınmadığını 18 Eylül’deki Cuma Namazı nedeniyle tüm Sünnilerin camiye geldiğini belirtmiştir. Bkz. *Zafername-i Sultan Murad Han*, s.23.

⁷⁶¹ Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Münasebetleri*, ss.63-64; Âlî, Kale’nin 30.000 belki daha fazla süvari alacak genişlikte yapıldığını ifade etmiştir. (bkz. Âlî, *Nusret-nâme*, ss.156-157); Harîmî ise bu durumu 40-50.000 kişinin sığabileceği büyüklükte olarak kaydetmiştir. Bkz. *Harîmî, Zafername*, s.20.

Âsafî hüinkâra ihsândur Ereş”⁷⁶²

Daha sonra Şirvan’ın en önemli şehirlerinden olan Şamahı da fethedilerek buradaki Kızılbaş kılıç artıkları da ortadan kaldırılmıştır. Şirvan bölgesinin diğer şehirleri olan, Kabale, Şabran, Mahmudabad, Salyan, Bakü vs. yerlerde zapt edilmiştir. Böylece Dağıstan’daki Derbent bölgesine kadar olan bölge hakimiyet altına alınmış ve Azerbaycan’ın kuzeyi büyük ölçüde Osmanlı mülkü olmuştur.⁷⁶³ Bu fetihleri haber alan Derbent’in Sünni ahali de isyan ederek Safevî Beyi’ni yakalamış ve Kızılbaş askerlerini öldürmüşlerdir.⁷⁶⁴ Ardından bölgeden bir miktar asker Osmanlı ordugâhına gelerek itaatlerini bildirmiş ve böylece Derbent (Demirkapı) canibi de Osmanlı hakimiyetine girmiştir.⁷⁶⁵

Serdar Lala Mustafa Paşa’nın Şirvan’a geldiği sırada Dağıstan Şemhali’ne, Osmanlı Ordusu’nun bil-umum Şirvan’da olduğu, bu sebeple orduya zahire ve diğer konularda yardım etmekten kaçınmamasına ilişkin emir gönderilmiştir.⁷⁶⁶

Serdar Mustafa Paşa, burada iken bir meclis icra ederek ne yapılması konusunda komutanları ile istişare etmiştir. Ereş’te kışlamak gerekirse Osmanlı hudutlarının Kızılbaş saldırısına açık kalacağı ve Erzurum muhafazasında sadece Sivas Beylerbeyinin bırakılması cihetiyle Serdar’ın asıl ordu ile geri dönmesi ve bir beylerbeyinin Şirvan’da muhafız olarak bırakılması fikri benimsenmiştir. Bunun üzerine Serdar Mustafa Paşa, kalacak kişinin otoritesini kuvvetlendirmek babında vezaret rütbesi ile bu görevi vereceğini belirterek, önce Diyarbakır Beylerbeyi Derviş Paşa’ya, sonra da Halep Beylerbeyi Mehmed Paşa’ya bu mansıbı teklif ettiyse de onlar bu teklifi kabul etmemişlerdir. Bu duruma üzülen Mustafa Paşa, nihayet Osman Paşa’ya bu görevi tevdi ettiğinde Özdemiroğlu Osman Paşa bu görevi kabul etmiştir.⁷⁶⁷

Vezirlik ve Şirvan Seraskerliği beratı ve payesi ile ŞirVan beylerbeyliği yirmi kere yüz bin akçe has bedeli ile uhdesine verilen Osman Paşa’nın emrine; ulufeciyan-ı yesar bölüğünün tamamı, sipahi ve yeniçeri bölüklerinden bir miktar asker, bazı eyaletlerin sipahileri ile yeni

⁷⁶² *Şecâ’atnâme*, s.23.

⁷⁶³ Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Münasebetleri*, s.64.

⁷⁶⁴ Aşurbeyli, *Bakü Şehrinin Tarihi*, s.139. Derbent’te 300 Kızılbaş askerinin öldürüldüğü belirtilmektedir.

⁷⁶⁵ *Peçevi II*, s.43.

⁷⁶⁶ 32 Numaralı Mühimme Defteri, hk.456.

⁷⁶⁷ Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Münasebetleri*, s.64; Âli, *Nusret-nâme*, s.147; Harîmi, *Zafernâme*, ss.20-21; *Şecâ’atnâme*, ss.24-25. Asafî Çelebi, Halep Beylerbeyi Mehmed Paşa’nın Şirvan’da kalmamak için beylerbeyliğinden bile feragat etmek istediğini belirtmiştir. Harîmi Osman Paşa’nın Divân’da ayağa kalkarak “*bugün padişahın uğrunda bu görevi üstlenmezsek ne işe yararız, eğer ferman olunan hizmet bu kullarına layık görülür ve murad olunan hazine ve asker verilirse, bu gurbette başım gözüm üstüne kalırım*” dediğinde Mustafa Paşa’nın hilat ve sorguç ihsan ederek kendisini bu göreve tayin ettiğini belirtir. (Bkz. *Zafername-i Sultan Murad Han*, s.24); Asafî Çelebi ise, Osman Paşa’nın Serdar Mustafa Paşa’ya bu teklifi önceden yapmadığı için sitem ettiğini, diğer beylerbeyleri kabul etmeyince kendisine teklif getirdiğini, bunun üzerine Mustafa Paşa’nın Osman Paşa’yı ikna etmeye çalıştığını ve istediği asker ile hazineyi bırakacağını söylediğini belirtmiştir. (Bkz. *Şecâ’atnâme*, ss.27-28); Bir görüşe göre ise; Mustafa Paşa Osman Paşa’yı otağına davet ederek, Şirvan’da kalmayı teklif etmiştir. Bkz. *Tarih-i Osman Paşa*, s.27.

yazılan 5.600 kul karındaşı olmak üzere belli miktarda top, tüfek vs. mühimmat ve askerin altı aylık maaşları verilmiştir. Osman Paşa ile kalmak isteyen beylere de Serdar tarafından muhtelif sancaklar inayet olunmuştur. Osman Paşa'nın yanında kalan asker sayısı en fazla 14.000 olarak ifade edilmektedir.⁷⁶⁸

Lala Mustafa Paşa tarafından Erzurum Beylerbeyi Behram Paşa'ya Şirvan Beylerbeyi ve Serdar'ı tayin edilen Osman Paşa ile birlikte Şirvan muhafazasında kalması teklif edildiyse de; paşa bu teklifi kabul etmemiş hatta Erzurum beylerbeyliğinden de azlini istemiştir.⁷⁶⁹ Bunun üzerine Serdar Mustafa Paşa Ereş beylerbeyliğine⁷⁷⁰ Erzurum beylerbeyliğine atadığı Kaytas Paşa'yı 700.000 hasla⁷⁷¹ tayin ederek kendisini Şirvan'da bırakmıştır.⁷⁷²

Burada bir takım idari düzenlemeler yapan Mustafa Paşa tarafından, her sancak zeamete ve tımarlara ayrıldığı gibi Şirvan eyaletinin bir kısmı da iltizama verilmiştir.⁷⁷³ Bu iltizam uygulamasına Hazar Denizi petrolleri, bölgedeki ipek ve pirinç öşrü de dahil edilmiştir. Osmanlı vergi sistemi de bölgede uygulamaya konulmuş, sikke Sultan III. Murad adına kesilmeye başlanmıştır.⁷⁷⁴

Mustafa Paşa Ardahan'dan çıktıktan sonra başladığı harekâtı ile Bakü'ye kadar fethettiği araziye 4 beylerbeylik şeklinde teşkilatlandırmıştır.⁷⁷⁵ Bunlardan Şirvan beylerbeyliğini Osman Paşa'ya, Tiflis beylerbeyliğini Ferhat Paşa oğlu Mehmed Paşa'ya, Gürcistan (Kaheti) beylerbeyliğini Leventoğlu Aleksandar Han'a,⁷⁷⁶ Sohum beylerbeyliğini ise Haydar Paşa'ya tefviz kılmıştır. Gelibolulu Âlî bu tayinlerden sonra veli nimeti olan Serdar Mustafa Paşa'ya, Gürcistan ve Şirvan'da yaptığı fetihler ve kazandığı muharebeler dolayısı ile övgüler dizmiştir.⁷⁷⁷

⁷⁶⁸ Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Münasebetleri*, ss.65-66; *Selânikî I*, s.120; *Zafername-i Sultan Murad Han*, s.26; *Şecâ'atnâme*, s.29; Âlî, *Künhü'l-Ahbâr I*, s.184. Âlî, Osman Paşa'nın emrine 66 top ve 180 sandık cephane verildiğini kaydetmektedir. Hasan Beyzade de, Osman Paşa'ya bir miktar tımarlı sipahi, yeniçeri taifesinin tüfeng-endazlarından 8.000 kişi bırakıldığını belirtmektedir. Bkz. *Hasan Bey-zâde Târîhi II*, s.270; Ayrıca bkz. Danişment, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, c.3, s.33;

⁷⁶⁹ Âlî'nin kaydına göre, Behram Paşa'nın "beylerbeyliğimden vazgeçerim, bu hizmette burada kalmam giderim" diyerek muhalefet etmesi üzerine elindeki beylerbeyliği alınarak Halep beylerbeyliğine tayini gerçekleştirilmiştir. (Bkz. *Nusret-nâme*, s.147); Harîmî ise Behram Paşa'nın "burada kalsam bile sonra ayrılmak zorunda kalırsam namımı namerd olarak çıkartmaktansa kalmamak yeğdir" dediğini belirtmiştir. Ayrıca bkz. Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Münasebetleri*, ss.64-65.

⁷⁷⁰ Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Münasebetleri*, s.65; Serdar tarafından Şirvan'ın Şamahı ve Derbent olarak iki eyalete ayrılmasından sonra Ereş, Şamahı eyaletinden ayrı müstakil bir sancak statüsüne dönüştürülmüştür. Âlî, Kaytas Paşa'nın Ereş Beylerbeyi namı ile Ereş sancağına atandığını belirtmiştir. Bkz. Âlî, *Nusret-nâme*, s.161.

⁷⁷¹ Âlî, *Künhü'l-Ahbâr I*, s.184.

⁷⁷² *232 Numaralı Ruus Defteri*, ss.243-244. Kaytas Paşa'nın Safevî saldırısı karşısında az adamı ile mücadele edip şehit olması üzerine, Ruha Sancakbeyi olan İbrahim Paşa Erzurum Beylerbeyi tayin edilmiştir. Bkz. s.157.

⁷⁷³ *Peçevî I*, s.44. Peçevî, bölgede kalan beylere haslar ayrıldığı gibi, seçkin köyler ve padişah haslarının iltizama verildiğini kaydetmiştir.

⁷⁷⁴ Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Münasebetleri*, s.66; Aşurbeyli, *Bakü Şehrini Tarihi*, s.140.

⁷⁷⁵ Turan, "Lala Mustafa Paşa Hakkında", ss.586-587; Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c.3, s.208.

⁷⁷⁶ Âlî, *Menşü'l-İnşâ*, ss.166-169. Leventoğlu'na Mustafa Paşa tarafından verilen eyalet beratını, Âlî bu eserinde kaleme almıştır.

⁷⁷⁷ Turan, "Lala Mustafa Paşa Hakkında", ss.586-587; Âlî, *Nusret-nâme*, ss.148-150.

Mustafa Paşa daha sonra Şirvan'ı iki beylerbeylik şeklinde teşkilatlandırarak Şamahı ve Derbent olarak iki eyalete ayırmıştır.⁷⁷⁸ Böylece 15 sancaklı Şamahı eyaleti ve 8 sancaklı Derbent eyaleti teşekkül edilmiştir.

Gelibolulu Âlî ve onda naklen Bekir Kütükoğlu, Şamahı eyaleti sancaklarını ve atanan sancakbeylerini şu şekilde zikretmektedir:

- Kabele sancağı 400 binle Ulama-oğlu Bahaddin Bey'e
- Aktaş sancağı Alican Bey-oğlu Kayaba Bey'e
- Şabran sancağı Dağıstan Şemhaline
- Zerdav sancağı Rumeli zumeazından Mustafa Bey'e
- Sâde-rû sancağı zuemadan Mustafa Paşa oğlu Ömer Bey'e
- Bakü sancağı Oltu Alaybeyi Ebubekir Bey'e⁷⁷⁹
- Saliyan sancağı Yemen mazullerinden Yusuf Bey'e
- Lahic sancağı Ardahan Alaybeyi Kerem Ali Bey'e
- Kara-Ulus sancağı Mir-Alay Hüseyin'e
- Şeki sancağı Aleksandar Han oğlu Ergele Mirza'ya
- Ahti ve Vanhır sancağı Şemhal'in kardeşi Tocalav Bey'e
- Diğer bir sancak Amid zuemasından sahib-i aşiret olan Muzaffer Bey'e altışar aylık ödemeleri ile tevcih olunmuştur.⁷⁸⁰

Şamahı şehri ise bu eyaletin merkezi sancağı olmuştur.

Derbent eyaleti sancakları ise;

- Derbent (Demirkapı) Paşa sancağı
- Kuba sancağı
- Müskir sancağı
- Küre sancağı

⁷⁷⁸ Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Münasebetleri*, s.66.

⁷⁷⁹ Bir diğer görüşe göre Bakü, eski Şirvan hakimi Burhan Bey'in oğlu Ebubekir Mirza'ya verilmiştir. Bkz. Aşurbeyli, *Bakü Şehrinin Tarihi*, s.139.

⁷⁸⁰ Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Münasebetleri*, s.67; Âlî, *Nusret-nâme*, s.161; Harîmî ise, bu sancakları 9 olarak zikredip; Şirvan, Ereş, Şamahı, Gile, Salyan, Şeki, Bakü, Mahbudabad, Şabran olarak vermektedir. Buna rağmen bir başka yerde Ahti sancağını da zikretmektedir. Bkz. *Zafername-i Sultan Murad Han*, s.26.

- Çırak sancağı
- Rostav sancağı
- Ahti ve Şabran sancakları olarak belirtilmiştir.⁷⁸¹

Osman Paşa'nın ilk etapta hem Şirvan'ın hem Derbent'in umumi beylerbeyi olduğu anlaşılmaktadır. Zira bölge yeni fethedildiğinden ötürü, idari taksimatı ilk başlarda sürekli olarak değişmiştir.⁷⁸²

Serdar Mustafa Paşa tarafından bölgenin fethedilemesin de yararlılık gösterenlere tımar ve terakkiler ihsan edilmiştir. Ayrıca Osman Paşa ile birlikte Şirvan muhafazasında kalmayı kabul eden beylere de ihsanlarda bulunulmuş ve bölgedeki sancaklardan tevcihler yapılmıştır.⁷⁸³ Lala Mustafa Paşa sancak, tımar, vs. tevcih ettiği kişileri ve diğer tayinlerin defterini tutturarak bu atamaları tanzim ettirmiştir.⁷⁸⁴

Mustafa Paşa Şirvan'da iken bazı Safevî beylerine de istimâlet-nâme göndererek, Osmanlı'ya itaatlerini temine çalışmıştır. Nitekim Gilan hakimi Cemşid Han'a gönderdiği mektubunda; kendisinin Sünnî olmasından dolayı padişaha itaat etmesini temenni ettiğini belirtmiştir. Ayrıca Nahçıvan hakimi Şeref Han'a da bir mektup göndermiştir.⁷⁸⁵ Nitekim Serdar'ın mektubundan bir müddet sonra Şeref Han, kendisine yapılan teklifi kabul etmiş ve padişaha itaat ve sadakatini bildirerek Bitlis Bey'i olarak atanmıştır.⁷⁸⁶

Serdar Mustafa Paşa Şirvan'da iken bir takım tayinlerde de bulunarak Mal Defterdarlığı'na dergâh-ı âli müteferrikalarından Mustafa Çelebi'yi, Şirvan Muharrirliği'ne Asafî Dal Mehmed Çelebi'yi, sol ulufeciler ağalığına ise Hürrem Bey'i tayin etmiştir.⁷⁸⁷

⁷⁸¹ Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Münasebetleri*, s.68. Bu sancaklar, Şamahı eyaletine bağlı olarak zikredilse de muhtemelen sonraki düzenleme ile Derbent eyaletine bağlanmıştır.

⁷⁸² Danişment, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, c.3, s.26.

⁷⁸³ 232 Numaralı Ruus Defteri, ss.25, 78, 137, 140-141, 153, 254, 287, 307, 500, 638.

⁷⁸⁴ BOA. A.DVNS.MHM.d.39/66, hk.97-98.

⁷⁸⁵ Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Münasebetleri*, ss.67-69; Âli, *Nusret-nâme*, ss.152-156. Şeref Han'a daha önceden Van Beylerbeyi vasıtası yollanan haberde, eğer itaat ederse Bitlis'in ocaklık ve yurtluk olarak verileceği ifade edilmişti.

⁷⁸⁶ 32 Numaralı Mühimme Defteri, hk.514. Tarih: 20 Ocak 1579. Konuyla ilgili bkz. *MHM.d.32/168*, hk.185, hk.506.

⁷⁸⁷ Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Münasebetleri*, s.66.

Özdemiroğlu Osman Paşa'yı bir miktar kuvvet ile Şirvan muhafazasına tayin eden Mustafa Paşa, kışın yaklaşması üzerine biran evvel yola koyulma isteğini belirtmiş⁷⁸⁸ ve gerekli önlemleri aldıktan sonra Osman Paşa ile vedalaşarak Şirvan'dan ayrılmıştır.⁷⁸⁹

Mustafa Paşa toplamda 23 gün Ereş'te kalarak⁷⁹⁰ burada idari düzenlemeleri yapmış ve 6 Şaban 986/8 Ekim 1578 tarihinde Ereş'ten ayrılmıştır. Dönüş yolunda yine Kanık Nehri üzerinden geçmek gereceğinden Pasin Sancakbeyi Mirza Ali Bey'i önden göndererek, nehir üzerinde bir köprü yaptırmasını emretmiştir. Bu cümleden olarak 6 gün içinde biten köprü üzerinden geçilerek bir hafta sonra Sultancığa gelindiğinde, Şeki Bey'i Ergele Mirza Serdar'ı karşılamıştır. O gün ayrıca Dağıstan Hâkimleri'nden Kumuk ve Kaytak hakimi Emir Şemhal'de ordugâha gelmiş ve Lala Mustafa Paşa tarafından kabul edilmiştir.⁷⁹¹

Serdar Mustafa Paşa Şemhal'e veda edip Sultancıktan ayrılmış ve Şirvan'a geldiği yoldan avdetle Tiflis'e doğru hareket etmiştir.⁷⁹² Akabinde Tiflis yakınlarına konularak 5 gün burada dinlenilmiştir. 24 Ekim Cuma günü şiddetli rüzgarın çıkması ile 5-10.000 civarı çadır parçalandığı gibi gece de fırtına çıkmış ve kar yağmaya başlamıştır. Ertesi gün yola çıkıldığında yağmur ve fırtınadan 200 civarı asker de hayatını kaybetmiştir. Bu şekilde zorlu vadilerde ilerleyen ordu harekâtına devam ederek Gürcistan'ın Gori şehrine vasıl olmuş ve burada 2 gün kalınmıştır. Gori de iken Gürel Beyi Mamia'nın oğlu gelerek itaatini sunmuştur.

Mustafa Paşa Gori'den ayrılırken muhafazasına Arnavut Hüseyin Bey komutasında bir miktar yeniçeri ile hisar eri bırakmıştır. Leventoğlu Aleksandar'a da bir emir göndererek Tiflis

⁷⁸⁸ Turan, "Lala Mustafa Paşa Hakkında", s.587; Âli, Nushatü's-Selâtin adlı eserinde Serdar'ın Şirvan'da kışlamamasını eleştirir. O, Mustafa Paşa'nın kışın yaklaşması sebebiyle erzak sıkıntısı çekileceğini belirterek geri dönmek istediğini, ancak bunun Şirvan'dan da tedarik edilebileceğini belirtmiştir. [Bkz. H. Mustafa Eravcı, "Gelibolulu Mustafa Âli'nin Nushatü's-Selâtininde 1578-1579 Trans-Kafkas Seferine Dair Eleştirileri ve Bunların Tarihi Önemi", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c.3, S.1, (2001), s.36 (Bundan sonra "Âli, Nushatü's-Selâtin" şeklinde kısaltılacaktır)];

Bununla birlikte Divân-ı Hümâyûn, Serdar Mustafa Paşa'ya münasip bir kışlağa çekilmesini iletmiştir. Ayrıca ordudaki bir kısım askerlerin Kanık Nehri üzerindeki taşkınlıklar yaparak Şirvan'a zorla girdiği ve birçok beylerbeyinin de burada kalmak istememesi gibi hususlar düşünüldüğünde, Mustafa Paşa'nın dönüş kararı vermesi bunlara bağlanabilir. İlaveten Erzurum ve Van bu sıralarda muhtemel bir Safevî hücumuna açıktı ve sadece Van Beylerbeyi Hüsrev Paşa kendi eyaletinde, Sivas Beylerbeyi ise Erzurum muhafazasında bulunuyordu. Bkz. R. Şahin Allahverdi, *Özdemiroğlu Osman Paşa ve Dönemi (1527- 1585)*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2012, s.115 (Bundan sonra "Allahverdi, *Özdemiroğlu Osman Paşa*" şeklinde kısaltılacaktır).

⁷⁸⁹ *Selânikî I*, s.120; *Şecâ'atnâme*, s.32.

⁷⁹⁰ Peçevî, Ereş'te 18 gün kaldığını belirtir. Bkz. *Peçevî*, s.45.

⁷⁹¹ Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Münasebetleri*, ss.70-71; Âli, *Nusret-nâme*, ss.162-163; *Zafername-i Sultan Murad Han*, s.27.

⁷⁹² Âli, *Nushatü's-Selâtin*, ss.37-38. Âli, Şirvan'dan dönerken Kür Nehri'nin güneye doğru geçilerek Safevîlerin Arran ve Karabağ bölgelerinden avdet edilmesi gerekliydi diyerek Tiflis üzerinden dönülme kararını da eleştirmiştir. Buna mukabil yıpranmış olan ordunun, zahire tedarikinin sıkıntılı olduğu bir dönemde üstelik kış mevsimi yaklaşırken, Safevî topraklarına girmesi şüphesiz büyük zayıf vermesine sebep olabilirdi. Bu bakımdan Gürcistan ve Şirvan'ı fethetmiş ve Safevîler'e karşı psikolojik olarak üstünlük sağlamış Osmanlı Ordusu'nun Arran'a girerek geri Erzurum'a dönmesi, bu durumu tersine çevirebileceğinden fethedilmiş daha güvenli Gürcistan üzerinden dönmeyi uygun olabileceği düşünülmüş olmalıdır. Bkz. aynı eser, s.37.

Beylerbeyi Mehmed Paşa'ya zahire takviyesi lazım olduğundan tedarik ederek göndermesi talimatını vermiştir.

Gori'den hareket eden ordu bin bir türlü meşakkatle yoluna devam ederken, Gürcistan'daki Kartli bölgesinin eski Kralı olan Simon, Safevî beyleri ile bazı Gürcü çetelerinin desteği ile Osmanlı Ordusu'na arkadan taarruz etmeye ve ordunun geçeceği yolları tahrip etmeye başlamıştır. Ordu, hem bu saldırılar hem de iklim koşulları ve coğrafyadan kaynaklı zorluklar yüzünden yolda epey telefata verdiği halde Azgur mahalline ulaşmıştır. Burada Minhaçur, kardeşi ve annesi ile birlikte Serdar Mustafa Paşa'nın huzuruna çıkmışlardır.⁷⁹³

2 gün Azgur da kalındıktan sonra, 5 menzilde Ardahan'a ulaşılmıştır. Böylece, sefere çıkılırken son Osmanlı toprağı olan Ardahan'dan, Gürcistan ve Şirvan Seferi için hareket edildikten yaklaşık 3 ay sonra geriye dönmüştür. Ardahan'a vasil olunduktan sonra yol boyunca çekilen zahire kıtlığı ambarlarda depo edilen nüzulün askerlere dağıtılması ile giderildiği gibi askerlere bir gün de istirahat verilmiştir.⁷⁹⁴

Serdar Mustafa Paşa'nın Şirvan'dan dönüşünde yollarda yaşanan olumsuzluğun ve sıkıntılarında etkisi ile bir müddet İstanbul'a haber göndermekte sorun yaşadığı anlaşılmaktadır. Kendisinden haber alamayan Dîvân-ı Hümâyûn; Rum ve Van Beylerbeyine emirler göndererek; Serdar Mustafa Paşa'dan bir müddettir haber gelmediğini ve padişahın durumu merak ettiğini, ordunun ne durumda olduğunu, Şirvan'ın fethinin müyesser olup olmadığını sual etmiştir.⁷⁹⁵ Kırım Hanı'na da nâme-i hümâyûn yazılarak Şirvan'a yolladığı kardeşi Adil Giray ve Mustafa Paşa hakkında bilgi edinerek Şirvan canibinde olan ordunun durumu ile ilgili bilgi edinmesi istenmiştir.⁷⁹⁶

Ardahan'dan hareket eden ordu, Köprülübaşı mevkiine geldiğinde Mustafa Paşa tarafından Beyşehir Sancakbeyi Güllizade Mehmed Bey müjdecisi olarak payitahta gönderilmiştir. Serdar Mustafa Paşa komutasındaki ordu, Köprübaşından ayrılarak Hubkar, Penk, Oltu, Karye-i Ayed ve Baş, Pasin üzerinden toplamda yedinci menzilde 21 Ramazan 986/21 Kasım 1578 Cuma günü, ayrılışından yaklaşık 4 ay sonra Erzurum'a ulaşmıştır.⁷⁹⁷ Ordu'nun İstanbul'dan 1578 Nisan sonlarında hareketinden itibaren yaklaşık 7 ay geçmiş ve bu sürede Şirvan'a kadar gidiş dönüş ceman 134 menzil mesafe kat edilmiştir.

⁷⁹³ Âli, *Nusret-nâme*, ss.168-170; Kütükoğlu, *Vekayi'nüvis Makaleler*, s.338; Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Münasebetleri*, ss.71-72.

⁷⁹⁴ Âli, *Nusret-nâme*, ss.171-174.

⁷⁹⁵ 32 Numaralı Mühimme Defteri, hk.434, hk.443-444, hk.672.

⁷⁹⁶ 32 Numaralı Mühimme Defteri, hk.457.

⁷⁹⁷ Turan, "Lala Mustafa Paşa Hakkında", s.587; Selaniki bu tarihi sehven 30 Zilkade 987 olarak vermektedir ki, bu tarih 17 Ocak 1580'e tekabül etmektedir. Bkz. *Selânikî I*, s.123.

Erzurum'a gelindikten kısa bir müddet sonra Lala Mustafa Paşa tarafından Safevîlerin olası saldırısına karşı sefer müddetince Erzurum muhafızlığında bırakılan Sivas (Rum) Beylerbeyi Mahmud Paşa, Pasin muhafazasına gönderilmiş ve bölgeyi koruması maksadı ile orada kışlaması emredilmiştir.⁷⁹⁸

Diyarbakır, Rum, Karaman ve Halep beylerbeylerinden de, Diyarbakır da ucuz ve uygun bir mahal bulularsa askerleri ile birlikte kışlamak üzere oraya çekilmeleri; orada uygun bir yer bulunamazsa Lala Mustafa Paşa ile istişare üzere olup kendisine yakın bir mahalde kışlamaları yahut kendi eyaletlerine çekilerek baharda sefer için tekrar hazır olmaları istenmiştir.⁷⁹⁹

Şark Ordusu kışlaklarına çekilirken Van serhattının korunması görevine Van Beylerbeyi Hüsrev Paşa tayin edilmiş; kendisinden sınırlara ve Serdar Mustafa Paşa tarafına göz kulak olması emredilmiştir. Padişahın baharda bizzat sefere çıkacağı ihtimali de olduğundan bölgeyi kendine bağlı beylerle birlikte gerektiği gibi koruması tembihlenmiştir.⁸⁰⁰

Sultan III. Murad'ın Serdar Mustafa Paşa'ya gönderdiği emirde de; baharda bizzat Şark Seferi'ne çıkma niyetinde olduğunu ve bu niyetini tüm paşalar ve beylere ileterek, var güçleri ile çalışmaları ve sınırları korumaları arzusunda olduğunu iletmiştir. Padişah ayrıca, beylerbeylerine kışlamaları konusunda emirler gönderdiğini ve kışlamak için uygun mahaller arandığını, kendisi de ucuz bir kışlak bulamazsa, sınıra yakın bir yerde emrindeki kapıkulları ve Rumeli askerleri ile kışlamasını emretmiştir.⁸⁰¹

Serdar Lala Mustafa Paşa kışı geçirmek için bölük halkı ile yeniçerileri maiyetinde bırakıp, Rumeli askerine Tokat, Sivas ve Amasya civarında kışlamalarını emretmiştir.⁸⁰² Serdar'ın isteği üzerine Diyarbakır ve Halep beylerbeyleri de Diyarbakır'a çekilerek kışı burada geçirmişlerdir.⁸⁰³

Serdar Mustafa Paşa Erzurum'a geldikten kısa bir müddet sonra, Erzurum'a beraberinde getirdiği Minhaçur ve kardeşi Kvahkvare'yi, payitahtın daha önceden gönderdiği emir mucibince İstanbul'a göndermiştir.⁸⁰⁴ Minhaçur ve kardeşi İstanbul'da iken İslamiyet'i kabul

⁷⁹⁸ Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Münasebetleri*, ss.73-74; Âli, *Nusret-nâme*, ss.176-177.

⁷⁹⁹ 32 Numaralı Mühimme Defteri, hk.424; Kütükoğlu, *Vekayi'nüvis Makaleler*, s.338.

⁸⁰⁰ Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Münasebetleri*, s.73; *MHM.d.35/615*. Padişahın sefere çıkma düşüncesiyle ilgili bkz. 32 Numaralı Mühimme Defteri, hk.508-509;

⁸⁰¹ 32 Numaralı Mühimme Defteri, hk.426.

⁸⁰² 32 Numaralı Mühimme Defteri, hk.470. Serdar Mustafa Paşa'nın maiyetindeki Rumeli Askerleri, Tırhala, Ohri, Yanya, Avlonya ve Köstendil sancağı askerleridir.

⁸⁰³ Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Münasebetleri*, s.74.

⁸⁰⁴ 32 Numaralı Mühimme Defteri, hk.497-798; Gümüş, *Osmanlı-Gürcistan İlişkileri*, s.170.

etmişlerdir. Mustafa adını alan Minhaçur'a Serdar Mustafa Paşa tarafından ÇıldırBeylerbeyliği tevcih edilmiştir.⁸⁰⁵

2.3.4. Şirvan'daki Gelişmeler ve Lala Mustafa Paşa

Serdar Mustafa Paşa Ereş'ten ayrıldıktan sonra Şirvan'da az bir kuvvetle kalan Özdemiroğlu Osman Paşa ise, Kanık Nehri üzerinde bir köprü yaptırarak zahire ve ganimet tedariki için ordunun bir kısmını Kaytas Paşa idaresinde Karabağ ve Mogan bölgesine göndermiştir. Bu bölgede akın icra eden bu birlik birçok ganimetle geri dönmüştür.⁸⁰⁶

Bir müddet sonra Osman Paşa, Kaytas Paşa'yı Ereş'te bırakmış ve buradan ayrılarak Salyan üzerine hareket etmişse de; Salyan civarında asker cem eden eski Şirvan hakimi Aras Han'ın 30.000 kişilik kuvvetle üzerine gelmekte olduğunu haber almıştır.

Bu arada Gence hakimi İmam-kulu Han ve Geylan Emiri idaresindeki yaklaşık 10-15.000 kişilik Safevî Ordusu, Kür'ü geçerek Ereş üzerine yürümekteydi. Kaytas Paşa bunun üzerine Osman Paşa'dan yardım talep etmiştir. Fakat ek kuvvetler gelmeden Serdar Mustafa Paşa tarafından yaptırılan Ereş Kalesi'nde savunma yapmak yerine kale dışına çıkarak muharebeye girişmiştir. Bir kısım askerinin firar etmesi ile zor durumda kalan Kaytas Paşa, yanında kalan askerleriyle birlikte savaşarak şehit düşmüştür.

Aras Han komutasındaki Safevî Ordusu'nun Kür'ü geçerek Şamahı üzerine yürüdüğünü haber alıp hareket yönünü Şamahı'ya çeviren ve buraya gelen Osman Paşa ise, şehirde savunma tedbirlerini artırmaya çalışırken Ereş faciasını haber almıştır.⁸⁰⁷

Safevî Ordusu ise 9 Ramazan 986/9 Kasım 1578'de Şamahı önlerine gelerek şehri kuşatma altına almıştır. 3 gün boyunca Şamahı da zor durumda kalmasına rağmen kendisinden yaklaşık iki buçuk kat üstün Safevî birliklerine karşı dayanan Osman Paşa, üçüncü gün sonunda Kırım Ordusu'nun gelmesi ile Safevî birlikleri bozguna uğratarak geri çekilmeye mecbur bırakmıştır.

⁸⁰⁵ *MHM.d.35/46*, 48-49; Mihaçur'a, Osmanlı'ya ilk itaat ettiği zaman Azgur sancakbeyliği verilmişti. Bkz. Mehmed B. Mehmed, *Nuhbetü't-Tevârih*, s.354.

⁸⁰⁶ Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Münasebetleri*, ss.83-84; Âli, *Nusret-nâme*, ss.180-181; *Zafername-i Sultan Murad Han*, s.28; *Şecâ'atnâme*, ss.39-40. Peçevî, Osman Paşa'nın bizzat ordusu ile Karabağ bölgesine akın yaptığını belirtmektedir. Bkz. *Peçevî II*, s.46.

⁸⁰⁷ Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Münasebetleri*, ss.84-85; *Şecâ'atnâme*, s.49; *Peçevî II*, ss.47-48; *Harîmi, Zafernâme*, s.26.

Böylece 9-11 Kasım 1578 tarihleri arasında 3 gün boyunca devam eden ve I. Şamahı Muharebesi olarak adlandırılan savaşta, Safevî birlikleri yaklaşık 8.000 civarı kayıp vermişlerdir.⁸⁰⁸

Osman Paşa I. Şamahı zaferini⁸⁰⁹ müjdeleyen mektubunu Erzurum'da bulunan Serdar Mustafa Paşa'ya bildirmiş; Mustafa Paşa da zaferden duyduğu memnuniyeti dile getiren bir tebrik-nâme ile Osman Paşa'ya hilat ve kılıç göndermiştir.⁸¹⁰

Aras Han'ın Şamahı önlerinde ağır bir mağlubiyet aldığını öğrenen Şah Hüdabende; *“yalnızca Şirvan'ın kaybına razı idik. Lakin bu Osmanlı Şirvan'ı aşıyan eyleyecek olursa, Mülki Horasan, İran ve Turan elimizden gider, ecdadımız gibi derviş olmamız kaçınılmaz olur”* diyerek daha güçlü bir orduyu oğlu ve veziri komutasında Şirvan'a göndermiştir.⁸¹¹

Şahın bu emri mukabilinde oğlu Hamza Mirza ve veziri Mirza Selman komutasındaki Safevî Ordusu 30.000 askerle 24 Kasım 1578'de Şamahı'da bulunan Osman Paşa'yı kuşatma altına almıştır.⁸¹² Bunun üzerine Osman Paşa, I. Şamahı kuşatmasında bozguna uğrayıp kaçan Kızılbaş askerini takip için Salyan tarafına giden Adil Giray'a haber göndererek acilen Şamahı'ya dönmesini istemiştir. Fakat yağma ve ganimete dalan Kırım Ordusu bu emre uymakta ağır davranmıştır.⁸¹³

Safevî Ordusu ise Şamahı'yı muhasara edip kale müdafilerinin çabalarına rağmen gün be gün ilerleme kaydetmişlerdir. Zor durumda kalan Osman Paşa, Adil Giray'a bir adamını daha göndererek acilen gelmesi için mektup yollamıştır. Fakat bu mektubu ele geçiren Kızılbaşlar, Adil Giray'ın gelmesi ile 2 ordu arasında kalacaklarından endişe ederek kuvvetlerinin bir kısmını geride bulunan Kırım askeri üzerine sevk etmişlerdir.⁸¹⁴

⁸⁰⁸ Turan, “Lala Mustafa Paşa Hakkında”, s.587; Âli, *Nusret-nâme*, ss.181-182; Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Münasebetleri*, ss.85-88; *Peçevî II*, s.47; *Zafername-i Sultan Murad Han*, s.32.

⁸⁰⁹ Şamahı muharebesi Osmanlı Divân kayıtlarında Şirvan muharebesi olarak da geçmektedir. Bkz. 32 Numaralı Mühimme Defteri, hk.486-488; 490-492.

⁸¹⁰ Âli, *Nusret-nâme*, ss.203-206;

⁸¹¹ *Harîmi, Zafername*, s.28.

⁸¹² *Şecâ'atnâme*, s.66; 32 Numaralı Mühimme Defteri, hk.562; Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c.3, s.209

⁸¹³ Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Münasebetleri*, 90.

⁸¹⁴ Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Münasebetleri*, ss.89-90; *MHM.d.38/379*; *Peçevî II*, s.49; *Zafername-i Sultan Murad Han*, ss.33-35; 32 Numaralı Mühimme Defteri, hk.565-566; Âli, *Nusret-nâme*, s.228.

Bunun neticesinde farklı yerlere dağılmış olan Kırım Ordusu, Safevî Ordusu'nun mevcudundan fazla olmasının da etkisi ile mağlup olmuştur.⁸¹⁵ Aksu civarında meydana gelen muharebede 2.000 Kırım askeri şehit olduğu gibi Adil Giray'da esir edilmiştir.⁸¹⁶

Bu haberin duyulması ve bir kısım askerin “*Şamahı sığınılacak yer değildir. Derbent'e çekilelim*” diyerek Şamahı'dan ayrılmak istemesi, Şirvan Beylerbeyi Vezir Osman Paşa'yı zor durumda bırakmıştır. 3 gündür kuşatma altında bulunan kalede, zahire ve su kıtlığı ile elindeki az miktardaki kuvvetle Safevî Ordusu'na mukavemet edemeyeceğini anlayan Osman Paşa, savunmaya elverişli olan Derbent'e (Demirkapı) çekilmeye karar vererek “*Demirkapı canibi her cihetle evladır*” düşüncesi ile ordu hazinesini ve ağırlıklarını da buraya naklettirmeye karar vermiş ve harekete geçmiştir.⁸¹⁷

Safevi Ordusu'nun Kırım birliklerinin üzerine gidip kuşatmayı gevşetmesi üzerine Şamahı'dan ayrılan Osman Paşa'ya, 7 Ocak 1579'da yanında kalan 6.000 civarı askeri ile Derbent'e ulaşmış ve askerin durumunu burada toparlamaya gayret etmiştir.⁸¹⁸

Osman Paşa'nın mecburen Derbent'e çekilmesi ile Serdar Mustafa Paşa tarafından fethedilen Şirvan, Safevîler tarafından geri alınmıştır.⁸¹⁹ Şirvan'ın Safevîler tarafından geri alınması üzerine Kırım Hanı'na emir gönderilerek, esir edilen kardeşi Adil Giray'ın intikamını almak ve de Derbent'te bulunan Osman Paşa'ya yardım ederek Şirvan'ın yeniden fethedilebilmesine yardımcı olmak için baharda harekete geçmesi istenmiştir. Bunun üzerine Kırım Hanı Mehmed Giray 26 Haziran 1579'da Bahçesaray'dan hareket etmiştir.⁸²⁰

Özdemiroğlu Osman Paşa ise Derbent'e ulaştıktan sonra yaptığı muharebeler ve Şirvan'daki ahval ile ilgili merkezi bilgilendirmiş; mühimmat, zahire, teçhizat ve asker eksiliğini dile getirip payitahttan yardım istemiştir. Kendisine yazılan cevapta, baharla birlikte Serdar Mustafa Paşayla bol miktarda zahire ve asker gönderileceği bildirilmiştir.⁸²¹

Osman Paşa, Derbent'e ulaştıktan sonra kendi durumunu ve çekilen zahire sıkıntısını Serdar Mustafa Paşa'ya da bildirmiştir.⁸²² Bununla birlikte Osman Paşa'nın Derbent'te

⁸¹⁵ Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Münasebetleri*, ss.90-91; Âlî, *Nusret-nâme*, ss.227-228; İskender Münşî, *Tarih-i Alamarayi Abbasi*, s.416; *Peçevî II*, s.49.

⁸¹⁶ *MHM.d.38/99*; *Peçevî*, Adil Giray'ın esir edilmesini karıştırmış olmalıdır. O, Kırım Hanzadesinin Derbent'e dönerken, arkadan baskın yapan Vezir Salman komutasındaki Safevî Ordusu tarafından Kırım Ordusunun bozulduğunu ve Adil Giray'ın esir edildiğini belirtmiştir. Bkz. Turan, “Lala Mustafa Paşa Hakkında”, s.587; *Peçevî II*, ss.49-50.

⁸¹⁷ Âlî, *Nusret-nâme*, s.228; *Selânikî I*, s.122; 32 Numaralı Mühimme Defteri, hk.628.

⁸¹⁸ Turan, “Lala Mustafa Paşa Hakkında”, s.587; Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Münasebetleri*, ss.92-94; Mustafa Cezar, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, c.3, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2011, s.1332.

⁸¹⁹ İskender Münşî, *Tarih-i Alamarayi Abbasi*, s.417; Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Münasebetleri*, s.95.

⁸²⁰ Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Münasebetleri*, s.104; *MHM.d.38/87*, hk.99, hk.142-143, hk.242, hk.379.

⁸²¹ *MHM.d.38/298*, hk.135.

⁸²² *Şecâ'atnâme*, s.76-77.

bulunduğu sırada bir durum dikkat çekmektedir. Zira Osman Paşa, bir müddet sonra arizalarını Erzurum’da bulunan Serdar Mustafa Paşa yerine, İstanbul’a yazmaya başlamıştır.⁸²³ Peçevî bu durumu şöyle nakletmektedir: “*Derbent’e gelen Osman Paşa keyfiyeti doğrudan padişaha arz etmeyi yeğ tuttu ve Keefe üzerinden atlı ulak göndererek arzlarda bulundu. Bundan böyle Osman Paşa, Serdar katını görmezden gelmeyi adet edindi ve arada soğukluk çıkmasını gerektiren bir hal olmadığı halde, arz edilecek sorunlar çıktıkça Serdar’a başvurmayıp doğrudan İstanbul’a yazar oldu.*”

Nitekim Peçevî’nin bu görüşünü Osman Paşa’nın Hazar Denizi’nde bir Osmanlı Donanması meydana getirme fikrinde olduğunu Sokullu Mehmed Paşa’ya yazdığı arzdan da anlamak mümkündür.⁸²⁴ Böyle bir keyfiyeti, Serdar Mustafa Paşa yerine doğrudan Vezîrâzama yazması şüphesiz teamüllere de aykırı idi.⁸²⁵

İki paşa arasındaki bu soğukluk ve iletişimin yavaşlamasının sebebini kestirmek güçtür. Bu bağlamda Osman Paşa, II. Şamahı muharebesi sonrası yaşanan olayları Tiflis Beylerbeyine yazdığı bir mektupla anlatmış ve mektubun Serdar’a ulaştırılmasını istemiştir. Bu durumda ayrıca manidar olup, Osman Paşa’nın mektubu neden direk Serdar’a göndermeyip Tiflis Beylerbeyi vasıtası ile gönderdiği de ayrı bir tartışma konusudur.⁸²⁶ Bu mektubu alan Serdar Mustafa Paşa’nın Osman Paşa’ya yazdığı mektubunda; “*benim oğlum canum saadetli paşa hazretleri*” diye hitap etmesi, Mustafa Paşa tarafından bir soğukluk ve kırgınlık olmadığı, fakat Osman Paşa’nın Serdar Mustafa Paşa’ya tepkili yahut kırgın olduğunun bir ibaresi olabilir. Nitekim Mustafa Paşa Şirvan Beylerbeyi olan Osman Paşa’ya yazdığı mektubunda; Şirvan ahvalinden haberdar olduğunu ve Şirvan’daki mücadelesini takdir ettiğini belirtmiş, Kırım Hanı’nın kendisine yardıma geleceğini, kendisinin de Kars Kalesi’nin tamiri işine gireceğini ifade etmiştir.⁸²⁷

2.3.5. Lala Mustafa Paşa’nın Şark Serdarlığının İkinci Yılı

⁸²³ Danişment, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, c.3, s.37. Danişment, Lala Mustafa Paşa’nın haris bir şahsiyet olarak Osman Paşa’nın başarılarından rahatsız olduğunu ve Şirvan’daki Osman Paşa’ya yardım etmediğini iddia etmekteyse de, Mustafa Paşa’nın bu harisliği çerçevesinde Çıldır ve Koyungeçidi Savaşlarının kazanılmasında önemli payı olan Osman Paşa’yı Şirvan muhafızı ve Beylerbeyi olarak ataması da göz önünde bulundurulması gereken bir husustur. Mustafa Paşa’nın hırs ve makam sevdalısı olduğu bilinse de, bu yorum iki paşa arasındaki ihtilafı anlatmaya kabil değildir.

⁸²⁴ Sokullu Mehmed Paşa bu isteği olumlu karşılamış ve kendisine bu konuda yetki vermiştir. İlk planda Osman Paşa’nın 20 kadırgadan oluşan Hazar Donanmasını oluşturduğunu ve başına Mehmed Bey’in Kaptan olarak atandığı görülmektedir. Detaylı bilgi için Bkz. Danişment, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, c.3, s.43; Yılmaz Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi*, c.4, Ötügen Yayınları, İstanbul 1977, s.406.

⁸²⁵ Peçevî II, s.49.

⁸²⁶ Âlî, *Nusret-nâme*, s.230. Osman Paşa’nın mektubunu emniyet amacı ile Tiflis Beylerbeyi vasıtasıyla Serdar Mustafa Paşa’ya ulaştırmak istemesi de bir ihtimal olarak belirtilebilir.

⁸²⁷ Âlî, *Nusret-nâme*, ss.231-232.

Divân-ı Hümâyûn Şark Seferi'nin ikinci yılında Safevîlere karşı daha kesin neticeler elde etmek maksadı ile birtakım teşebbüsler içerisine girmiştir. Bu bağlamda, işbirliği yapmak ve yardımlaşmak maksadıyla Kırım Hanı'ndan, Kalmuk hakimi Şemhal'e ve Özbek Han'ı Abdullah Han'a mektup göndermesi istenmiştir. Bizatihi Dîvân-ı Hümâyûn da Özbek Han'ı Abdullah Han'a bir nâme-i hümâyûn göndermiştir.⁸²⁸

Serdar Mustafa Paşa'ya seferin ikinci yılına dair bir emir gönderilmiştir. İlgili emirde, Şark Seferi'nin ikinci senesinde yeniden serdar olduğu belirtilerek, Safevîlerden Şirvan'ın istirdadı ve Gürcülerin tecavüzlerine karşı hareket etmesi için Kırım Hanı ve o bölgedeki bütün askerin emrinde olduğu ifade edilmek suretiyle karşı tarafa haddini bildirmesi istenmiştir.⁸²⁹

Bu esnada Serdar Mustafa Paşa komutasındaki ordunun bir kısmı Erzurum'da kışlarken bahardan sonra yapılacak yeni askeri harekât için yetkililere, takviye askeri birliklerin baharla birlikte Serdar Mustafa Paşa'ya katılmaları konusunda emirler gönderilmiştir.⁸³⁰ Serdar Mustafa Paşa'ya seferin ikinci yılında katılması emredilen sancaklar:

- Rumeli bölgesinden, Mora, İskenderiye, Selanik, İlbasan ve Prizren sancakları
- Anadolu'dan ise, Aydın, Manisa (Saruhan), Ankara, Menteşe, Karesi, Hamid, Bolu, Sultanönü, Kastamonu, Hüdavendigar, Kütahya ve Yeni İl sancakları⁸³¹
- Bunların dışında, İçel, Antep, Kırşehir, Akşehir, Üzeyz, Adana, Humus, Bozok, Canik, Ruha, Samsad, Gazze, Nablus, Kudüs, Çemişgezek, Beyşehir, Tarsus ve Sis⁸³² sancaklarıdır.

Bu sancakbeylerinden gerekli miktarda askeri sancak muhafazasında bıraktıktan sonra, geri kalan sancak askerleri ile sefere katılmaları istenmiştir.⁸³³

Divân-ı Hümâyûn tarafından seferdeki askerleri teşvik etmek maksadı ile kışlakta bulunan yeniçerilere İstanbul'dan çuha ve mevacicleri gönderilmiştir. Bu konuda Serdar Mustafa Paşa'ya da bilgi verilerek gönderilen 20 yük akçeyi uygun göreceği şekilde dağıtması

⁸²⁸ *MHM.d.38/99-100.*

⁸²⁹ *MHM.d.38/317.*

⁸³⁰ *32 Numaralı Mühimme Defteri*, hk.534-535, hk.560, hk.651; *MHM.d.36/497.*

⁸³¹ Turan, "Lala Mustafa Paşa Hakkında", s.589; *MHM.d.38/36-40*, hk.42, hk.121. Bu sancakbeylerine ivedilikle sefere hazır hale gelerek Anadolu Beylerbeyinin emrinde sefere katılmaları tembihlenmiştir. Bkz. *MHM.d.38/166-167.*

⁸³² Sis ve Tarsus beylerine daha önce Bağdat cephesine gitmeleri emredilmişse de, daha sonra gönderilen emirde; Kıbrıs'tan gelen zahireyi Payas iskelesinden alarak Erzurum'a hareket etmeleri ve Serdar Mustafa Paşa'ya katılmaları istenmiştir. Bkz. *MHM.d.38/225.*

⁸³³ *MHM.d.38/43-58.*

istenmiştir. Ayrıca lazım olan diğer meblağı da Karaman, Erzurum ve Diyarbakır hazinelerinden alabileceği belirtilmiştir.⁸³⁴

Bu teşvik kapsamında Şark Seferi'ne katılıp kışlaklara çekilen beylere ve alaybeylerine ödünç olarak 46.000 kuruş gönderilmiştir.⁸³⁵ Mustafa Paşa'dan, bunları uygun bir şekilde dağıtarak kimlere ne kadar verdiğinin defterini tutup payitahta yollaması;⁸³⁶ ayrıca sefer sırasında kimlere hangi tımarların verildiği, seferde yararlılık gösterenlere verilen terakkiler, ihsanlar, beratlar gibi hususlara ait tutulan defterleri İstanbul'a göndermesi istenmiştir.⁸³⁷ İlâveten Şirvan muhafazasında kalan ordu birliklerinin⁸³⁸ ve Rumeli askerinin mevacibleri de kendisine gönderilmiş ve sancakbeyleri vasıtası ile askerlere dağıtılması talep edilmiştir.⁸³⁹

Seferin ikinci yılında Divân-ı Hümâyûn'unun öncelikle Kars Kalesi'nin yeniden yapılmasını arzuladığı görülmektedir. Konuyla ilgili Erzurum'da kışlayan Serdar Mustafa Paşa'ya 30 Aralık 1578'de yazılan emirde, sınırda olan Kars Kalesi'nin inşası için yeterli mühimmat olmadığından kalenin yapılması için lazım olan ne varsa şimdiden tedarik ettirmesi ve bahar ayında kaleyi inşa ettirip mamur hale getirmeye çalışması istenmiştir.⁸⁴⁰

Bu konuda Diyarbakır ve Dulkadir (Maraş) beylerbeylerinden çok miktarda taş, bina ve marangoz ustasını bulmaları ve ustaları hazırlayarak Serdar Mustafa Paşa'nın emrine göndermeleri talep edilmiştir. Sivas Beylerbeyinden de, kale inşası için bina ustası bularak 6 aylık zahireleri ile Serdar'a göndermesi buyrulmuştur. İlâveten Anadolu'daki birçok kadıdan da, her birinden farklı ustalar olmak üzere belirtilen miktarda ustayı Erzurum'a yollamaları istenmiştir.⁸⁴¹

Şark Seferi Ordusu 1579 baharında yapacağı harekât için kışlaklarında bulunurken, yetkililere ordu için lazım olacak zahire vs.nin tedarik edilerek Erzurum'a sevk edilmesi konusunda emirler gönderilmiştir.⁸⁴²

İstanbul'dan da mühimmat, zahire ve levazımat tedarikinde bulunularak donanma vasıtası ile Karadeniz üzerinden Trabzon'a gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Bu bâbda

⁸³⁴ 32 Numaralı Mühimme Defteri, hk.476-477, hk.505. Nitekim Diyarbakır ve Şam hazinesinin büyük bir bölümü h.986-987 senesinde Serdar Mustafa Paşa'ya gönderilmiştir. Diyarbakır hazinesinin gönderilmesi için (bkz. *MHM.d.38/168*); Şam Hazinesi için bkz. *MHM.d.42/1983*.

⁸³⁵ *MHM.d.36/73*. Burada 45.000 kuruş olarak geçmektedir.

⁸³⁶ 32 Numaralı Mühimme Defteri, hk.489.

⁸³⁷ 32 Numaralı Mühimme Defteri, hk.499.

⁸³⁸ Serdar Mustafa Paşa'dan Şirvan muhafazasındaki kulların mevacibini Diyarbakır'dan karşılaması emredilmiştir. Bkz. 32 Numaralı Mühimme Defteri, hk.549.

⁸³⁹ 32 Numaralı Mühimme Defteri, hk.540-542.

⁸⁴⁰ 32 Numaralı Mühimme Defteri, hk.477.

⁸⁴¹ 32 Numaralı Mühimme Defteri, hk.558, hk.563, hk.570, hk.580. Kars Kalesi'nin inşası için İstanbul'dan da eşkıncilerin gönderileceği belirtilmiştir. Bkz. *MHM.d.39/73-74*; Ayrıca bkz. Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Münasebetleri*, ss.75-76.

⁸⁴² 32 Numaralı Mühimme Defteri, hk.510-511, 612-613, 625-626, 275-280, 519-521, 527-528, 564, 574, 614, 642.

yeniçeriler için de 2.000 tüfek ve 200 darbezen ile ordu birlikleri için top, silah, top arabası vs. mühimmat hazırlanmıştır.⁸⁴³ Ayrıca Serdar Mustafa Paşa'dan beraberinde götürdüğü mühimmattan ne kadarının kaldığı sorulup ona göre mühimmat gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Bunların dışında bazı bölgelerden de sefer için mühimmat tedarikinde bulunmaları istenerek bu konuda yetkililere talimatlar verilmiştir.⁸⁴⁴

Sefer için lazım olacak barut, top vs. askeri mühimmatın diğer yerlerden de tedarik edilerek Serdar Mustafa Paşa'ya ulaştırılması konusunda ilgililere emirler yazılmıştır.⁸⁴⁵

İstanbul'dan hareket edecek donanma ile bir miktar askerin sevki de kararlaştırılmış olup, bu konuda sefere katılacak beylere vaktinde hazır olmaları ve İstanbul'a gelerek donanmaya katılmaları noktasında emir gönderilmiştir.⁸⁴⁶

Dîvân-ı Hümâyûn İstanbul, Bursa, Edirne, Budin, Halep, Şam, Mısır, Diyarbakır ve diğer eyalet kadılarına gönderdiği hükümde; Serdar Mustafa Paşa'nın Gürcistan ve Şirvan'ı feth eylediği, Şirvan'da Osmanlı birliklerinin muhafazada bulunduğunu, bu hususta camilerde Kuran okutularak İslam askeri için dualar edilmesini arzu etmiştir.⁸⁴⁷

1578 Kasım ayının sonunda itibaren kışlamak için farklı bölgelere çekilen Karaman, Rum, Dulkadir (Maraş), Halep, Erzurum ve Diyarbakır beylerbeylerine 1579 Şubat'ı ortalarında gönderilen emirlerde de, hazırlıklarını tamamlayarak Serdar Mustafa Paşa'nın yanına gitmeleri bildirilmiştir. Van'da bulunan yeniçerilerin de Serdar'ın ordugâhına giderek vereceği görevi yerine getirmeleri hususu Van Beylerbeyine yazılan hükümde dile getirilmiştir. Ayrıca sefere katılacak birçok eyalet dahilindeki sancakbeylerine de haber verilerek beylerbeyleri emrinde sefere avdet etmeleri istenmiştir.⁸⁴⁸

Seferin ikinci yılında da açılması planlanan Bağdat cephesi, bölgede çıkan isyandan dolayı Bağdat Beylerbeyi Ali Paşa'nın isyan ile uğraşmak zorunda kalması nedeniyle açılmamıştır.⁸⁴⁹ Bağdat Beylerbeyi ve Şehrizor Beylerbeyine bu hususta gönderilen emirde; Serdar Mustafa Paşa'nın Kars Kalesi'ni inşa ederek düşman üzerine harekete geçeceği, bu

⁸⁴³ MHM.d.38/243; 32 Numaralı Mühimme Defteri, hk.512, 547-548.

⁸⁴⁴ 32 Numaralı Mühimme Defteri, hk.611, hk.579; MHM.d.38/107.

⁸⁴⁵ MHM.d.38/111; 32 Numaralı Mühimme Defteri, hk.532-533.

⁸⁴⁶ 32 Numaralı Mühimme Defteri, hk.530, 538, 544, 572, 575-578, 584, 620, 642.

⁸⁴⁷ 32 Numaralı Mühimme Defteri, hk.531.

⁸⁴⁸ 32 Numaralı Mühimme Defteri, hk.557, hk.561, hk.624, hk.632.

⁸⁴⁹ MHM.d.38/257; Hamza Üzümcü, *Zafer-Nâme-i Âli Paşa (Transkript ve Değerlendirme)*, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Afyon 2008, s.21.

bağlamda kendilerinin de duruma göre hareket ederek uygun fırsat doğduğunda bir araya gelerek İran topraklarına hücumla geçmeleri emredilmiştir.⁸⁵⁰

Safevîler ise Osmanlı Devleti'nin bu faaliyetlerine karşı 1578 Kasım Ayında kazandıkları II. Şamahı Savaşı sonrası cesaretlenmiş ve havalarda düzelmesinden sonra şahın emriyle 1579 Mart'ı sonunda harekete geçmiştir. Gence hakimi İmam-kulu Han komutasındaki yaklaşık 10-15.000 kişilik Safevî Ordusu, Tiflis Beylerbeyi Mehmed Paşa'nın bulunduğu Tiflis şehrini 1 Safer 987/30 Mart 1579'da kuşatma altına almıştır. Gürcü Simon'da bu harekât esnasında Safevîler'e kılavuzluk etmiştir.

Bu esnada Tiflis müdafileri Mehmed Paşa komutasında 1.500 kadar askerden ibaret olup erzak ve mühimmatı çok sınırlı idi. Mehmed Paşa daha şubat ayı başlarında Serdar Mustafa Paşa'dan bu konuda yardım istemiştir. Bunun üzerine Mustafa Paşa, Mirza Ali Bey komutasında 2.000 kişilik bir askeri kuvvetle birlikte bir miktar zahire ve Tiflis'teki askerin maaşını göndermişse de kış şartlarından dolayı yolların kapalı olmasından dolayı bu yardım tam anlamı ile Tiflis'e ulaşamamıştır. Bu hususa ilişkin olarak müverrih Peçevî, Lala Mustafa Paşa'nın birkaç kere bol miktarda zahireyi Tiflis'e göndererek kaleyi ikmale çalıştığını ifade etmektedir.

Tiflis'i kuşatma altına alarak kaleye karşı üst üste gerçekleştiren Safevî hücumlarını püskürten Tiflis Beylerbeyi Mehmed Paşa, erzak ve cephane sıkıntısının artması üzerine Erzurum'a gönderdiği feryatçı ile de Serdar Mustafa Paşa'dan acil imdat kuvveti yollamasını talep etmiştir. Serdar Mustafa Paşa ise, Kars'a geldikten sonra Dulkadir (Maraş) Beylerbeyi Mustafa Paşa komutasındaki 12.000 kişilik bir kuvveti 7 Eylül 1579'da Tiflis'e yardıma göndermiş, bunu haber alan Safevî birlikleri ise Gence'ye çekilmiştir. Yardım kuvvetlerinin gelmesi ile sayıları 700'e kadar inmiş olan Tiflis müdafileri rahatlamış, Dulkadir Beylerbeyi Mustafa Paşa ise etraftaki Gürcülerin üzerine akın icra etmiştir. Akabinde kendisi ile birlikte Tiflis'e yeni gelen kuvvetleri kalede görevlendirmiş ve Çerkes Kasım Bey'i de muhafaza için Tiflis'te bırakarak Tiflis Beylerbeyi Mehmed Paşa ile birlikte Kars'a gitmek üzere Tiflis'ten ayrılmıştır.

Safevîler Osmanlı birliklerinin büyük bir bölümü Tiflis'ten ayrılınca tekrar kaleyi kuşatma altına almışlardır. Kars'a dönen Dulkadir Beylerbeyi Mustafa Paşa idaresindeki ordu

⁸⁵⁰ *MHM.d.38/378*. Muhtemelen Safevî Ordusu'nun ağırlığı bölgede değilse, İran topraklarına girerek yapılacak antlaşma öncesi belli yerlerin ele geçirilmesi planlanmış olmalıdır.

birliği ise yol üzerinde Gürcülerin saldırısına maruz kalmıştır. Bu saldırılarda telefât ve mal kaybı yaşandığı ve bin bir güçlkle Kars'a ulaşıldığı anlaşılmaktadır.⁸⁵¹

Dulkadir Beylerbeyinin Tiflis muhafazasında bıraktığı Hamideli Sancakbeyi Semender Bey'in muhafazada kalmayıp birçok asker ile firar etmesi üzerine Tiflis'te az bir miktar kuvvet kalmıştır. Keyfiyet Serdar Mustafa Paşa'ya arz olunduğunda; Ahmed Paşa ile yeni bir kuvvet göndermek istediye de, bu birlik Gürcü çetelerinin saldırısına maruz kalıp perişan halde Kars'a dönmüştür. Bunun üzerine Serdar Mustafa Paşa Diyarbakır Beylerbeyi Behram Paşa'yı göndermek istemişse de, Behram Paşa bu isteği kabul etmemiştir. En nihayet Şam Beylerbeyi Sokullu Mehmed Paşa'nın oğlu Hasan Paşa bu göreve talip olmuştur.⁸⁵²

Bu cümleden olarak Hasan Paşa, Serdar Mustafa Paşa tarafından Tiflis beylerbeyliğine tayin edilen Hacı Beyzâde Ahmed Paşa ile Behram Paşa'nın yerine Diyarbakır beylerbeyliğine getirilen Rıdvan Paşa'nın da refakati ile 18 Eylül'de Kars'tan Tiflis'e doğru harekete geçmiştir.⁸⁵³ Özellikle Tomanis boğazında Gürcü ve Kızılbaş saldırıları karşısında geri dönmek istenmişse de, Rıdvan Paşa'nın dirayeti ile Tiflis'e doğru yola devam edilerek zor durumda kalan Tiflis müdafilerine yardım ulaştırılmıştır. 1 hafta burada kalan Hasan Paşa, daha sonra Kars'a dönmüş⁸⁵⁴ ve Serdar Mustafa Paşa tarafından kahraman gibi karşılanmıştır. Gelibolu Âli, Hasan Paşa'nın gelişine:

“Mijde ey dil kim Hasan Paşa gibi erdür gelen

Şâh-ı merdân-pîşe bir heybetlü serverdür gelen” dizeleri ile not düşmüştür.⁸⁵⁵

Safevîlerin Tiflis'i uzun süre kuşatması ve Gürcülerin Tiflis'e yardım getiren Hasan Paşa komutasındaki Osmanlı birliklerinin ayrılmasından sonra eşkıyalık ve orduya zarar veren faaliyetleri, Safevîler tarafından Gürcü Simon'un bölgeye gönderilmesi gibi etkenler; Gürcistan'daki Osmanlı hakimiyetini tehdit etmiştir. Bu hususta Serdar Mustafa Paşa tarafından İstanbul'a gönderilen mektupta, Gürcistan kıyılarının kaleler yapılarak emniyete alınması ile

⁸⁵¹ Kırzioğlu, *Osmanlılar'ın Kafkas Ellerini Fethi*, s.339; Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Münasebetleri*, s.99; Turan, “Lala Mustafa Paşa Hakkında”, s.588; Âli, *Nusret-nâme*, ss.268-270, 276-278.

⁸⁵² Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Münasebetleri*, s.101; Âli, *Nusret-nâme*, ss.291-292. Âli, bütün beylerbeylerinin oraya gitmekten azledilmeyi kabul edeceklerini bildirerek, bir tek Sokulluzade Hasan Paşa'nın bu göreve talip olduğunu ifade etmiştir.

⁸⁵³ Turan, “Lala Mustafa Paşa Hakkında”, s.589; *Zafername-i Sultan Murad Han*, s.47. Zinkeisen, Hasan Paşa'nın 20.000 askerle Tiflis'e gittiğini belirtse de, bu rakam abartılı olmalıdır. Bkz. Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c.3, s.409.

⁸⁵⁴ Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Münasebetleri*, s.102; İranlı Oruç Bey, Gürcü Simon ve Gence hakimi İmam-Kulu Han'ın Hasan Paşa'ya dönüş yolunda saldırdığını belirterek; Hasan Paşa'nın da karşılık vermesi ile savaşa tutuşulduğunu ve bu savaşta İmam-Kulu Han'ın esir edilerek Kars'a götürüldüğünü bildirmiştir. Bkz. Oruç Bey, *Şii/Katolik*, ss.128-130.

⁸⁵⁵ Âli, *Nusret-nâme*, ss.293-294.

Şirvan ve Tiflis'e yardım ulaştırabilmek için Karadeniz üzerinden bir bağlantı açılabileceğini teklif etmiştir.

Lala Mustafa Paşa'nın bu teklifi Divân-ı Hümâyûn tarafından uygun görülerek Kaptan-ı Derya Kılıç Ali Paşa komutasındaki Donanma-yı Hümâyûn bu göreve tayin edilmiştir.⁸⁵⁶ Kılıç Ali Paşa'ya konuyla ilgili yollanan emirde, Serdar Mustafa Paşa'nın emri ve isteği üzere hareket etmesi istenmiştir. Bu emir üzerine 60 pare kadirga ile Karadeniz'e açılan Kılıç Ali Paşa, Trabzon ve Batum civarlarına geldiğinde gönderdiği çavuşlar vasıtası ile Erzurum'da bulunan Serdar Mustafa Paşa ile haberleşmiş ve ona göre hareket etmiştir.⁸⁵⁷ Kaptan Paşa, Faş Nehri ağzındaki Poti şehrine geldiği zaman 13 Haziran 1579 tarihinde burada bir kale inşasına başlamış, 26 Temmuz'da ise Faş (Poti) Kalesi'nin inşası tamamlanmıştır.⁸⁵⁸

Bu arada ordu daha Kars'a gitmeden yani Erzurum'da iken 4 Safer 987/2 Nisan 1579 tarihinde Şark Serdarı Lala Mustafa Paşa'ya gönderilen bir emir dikkat çekmektedir. Bu emirde, İran'ın sulh istediğinin konuşulduğu, eğer Şah Hüdabende elçi gönderip sulh teklif ederse Gürcistan ve Şirvan'ın kılıçla fethedilmiş yerler olduğundan buraların Osmanlı toprağı olduğunu kabul etmeleri durumunda sulhun olabileceğini karşı tarafa belirtmesi bildirilmiştir.⁸⁵⁹

Serdar Mustafa Paşa ise cevaben; Kars Kalesi'nin inşası durumunda Safevîlerin sulh talep edeceği mütalaasında bulunmuş, ayrıca Osman Paşa'nın zahire ve teçhizat konusunda sıkıntılar çektiğini bildirerek destek istemiştir.⁸⁶⁰

Sulh taraftarı gözüken Safevîler, görüşmeler esnasında Adil Giray'ın ellerinde esir olmasından dolayı bu konuda kendisinden en üst düzeyde faydalanmaya çalışmıştır. Şahın bu isteğine karşı Serdar Mustafa Paşa'ya yazılan sulh konusundaki emirde; Şirvan ve Gürcistan ile İran'dan fetih yolu ile elde edilen diğer yerlerin Osmanlı'ya terki ve Kars Kalesi'nin yapılmasının da kabulü gerçekleşirse, bu şartlar altında İran'la barış antlaşması yapabileceği belirtilmiştir. (2 Haziran 1579)

⁸⁵⁶ *MHM.d.* 38/115.

⁸⁵⁷ *Naki, İspanyol Casusu'nun İstihbarat Raporu*, ss.89-90. Kaptan Âli Paşa Faş Nehri civarına geldiğinde Düdyen ve Gürel meliklerine mektuplar yazarak itaatlerini kontrol etmiştir. Nitekim Mustafa Paşa'dan Kaptan Kılıç Âli Paşa'ya gelen emirde; Düdyen ve Gürel meliklerinin desteğini alarak İmareti (Başiaçık) melikinin üzerine gidilmesi istenmiştir. Bkz. aynı eser, s.95.

⁸⁵⁸ *Naki, İspanyol Casusu'nun İstihbarat Raporu*, s.97; Kırzioğlu, *Osmanlılar'ın Kafkas Ellerini Fethi*, ss.328-329; Danişment, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, c.3, s.41; Faş Kalesi'nin tamamlanmasının ardından Batum eyaletine bağlandığı görülmektedir. Bkz. *BOA. AE.SMRD III. 2/138*.

⁸⁵⁹ Turan, "Lala Mustafa Paşa Hakkında", s.588; *MHM.d.* 38/92. O sırada Bitlis hakimi olan Şeref Han vasıtası ile alınan haberlere göre, Kazvin'deki Osmanlı casuslarının bilgi toplamaya çalıştığı belirtilerek İran halkının karışıklıklardan muzdarip olduğu ve şahtan nefret ettiği bildirilmiştir. Bkz. *MHM.d.* 38/330.

⁸⁶⁰ *MHM.d.* 38/114. Kendisine yazılan cevapta, Kars Kalesi'nin inşası için istediği işçilerin uzak yerlerden gönderilmesinin mümkün olacağı, bu konuda Gürcü beylerinden yardım alması iletilmiştir. Bkz. *MHM.d.* 38/115.

Bu arada Kırım Hanı Mehmed Giray'ın Şirvan üzerine hareket üzere olduğu belirtilerek, Serdar Mustafa Paşa'dan Kars Kalesi'ni biran evvel inşa edip daha sonra gerekirse Şirvan üzerine yürümesi ve Kırım Hanı ile muhabere halinde olması istenmiştir. Osman Paşa'dan da, kendisine yarım için gelen Kırım Hanı ile istişare ederek uygun şekilde Safevîlerin üzerine yürümeleri temenni edilmiştir. Kırım Hanı'na ise, Osman Paşa ve Serdar Mustafa Paşa ile buluşarak, Devlet-i Aliyye'nin düşmanlarının hakkından gelinmesi için gayret göstermesinin ümit edildiği belirtilmiştir.⁸⁶¹

2.3.6. Lala Mustafa Paşa'nın Kars Kalesi'ni İnşası ve Kars'taki Faaliyetleri

Kars ilk olarak Kanuni Sultan Süleyman tarafından 1534 İrakeyn Seferi sırasında Osmanlı topraklarına katılınca da,⁸⁶² kalıcı olarak tahminen 1537 yılında Osmanlı hakimiyetine girmiş ve buradaki Kars Kalesi onarılmıştır. 1548-49 Osmanlı-İran harbi sırasında Safevî saldırıları ile kale tekrar harap hale gelmiştir.⁸⁶³ 1560-62 arası dönemde Kanuni'nin oğlu Şehzade Bayezid'in İran'a sığınması ve vuku bulan şehzadenin teslimi müzakerelerinde Şah Tahmasb tarafından Kars Kalesi'nin kendisine bırakılması şart koşulmuş; Kanuni bu isteği kabul etmiş gibi görünse de Kars Safevîler'e terk edilmemiştir.⁸⁶⁴

Daha sonraki yıllarda muhtemelen aradaki sulha gölge düşürmemek için Osmanlı Devleti Kars Kalesi'ni tamir ettirmeye ve tahkim işine girişmemiştir. Lakin 1578 Seferi ile Safevîlerle savaşın vuku bulması ve Serdar Mustafa Paşa komutasındaki ordunun Safevîler'e ait birçok yeri fethederek geriye Erzurum'a dönmesi sonucu, Osmanlı topraklarının güvenliği için Kars Kalesi'nin inşası düşünülmüştür. Nitekim daha önce iki devlet arasındaki savaşlarda olduğu gibi Safevîlerin Osmanlı topraklarına saldırması muhtemel olduğundan maada, Kars'ın tahkimi Osmanlı Devleti için bu açıdan da önemliydi. Bu bağlamda Erzurum serhattının güvenliği içinde Kars'ın bir Van Kalesi gibi tahkim edilmesi önem arz ediyordu.⁸⁶⁵

⁸⁶¹ Turan, "Lala Mustafa Paşa Hakkında", ss.588-589; *MHM.d.* 38/321-322, hk.325, hk.381. Kırım Hanı'na gönderilen nâmede, Şirvan'a vardiktan sonra Serdar Mustafa Paşa ve Osman Paşa ile birlik olup, Buhara Hanı'na da haber göndererek birçok yönden birlik içinde İran'a girmeleri istenmiştir. Bkz. *MHM.d.* 38/324.

⁸⁶² Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, s.521.

⁸⁶³ Tufan Gündüz, "Kars", *TDVİA*, c.24, s.516.

⁸⁶⁴ Turan, *Şehzade Beyazid Vakası*, s.148.

⁸⁶⁵ Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, ss.522-523; Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Münasebetleri*, s.75.

Kars Kalesi'nin inşası için lazım olan mühimmat farklı yerlerden tedarik edildiği gibi bu konuda Serdar Mustafa Paşa'ya inşaat için lazım olan diğer malzemeleri de uygun mahallerden tedarik edebileceği belirtilmiştir.⁸⁶⁶

Kars Kalesi'nin yeniden inşa etmesi emredilen Şark Serdar Mustafa Paşa, Erzurum'dan hareket için son hazırlıklarını yaparken kışlamak için farklı muhitlere dağılmış olan ordu birlikleri ve yeni takviye askerler 1579 Temmuz'u başlarında Serdar'a katılmışlardır. Böylece geçen yıl ki harekâta katılan Karaman, Dulkadir (Maraş), Halep, Diyarbakır, Erzurum ve Sivas beylerbeylerinin yanı sıra Anadolu ve Şam beylerbeyleri ile Serdar'ın yanında bulunan sipahi oğlanları bölüğü, sağ ulufeciler ile 10.000 yeniçeri de Erzurum'da toplanmıştır.⁸⁶⁷

Mustafa Paşa'nın emrindeki 100.000 kişiyi bulan Osmanlı Ordusu,⁸⁶⁸ burada zahireleriyle ve mühimmatlarıyla ilgili son tedariklerini görerek 11 Cemaziye'l-Evvel 987/6 Temmuz 1579'da Erzurum'dan hareket etmiştir. İlk olarak Şüheda makamı denilen bölgeye gelinmiş, 13 Temmuz'da ise buradan Hasankale'ye doğru hareket edilmiştir. İleri harekâta devam edilerek ve menziller geçilerek 1 Cemâziye'l-ahir/26 Temmuz'da⁸⁶⁹ Kars'a ulaşılmıştır.⁸⁷⁰

Kars Kalesi'ne ulaşıldıktan sonra Serdar'ın emri ile kalenin son durumu ile ilgili bir keşif ve tespit işlemi yapılmıştır. Kars Kalesi'nin 7 burcunun her birisinin inşasının sorumluluğu bir beylerbeyinin uhdesine verilmiştir. Harap olan kale kapılarının tamiri işlemi ise kapıkullarına verilmiştir. Burada kurbanlar kesildikten sonra 27 Temmuz'da Kars Kalesi'nin inşasına fiilen başlanmıştır. Serdar Mustafa Paşa da inşaat başladığında askeri teşvik için sırtında birkaç kere taş ve dört beş kerede toprak taşımıştır.⁸⁷¹ Kars Kalesi'nin inşasında paşalar da büyük gayret sarf etmişler ve kale inşası kısa sürede, 24 Ağustos 1579 tarihinde tamamlanmıştır.

⁸⁶⁶ *MHM.d.* 38/117, hk.329. II. Şamahı muhasarası sırasında firar eden ehli tımar ve zeametden bazılarının Erzurum'da olan Serdar Mustafa Paşa'ya gelerek, Kars Kalesi'nin inşasında kendi ödenekleri ile görev alacaklarını belirterek af dilendikleri tespit edilmiştir. Bu konuda *Dîvân-ı Hümâyûn*, bu gibi kimselerin kale inşasına katkıda bulunmaları halinde affedilip mevaciblerine dokunulmamasını Lala Mustafa Paşa'ya bildirmiştir. Bkz. *MHM.d.* 38/164.

⁸⁶⁷ Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Münasebetleri*, s.76; *Peçevî II*, s.50.

⁸⁶⁸ Kırzioğlu, *Osmanlılar'ın Kafkas Ellerini Fethi*, s.324.

⁸⁶⁹ Harimî, Kars'a ulaşma tarihini 26 Haziran 1579 olarak vermektedir ki, bu tarihte ordu daha Erzurum'dan hareket etmemiştir. (Bkz. *Zafername-i Sultan Murad Han*, s.43); *Peçevî* ise ordunun 27 Temmuz 1579'da Kars'a ulaştığını belirtmiştir. Bkz. *Peçevî II*, s.50.

⁸⁷⁰ Turan, "Lala Mustafa Paşa Hakkında", s.589; Âli, *Nusret-nâme*, ss.254-258; Serdar Lala Mustafa Paşa'nın Kars'a gelişi şöyle anlatılmaktadır: Mustafa Paşa'nın etrafında 5.000 yeniçeri olduğu halde önlerinde darbezen top arabaları birbirine zincirlerle bağlanmış olarak ve diğer askerlerde bu ehâtenin yanında yürüyerek Kars'a ulaşılmıştır. Bkz. *Tarih-i Osman Paşa*, s.50; Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Münasebetleri*, s.76.

⁸⁷¹ Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Münasebetleri*, s.77; Âli, *Nusret-nâme*, s.259; kalenin 7 burcundan 1.si Şam Beylerbeyine, 2.si Erzurum Beylerbeyine, 3.sü Karaman Beylerbeyine, 5.si Diyarbakır Beylerbeyine, 6.si Sivas Beylerbeyine, 7.si de Anadolu Beylerbeyine ısmarlanmış; 4. burcun sorumluluğunu da Serdar Mustafa Paşa kendi uhdesine almış ve kethüdası vasıtası ile bu takibi yapmıştır.

Kale surları, 5 Km’lik bir alanı ehâte edip muhkem duvarlardan oluşmakta idi.⁸⁷² Kale içindeki Beylerbeyi Sarayı restore edilip dış kale de Sultan III. Murad adına,⁸⁷³ iç kale de ise Serdar Mustafa Paşa adına⁸⁷⁴ ve bazı beylerbeyleri adına camiler yapılmıştır. Mustafa Paşa ayrıca burada kendi adına bir mektep de yaptırmıştır. Kalede görev yapacak muhafazılar için kışla, köprü, vs. lazım gelen diğer yapılarda inşa edilmiştir.⁸⁷⁵ Kars Kalesi’nin inşasının tamamlanmasını ile ilgili Harîmî şu beyitlerle nakletmiştir:

“Binâ-ı Kars’ı ferman eyledi pes

Dil u câniyle asker etti ikdâm

Hemandem Mustafa Paşa-yı Gâzi

Diküp gün gibi Kars üstüne i’lam

Delükden delüğe girdi Kızılbaş

Koyup viranesin ol bûm-ı bed-nam

İrişdi ‘avn-i bâri geldi bâri

Yapıldı az zamanda buldı itmâm

Dedi pes Vâlihî tarihi anın

Yapıldı Kars revnak buldu İslâm”⁸⁷⁶

Gelibolulu Ali ise bu durumu dizelere şöyle dökmüştür:

“Gelüp Sultan Murad’ın devletinde Mustafa Paşa

Harâbiken Hisâr-ı Kars’ı eyledi ihyâ

Diküp gün gibi râyât-ı zafer-âyâtını Şarka

Cihanda zulmet-i ilhâd u kufri kıldı nâ-peydâ

⁸⁷² Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Münasebetleri*, s.77; Âlî, *Nusret-nâme*, ss.259-260; Âlî, *Künhü’l-Ahbâr I*, s.187. Âlî özellikle Cafer ve Rıdvan Paşa’nın kale inşasında büyük yararlılık gösterdiklerini belirtir.

⁸⁷³ Bu caminin yapımında şöyle bir hikaye nakledilir. “Lala Mustafa Paşa tarafından yaptırılan Kars Kalesi tamiri sırasında, bir asker Lala Mustafa Paşa’ya rüyasında gördüğü yaşlı bir zatın kendisinin Ebu’l Hasan El Harakani olduğunu ve makamının da burada bulunduğunu söylediğini, kendisinden ayağını bastığı yeri kazmasını istediğini anlatır. Bunun üzerine yüz işçi, o yeri kazmaya başlamış ve üzerinde Menem Şehid ü Said Harakani” ibaresi yazılı bir mermer bulunmuştur. “Şeyh Harakani’nin sandukası bulunarak bu sandukanın üzerine bir kubbe ve yanına da Sultan Murad-ı Sâlis Cami yaptırılmıştır.” Bkz. Aysel Ağbaba, *XVI. Yüzyıl Mühimme Defterlerine Göre Kars (1558-1637)*, Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars 2014, s.129.

⁸⁷⁴ Fahrettin Kırzoğlu Serdar Mustafa Paşa’nın hayratı ile 5 cami inşa edildiğini ifade etmektedir. Bkz. Kırzoğlu, *Kars Tarihi*, s.526.

⁸⁷⁵ Âlî, *Nusret-nâme*, ss.260-261; Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Münasebetleri*, s.77; Kırzoğlu, *Kars Tarihi*, s.526; Kars Kalesi ile birlikte Ani, Geçivân, Magazbarad ve Kağızman Kaleleri olmak üzere 4 kale de Serdar Mustafa Paşa’nın emri ile inşa edilmiştir. Bkz. Âlî, *Nusret-nâme*, s.312.

⁸⁷⁶ Harîmî, *Zafername-i Sultan Murad Han*, s.46.

Çeküp Şîrvân'ın aldı körlüğine şâh-ı gümrâhın

Yapıldı Kal'a-i Kars ve yıkıldı hatır-ı a'da

İşidüp halk-ı 'âlem Tîgîyâ târihini anın

*Didiler eyledi âbâd Kars'ı Mustafa Paşa*⁸⁷⁷

Dîvân-ı Hümâyûn'da Kars Kalesi'nin inşasına büyük önem verdiğiinden inşaat sürecini yakından takip etmiştir. Serdar Mustafa Paşa'ya gönderilen bir emirde, Kars Kalesi'nin inşasının son durumu hakkında bilgi istenmiş, askerin zahire ve moral durumu ile düşmanın hangi minval üzere faaliyette olduğu da kendisine sorulmuştur.⁸⁷⁸

Serdar Mustafa Paşa'ya, Kars Kalesi inşası sırasında gönderilen harbin harekât yönü ile ilgili hükm-ü şerifi, büyük bir harp divânı toplayarak ordugâhta bulunan bütün paşalara, beylere ve diğer ümeraya okuması istenmiştir. 7 Cemaziye'l-Ahir 987/1 Ağustos 1579 tarihli bu emr-i şerifte bazı konular üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda herkesin seferde gayret etmesi ve askerlerini gazaya teşvik etmesi istenerek, düşmana karşı yararlılığı görülenlere ve layığı ile hizmet edenlere terakkiler ve ihsanlar verileceği belirtilmiştir. Derbent'te bulunan Osman Paşa'ya merkezden zahire, mühimmat ve akçe gönderildiği, Kırım Hanı'nın dahi ol canibe varmak üzere olduğu da belirtilmiştir. İlaveten önce Kars Kalesi'nin inşasının bitirilerek ardından Şîrvan tarafına harekete geçilmesi ve Osman Paşa kuvvetleriyle birlikte Safevî Ordusu'nun perişan edilmesi temennisinde bulunulmuştur.⁸⁷⁹

Serdar Mustafa Paşa'nın bu emre rağmen harekete geçmekte ağır davrandığı görülmektedir. Zira o, Safevîlerin birkaç haber ve elçi göndererek sulh talebinde olduğunu, öne sürdüğü şartları da Safevîlerin kabul edebileceklerini beyan ettiğini belirterek harekete geçmemiştir. Nitekim Mustafa Paşa, daha Kars'ta iken Şah Hüdabende'ye bir mektup göndererek padişahın şartlarını kabul ettiği takdire sulhun gerçekleşeceğini, aksi takdirde Kırım Ordusu'nun kuzeyden kendisinin de batıdan İran'a yürüyeceğini ifade etmiştir.

Lala Mustafa Paşa, aynı içerikli mektubunu Tokmak Han'a da göndererek, şahın sulh talebinde kararlılık göstererek yetkili bir elçiyi Kars'a göndermesini ve sınır ahvalinin görüşülmesini talep etmiştir. Aksi takdirde Kars'ın tamiri ile yetinilmeyeceğini ve Kırım kuvvetleri ile birlikte İran üzerine harekete geçileceği tehdidini de hem kendisine hem de şaha

⁸⁷⁷ Âlî, *Künhü'l-Ahbâr II*, s.337.

⁸⁷⁸ *MHM.d.38/374*; İlaveten Kırım Hanı'ndan haber alarak bildirmesi de Lala Mustafa Paşa'dan istenmiştir. Safevîlerin durumu ve ne gibi faaliyetler içinde olduğu ile ilgili Schrizer ve Van beylerbeylerinden de malumat istenmiştir. Bkz. hk.375.

⁸⁷⁹ *MHM.d.38/325*.

bildirmiştir. Kendisinin Tebriz’e yürüyeceğini ve Kazvin’de kışlayacağını da şaha bu mektubunda iletmiştir.⁸⁸⁰

Serdar Mustafa Paşa Kars’ta iken 80.000’e yaklaşan ordusu ile Derbent’e doğru ilerleyen Kırım Hanı Mehmed Giray, yanındaki Azak Bey’i Mehmed Bey’i 10.000 Tatar askeri ile önden göndermiş ve bu öncü grup 27 Ağustos 1579’da Derbent’te bulunan Osman Paşa’nın yanına ulaşmıştır. Mehmed Giray’ın kendisi de 21 Ekim’de Derbent’e ulaşmıştır.⁸⁸¹

Bir araya gelen Osman Paşa ve Kırım Han’ı, II. Şamahı Savaşı sonrası kaybedilen Şamahı ve civarını Safevîler’in elinden kurtarmak ve Şirvan’ı geri istirdat etmek üzere harekete geçmişlerdir. Bu meyanda Osman Paşa, bir birliği öncü olarak Şirvan’a göndermiştir. Bu hareketi haber alan Şirvan Valisi Şamahı’da muharebe düzeni almışsa da, Osmanlı Ordusu’nun çokluğu karşısında mukavemet edemeyeceğini anlayarak kaçmak istemiş, fakat yakalanarak esir edilmiştir. 23 Ekim’de Osmanlı birlikleri ayrılışından yaklaşık 10 ay sonra tekrar Şamahı’yı ele geçirmiştir. Daha sonra Bakü de Safevîler’den geri alınmıştır. Osman Paşa’nın emri ile civar şehirlere gönderilen birlikler marifetiyle Şirvan tekrardan ele geçirilmiş ve Kızılbaş artıkları kılıçtan geçirilmiştir. Osman Paşa bu fetihlerin sonucunda Şamahı’dan Ereş’e vasil olmuştur.⁸⁸²

Bu sıralarda Tokmak Han’a tekrar bir itaate davet mektubu gönderen Mustafa Paşa mektubunda, zevcesinin öldürülmesine bile engel olamayan kör ve iktidarsız bir şaha bağlı olmaktansa padişaha bağlılığını bildirmesini istemişse de, Tokmak Han bu teklifi kabul etmemiş ve barış teklifinde bulunmuştur. Buna mukabil Mustafa Paşa kendisine yazdığı cevapta aylardır sulh talebinde bulunulduğunu, ancak şah tarafından hala antlaşma yapabilecek yetkili birinin gönderilmediğini ve bu sebeple yalnızca kendisinin barış istediğinin anlaşıldığını ifade etmiştir. Bu bâbda kısa süre içerisinde elçi gelmezse askerin serhatte kışlayarak baharda harekete geçeceğini ihtar etmiştir.⁸⁸³

⁸⁸⁰ Turan, “Lala Mustafa Paşa Hakkında”, s.589; Âlî, *Nusret-nâme*, ss.281-291.

⁸⁸¹ Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Münasebetleri*, ss.104-105; *Şecâ’atnâme*, s.90; Harîmî bu tarihi 22 Ekim 1579 olarak vermektedir. (Bkz. *Zafername-i Sultan Murad Han*, s.39); Kırım Han’ı Derbent’e ulaştıktan bir müddet sonra Safevî Şah’ının zevcesi ile II. Şamahı muharebesi sonrası esir edilen Kırım Hanzadesi Adil Giray, aralarında bir aşk olduğu iddiası ile öldürülmüşlerdir. Bu olay akabinde İran’daki karışıklıkların arttığı gözlemlenmektedir. Safevî müverrihi İskender Münşî bu konuda suskunluğunu korumuştur. O Adil Giray’ın kaçmaya çalıştığını ve bunun üzerine öldürüldüğünü ifade ile yetinmiştir. Bkz. İskender Münşî, *Tarih-i Alamarayi Abbasi*, ss.418-419.

⁸⁸² Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Münasebetleri*, ss.103-104; Turan, “Lala Mustafa Paşa Hakkında”, s.589; *Şecâ’atnâme*, s.94; Âlî, *Nusret-nâme*, ss.317-319; Özergin, “Şirvan Seferi İle İlgili Üç Manzume”, ss.259-260; Sungur, *Özdemiroğlu Osman Paşa*, ss.86-87;

⁸⁸³ Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Münasebetleri*, s.80.

Fi'l-hakika Tokmak Han'ın sulh talebi ile Osmanlı Ordusu'nu oyalamaya çalıştığı anlaşılmış ve Tokmak Han'ın orduya erzak vs. tedariki için etrafa dağılan Osmanlı Ordusu'ndaki yardımcı kuvvetlere saldırı da bulunduğu görülmüştü.⁸⁸⁴

Safevîler'in bu oyalama ve saldırı yapıp çekilme taktiklerine karşı Serdar Mustafa Paşa, 12 Şaban 987/4 Ekim 1579'da Anadolu Beylerbeyi Cafer Paşa'yı serdar tayin ederek Sivas, Diyarbakır ve Karaman beylerbeyleri ile 30.000 askerini de Cafer Paşa'nın emrine vermiştir. Cafer Paşa, Revan ve çevresinin tahribi ve vurulması vazifesi ile görevlendirmiştir.⁸⁸⁵ Bu haber üzerine Tokmak Han, hakimi olduğu Revan'dan firar etmiş; Cafer Paşa komutasındaki ordu ise harekete geçmek suretiyle Revan ve civarına akın icra ederek birçoğu Ermeni esir olmak üzere 20.000 civarı esir ve pek çok ganimet toplamıştır. Bu akın esnasında Revan'da Tokmak Han'a ait olan saray ile şehirdeki han, çarşı ve bedestenlerde tahrib edilmiştir.⁸⁸⁶

18 Şaban 987/10 Ekim 1579'da⁸⁸⁷ Revan'dan ganimetlerle dönen Cafer Paşa hasta olduğundan dolayı Serdar Mustafa Paşa'nın huzuruna çıkamamıştır. Diğer beylerbeyleri Mustafa Paşa tarafından kabul ve tebrik edilerek kendilerine hilat giydirilmiştir. Cafer Paşa'nın hilatı da çadırına gönderilmiştir. Revan'da yapılan bu bol ganimetli akın sayesinde orduda ucuzluk oluşmuştur.

Osmanlı Ordusu'nun Revan harekâtının ardından Tokmak Han, 24 Şaban/16 Ekim'de bir mektup göndererek bu harekâtın dolayı şikâyetle bulunmuştur. Kendisine verilen cevapta, Kars Kalesi inşası süresince aylarca elçinin geleceği ve sulh isteği bahanesi ile oyalamanın yapıldığı ve bu inşa sürecinde azıklanmak için etrafa dağılan askeri ve atoğlanlarını Kızılbaş askerlerinin saldırılarda bulunarak katlettikleri ifade edilmiştir. Ayrıca kendisinin de Osmanlı Ordusu'na sürekli zarar vermeye teşebbüs etmesinden dolayı bu hareketin icra edildiği belirtilmiştir. Mustafa Paşa mektubunda sulh talepleri ile vakit geçirildiği ve şahın Tebriz'e gelerek saldırı tehdidinde bulunduğu için; durum böyle olursa padişahın da İstanbul'dan ordu ile gelerek İran ülkesini fethetmesinin kaçınılmaz olacağını bildirmiştir.

Serdar Mustafa Paşa, 19 Ekim 1579'da İstanbul'dan gelen İbrahim Çavuşla birlikte Kapıcıbaşı Handan Ağa'yı bir mektupla payitahta yollamıştır. Mektubunda, Tiflis'in son

⁸⁸⁴ Kütükoğlu, *Vekayi'nüvis Makaleler*, s.338.

⁸⁸⁵ *Zafername-i Sultan Murad Han*, s.49; Jorga Mustafa Paşa'nın Revan'a geldiğini belirtse de, bu bilgi Osmanlı kroniklerinde geçmemektedir. Bkz. Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c.3, s.210.

⁸⁸⁶ Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Münasebetleri*, s.80; Âli, *Nusret-nâme*, ss.305-306; *Zafername-i Sultan Murad Han*, ss.49-50.

⁸⁸⁷ Âli, Cafer Paşa komutasındaki ordunun 16 Şaban/8 Ekim'de döndüğünü belirtmekte ise de, Kars Revan arası mesafe düşünüldüğünde Harîmi'nin verdiği 10 Ekim tarihi daha doğru olmalıdır. Bkz. *Zafername-i Sultan Murad Han*, ss.49-50; Selaniki ise bu tarihi 15 Şaban/7 Ekim olarak vermektedir. Bkz. *Selaniki I*, s.124.

durumunu, Kars Kalesi'nin inşasının tamamlandığını ve Revan'a icra edilen akınla ilgili tafsilatları aktaran Mustafa Paşa, sınırla ilgili son ahvalleri de bildirmiştir.⁸⁸⁸

Kars ahvali ile ilgili son durumu gözden geçiren Serdar Mustafa Paşa, Şirvan'daki durumu takip etmek ve Kırım Hanı'nın gelmesi ile orada oluşacak vaziyete göre hareket etmeyi düşünerek Ramazan Bayramı sonuna kadar Kars'ta beklemeyi düşünmüştür. Fakat Kars'ta aniden başlayan kar ve fırtına ile bu yüzden ordugâhta meydana gelen telafat yüzünden kışlamak üzere Erzurum'a avdet etmeye karar vermiştir.⁸⁸⁹ Zira bu kararı almasında askerin isteğinin ve bir kısmının soğuklar yüzünden firarının da etkisi vardır. Kırım Hanı'ndan da sağlıklı bir haber alamayan Serdar Lala Mustafa Paşa, 22 Ekim'de⁸⁹⁰ Kars'tan hareket ederek 5 menzilde Erzurum'a ulaşmıştır.⁸⁹¹

Sonuç olarak Mustafa Paşa Safevîlerin tutarsız barış taleplerini görünce, 1579 kışını da Erzurum'da geçirerek baharda bizzat kendisi Revan'a gitmek istemiştir. O, böylece orada da Kars Kalesi gibi büyük bir kale inşa etmek suretiyle Osmanlı sınırlarını kati surette Safevîler aleyhine genişletmeyi planlamıştır.⁸⁹²

Erzurum'a ulaştıktan sonra Mustafa Paşa'nın emri ile beylerbeyleri ve sancakbeyleri kendi bölgelerine kışlamak üzere çekilmiştir. Yeniçeri ve kapıkullarının ise Mustafa Paşa ile birlikte Erzurum'da kışlamaları kararlaştırılmıştır. Burada iken Sultan III. Murad, orduya hitaben yolladığı fermana; bu kışı da serhatte geçireceklerini, bu vesile ile zorluklara göğüs germeleri gerektiğini belirterek, bugüne kadar yapılan hizmetlerden dolayı memnun olduğunu ve Serdar Mustafa Paşa'ya itaatte kusur etmemelerini tembihlemiştir.⁸⁹³

Padişahın bu fermanında, isteklerini yerine getirdiği için Mustafa Paşa'nın hizmetlerinden ziyadesi ile hoşnut olduğunu görmek de mümkündür. Nitekim Mustafa Paşa Şark Seferi ile Gürcistan ve Şirvan Fatihi unvanı ile padişaha büyük topraklar kazandırmıştır. Serdar Mustafa Paşa'nın bu sefer sırasında fethettiği arazinin büyüklüğü yaklaşık 175.000 Km²'dir.⁸⁹⁴

Haddizatında 1577 yılında İran'a harp ilan edilmesinin ardından 1578'de Serdar olarak Şark Seferi'ne çıkan Mustafa Paşa, o güne kadar Osmanlı Devleti'nin Şark Seferleri'nde

⁸⁸⁸ Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Münasebetleri*, ss.78-81; Âli, *Nusret-nâme*, ss.307-311.

⁸⁸⁹ Kütükoğlu, *Vekayi'nüvis Makaleler*, ss.338-339.

⁸⁹⁰ Bu tarih, Kırım Han'ın Osman Paşa'nın yanına vardığı tarihten bir gün sonradır. Bkz. Âli, *Nusret-nâme*, s.319.

⁸⁹¹ Turan, "Lala Mustafa Paşa Hakkında", ss.589-590; Âli, *Nusret-nâme*, ss.311-312.

⁸⁹² Kütükoğlu, *Vekayi'nüvis Makaleler*, s.337; *Zafername-i Sultan Murad Han*, s.50.

⁸⁹³ Âli, *Nusret-nâme*, ss.312, 323-324; Harimi bu karara rağmen kapıkulu ve yeniçerilerin Erzurum'dan firar ettiğini ve Mustafa Paşa'nın kendi adamları ile kaldığını ifade etmiştir. Bkz. *Zafername-i Sultan Murad Han*, s.50.

⁸⁹⁴ Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi*, c.4, s.400.

uygulamadığı bir strateji ile doğrudan İran üzerine değil, İran'a bağlı Gürcistan ve oradan da Şirvan üzerine yürümek suretiyle bu bölgeleri fethetmiştir. Böylece İran'ın önemli gelir kaynakları olan bölgeler elinden çıktığı gibi, kuzey ve batı toprakları ehâte edilmiştir. Böylece daha sonraki serdarlar döneminde de İran üzerine yürünerek başarılı sonuçlar alınmıştır.⁸⁹⁵

2.3.7. Lala Mustafa Paşa'nın Serdarlıktan Azli ve İstanbul'a Dönüşü

Mustafa Paşa'nın serdarlıktan azline sebep olacak hususlar birkaç noktada toplanmaktadır. Bunlardan biri Serdar Mustafa Paşa'nın seferin ikinci baharında Kars'a giderek orada oyalanması, aynı zamanda Kırım ve Şirvan kuvvetleri ile birleşerek İran üzerine hatta planlanan Kazvin üzerine gidilmemesi hususudur. İlâveten kendisine emredilen Şirvan'a gerekli yardımı ulaştırmaması da bir sebep olarak gösterilmektedir. Zira Mustafa Paşa'nın Kars'ta oyalanması durumu, görünüşte Divân-ı Hümâyûn'un umûmen İran'ın fethi isteğiyle uyuşmamaktaydı.

Divân-ı Hümâyûn Mustafa Paşa'ya, Kars Kalesi'nin inşasından sonra Acem ülkesine girerek burada fetihlere girişmesini bildirmiş ve Şirvan'da zor durumda kalan Osman Paşa'yı Safevî kuşatmasından kurtarmasını emretmiştir. Ayrıca Kırım Hanı'nın gelmesi ile birlikte kuzeyden Osman Paşa ve Kırım Hanı'nın, batıdan ise kendisinin İran'a girerek Kazvin'e yürünmesi istenmiştir.

Buna rağmen Mustafa Paşa'nın Kars'ta oyalanarak İran topraklarına harekete girişmemesi, İstanbul'daki baş muhalifi olan Koca Sinan Paşa tarafından çok iyi değerlendirilmiştir. Sinan Paşa her fırsatta padişaha ve yeni Vezîriâzam Ahmed Paşa'ya, Serdar Mustafa Paşa'nın Acem ülkesine girmeyip serhatte boşuna vakit geçirdiği telkininde bulunmuştur.⁸⁹⁶ Bu konuda Mustafa Paşa Kars'ta haddinden fazla oyalanması noktasında eleştirilebilir olsa da, Cafer Paşa komutasındaki orduyu Revan ve çevresinin tahribi için göndermiş ve bu seferden yüklü miktarda esir ve ganimetle dönülmüştür.⁸⁹⁷

⁸⁹⁵ İran seferleriyle ilgili değerlendirme için bkz. Bkz. Mehmedoğlu, "İran (Osmanlı-İran Münasebetleri)", *TDVİA*, s.406.

⁸⁹⁶ Turan, "Lala Mustafa Paşa Hakkında", ss.589-590; *MHM.d.38/352*.

⁸⁹⁷ Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Münasebetleri*, ss.80-81; *Zafername-i Sultan Murad Han*, ss.49-50; Âlî, *Nusret-nâme*, ss.305-306; *Şecâ'atnâme*, s.95; Serdar Mustafa Paşa'nın Erzurum'a ulaştıktan sonra, buradan tekrar kalkıp üstelik Kasım ayında Kazvin'e yürümesi ordunun mahvına sebep olabileceği gibi; mevsimin geçmesinin nedeni Mustafa Paşa değil, bizatihi Kırım Hanı'nın Şirvan'a geç tarihte vüsul etmesidir. Ol veçhile Asafî Dal Mehmed Çelebi eserinde Mustafa Paşa'yı eleştirirken Serdar'ın Kars tamirini bahane ederek Kavzin'e yürümediğini belirtse de, Serdar Mustafa Paşa o sırada Kars'ta değil Erzurum'da idi. İlâveten Erzurum'dan Kazvin'e gitmek, aradaki mesafe düşünüldüğünde kışın ortasında İran ülkesinde orduyu perişan etmek anlamına da gelebilirdi.

Serdar Mustafa Paşa'nın Dîvân-ı Hümâyûn'un istediği bu harekâtı icra edememesinde Şirvan'daki komutanlarla olan muhabere eksikliğinin payı vardır. Bu cümleden olarak Serdar'ın Osman Paşa ve Kırım Han'ı ile haberleşmesinde bir sıkıntı olduğu aşîkârdır. Zira Mustafa Paşa'nın Kars'ta iken Osman Paşa ile haberleşmeyip Kırım Hanı'ndan haber beklemesi; buna mukabil Şamahı'nın istirdadı sırasında Kars'tan kalkıp Erzurum'a dönmesi birbirlerinden sağlıklı şekilde haberdar olmadıklarının göstergesidir.⁸⁹⁸

Haddizatında Şamahı'nın ele geçirilmesinden sonra Ereş'e gelen Kırım Han'ı da, daha önceden planlandığı üzere Mustafa Paşa ile Gence de buluşarak Kazvin'e yürünmesinin, o sırada mümkün olamayacağını ve Serdar'ın Erzurum'a döndüğünü de burada öğrenmiş olmalıdır.⁸⁹⁹

Mustafa Paşa'nın Hoca Saadeddin Efendi'ye gönderdiği mektubunda, “*askerin hava şartları nedeniyle bi-tab düştüğünü ve cenge kudretimiz yok diyerek Kars'tan ileri gitmek istemediklerini, hatta birlikler halinde Erzurum'a çekilmeğe başladıklarını*” ifade etmesi de onun Erzurum'a dönmeye bir bakıma mecbur kaldığını; Erzurum'da iken kış boyunca yeni güç tedariki ile baharla birlikte etkili bir harekâta girişmeyi planladığını ortaya koyabilir.⁹⁰⁰ Nitekim Erzurum'a geldikten sonra Sultan III. Murad, kendisine yolladığı fermanında hizmetlerinden memnuniyet duyduğunu dile getirmiştir.

Tüm bunlara rağmen Serdar Mustafa Paşa'nın Kars'ta iken Kırım Han'ı ile muhabere ederek neticeye göre hareket geçmek için bir müddet daha Kars'ta beklemeyi düşünmesi, onun bi'l-fiil İran üzerine harekete girişmekten kaçınmadığını göstermektedir. İlaveten Kırım Hanı'nın Mustafa Paşa'ya yolladığı mektup, paşa Erzurum'da iken 17 Kasım'da ulaşmıştır.⁹⁰¹

Lala Mustafa Paşa bu mektuba cevaben, Kırım Hanı'na yazdığı mektubunda; Mehmed Giray'dan Şirvan'da kışlamasını ve Safevîler üzerine akınlar icra etmesini istemiş,⁹⁰² fakat

⁸⁹⁸ Bu hususu destekleyen nokta; Mustafa Paşa'nın Hoca Saadeddin Efendiye Erzurum'a ulaştıktan sonra yazdığı mektubunda; Kırım Hanı'nın Şirvan'da olduğu haberini yeni aldığını ifade etmesi aradaki bir irtibat eksikliğine işaret etmektedir. Bu bağlamda Şirvan ve Kırım Han'ı ile sağlıklı bir muhabere içine giremeyen Serdar Mustafa Paşa, hava şartları ve askerin isteksizliği üzerine Erzurum'a dönmenin daha doğru olduğuna karar vermiştir. Burada Mustafa Paşa'nın bahar mevsimi ile birlikte Kars'a erkenden gitmemesi ve Kars'a gittikten sonra, emrindeki 100.000 kişilik ordu ile Tebriz üzerine veya başka bir İran toprağı üzerine harekâta girişmemiş olması gibi hususlarda eleştirilebilir.

⁸⁹⁹ Bu haber üzerine asker arasında huzursuzluk baş göstermiş ve Kırım Ordusu Kür'ü geçmek istememiştir. Buna rağmen Kırım Han'ı, Osman Paşa'nın telkini ile Kür'ü geçerek Gence, Karabağ, Muğan, Berde ve Kızılağaç'a kadar Safevî topraklarına büyük bir akın icra etmiştir. (Bkz. Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Münasebetleri*, ss.105-106; *Zafername-i Sultan Murad Han*, s.40; *Selânikî I*, s.123.) Nitekim Kırım Hanı'ndan Serdar Mustafa Paşa'ya gelen 17 Kasım 1579 tarihli mektupta, Kür Nehri geçilerek yapılan akın hakkında malumat verilmiştir. (Bkz. Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Münasebetleri*, s.82); Buna rağmen Kırım Hanı'nın 22 Ekim 1579 gibi geç bir tarihte Derbent'e daha yeni ulaşması, onun işi ağırdan aldığı bir göstergesi olup; Mustafa Paşa ile bulaşmalarının Kasım sonlarına yani mevsimin askeri harekâta engel olacağı bir ana denk düşeceği aşîkârdır.

⁹⁰⁰ *Zafername-i Sultan Murad Han*, s.51; Âli, *Nusret-nâme*, ss.317-320.

⁹⁰¹ Âli, *Nusret-nâme*, ss.317-324. Bu mektubunda Kırım Han'ı Derbent'e ulaştığını Serdar'a haber vermiştir.

⁹⁰² Mustafa Paşa Osman Paşa'ya yazdığı mektubunda ise Kırım Han'ı ile ittifak üzere olarak Safevîler'e akınlar icra etmelerini ve Şirvan'ı düşmandan korumaya çalışmalarını istemiştir. Bkz. Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Münasebetleri*, ss.106-107.

Kırım Han'ı hem bu emre hem de Osman Paşa'nın isteğine kulak asmayarak kardeşi Gazi Giray ve oğlu Saadet Giray komutasındaki cüzi bir Kırım askerini bırakarak Bahçesaray'a dönmüştür.⁹⁰³

Mustafa Paşa'nın serdarlığı sırasında eleştiriye tabi tutulan diğer bir keyfiyet de; Tiflis'in Safevîler tarafından kuşatma altında olduğu sırada Mustafa Paşa'nın harekete geçmek yerine Kars Kalesi'nin inşası ile vakit geçirmesidir.⁹⁰⁴

Bu konuda yorumda bulunan Gelibolulu Âlî, Serdar Mustafa Paşa'nın sulhe meyilli olduğunu ve defalarca bu konuda Safevîlerden elçi beklediğini ifade etmesi, paşanın sulhun temini için olayları ve hareketini biraz daha yavaştan alarak oyalandığı ihtimalini de düşündürmektedir. Aynı Âlî, 1581'de Şark Seferi devam ederken Van'da bulunduğu sırada yazmaya başladığı Nushetü's-Selâtin adlı eserinde, Nusretname eserinde getirmediği eleştirileri getirmiş ve Mustafa Paşa'nın sefer sırasında beraberinde götürdüğü kadroyu eleştirmiştir.⁹⁰⁵ Ayrıca Âlî, Kars'ta fazla oyalanılması sonucu kışın bastırdığına ve askerın gaza şevkini kaybettiğine dikkat çekerek, Mustafa Paşa'nın bu konudaki kararsızlığını ve yavaşlığını da tenkit etmiştir.⁹⁰⁶

Tarih-i Osman Paşa da ise, Serdar Lala Mustafa Paşa'nın Kars'a hareket ederken amacının; Kars'ı mamur ettikten sonra fırsat olursa Şirvan'a tekrar yürüyüp Osman Paşa ile birlikte hareket icra etme niyetinde olduğu belirtilmektedir.⁹⁰⁷

Lala Mustafa Paşa'nın serdarlıktan azlindeki diğer bir önemli amilde şüphesiz Sokullu Mehmed Paşa'nın ölümüdür.⁹⁰⁸ Zira her ne kadar zaman zaman birbirlerine düşmanlık etmişlerse de, lalanın rakibi Sinan Paşa varken Mustafa Paşa'yı Şark serdarlığına Sokullu tayin

⁹⁰³ Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Münasebetleri*, ss.105-106; *Selânikî I*, s.123; Abdurrahman Şeref Bey, bu yazışmalarda Serdar'ın gelemeyeceğini öğrenince Kırım Hanı'nın moralinin bozulduğunu ifade etmiştir. Yine Şeref Bey'e göre Serdar Mustafa Paşa, Mehmed Giray'dan Erdebil üzerine akın yapmasını istemiştir. Bkz. Abdurrahman Şeref, *Özdemir-oğlu Osman Paşa*, yay. haz. Vehbi Günay, İzmir Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir 2011, s.42.

⁹⁰⁴ Turan, "Lala Mustafa Paşa Hakkında", s.590.

⁹⁰⁵ Âlî, *Nushatü's-Selâtin*, ss.33-34. Âlî, Mustafa Paşa'nın Şark Seferi'ne Sır Kâtibi olarak götürdüğü Taczade İsmail Çelebi'nin geçmişi karanlık, rüşvetçi, beceriksiz bir adam olduğundan bahseder. Bu iddia tabii ki tenkite muhtaç olup, Âlî'nin bunu kişisel garazkârlıktan mı, yoksa gerçekten mi? yazdığı belli değildir.

⁹⁰⁶ Âlî, *Nushatü's-Selâtin*, ss.38-39. Şüphesiz Âlî'nin bu tavrı sergilemesinde, Sinan Paşa'nın Vezîriâzam olması dolayısı ile Mustafa Paşa'nın adamlarını tasfiye etmeye başlamış olmasının payı vardır. Zira oda yıllarca Mustafa Paşa'nın yanında tezkireci ve Münşi olarak bulunmuş biri olarak bu tasfiyeden kurtularak Sinan Paşa'nın gözüne girmek istemiştir. (Bkz. Önal, *Koca Sinan Paşa*, s.145); Âlî'nin bu tavrının doğru olduğu, daha sonraları yazdığı *Kühû'l-Ahbâr* isimli eserde ortaya çıkmaktadır. Nitekim o, bu eserinde Sinan Paşa'nın muhalifi bir tavır alırken Mustafa Paşa'yı tekrar övmekte ve methiyeler dizmektedir. Konu ile ilgili değerlendirme için (bkz. Önal, *Koca Sinan Paşa*, s.147); Zira onun hayatı boyunca sürekli farklı kişilerden görev beklediği ve çoğu zaman istediği görevleri alamadığı aşîkârdır. Bkz. Fleischer, *Tarihçi Mustafa Âlî*, s.94.

⁹⁰⁷ *Tarih-i Osman Paşa*, s.50.

⁹⁰⁸ *Selânikî I*, ss.124-125; Turan, "Lala Mustafa Paşa Hakkında", s.590; Serdar Mustafa Paşa Erzurum'a gelince Sokullu Mehmed Paşa'nın katli ve yerine Vezir Ahmed Paşa'nın Vezîriâzam olduğu haberini almıştır. Bkz. (Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Münasebetleri*, s.82); Sokullu Mehmed Paşa ile ilgili bkz. Erhan Afyoncu, "Sokullu Mehmed Paşa", *TDVİA*, c.37, s.357.

ettirmiştir.⁹⁰⁹ Buna mukabil Sokullu'nun 20 Şaban/12 Ekim'de⁹¹⁰ bir suikast sonucu öldürülmesi bütün dengeleri sarsmıştır. Zira Sokullu'nun ölümü kendisinden çekinen Sinan Paşa'ya aradığı fırsatı vermiş ve Lala Mustafa Paşa hakkında ileri geri konuşarak onun başarısızlığından dem vurmaya başlamıştır.⁹¹¹

Bu durumun oluşmasında şüphesiz Vezîriâzam olmak isteğinde olan iki paşanın birbirlerini padişahın gözünde küçük düşürme çabasının önemli bir payı vardır. Zira Ahmed Paşa'dan sonra Vezîriâzamlık makamı için seferde kazanılacak başarı şüphesiz bu yolu açacak bir anahtar olarak görülmüştür. Ol vesile ile Sinan Paşa, Mustafa Paşa'yı azlettirerek gözden düşürmek ve kendisinin Serdar olması için büyük çaba sarf etmiştir.⁹¹²

Mustafa Paşa'nın serdarlığı ile ilgili haberler, Erzurum tımar defterdarı Hızır Çelebi'nin yazdığı asılsız raporlar ve serhatten İstanbul'a gelen bazı kimselerle öğrenilip Mustafa Paşa'nın aleyhinde bir ortamın oluşmasına da sebep olmuştur.⁹¹³

Dîvân-ı Hümâyû'nda Mustafa Paşa gibi vezir olan Koca Sinan Paşa, daha önce Mustafa Paşa'yı Yemen serdarlığından “*ben serdar olsam, az askerle isyanı bastırır, isyancıların kellesini alırım*” diyerek azlettirmiş; Sokullu'nun ölmesi ile de “*beni gönderin, varayım, umum İran'ı alayım*”, “*eğer diyar-ı Acem semtine serdar ben olaydım, Acem Şahı Hüdabende'yi esire ederek padişaha getirirdim*” demeye başlamış ve Serdar Mustafa Paşa'nın başarısızlığından dem vurmıştır.⁹¹⁴

Buna rağmen Serdar Mustafa Paşa'nın serdarlıktan azledilmesinden kısa bir müddet önce Kırım Hanı'nın Şirvan'da olduğu haberini alarak payitahttaki Hoca Saadeddin Efendi'ye⁹¹⁵ bir mektup yazdığı görülmektedir. Paşa mektubunda, Kırım Hanı Mehmed Giray'ın mutlak surette Şirvan'da kışlaması ve Kızılbaş ülkesini tahrip etmesi için kendisine

⁹⁰⁹ Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Münasebetleri*, s.108; Sokullu'nun ölümü ile Mustafa Paşa'nın hamisiz kaldığı da bir bakıma düşünülebilir.

⁹¹⁰ Kırzioğlu, *Osmanlılar'ın Kafkas Ellerini Fethi*, s.340. Bu tarihte Serdar Mustafa Paşa Kars'ta olup Cafer Paşa komutasındaki ordu Revan akınından Kars'a geleli henüz 2 gün olmuştur.

⁹¹¹ Turan, “Lala Mustafa Paşa Hakkında”, s.590; *Peçevi II*, s.57. Peçevi, Sinan Paşa'nın Sokullu'dan çekindiğini fakat onun ölümünden sonra meydanı boş bulup her fırsatta Mustafa Paşa'yı eleştirdiğini, yumuşak huylu Vezîriâzam Ahmed Paşa'nın da bu duruma ses çıkarmadığını kaydetmektedir.

⁹¹² Turan, “Lala Mustafa Paşa Hakkında”, s.590; Peçevi, Sinan Paşa'nın Mustafa Paşa'nın sefer sırasındaki her icraatını eleştirdiğini aktarır. Mesela “*Çıldır Savaşı'nda Mustafa Paşa'nın çadırında oturup paşaları cenge gönderdiğini, kendisinin askerinin başında Tokmak Han'ın üzerine gitse onu ya öldürüp ya da esir etmiş olacağını*” söylediğini ifade etmiştir.

⁹¹³ Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, c.3, s.1340.

⁹¹⁴ Turan, “Lala Mustafa Paşa Hakkında”, s.590; *Hasan Bey-zâde Târîhi II*, s.274.

⁹¹⁵ Fleischer, Hoca Saadeddin Efendi'nin padişahın hocası olması dolayısı ile nüfuzlu olduğundan ve Mustafa Paşa ile aralarının iyi olduğundan bahisle; padişaha gelen birçok arzın Hoca Saadeddin Efendi vasıtası ile sunulduğunu, başta Mustafa Paşa olmak üzere birçok devlet erkânının kendisine mektup yazarak raporlarını padişaha iletmesini rica ettiklerini belirtmiştir. Bkz. Fleischer, *Tarihçi Mustafa Âli*, s.53, s.78.

merkezden emir yazılmasına yardımcı olmasını istemiş, ayrıca baharda harekete geçeceğini ve Kırım Han'ı ile birleştiği takdire önemli fetihlerin gerçekleşeceği tasavvurunda bulunmuştur.⁹¹⁶

Lala Mustafa Paşa azil haberini Erzurum'da iken 19 Zilkade 987/7 Ocak 1580'de almıştır. Kendisine kapıcılar kethüdası Kurt Ağa ile gelen emirde; serdarlıktan azledildiği ve yerine üçüncü Vezir Koca Sinan Paşa'nın tayin edildiği bildirilmiş, yeni serdar gelene kadar orduyu Serdar Kaymakamı olarak Hüsrev Paşa'ya bırakması ve İstanbul'a dönmesi istenmiştir. Sinan Paşa da, selam çavuşu olan Kenan Ağa'yı bu haberi vermek üzere Mustafa Paşa'ya yollayarak, kendisin serdar tayin edildiğini ve Hüsrev Paşa'yı Kaymakam olarak bırakarak İstanbul'a dönmesi gerektiğini belirtmiştir.⁹¹⁷

Serdar Mustafa Paşa serdarlığa tayin tarihi olan 2 Ocak 1578'ten azledildiği tarih olan 7 Ocak 1580'e kadar 2 yıl 5 gün Şark serdarlığı vazifesinde kalmıştır. Bu süre Yemen ve Kıbrıs serdarlığından daha uzun bir süreyi ihtiva etmektedir.

Mustafa Paşa'nın azledilmesi ile ilgili Osmanlı kroniklerine bakıldığında, ağırlıklı olarak bu duruma Sinan Paşa'nın sebep olduğu anlaşılmaktadır. Esasında Mustafa Paşa sefer boyunca Gürcistan ve Şirvan'ı fethettiği gibi, Kars Kalesi'nin inşası ve İran toprakları olan Karabağ, Gence ve Revan gibi bölgelere de akın icra edilerek tahrip edilmesi gibi faaliyetler içinde bulunmuştur. Abdurrahman Şeref Bey, Mustafa Paşa'nın serdarlığıyla ilgili olarak *"Mustafa Paşa'nın iyice düşünerek izlediği yol ve her işi erbabına vermesi sayesinde fetihlerin gerçekleştiğini, eyalet ve sancakları gerektiği gibi ayırarak her birini yararlı hizmet gören kişilere vermeye özen gösterdiğini"* ifade etmiştir.⁹¹⁸

Gelibolulu Âlî Nusretnâmesi'nde bu konuda nedenlere yer vermezken Künhü'l-ahbâr'ında Sinan Paşa'yı eleştirerek onun boş laflarla Mustafa Paşa'yı kötülediğini ve gönderdiği arzları tekzip ettiğini, *"beni gönderin Acem Şahı'nın bahtını yıkayım"* dediğini belirtirken; onun bu içi boş ve kuru laflarına inanılarak Mustafa Paşa'nın azledildiğini ve yerine kendisinin tayin edildiğini bildirmiştir.⁹¹⁹

Bu hususta müverrih Harîmî; Mustafa Paşa'nın Erzurum'da kışlarken, baharla birlikte Revan hareket ederek burayı tahkimle Osmanlı toprağı haline getireceği fikrinde iken

⁹¹⁶ Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Münasebetleri*, s.82; Âlî, *Nusret-nâme*, ss.319-320.

⁹¹⁷ Turan, "Lala Mustafa Paşa Hakkında", ss.590-591; *Selaniki I*, s.127; *Peçevi II*, s.57; Âlî, *Nusret-nâme*, ss.328-332. Âlî, Serdar Mustafa Paşa'ya padişah tarafından hizmetleri karşılığı bir murassa kılıç, üç hilat gönderildiğini belirtmiştir.

⁹¹⁸ Şeref, *Özdemir-oğlu Osman Paşa*, s.25.

⁹¹⁹ Âlî, *Künhü'l-Ahbâr III*, s.361; Turan, "Lala Mustafa Paşa Hakkında", s.590.

İstanbul'dan gelen emirle sefer mühimmatı, hazine zahire vs. ne varsa hepsini Erzurum Beylerbeyi Hüsrev Paşa'ya teslim ederek İstanbul'a gelmesinin istendiğini ifade etmiştir.⁹²⁰

Selanikî; Mustafa Paşa'nın azlini Erzurum Tımar Defterdarı Hızır Çelebi'nin yazdığı asılsız haberlere bağlamaktadır. O, Hızır Çelebi'nin olan olmayan ne varsa asılsız bütün haberleri saçma sapan isnatlarla İstanbul'a bildirdiğini; bu kötü haberlerin olduğu gibi doğrulanmadan padişaha aktarıldığını, fitneci ve hasetlerin bu konuyu tahrik ederek Mustafa Paşa'nın aleyhinde konuşmaya başladıklarını ifade etmiştir. Selanikî devamında bu haberler üzerine onca iyi hizmetine rağmen padişahın Mustafa Paşa'dan soğuduğunu ve kendisine olan güveninin yitirip serdarlıktan azlettiğini belirtmiştir.⁹²¹

Mehmed Bin Mehmed; Sinan Paşa'nın daima Mustafa Paşa'ya muhalif olduğunu ve bu sefer sırasında da sürekli “*hizmet böylemi görülür ve düşman memleketi bu şekilde mi tahrip olunur! beni gönderin, varıp bütün İran'ı alayım*” dediğini belirterek, sonunda kendisinin sözlerine itimat kılınarak Lala Mustafa Paşa'nın serdarlıktan ref olunduğunun bildirmiştir.⁹²²

Hasan Beyzâde; onun Şirvan ve Gürcistan'ı fethederek Kızılbaşların mahvına sebep olduğu ve padişaha zaferler kazandırdığı halde, hizmetleri takdir edilmeyip, “*düşmanı yok etmede kusur eyledün*” denilerek azledildiğini ve yerine Sinan Paşa'nın tayin edildiğini aktarmıştır.⁹²³

Peçevî de; bencil ve kendini beğenmiş biri olan Sinan Paşa'nın atıp tutarak ve etrafa paralar saçarak Serdar'ı azlettirdiğini ifade etmiştir.⁹²⁴

Solakzade ise; Mustafa Paşa'nın serdar olarak bulunduğu süre içerisinde Kars, Tiflis, Şirvan ve Derbent'i fethederek Safevî birliklerini bozguna uğrattığını, tüm bunlara rağmen padişah tarafından bu hizmetlerinin yeterli görülmediğini ve Sinan Paşa'nın telkinleri ile azledilerek İstanbul'a davet edildiğini bildirmektedir. O, Sinan Paşa'nın Mustafa Paşa'yı azlettirmek için padişaha “*böyle hizmet mi olur? Beni gönderin varayın, umûmen Vilayet-i Azerbaycan'ı alayım, Acem Şahını zincire bağlayarak getirip Dîvân-ı Hümâyûn'un önüne*

⁹²⁰ Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Münasebetleri*, s.108; Nitekim bu emir üzerine Mustafa Paşa gerekli her şeyi Hüsrev Paşa'ya teslim etmiş, kendine ait ağır eşyaları da bırakarak birkaç katır eşyası ile birlikte İstanbul'a gitmek üzere Erzurum'dan ayrılmıştır.

⁹²¹ *Selanikî I*, s.126. Selanikî, Mustafa Paşa hakkında atıp tutan Hızır Çelebi'nin asılsız isnatlarının kendisine yararı dokunmadığını ve Erzurum Kalesi'nin Tebriz kapısında asılarak idam edildiğini kaydetmiştir.

⁹²² Mehmed B. Mehmed, *Nuhbetü't-Tevârih*, s.379.

⁹²³ *Hasan Bey-zâde Târîhi II*, s.273.

⁹²⁴ *Peçevî II*, s.57.

sereyim” dediğini ve bu gibi içi boş laflarla isteğinde muvaffak olarak Mustafa Paşa’yı azlettirip kendisini serdar tayin ettirdiğini belirtmiştir.⁹²⁵

Naîmâ da; kendisinden önceki tarihçilerin yorumunu benimsemiş ve Mustafa Paşa’nın bunca hizmetine rağmen kusurlu bulunup azledildiği ve yerine “*ziyade, çoklu malı olan*” diye adlandırdığı Sinan Paşa’nın serdar tayin edildiği tespitinde bulunmuştur.⁹²⁶

⁹²⁵ *Solâkzade*, s.736.

⁹²⁶ Naîmâ Mustafa Efendi, *Târih-i Na’îmâ*, haz. Mehmet İpşirli, c.4, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2007, s.1912.

III. BÖLÜM

LALA MUSTAFA PAŞA’NIN SON GÜNLERİ VE VAKIFLARI

Bu bölümüm ilk rüknünde Lala Mustafa Paşa’nın hayatının son dönemi ele alınmıştır. Bu bağlamda daha önceki bölümlerin bir hatimesi niteliğinde olan bu bölümde, Mustafa Paşa’nın Şark serdarlığından sonra Sadaret Kaymakamlığına atanması ve bu görevde iken vefat etmesinden bahsedilerek, hayatının özeti sayılabilecek şahsiyeti üzerinde durulmuş ve ailesi hakkında bilgi verilmiştir.

İkinci rüknünde ise; Lala Mustafa Paşa’nın hem birçok önemli görevi icra ederken kazandığı emvalini hem de eşlerinden dolayı çok olan gelirlerini, hayır eserlerine sarf etmesi incelenmiştir. Ayrıca Mustafa Paşa’nın Osmanlı Devleti’nin birçok farklı bölgesinde adeta İmparatorluğu ehâte eden vakıf eserleri ve bu eserlerin hangi şartlarda ne zaman teşekkül edildiği açıklanarak, vakfiyeleri ekseninde kurduğu vakıfları hakkında malumat verilmiştir.

3.1. LALA MUSTAFA PAŞA’NIN SON GÜNLERİ VE ŞAHSİYETİ

3.1.1. Lala Mustafa Paşa’nın Sadaret Kaymakamlığına Tayini

Şark serdarlığından azledilen Lala Mustafa Paşa, tahminen 1580 yılının Nisan ayı başlarında İstanbul’a gelmiştir.

Selânikî’ye göre Mustafa Paşa İstanbul’a geldiği zaman; Üsküdar’da yeni Serdar’ın otaklarını görmüş ve Üsküdar’dan karşıya geçmiştir. Burada Vezîriâzam Ahmed Paşa’nın hasta olduğunu ve Divân’da olmadığını öğrenerek direk evine geçmiş, fakat daha sonra Vezîriâzamanın konağına giderek kendisine hasta ziyaretinde bulunmuş ve şifa bulması için dua etmiştir.⁹²⁷

⁹²⁷ Selanikî I, s.128.

Bu sırada yeni Şark Serdarı Koca Sinan Paşa da, 25 Nisan 1580’de sefer için İstanbul’dan hareket etmiştir. 28 Nisan 1580’de ise, Vezîriâzam Ahmed Paşa vefat etmiştir.⁹²⁸

Serdarlıktan azledilip İstanbul’a çağrılan ve o sırada Divân’da ikinci vezir olarak bulunan Mustafa Paşa’nın;⁹²⁹ Ahmed Paşa’nın vefat etmesi ile yıllardır hayalini kurduğu ve uğrunda mücadele ettiği Vezîriâzamlığa atanması merâtib-i silsile gereği mucipti. Buna rağmen İstanbul’daki Koca Sinan Paşa yandaşları harekete geçmek suretiyle bu durumu engellemeye çalışmıştır. Bu cümleden olarak Sultan III. Murad’a, Mustafa Paşa’nın Vezîriâzam olması durumunda seferdeki Sinan Paşa ile geçinemeyeceğini ve Serdar’a gerekli yardımı yapmayacağını; bu vaziyetinde ordu için tehlikeli olacağını telkin etmeye başlamışlardır.

Mustafa Paşa ise, çok istediği Vezîriâzamlığa bu kadar yakinken çok istekli davranmayarak “*benim param yok, kimini savaşa kimini hayra harcamışım, Vezîriâzamlığa da istekli değilim*” diyerek meseleyi gurur yapmıştı.⁹³⁰

Böyle bir ortamda iki paşanın birbiriyle olan rekabeti de iyi bilen Sultan III. Murad, sadaret makamını ilga ettiğini beyan etmiş ve Mustafa Paşa’yı Sadaret Kaymakamı ilan ederek; o güne kadar Devlet-i Aliyye’de görülmeyen bir uygulamayı, sırf Sinan Paşa’yı memnun etmek için yapmak mecburiyetinde kalmıştır.⁹³¹

Devlet işlerini Sadaret Kaymakamı olarak yürütmek mecburiyetinde kalan Lala Mustafa Paşa, Sultan III. Murad’a “*mühürsüz arza amel olunmaz*” diye itiraz etmişse de, padişah lalanın bu itirazına karşı “*lazım değil mühür verilmek, şimdiden geri kimseye mühür verilmez, cümle mülkümün Vekîl-i Saltanâtı sensin, her kim itaat ve inkıyad etmezse kapısı önünde idam edilsin*” demiştir.⁹³²

Padişahın bu hatt-ı hümayûnu üzerine Peçevî, devlet görevlilerinin Mustafa Paşa’ya gereken saygıyı gösterdiklerini ve Vezîriâzamlık makamının haysiyetinin kurtulduğunu ifade etmiştir.⁹³³

⁹²⁸ Hasan Bey-zâde Târîhi II, ss.280-281; Kütükoğlu, Osmanlı-İran Münasebetleri, s.109.

⁹²⁹ İddiaya göre, Lala Mustafa Paşa İstanbul’a vardığında bütün isteğine rağmen Sultan III. Murad tarafından huzura kabul edilmemişti. Ancak Ahmed Paşa’nın vefat etmesi ile merkezde vezirinin de kalmamasının etkisiyle Lala Mustafa Paşa’yı huzuruna kabul etmişti. Bkz. Turan, “Lala Mustafa Paşa Hakkında”, s.591.

⁹³⁰ Turan, “Lala Mustafa Paşa Hakkında”, ss.591-592. Peçevî Sinan Paşa yandaşlarının etrafa para yedirmek suretiyle Lala Mustafa Paşa’nın Vezîriâzamlığını engelle gayretine giriştiklerini iddia etmiştir. Bkz. Peçevî II, s.60

⁹³¹ Âli, Künhü’l-Ahbâr III, s.363; Kütükoğlu, Vekayi’nüvis Makaleler, s.339.

⁹³² Kütükoğlu, Vekayi’nüvis Makaleler, s.339; Selanikî I, s.128. Danişment, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, c.3, s.54; Yılmaz Öztuna, Mustafa Paşa’nın Vezîriâzam unvanı ile değil, Vekîl-i Saltanat unvanı ile Vezîriâzam olduğunu belirtmiştir. Bu bağlamda tarihçilerimizin bir kısmı; Lala Mustafa Paşa’yı Vezîriâzam olarak kabul ederken, bir kısmı da kabul etmemektedir. Bkz. Öztuna, Büyük Türkiye Tarihi, c.4, s.410.

⁹³³ Peçevî II, s.60.

Gelibolulu Âlî ise bu konuda, Mustafa Paşa'nın Vezîriâzam olarak görüldüğünü ve kendisine saygı gösterildiğini belirtmiştir.⁹³⁴ Selanikî, cümle sadaret işlerinin Mustafa Paşa'nın eli ile yürütüldüğünü ve o sırada Divân'a kubbe veziri olarak atanan Siyavuş Paşa ile birlikte, Divân işlerini gördüklerini kaydetmiştir.⁹³⁵ Bu arada, Mayıs 1579'da Mısır Beylerbeyi Mesih Paşa'da kubbe veziri olarak İstanbul'a çağırılmıştır.⁹³⁶

Bu ilginç durum devam ederken Sinan Paşa taraftarlarının propagandası ve padişaha rüşvet verdiği iddiası ile⁹³⁷ mühr-i hümayûn 31 Temmuz 1580'de sefere râğbet olsun diye Şark Serdarı Koca Sinan Paşa'ya gönderilmiştir.⁹³⁸

Bu duruma ilişkin değerlendirme de bulunan Hasan Beyzâde, Vezîriâzamlığın, Divân üyesi olarak 2. Vezir Lala Mustafa Paşa'nın hakkı olduğunu, fakat padişah tarafından bu görevin kendisine verilmeyip Sinan Paşa'ya verildiğini ifade etmiştir.⁹³⁹

Sultan III. Murad'ın Şark Seferi'ne çok önem verdiği görülmektedir. Padişah bu düşüncesinden hareketle, Mustafa Paşa'nın Vezîriâzam olması durumunda Sinan Paşa ile iyi geçinemeyeceği ve Serdar olarak cephede bulunan Sinan Paşa'nın ve ordunun bu durumdan olumsuz etkileneyeceği düşüncesine kapılmış olmalıdır ki; Mustafa Paşa'yı sadarete atamayıp yarım yamalak bir şekilde bu makamın işlerini yapmaya tayin etmiş, bir müddet sonra da Sinan Paşa'ya Sadaret mührünü göndermiştir.⁹⁴⁰

Mustafa Paşa'nın Sadaret Kaymakamlığından memnun olmadığı aşîkârdır. Her ne kadar padişah tarafından Vekîl-i Saltanat olarak adlandırılmışsa da; mühürsüz olarak otoritesini tesis etmesi tam anlamı ile mümkün olmadığı gibi, Cuma günleri Vezîriâzamanın konağına gelmesi gereken Defterdarlar ve Kazaskerler de kendisinin konağına gelmiyor, Kapıcılar Kethüdası ve Çavuşbaşı Divân sonrası kendisine eşlik etmiyorlardı.⁹⁴¹ Bu duruma dair: “*bazı sorunlar olur*

⁹³⁴ Âlî, *Kühû'l-Ahbâr I*, s.189.

⁹³⁵ *Selanikî I*, s.128; O sırada Divân-ı Hümayûn üyelerinden Vezîriâzam Ahmed Paşa'nın vefatı ve Sinan Paşa'nın seferde olması dolayısı ile Mustafa Paşa'nın Divân üyesi olarak tek başına kaldığı görülmektedir. Bunun üzerine Rumeli Beylerbeyi Siyavuş Paşa kubbe vezirliğine atanmıştır. Bkz. *Selanikî I*, s.127.

⁹³⁶ Önal, *Koca Sinan Paşa*, s.68.

⁹³⁷ Dönemin müverrihleri Selanikî ve Peçevî, Sinan Paşa taraftarlarının para dağıttığından bahsetseler dahi, padişaha rüşvet verildiği olayından bahsetmemektedirler. Bu durum olsa olsa Sinan Paşa taraftarlarının devlet ricaline para dağıtmak suretiyle, onların padişahı etkilemesini arzu ettikleri ile alakalı olabilir.

⁹³⁸ Turan, “Lala Mustafa Paşa Hakkında”, s.592; *Zafername-i Sultan Murad Han*, s.51; Peçevî, 25 Ağustos'ta Kapıcılar Kethüdası Yemişçi Hasan Ağa'nın Gürcistan'daki Tomanis civarlarındaki Serdar Sinan Paşa'ya mührü getirerek teslim ettiğini, bunun üzerine asker arasında tüfek ve topların ateşlenip sevinç gösteresi yapıldığını belirtmiştir. (Bkz. Önal, *Koca Sinan Paşa*, s.69); Ayrıca Bu konuda yorumda bulunan Uzunçarşılı, Ahmed Paşa'nın vefatı üzerine, direk Sinan Paşa'nın Vezîriâzamlığa getirildiğini, Mustafa Paşa'nın ise Sadaret Kaymakamlığına tayin edildiğini ifade etmektedir. Bkz. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c.3, s.61.

⁹³⁹ *Hasan Bey-zâde Târîhi II*, s.281.

⁹⁴⁰ Turan, “Lala Mustafa Paşa Hakkında”, s.592; Âlî, *Kühû'l-Ahbâr III*, s.363; Âlî, seferin başarılı geçmesi için Ahmed Paşa'nın vefatından sonra mührün Sinan Paşa'ya yollandığını belirtmiş ve kanuna aykırı bu eylemi eleştirerek Sinan Paşa hakkında ağır sözler kullanmıştır. Bu konudaki değerlendirmeler için ayrıca Bkz. Önal, *Koca Sinan Paşa*, ss.68-69.

⁹⁴¹ Âlî, *Kühû'l-Ahbâr III*, s.364.

ki, bunlar geleneğe göre Divâna götürülmeyip Vezîriâzamlık makamında olan kulların sarayında görüşülür. Kazaskerler bu hizmetkârınızın sarayına gelmezler. O türden bir sorun olduğunda ben mi onlara varayım?” diye padişaha şikâyetle bulunmuştur. Sultan III. Murad ise: “gerçek Vezîriâzam sensin, mübarek mühür, ancak sefere gayret etsin diye Sinan Paşa’ya gönderilmiştir” diyerek onu teskin etmeye çalışmıştır.⁹⁴²

Lala Mustafa Paşa böylece bir müddet görev ve vazife itibariyle Vezîriâzamlık işlerini yapmakla birlikte; mühürsüz ve unvansız olarak bu görevi Sadaret Kaymakamı yahut Vekîl-i Saltanat sıfatı ile icra etmek zorunda kalmıştır.⁹⁴³ Bu bakımdan kendisini, bir takım tarihçiler Vezîriâzam olarak kabul ederken, birçoğu da Vezîriâzamlar listesinde ona yer vermemektedir. Bu durumun arşiv belgelerine de yansıdığı görülmektedir. Mustafa Paşa’nın vefatından sonra tutulan bir mühimme kaydında, “*Sabık Vezîr-i ‘Âzâm Mustafa Paşa*” ifadesi geçerken;⁹⁴⁴ bazı yerlerde de, “*Vezir iken vefat eden Mustafa Paşa*” ifadesi yer almaktadır.⁹⁴⁵

Hasan Beyzâde, “*Mustafa Paşa’nın söz ve fiillerinden halk razı ve memnun olup, ismini mahfillerde herkes anmakta idi. Hatta Acem Şahı’ndan elçi olarak gelen ve sonraları Osmanlı’ya itaat eden Maksud Han’ın bile Mustafa Paşa’ya pek çok güzel tedbir ve beğenilecek tedariklerde bulunmuştur*” ifadeleri ile onun bu görevindeki vaziyetini belirtmiştir.

Mustafa Paşa Sadaret Kaymakamı görevinde iken, Mekke şeriflerinin bazı zamanlar halka zulmettikleri ve padişahın atadığı görevlilere de kötü davrandıkları haberini almasının ve Haremeyn kadılarının da bu yönde şikâyetler gelmesinin üzerine, Trablus Beylerbeyine ve Şam civarındaki sancakbeylerine askerleri ile birlikte o civara su götürme bahanesi ile gitmelerini emretmiştir. Bu bakımdan paşa, gaflet üzere olan şerif ve adamlarının hakkından gelinerek onların kötü hareketlerinin o mübarek beldeden silinmesi için padişahı emir çıkarmak istemiş, fakat bu sırada hastalanmış ve birkaç gün sonra vefat etmiştir.⁹⁴⁶

⁹⁴² Peçevî II, s.60; Âli, *Künhü'l-Ahbâr III*, ss.364-365; Kütükoğlu, *Vekayi'nüvis Makaleler*, s.339; Âli, onun nice hizmetler ve fetihler gerçekleştirdiği halde bu makama atanmayı hak etmişken tayin edilmediğini belirtirken, onun “*el-harîsu mahrum sırrına ma-sadak*” olduğunu ifade etmiştir. Peçevî’de, onun aşırı derece hırs düşkün olmasından dolayı Vezîriâzam yapılmadığını ve Şehzade Selim ile Şehzade Bayezid’i Vezîriâzam olmak ümidi ile birbirine düşürdüğü halde o zaman Vezîriâzam olamadığı gibi, şimdi de sırası geldiği halde yine Vezîriâzam olamadığını belirterek, bu olayı “*el-harîsu mahrumun – Hırslı olan yoksun kalır*” sözü ile aktarmıştır. Peçevî’nin bu görüşünde şehzadeleri birbirine düşürmesi hadisesini Gelibolulu Âli’den naklen aldığı bilinmektedir ve bu görüş Mustafa Paşa’nın lalalığı bölümünde detaylıca izah edilmeye çalışılmıştır.

⁹⁴³ Cezar, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, c.3, s.1340.

⁹⁴⁴ Fatma Yazıcı, *54 Numaralı Mühimme Defteri’nin Transkripsiyon Ve Değerlendirilmesi (1–154)*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2010, hk.321.

⁹⁴⁵ *54 Numaralı Mühimme Defteri*, hk.442; hk.482.

⁹⁴⁶ *Hasan Bey-zâde Târîhi II*, ss.281-282.

Solakzâde de, Hasan Beyzâde'den naklen bu bilgileri paylaşarak Vezîriâzamlığın Mustafa Paşa'nın hakkı iken Sinan Paşa'ya verildiğini ve Mustafa Paşa'nın birkaç ay kadar Kaymakam olarak hizmet ettiğini belirtmiştir.⁹⁴⁷

Mehmed Bin Mehmed, kanun üzere lalaya verilmesi lazım gelen Vezîriâzamlığın, Serdar olarak seferde bulunması dolayısı ile “*olaki vezaret ile bir azim-i hizmet göre*” denilerek Sinan Paşa'ya verildiğini ve Mustafa Paşa'nın hakkının yendiğini ifade etmiştir.⁹⁴⁸

Naîma ise, Lala Mustafa Paşa'nın Saltanat Vekilliği görevi ile ilgili olarak “Kaymakam olarak kemâl-i istikâmet ü ihsan ile vezâret edip herkes hüsn-i şînâsî ileratbü'l-lisan idi” değerlendirmesinde bulunmuştur.⁹⁴⁹

Mustafa Paşa, 28 Nisan 1580'den 7 Ağustos 1580'e kadar 3 ay 9 gün Sadaret Kaymakamlığı görevinde kalmıştır. Hasan Beyzâde, Mustafa Paşa'nın bu makamda 5 aya yakın kaldığını belirtse de, Vezîriâzam Ahmed Paşa'nın ölümünden itibaren bu süre 3 ayı biraz aşmıştır.⁹⁵⁰

3.1.2. Lala Mustafa Paşa'nın Vefatı

Genel olarak Osmanlı tarihinin, özel olarak 16. yüzyılın önemli devlet adamlarından biri olan ve Şirvan, Gürcistan, Kıbrıs Fatihî diye anılan Mustafa Paşa, Sadaret Kaymakamı vazifesinde iken 25 Cemaziye'l-Ahir 988/7 Ağustos 1580 tarihinde bir pazar günü vefat etmiştir. Lala Mustafa Paşa, Âlî'nin kaydına göre vefat ettiğinde yaşı 70'i aşkındı.⁹⁵¹ O, doğum tarihi kesin olarak bilinmese de, vefat ettiğinde muhtemelen 72-74 arası yaşlarda bulunuyordu.⁹⁵²

Bosna'da dünyaya geldiği bilinen Mustafa Paşa'nın başarılarla ve bir o kadarda çekişmelerle dolu hayatı İstanbul'da son bulmuştur. Hayatı boyunca kendisiyle ilgili birçok iddia olduğu gibi, ölümüyle ilgili de bazı iddialar mevcuttur.

⁹⁴⁷ Solâkzade, s.737; Önal, *Koca Sinan Paşa*, s.70.

⁹⁴⁸ Mehmed B. Mehmed, *Nuhbetü't-Tevârih*, ss.380-381.

⁹⁴⁹ *Târih-i Na'imâ IV*, s.1913.

⁹⁵⁰ *Hasan Bey-zâde Târihi II*, s.281.

⁹⁵¹ Turan, “Lala Mustafa Paşa Hakkında”, s.592; Mehmed B. Mehmed, *Nuhbetü't-Tevârih*, s.281; Âlî, *Künhü'l-Ahbâr III*, s.365.

⁹⁵² Erzurum'daki camisinin duvarına sonradan eklenen kitabesinde, doğum tarihi 912/1506-1507 olarak verilmektedir. Bkz. Sezer, “Erzurum Lalapaşa”, s.5.

Gelibolulu Âlî, onun vefatından 17 gün önce bir kayıkla Eyüp’e giderek Ebu Eyyub El-Ensari’nin türbesini ziyaret ettiğini ve mübarek sahabenin ayakucunda bir yer satın alarak buraya defnedilmeyi vasiyet ettiğini bildirmiştir.⁹⁵³

Mustafa Paşa’nın hayatı boyunca çok istediği Vezîriâzamlık makamına tam anlamı ile ulaşamamasının ve mühr-i hümayûnun en büyük garazkârı olan Sinan Paşa’ya gönderilmesinin üzüntüsü içinde olduğunu kaydeden Selanikî ise, Mustafa Paşa’nın Eyüp Sultan’ın türbesini ziyareti sırasında bu fani dünyadan halas olması için “*Ya Rabbi ömrümü ahir eyle*” diye dua ettiğini belirterek, paşanın bu ziyaretten bir müddet sonra vefat etmesini; onun ölmesi için ettiği duanın kabul olduğuna delil olarak görmüştür.⁹⁵⁴

Bir iddiaya göre, konağında rahatsızlığı sebebiyle istirahat eden Mustafa Paşa’yı, Ferhatpaşazadeler⁹⁵⁵ ziyaret ettiğinde kendilerine: “*on yedi gün sonra terk-i hayat edeceğim*” diyerek öleceğini haber vermişse de, üvey oğulları bu lafına inanmayarak “*hastalık ve yaşlılıktan bu şekilde konuşuyor*” demişlerdir. Gerçekten de bu görüşmeden 17 gün sonra Mustafa Paşa’nın vefat ettiği kabul edilir.⁹⁵⁶

Mustafa Paşa’nın ölüm anı ile ilgili bilgi veren Âlî; paşanın Tophane’deki bahçesinde bulunduğu sırada fenalaştığını ve acele haremine götürüldüğünü, yatağına yatırıldıktan kısa bir müddet sonra da hayata gözlerini kapadığını ifade etmiştir.⁹⁵⁷

Hasan Beyzâde ve Solakzade, paşanın hastalandığını ve birkaç gün hasta yattıktan sonra vefat ettiğini belirtirlerken,⁹⁵⁸ Hammer ise, kendisine yapılan bu muameleler karşısında üzüldüğünü ve bir iddiaya göre zehir içerek öldüğünü ifade etmiştir.⁹⁵⁹

Mustafa Paşa’nın hizmetinde bulunan ve onunla ilgili en detaylı bilgileri aktaran Gelibolulu Mustafa Âlî, Mustafa Paşa’nın ölümü üzerine şu dizeleri dile getirmiştir:

“*Merd idi ferd idi dilâver idi*

⁹⁵³ Turan, “Lala Mustafa Paşa Hakkında”, s.592; Âlî, *Künhü’l-Ahbâr III*, s.366.

⁹⁵⁴ *Selanikî I*, s.129.

⁹⁵⁵ Mehmed Süreyya “*Sicill-i Osmanî*” adlı eserinde Ferhatpaşazadelerin, Lala Mustafa Paşa’nın üvey oğulları olduğunu bildirmiştir. Bkz. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, yay. haz. Mustafa Keskin, vd., c.4, Sebil Yayınevi, İstanbul 1995, s.447.

⁹⁵⁶ Turan, “Lala Mustafa Paşa Hakkında”, s.592; Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, s.447; Sezer, “Erzurum Lalapaşa”, s.5; Âlî, *Künhü’l-Ahbâr III*, s.366.

⁹⁵⁷ Kütükoğlu, *Vekayî’nüvis Makaleler*, s.339; Âlî, *Künhü’l-Ahbâr III*, s.366.

⁹⁵⁸ *Hasan Bey-zâde Târîhi II*, s.283; *Solâkzade*, ss.737-738.

⁹⁵⁹ Hammer, *Devlet-i Osmaniye Tarihi*, c.7, s.75. Hammer’in bu düşüncesi, iddia ettiği gibi Osmanlı kroniklerinde geçmemektedir. İlâveten Hammer bu bilgiyi verirken Magosa Kalesi Komutanı Bragadino’yu anmış ve Mustafa Paşa’yı onun katili olarak zikretmiştir. Oysa Bragadino, ilgili bölümde de belirtildiği gibi Magosa Kalesi’nin vire şartları gereği teslim edilmesi gereken 50 Müslüman esiri kendisinin ve beylerinin öldürmesi ve bu durumu küstah bir şekilde Mustafa Paşa’ya söylemesi üzerine kısas gereği idam edilmiştir.

*Şekl-i insanda bir gazanfer idi
Nice bin yıl dönerse devr-i kühen
Bulmaz anun gibi tehemten-ten
Nice bin karn olursa çerha karâr
Bulamaz öyle şîr-i Sâm-süvâ
Nice dem kan yudarsa kan-ı vücud
Cennet ol-gaziye durâğ olsun
Pâdişâ-ı zemâ sağ olsun*”⁹⁶⁰

Harîmî ise, Lala Mustafa Paşa’nın vefatı ile ilgili şu dörtlüğü not düşmüştür.

*“Ne şâh ve ne vezîr ve ne emîr
Ne bey ve ne de gedâ ve ne fakîr
Cihânda bâkî değil fânîdir elhâk
Girü bâkî kalan bâkîdir ancak*”⁹⁶¹

Mustafa Paşa vefat etmeden kısa bir müddet önce satın aldığı Eyüp Sultan Türbesi’nin yakınında defnedilmiştir. Mustafa Paşa’nın mezarı, türbe içerisinde olup kubbeli bir yapıdır. Mustafa Paşa’nın ömrünün kısa bir özeti gibi olan mezar taşı kitabesinde ise şöyle yazılıdır:

*“Ey Suâl iden, bu meşhed sâhibin bunda gelüb,
Fâtih’i Kıbrıs olandur bu güzîn-i gâziyân.
Nice bin serdâr olub açdı acem iklîmini,
Âkıbet kıldı cihândan azm-i ukbâ virdücân.
Rihletin gördükde didi Bülbülî târîhini,
Mustafa Paşa’ya Adn’i eyle Hannânım mekân.*

Sene.988”⁹⁶²

⁹⁶⁰ Âlî, *Nusret-nâme*, s.339; Turan, “Lala Mustafa Paşa Hakkında”, s.592.

⁹⁶¹ Kırzioğlu, *Osmanlılar’ın Kafkas Ellerini Fethi*, s.340.

⁹⁶² Kütükoğlu, *Vekayi’nüvis Makaleler*, s.339; Ahmet Semih Torun, “Lala Mustafa Paşa ve Vakfiyeleri”, *Tarihi Kültürü ve Sanatıyla Eyüp Sultan Sempozyumu 10. Tebliğleri*, Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2006, s.373.

3.1.3. Lala Mustafa Paşa'nın Aile Hayatı, Çocukları ve Yakın Çevresi

Gelibolulu Âli, Mustafa Paşa'nın hem Memlûk Sultanı'nın oğlunun kızı ile hem de Kanuni Sultan Süleyman'ın oğlu Şehzade Mehmed'in kızı ile evlenip, iki hanedana da intisap ettiğini ve akrabalık bağı kurduğunu ifade ederek böyle bir durumun hiçbir vezire nasip olmadığını belirtmiştir. Hakikaten Mustafa Paşa'nın iki eşi de padişah torunu olup paşanın soyu bu iki ayrı büyük hanedana mensup eşlerinden olan çocuklarından yürümüştür.⁹⁶³

Mustafa Paşa, Enderun'da Has Oda'da görevli iken, o sıralarda İstanbul'da bulunan Memlûk Sultanı Kansu Gavri'nin oğlu Mehmed Bey⁹⁶⁴ vefat etmiş, hayatta tek kızı Fatma Hatun kalmıştı. Mustafa Paşa'nın ağabeyi olup o sıralarda Kapıcılar Kethüdası olan Hüsrev Paşa'nın tavassutu ile işte bu Fatma Hatun Mustafa Paşa ile evlendirilmiştir. Bu evliliğin 1530-1540 yılları arasındaki bir yılda olduğu ihtimali kuvvetlidir.⁹⁶⁵

Fatma Hatun'un Kansu Gavri'nin torunu olması ve babasının da vefat etmesi hasebiyle ailesinin hayatta kalan tek ferdi olarak zengin bir mirasa sahip olduğu görülmektedir. Bu bakımdan Mustafa Paşa, ilk evliliğinde zengin bir mirasın ortağı olmuştur. Mustafa Paşa ve Fatma Hatun'un evliliklerinden Mehmed isimli bir oğulları olmuştur. Lala Mustafa Paşa'nın oğlu Mehmed Bey, özel bir eğitim alarak büyütülmüş ve babası gibi idari görevler almaya başlamıştır.⁹⁶⁶

Bu konuda Mehmed Bey'in takip edilebilen ilk görevi; 29 Zilkade 963/4 Ekim 1556'da, oğlu Mehmed Bey'e de Dergah-ı Ali müteferrikalarına katılması kararı verilmesidir.⁹⁶⁷

Mehmed Bey daha sonra, 1559'da Şehzade Bayezid'in isyanı dolayısı ile Konya Savaşı sonrası Ankara ve civarında oluşan otorite boşluğu üzerine, Dîvân-ı Hümâyûn tarafından Ankara sancakbeyliğine tayin edilmiştir.⁹⁶⁸

⁹⁶³ Kütükoğlu, Vekayi'nüvis Makaleler, s.339; Âli, *Künhü'l-Ahbâr III*, s.368; Âli, *Nusret-nâme*, s.340.

⁹⁶⁴ Hasan Beyzade, Kansu Gavri'nin oğlunu Duldakir Bey olarak zikretmektedir. Bkz. *Hasan Bey-zâde Târîhi II*, s.94.

⁹⁶⁵ Âli, *Nusret-nâme*, s.340; Âli, *Künhü'l-Ahbâr III*, s.367. Şerafettin Turan, Mustafa Paşa'nın 1555'lerde evlendiğini belirtmektedir ki, bu tarihte Mustafa Paşa'nın yaşının 50'ye yaklaşmış olduğu görülmektedir. Ayrıca ilk evliliğinden doğan Mehmed Bey'in 1556'da Müteferrika tayin edildiği bilindiğine göre bu evliliğin ortalama 1535'lerde olması muhtemeldir. Bkz. Turan, "Lala Mustafa Paşa Hakkında", s.552.

⁹⁶⁶ Kütükoğlu, Vekayi'nüvis Makaleler, ss.339-340; Turan, "Lala Mustafa Paşa Hakkında", s.552.

⁹⁶⁷ *MHM.d.2./1503*. Lala Mustafa Paşa'ya Safed Sancakbeyi iken aynı anda Emir-i Haç görevi verildiği tarihte bu tarihtir.

⁹⁶⁸ *3 Numaralı Mühimme Defteri*, hk.36. Mehmed Bey, Konya Savaşı'nda şehid düşen Ankara Sancakbeyi Yahya Bey'in yerine Ankara Sancakbeyi atanmıştır. Bkz. Turan, *Şehzade Beyazid Vakası*, s.115.

Lala Mustafa Paşa'nın oğlu Mehmed Bey'in daha sonra Niğde Sancakbeyi olarak tayin edildiği takip edilmektedir. Niğde Sancakbeyi olarak serdar olan babasının yanında Kıbrıs seferine katılan Mehmed Bey, Lefkoşa ve Magosa kuşatmalarında babası tarafından karakol görevinde vazifelendirilerek, başka caniplerden gelebilecek tehlikelere karşı ordu birliklerini kollamıştır.⁹⁶⁹

Mehmed Bey, Niğde sancakbeyliğinin ardından önce Dulkadir (Maraş) Beylerbeyi, akabinde ise 27 Ramazan 980/31 Ocak 1573 tarihinde Halep Beylerbeyi olarak tayin edilmiştir.⁹⁷⁰ Tayin edildiği bu son vazifesini bir müddet sürdüren Mehmed Bey, Halep'te görevinin başına iken vefat etmiştir.⁹⁷¹

Selânikî, vefat haberinin 8 Şevval 982/ 21 Ocak 1575 tarihinde İstanbul'a ulaştığını ve Mustafa Paşa'nın bu habere çok üzülp gözyaşı döktüğünü, vüzerâ ve erkân-ı devletin kendisine taziye ziyaretinde bulunarak güzel kelimelerle kendisini teskin eylemeye çalıştıklarını belirtmiştir.⁹⁷²

Mustafa Paşa'nın zevcesi Fatma Hatun ise, Mustafa Paşa Kıbrıs Serdarı olarak Magosa'da bulunduğu sıralarda 1571 Haziran ayı civarında vefat etmiştir. Vefatından sonra Fatma Hatun'un tasarrufunda olan Sultan Gavri Evkafı'nın mütevelliliği, oğlu Mehmed Bey'e verilmiş ve kendisine bu konuda bir hüküm yollanarak, vakıfla ilgili gerekli işlemleri gerçekleştirerek mütevellilik beratını alması istenmiştir.⁹⁷³

Mustafa Paşa'nın ikinci evliliği ise Hüma Sultanla olmuştur. Nitekim paşa, 17 Cemâziye'l-evvel 983/24 Ağustos 1575 tarihinde, Sultan III. Murad tarafından⁹⁷⁴ amcası merhum Şehzade Mehmed'in kızı olup eşi mütekaid Vezir Ferhad Paşa vefat etmiş olduğundan dul kalan Hüma Sultanla evlendirilmiştir.⁹⁷⁵ Mustafa Paşa'nın Hüma Sultanla olan evliliğinden Abdülbaki isimli bir oğlu ifade edilmektedir.⁹⁷⁶

⁹⁶⁹ Peçevi I, s.345; Piri, *Fethiyye-i Kıbrıs*, ss.127, 136-137.

⁹⁷⁰ Aydın, Günelan, Osmanlı Eyalet Teşkilatı s.90; BOA. KK.225/178; Kütükoğlu, Vekayi'nüvis Makaleler, s.339.

⁹⁷¹ Âli, onun vefat ettiğinde 30 yaşında olduğunu belirtse de, yaşının 35-40 arası olması ihtimali daha yüksektir. Müverrih Mehmed Paşa'nın karakterini ve davranışlarını övmüştür. *Künhü'l-Ahbâr II*, s.99.

⁹⁷² *Selânikî I*, s.109.

⁹⁷³ Turan, "Lala Mustafa Paşa Hakkında", s.579; *12 Numaralı Mühimme Defteri*, hk.961. Tarih: 12 Rebî'u'l-evvel, sene: 979.

⁹⁷⁴ Şerafettin Turan, Lala Mustafa Paşa'nın Hüma Sultanla, II. Selim tarafından evlendirildiğini belirtse de; (Bkz. Turan, "Lala Mustafa Paşa Hakkında", s.578), Selânikî Hüma Sultan'ın eşi Ferhat Paşa'nın vefat tarihini 6 Şubat 1575 olarak vermektedir. (Bkz. *Selânikî I*, s.110); Bu bakımdan Hüma Sultan'ın, eşinin vefatından bir müddet sonra Sultan III. Murad döneminde Lala Mustafa Paşa ile evlendiği görülmektedir.

⁹⁷⁵ Kütükoğlu, Vekayi'nüvis Makaleler, s.339; Hüma Sultan'ın Lala Mustafa Paşa vefat ettikten sonra, Damat İbrahim Paşa'nın kardeşi Mehmed Bey ile izdivaç ettiği ve bu Mehmed Beyi'nde 1591'de vefat ettiği anlaşılmaktadır. Bkz. *Selânikî I*, s.283; Hüma Sultan'ın eski eşi Ferhat Paşa'dan 5 oğlu 3 kızı olduğu anlaşılmaktadır. (bkz. *Selânikî I*, s.111); Mehmed Süreyya eserinde bu çocukları Ferhatpaşazadeler olarak belirtmektedir. Bkz. Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, s.447.

⁹⁷⁶ Kütükoğlu, Vekayi'nüvis Makaleler, ss.339-340; Âli, Lala Mustafa Paşa'nın çocuklarının çok yaşamadığını belirtmiştir. Bkz. Âli, *Künhü'l-Ahbâr III*, s.368.

Bunun dışında Ferhatpaşazadeler olarak adlandırılan ve Hüma Sultan'ın eski eşi Ferhat Paşa'dan olup, Lala Mustafa Paşa'nın da üvey oğulları sayılan 5 oğlundan Mehmed Mustafa, Hasan ve Hacı isimlerindeki 4 tanesinin adı ve görevleri tespit edilmiştir. Bu bağlamda Mustafa Paşa'nın üvey oğullarından⁹⁷⁷ biri olan Mehmed'in, paşa Şark Seferi'ne çıkmadan kısa bir süre önce üvey babasının önerisi ile 22 Muharrem 986/31 Mart 1578'de dört kere yüz bin akçe ile Niğde sancakbeyliğine tayin edildiği anlaşılmaktadır.⁹⁷⁸ Mustafa Paşa'nın, Hüma Sultan'dan olan bir diğer üvey oğlu Mustafa Bey, Sultan III. Murad'ın son dönemlerinde sırası ile Kapıcıbaşı⁹⁷⁹ ve Baş-kapıcıbaşı olarak görev yapmış,⁹⁸⁰ Sultan III. Mehmed'in tahta cülusu ile de Mir-alemlik vazifesine tayin edilmiştir.⁹⁸¹ Aynı şekilde tespit edilebilen Mustafa Paşa'nın bir diğer üvey oğlu olan Hasan Bey'in, Sultan III. Mehmed döneminde Çanşirbaşı ve Şahincibaşılık görevlerinde bulunduğu görülmektedir.⁹⁸² Bir diğer oğul olan Hacı Bey'in ise, 1595'te Manisa Sancakbeyi olarak tayin edildiği anlaşılmaktadır ki, bunların hepsi kayıtlarda *Sultan-zade* olarak adlandırılmıştır.⁹⁸³

Lala Mustafa Paşa'nın ağabeyi Hüsrev Paşa dışında, bir kardeşinin daha olduğunu bir arşiv kaydından anlaşılmaktadır. Bu duruma ilişkin olarak, “*Sol garib yiğitleri ağası Hüsrev Paşa karındaşı Mehmed Ağa, sağ garib yiğitleri ağası tayin edildi*” kaydından bu sonucu çıkartmak kabildir.⁹⁸⁴

Haddizatında Mustafa Paşa ile ilgili o dönemki bütün kayıtlarda “*Hüsrev Paşa karındaşı Mustafa Ağa*” ibaresi yer almakta olup; sağ garib yiğitleri ağası olan Mehmed Bey içinde aynı hitap şeklinin kullanılması Mehmed Bey'in Mustafa Paşa'nın kardeşi olması ihtimalini güçlendirmektedir. Hatta bu konudaki başka bir bilgide; Lala Mustafa Paşa'nın kardeşinin, Şehzade Selim'in ricası ile Kanuni Sultan Süleyman tarafından 1558 yılında Manisa sancakbeyliğine tayin edildiği ile ilgilidir.⁹⁸⁵

Yine Mustafa Paşa'nın akrabalarından, ağabeyi Hüsrev Paşa'nın oğlu olan yeğeni Karaca Beyi'nde Birecik ve Atak sancakbeyliklerine tayin edildiği arşiv belgelerinden takip edilebilmektedir.⁹⁸⁶

⁹⁷⁷ Hüma Sultan'ın bir diğer oğlunun ise, Sultan III. Murad döneminde 1582 yılında Silahat Ağası olduğu anlaşılmaktadır. Bkz. *Hasan Bey-zâde Târîhi II*, s.524.

⁹⁷⁸ Âli, *Nusret-nâme*, s.49.

⁹⁷⁹ *Selânikî II*, s.409.

⁹⁸⁰ *Selânikî II*, s.458.

⁹⁸¹ *Selânikî II*, s.460.

⁹⁸² *Selânikî II*, s.454.

⁹⁸³ *Selânikî II*, s.437.

⁹⁸⁴ *MHM.d.2/1290*.

⁹⁸⁵ Turan, *Şehzade Beyazîd Vakası*, s.97.

⁹⁸⁶ *MHM.d.2/1318*. Tarih:16 Şevvâl 963/23 Ağustos 1556.

Bunun dışında Lala Mustafa Paşa'nın yakın çevresinde bulunup uzun yıllar hizmetinde kalan ve Kethüdası olan Köse Mustafa'nın, 1594'de Dulkadir (Maraş) beylerbeyliğine kadar yükseldiği görülmektedir.⁹⁸⁷

Mustafa Paşa hakkında en kapsamlı kayıtları aktaran Gelibolulu Mustafa Âlî'de onun yakın maiyeti içerisinde değerlendirilmelidir. Âlî, Lala Mustafa Paşa'nın Şam beylerbeyliği yaptığı dönemde, paşanın daveti üzerine Şam'a giderek yaklaşık 6 yıl onun Divân kâtipliğini yapmıştır. Mustafa Paşa daha sonra Safevîler üzerine Şark Serdarı tayin edildiğinde Gürcistan seferine giderken Âlî'nin münşilikle yanında görevlendirilmesini sağlamıştır. Şirvan'ın fethi üzerine ise Âlî'yi Halep Defterdarlığına tayin ettirmiştir.⁹⁸⁸

3.1.4. Lala Mustafa Paşa'nın Şahsiyeti

Osmanlı kroniklerinde ve arşiv kayıtlarında Lala Mustafa Paşa, Vezir Mustafa Paşa, Kara Mustafa Paşa,⁹⁸⁹ Serdar Mustafa Paşa gibi unvanlarla anılmış olmasına rağmen onu diğer Mustafa Paşalardan ayırt etmek için kullanılan en bariz ve belirgin unvan “Lala Mustafa Paşa” şeklindeki kullanımdır.⁹⁹⁰

Lala Mustafa Paşa hakkında en kapsamlı malumatı veren Gelibolulu Mustafa Âlî'dir. O, paşayı bazı eserlerinde çok övmüş bazı eserlerinde ise kendisine eleştiriler getirmiştir.⁹⁹¹ Bununla beraber Mustafa Paşa'nın çağdaşı olan Selânikî, Harîmî gibi müelliflerde Lala Mustafa Paşa hakkında detaylı bilgi vermişler fakat ona karşı bir eleştiri getirmemişlerdir.

⁹⁸⁷ Fleischer, *Tarihçi Mustafa Âlî*, s.42.

⁹⁸⁸ Gelibolulu Mustafa Âlî, *Câmi'u'l-Buhûr Der Mecâlis-i Sûr*, Edisyon, Kritik ve Tahlil: Âlî Öztekin, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1996, ss.1-2.

⁹⁸⁹ *Târih-i Na'imâ IV*, s.1911.

⁹⁹⁰ *Hasan Bey-zâde Târihi II*, s.303. Sultan II. Selim'in lalalığını yapan Mustafa Paşa, “Lala Mustafa Paşa” unvanı ile anılırken, vefatından 15 yıl sonra tahta çıkan Sultan III. Mehmed'in lalasının isminin de Mustafa olduğu iddia edilmekte ve bazı kayıtlarda oda Lala Mustafa Paşa olarak geçmektedir. (Bkz. *Hasan Bey-zâde Târihi II*, s.303); Fakat Feridun Emecen, eserinde Hasan Beyzade'nin hatalı olarak Mustafa Paşa'yı lala olarak gösterdiğini belirterek, onun lalasının daha sonra Lala Mehmed Paşa olarak Vezîriâzamlık da yapacak Mehmed Bey olduğunu ifade etmiştir. (Bkz. Feridun M. Emecen, *XVI. asırda Manisa kazası*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2013, s.37.) Bu meyanda, biz tarih okumalarında bir karışıklık olmaması için burada bu bilgiyi vermeyi gerekli gördük. İlâveten Lala Mustafa Paşa'nın kubbe vezirlik yaptığı dönemlerde, özellikle 1571'den sonraki dönemde, Sokullu Mehmed Paşa'nın amcazadesi olan Budin Beylerbeyinin adının Mustafa olması ve onunda vezir rütbesinde olması hasebiyle, arşiv belgelerinde “*Vezir Mustafa Paşa'ya hüküm ki*” ifadeleri ile çokça karşılaşılmaktadır. Bu sebepledir ki, hem Budin Beylerbeyi Mustafa Paşa'ya hem de Lala Mustafa Paşa'ya o dönemde resmi belgelerde daha çok vezir Mustafa Paşa diye hitap edilmesi; tarih ve belge okumalarında bir karışıklığa neden olabilecek mahiyettedir.

⁹⁹¹ Fleischer; Mustafa Paşa'nın Şam'daki teftişi sırasında da başına gelen cümle günahın, Gelibolulu Âlî'nin yüzünden olduğunu ve bu yüzden Gelibolulu'nun efendisi ile arasının bozulduğunu belirterek; Mustafa Paşa'nın Kıbrıs serdarlığı sırasında Âlî'nin Mustafa Paşa'ya bir mektup yazarak, aralarının başka kişilerin iftiralardan bozulduğunu, kendisinden af dilediğini ve aralarındaki yakınlığı hatırlatarak eski dostluklarını tekrar kazanmak istediğini ifade ettiğini aktarmıştır. Bkz. Fleischer, *Tarihçi Mustafa Âlî*, s.53, ss.61-62.

Gelibolulu Âlî'nin Şehzade Selim ile Şehzade Bayezid hadisesinde lala olarak Mustafa Paşa'ya biçtiği rol ve şehzadeler kavgasının lalanın hile ve telkinleri ile çıktığı yönündeki iddiaları, kendisinden sonra gelen Peçevî,⁹⁹² Hasan Beyzâde, Solakzade gibi müverrihlerinde, onun bu iddiasını kısmen benimsemelerine yol açmıştır. Gelibolulu Âlî'nin, Lala Mustafa Paşa'ya izafe ettiği bu rol, onun karakterinin sadece harislik üzerine zikredilmesine ve kendisi hakkındaki birçok araştırmanın da bu minval üzere olmasına sebep olmuştur.

Haddizatında, Âlî'nin bu bilgiyi kesin surette doğru verdiğine hükmetmek doğru olmasa gerektir. Fakat bu hadisede Lala Mustafa Paşa'ya atfedilen rolün abartıldığı kadar olmadığı, dönemin arşiv belgeleri ve kayıtları incelendiğinde ortaya çıkmaktadır. Üstelik bu tarz olaylarda nasıl bir şehzade annesi, kendi oğlunun tahta çıkmasını istemiş ve bu uğurda çalışmışsa; Mustafa Paşa'nın da, lalası olarak Şehzade Selim'in padişah olmasını istemesinden ve bu uğurda çalışmasından daha doğal bir durum yoktur. Bu hususta kendisine getirilecek eleştiri, Şehzade Bayezid'e karşı haksızlık yapıp yapmadığı, ona iftira atıp atmadığı ve onu isyana sürükleyip sürüklediği gibi hususlarla alakalı olabilir.

Mustafa Paşa'nın bu hadiseye, çok istediği Vezîrîâzamlık makamı uğrunda yol açtığı iddiası ise tek taraflı bir bakış açısından ibarettir. Zira bu isteğin Osmanlı Devleti'nin bu tip önemli mevkilerinde olan bütün yönetici ve idarecilerinde olduğu bilinen bir gerçektir.

En nihayetinde onun vazife hırsı inkâr edilemeyecek derecede bariz bir gerçek olup sadaret makamını, bürokrasi hayatı boyunca arzuladığı da aşîkârdır. Bu bağlamda çok istediği bu makama, ömrünün son döneminde yaklaşmışken tam anlamı ile bu makama gelememesi kaderin bir cilvesi mi? yoksa harisliğinin ve bu uğurda iddia edildiği gibi yaptıklarının bir cezası mıdır? tahmin etmek güçtür.⁹⁹³

Binaen-aleyh Lala Mustafa Paşa'nın, tarih kayıtlarında kötü olarak anılmasına sebep olan bu olay dışındaki tüm görevlerinde; onu bu konuda eleştiren müverrihler tarafından dahi övüldüğü ve başarılı olarak tanımlandığı takip edilebilmektedir. Mustafa Paşa'nın zeki, tedbirli, öngörüsü yüksek, tecrübeli ve dik duruşlu bir şahsiyet olduğu hakkında onu eleştiren kaynaklar dahi ittifak etmektedirler.⁹⁹⁴

⁹⁹² Özellikle Peçevî'nin bu konudaki kayıtları keskin olup Gelibolulu Âlî'nin kayıtlarını aynen aldığı gibi Mustafa Paşa'ya yer yer sert eleştiriler getirmiştir.

⁹⁹³ Âlî, *Künhü'l-Ahbâr III*, s.368; Turan, "Lala Mustafa Paşa Hakkında", ss.592-593.

⁹⁹⁴ Kütükoğlu, Vekayî'nüvis Makaleler, s.339; Danişment, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, c.3, s.55.

Mustafa Paşa'nın halk tarafından da sevildiği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda özellikle Kıbrıs, Şirvan ve Gürcistan Fatihî unvanları ve birçok yerdeki vakıf eserleri ile halkın gönlünde de taht kurduğu ifade dileyebilir.⁹⁹⁵

Mustafa Paşa'nın Erzurum'da 1562 yılında yaptırdığı Lala Paşa Camisi'nin sonradan eklenen levhasında da kendisi hakkında; kahraman, yiğit, cömert, mülayim, itidalli ibareleri yer almaktadır.⁹⁹⁶ Gelibolulu Âlî, “Mustafa Paşa'nın ahlakına, edebine ve iyilik sahibi olmasına söz yoktu” demiştir.⁹⁹⁷

Avusturya elçilik heyetinde bulunup Mustafa Paşa'yı yakından gören Gerlach, Osmanlı'da savaşı seven iki paşanın olduğunu, bunlardan birinin Mustafa Paşa, diğerinin ise Sinan Paşa olduğunu belirterek onun ne derece kahraman mizaçlı biri olduğunu ortaya koymuştur.⁹⁹⁸

Kahraman mizaçlı olmasına rağmen aynı zamanda merhametli bir kişiliğe malik bulunan Lala Mustafa Paşa, Mevlevî tarikatına bağlı idi. Müvevvih Âlî, Lala Mustafa'nın mesnevi okuyuşundaki belagatını methetmiştir. O, Mustafa Paşa'nın Şark Seferi sırasında Konya'ya uğradığı sırada ziyaret ettiği Mevlana dergâhında, sandukaların yanında oturarak Konyalı Veli'nin beyitlerini okuduğunu belirtmiştir. Âlî'nin bu sözünü teyit eden bir kitap resmi de, Lala Mustafa Paşa'nın Konya'da Celaleddin Rumi'nin türbesini ziyaretini tasvir etmektedir.⁹⁹⁹

Gelibolulu Âlî ayrıca, Mustafa Paşa'nın dünya malına değer vermediğini ve hayır hasenatı çok sevdiğini söylemiştir. Her ne kadar Âlî, efendisini eserinin çoğu yerinde yüceltse de bu tespiti haklıdır. Zira İmparatorluğun birçok farklı noktasında Mustafa Paşa'nın yaptırdığı vakıf eserleri yer almaktadır.¹⁰⁰⁰

Mehmed Süreyya onun hakkında: “âkil, adil, sahib-i fikr ve deha, muhibb-i ulema idi. Hile ve oyunlarından dolayı Rüstem ve Sokullu Mehmed Paşalar kendisinden emin olamamışlardır” demiştir.¹⁰⁰¹

⁹⁹⁵ Hasan Bey-zâde *Târîhi II*, s.282; Âlî, *Künhü'l-Ahbâr I*, s.189; *Selânikî I*, s.128; *Peçevî II*, s.60; Kütükoğlu, Vekayi'nüvis Makaleler, s.333.

⁹⁹⁶ Sezer, “Erzurum Lalapaşa”, s.3.

⁹⁹⁷ Âlî, *Künhü'l-Ahbâr III*, s.368.

⁹⁹⁸ Gerlach, *Türkiye Günlüğü I*, s.94. Gerlach 1573 yılında gördüğü Mustafa Paşa'yı anlatırken onu sözü geçen, yaşlı ve beyaz sakallı biri olarak tarif etmiştir.

⁹⁹⁹ Esin, “Kıbrıs'la İle İlgili Türk Kitab-Resmi”, s.304.

¹⁰⁰⁰ Âlî, *Künhü'l-Ahbâr I*, ss.189-190; Turan, “Lala Mustafa Paşa Hakkında”, ss.592-593.

¹⁰⁰¹ Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, s.447.

Mustafa Paşa'nın ayrıca kibar, nazik ve güzel konuşan biri olduğunu Gerlach eserinde bildirmektedir. O, 1578 yılı başlarında Mustafa Paşa'yı ziyarete gittiklerinde paşanın kendilerine şerbet ikram ettiğini ve elçinin kendisini selamlamak için izin isteyen asilzadelerin dışarıda beklediklerini ilettiğinde; *“bırakın girsinler, onlar bizim dostlarımız. İnsan dostlarından çekinmemeli”* dediğini aktarmıştır.¹⁰⁰²

Nicolae Jorga da, Lala Mustafa Paşa'yı eserinde metheder. Onun Mustafa Paşa ile ilgili olarak, *“anlayışlı bir adam ince bir diplomat, savaşta cesur, sadık ve her türlü hırstan arınmış birsi”* olarak bahsetmesi de dikkat çekicidir.¹⁰⁰³

Mustafa Paşa'nın ilme önem verdiği ve ilim erbabını koruduğu görülmektedir. Nitekim o, önemli Osmanlı kroniklerini ortaya koyan Âlî, Harîmî, Cenâbî gibi tarihçileri bizzat yakınına alarak hamilik yapmıştır.

Bu bakımdan Âlî, onun bu çok yönlü kişiliği hakkında bilgi verirken şu satırları kaydetmiştir.

“Şah disek adı anılmaz idi

Eğer olmasa nazm-ı Selmani

Şahlar himmetinde bir kul idi

*Kul idinmişdi ehl-i irfanı”*¹⁰⁰⁴

Mustafa Paşa'nın hayatı boyunca aldığı yüksek vazifelerden ve eşlerinin hanedanlara mensup hanımlar olmasından dolayı, çok miktarda emvali ve nakdi gelirinin olduğu görülmektedir. Dolayısıyla sadece kendisinin yılda 10.000 filori civarında geliri olduğu ifade edilmektedir.¹⁰⁰⁵ Mustafa Paşa, bu yüksek meblağa sahip gelirlerinin büyük bir bölümünü kurduğu vakıflarına sarf etmiştir.

3.2. LALA MUSTAFA PAŞA'NIN KURMUŞ OLDUĞU VAKIFLARVE VAKFİYELERİ

¹⁰⁰² Gerlach, *Türkiye Günlüğü II*, s.720.

¹⁰⁰³ Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c.3, s.151.

¹⁰⁰⁴ Âlî, *Künhü'l-Ahbâr III*, s.369.

¹⁰⁰⁵ Turan, “Lala Mustafa Paşa Hakkında”, s.593; Âlî, *Künhü'l-Ahbâr III*, s.367.

3.2.1. Erzurum Vakfı ve Lala Paşa Külliyesi

Erzurum'da ilk Osmanlı Külliyesi olarak nitelenebilecek eser, Lala Mustafa Paşa tarafından 1562 yılında Erzurum Beylerbeyi olduğu sırada yaptırılmıştır. Bu eser, Lala Mustafa Paşa'nın ilk vakıf eseri olma özelliğini taşımaktadır.

Erzurum Lala Paşa Külliyesi, Erzurum beylerbeyleri için daha önceden yaptırılan Beylerbeyi Sarayı'nın yanına yaptırılmıştır. Külliye cami, mektep ve hamamdan oluşmaktadır.¹⁰⁰⁶ Külliye içindeki caminin kitabesinden yapım tarihinin 970/1562 olduğu anlaşılmaktadır.¹⁰⁰⁷ Külliye içindeki yapılardan biri olan hamamın, külliye akarı olarak inşa edildiği,¹⁰⁰⁸ külliye yer alan eserlerden biri olan mektebin ise, Lala Paşa Cami'nin yakınındaki Selçukludan kalma yıkık bir eserin üzerine çocuklara Kuran-ı Kerim öğretmek için inşa edildiği düşünülmektedir.¹⁰⁰⁹

Mustafa Paşa'nın, külliyesi içerisinde yaptırmış olduğu caminin evkafı olmadığından dolayı, camiye vakfetmek üzere arazi ve mal satın almak için İstanbul'dan izin istemiştir.¹⁰¹⁰ Bu konuda gerekli izni aldıktan sonra yaptırdığı hayratın devamlı olabilmesi için vakıf akarları kurmuştur.¹⁰¹¹ Paşa, külliyesinin faaliyetlerini devam ettirebilmesi için de, birçok eser ve mülkünün gelirini buraya bağışlamıştır.¹⁰¹²

Mustafa Paşa'nın Erzurum Lala Paşa Külliyesine bağladığı bu akarlardan bir kısmı; kendisine görevi icabı verilen hasları olup buraların vakfedilmesiyle, geri kalan büyük bir kısmı ise parası ile arazi satın alınmak ve üzerine emval yaptırılmak suretiyle gerçekleştirmiştir. Mustafa Paşa'nın daha sonradan yaptırdığı bazı hayır eserleri de Erzurum vakfiyesine dâhil edilmiştir.

¹⁰⁰⁶ Hamza Gündoğdu, *Erzurum Lala Paşa Külliyesi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1993, s.84, Konyalı, *Erzurum Tarihi*, s.243; Torun, "Lala Mustafa Paşa ve Vakfiyeleri", ss.375-376. Mustafa Paşa'nın isteği ile buradaki saray, genişletilerek ve onararak daha kullanışlı bir hale getirilmiştir.

¹⁰⁰⁷ Lala Paşa Cami'nin Mimar Sinan tarafından yaptırıldığı düşünülmektedir. Muhtemelen caminin çizimleri Sinan Ağa tarafından yapılmış, inşasında ise kalfaları bulunmuştur. (Bkz. Torun, "Lala Mustafa Paşa ve Vakfiyeleri", ss.375-376; Konyalı, *Erzurum Tarihi*, s.230.) Bu cami aynı zamanda Erzurum'daki Osmanlılar tarafından yaptırılan en eski camilerden biri olarak da kabul edilmektedir. Bkz. Mehmet Nusret Som, *Tarihçe-i Erzurum*, yay. haz. Ahmet Fidan, Dergah Yayınları, İstanbul 2005, s.57. Müellif eserinde caminin dört sütun üzerine kurulu kubbесinin olduğunu ve 47 penceresi ile 3 kapısının bulunduğunu belirtmektedir. Bkz. Konyalı, *Erzurum Tarihi*, s.230.

¹⁰⁰⁸ Konyalı, *Erzurum Tarihi*, s.283.

¹⁰⁰⁹ BOA. İE.EV.32/3674; Gündoğdu, *Erzurum Lala Paşa Külliyesi*, ss.51-52. Bir görüşe göre, Kabe Mescidi'nin tamamlanmadan mektep haline getirildiği, diğer bir görüşe göre ise Selçuklu yapısının Kabe Mescidi olduğu ve burasının cami yerine mektep yapıldığı düşünülmektedir. Bkz. aynı eser, ss.52.

¹⁰¹⁰ Torun, "Lala Mustafa Paşa ve Vakfiyeleri", s.375; VGMA. Defter No:608/1, Sayfa:184, Sıra:213/2.

¹⁰¹¹ Zaza Şaşızkade, "Erzurum'da Lala Mustafa Paşa Camii'nin Gürcü Vakıfları", *XV. Türk Tarih Kongresi*, c.4. kısım.1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2010, s.960.

¹⁰¹² Torun, "Lala Mustafa Paşa ve Vakfiyeleri", s.375; VGMA. Defter No:608/1, Sayfa:184, Sıra:213/2;

Paşa, bu hayır eserinin vakfiyesini ilk olarak 10 Rabiü'l-Evvel 971/28 Ekim 1563 tarihinde Erzurum Kadısı'na tanzim ettirmiştir.¹⁰¹³ Vakfiye incelendiğinde Lala Mustafa Paşa'nın eşi Fatma Hatun'da, eşi Mustafa Paşa ile birlikte vakfın kurucusu olarak gözükmektedir.¹⁰¹⁴

Erzurum'da kurulmuş olan Lala Mustafa Paşa vakfına ait vakfiyenin Arapçadan çevrilmiş giriş bölümünde şu ifadeler yer almaktadır:

*“Size kendi malınız mı, yoksa varislerinin malı mı daha sevgilidir. Ya Rasulallah: kendi malımız daha sevgilidir elbette. Resulullah da demiştir ki kendi mali tasadduk ettikleridir, mirasçılarının mali ise geriye bıraktıklarıdır. İşte bundan dolayı Şanlı Osmanlı Padişahlarından Sultan Süleyman Han Hazretlerinin Vezirlerinden olup onun sonsuz in'am ve ihsanına gark olan Lala Mustafa Paşa Hazretleri ki, Erzurum Valisi ve Devleti Aliyye'nin kıymetli Veliahdı Sultan Selim Hazretlerinin lalasıdır, işte bu yukarıda geçenleri bir düşündü de şu dünyaya ibret göz ile baktı. Anladı ki, dünya fânidir, nimetler izevale mahkûmdur. Akıl olan bu dünyayı âhiret nimetlerine vesika kılar da sadık niyet ve muhlis akide ile Allahın bol Cennet nimetlerin enâil olmuş ve elim azabından necat bulmak emel ile Allah Rızası için infak ve ihsanda bulunur. İşte bu emellerin tahakkuku yolunda müşarün ileyha Paşa Hazretleri de Erzurum şehri içinde Şanlı Sultan tarafından Veliahd Hazretlerinin sakın olması için yapılan hanenin civarında Minareli bir Camii Şerif bina ve inşa edip Camiin avlusuna bir Çeşme yaptı ve Ka'be Mescidi diye meşhur olan mescidin yerine camii yanına bir de Kur'an-ı Azimü'ş-şanı öğretmek için mektep kurdu”.*¹⁰¹⁵

Mustafa Paşa'nın Erzurum'da yaptırdığı caminin mihrabında yer alan Arapça kitabede ise: *“bu camii, Rahim olan Allah'ın Rahmetini dileyerek, alim Allah'ın gölgesi Sultan Selim oğlu Sultan Süleyman Han'ın zamanında, Sultan Oğlu Selim'in lalası Abdülmukim (Abdurrahman) oğlu Mustafa Paşa 970/1562 yılında yaptırdı. Allah yaptıranın hayrını umumi olan keremiyle kabul buyursun. Mescidin binası takva üzerine tesis kılındı”* ifadeleri yer almaktadır.¹⁰¹⁶

Vakfiyenin 1563 tarihindeki ilk tanzim edildiği nüshasında geçen ve yaptırdığı hayır eserlerine gelir getirmesi için bağlanan akarlar: Erzurum'da Lala Mustafa Paşa'ya ait evler,

¹⁰¹³ BOA. EV.VKF.20/16; Bkz. VGMA. Defter No:608/1, Sayfa:184, Sıra:213/2; Konyalı, Erzurum Tarihi, s.244.

¹⁰¹⁴ 608/1, Sayfa:184, Sıra:213/2. Vakfiye künyesinde kurucuları, Fatma Hatun Binti Mehmed Bey ve Mustafa Paşa Bin Abdülmennan olarak verilmiştir.

¹⁰¹⁵ VGMA. Defter No:608/1, Sayfa:184, Sıra:213/2.

¹⁰¹⁶ Konyalı, Erzurum Tarihi, ss.236-237. Genel olarak Osmanlı dönemi camilerinde kitabeler, caminin ana giriş kapısının üzerine konulurken Mustafa Paşa'nın yaptırdığı bu camide cami içerisine mihrabın üzerine konulmuştur. Bkz. aynı eser. s.237.

dükkanlar, saray mahallesinde menziller, Şavşat nahiyesi ve çevresindeki 20 köy, 10 değirmen, Gümüşhane’de ve Malazgirt civarında tarlalar, değirmenler, bağlar ve bahçeler olarak gözükmetedir. İlaveten Erzurum merkezde, su yolları ve dükkanlar da gelir getirici eserler olarak teşkil edilmiştir.¹⁰¹⁷

Mustafa Paşa’nın Erzurum’daki külliyesi için vakfettiği bütün akarları ve bu akarların bulunduğu yerler ise şöyledir:

- Şavşat’ta 8 köy, 7 değirmen, 1 yaylak, 4 bağ ile çayır ve mezzarlar; Livane’de 1 köy, 4 köyün yarısı, 12 bağ, 1 bahçe, 3 ev ve çeşitli ağaçlar; Pertekretek’te 8 bağ, 1 bağın 1/3 hissesi, pamuk yetiştirmeye elverişli 3 parça arazi
- Gürcistan’da 11 köy, 2 değirmen, 1 çiftlik ev ve dükkanlar; Ardanuç’ta, Mustafa Paşa’nın yaptırdığı han ve hamam ile tarla ve dükkanlar; Acara’da 3 köy, Hartvis’te 8 bağ; Trabzon’da 3 değirmen ve 10 dükkan
- Erzurum’da 1 mezbahane, 1 mahzen, 1 fırın, 2 küçük 1 büyük arazi, 6 ev, 26 oda, 1 ahır, 5 değirmen, 105 dükkan, içinde 17 ev odası, ahırları ve diğer bölümleri olan 4 hane, 2 hisseli arazi ve mezzaralardır.¹⁰¹⁸

Lala Mustafa Paşa Erzurum’da ayrıca, Tebriz kapısı canibindeki bölgeye bir çeşme yaptırmış ve bu çeşme için iki dükkan vakfetmiştir. Hınıs’ta ise 3 değirmen ile 2 çiftlik miktarındaki yarı işlenmiş yarı işlenmemiş araziye Karaköprü köyündeki var olan eski mescid için vakfetmiş ve buradaki mescidi tamir ettirmiştir.¹⁰¹⁹

Bu eserlerin bir kısmı 1563 tarihli vakfiyeye sonradan eklenmiştir. Nitekim Mustafa Paşa, İstanbul’dan aldığı izinden sonra Erzurum Vakıfları için birçok arazi satın almıştır. Paşa, bu arazileri ve üzerinde yaptırdığı eserleri akar olarak buradaki hayır eserlerine vakfetmiştir. Özellikle satın aldığı arazilerin bir kısmının bu bölgedeki Osmanlı askeri gruplarından, büyük bir kısmının ise, Osmanlı’ya bağlı Gürcü beylerinden ve Anzavurlardan alındığı takip edilmektedir.¹⁰²⁰ Bununla birlikte 1579 yılında Mustafa Paşa’nın Şark Serdarı olarak Erzurum’da bulunduğu sırada 26 Mayıs 1579 tarihinde tanzim edildiği anlaşılan ikinci

¹⁰¹⁷ Gündoğdu, *Erzurum Lala Paşa Külliyesi*, s.11; TSMA.d.1350/0001.

¹⁰¹⁸ Torun, “Lala Mustafa Paşa ve Vakfiyeleri”, s.380; onyalı, *Erzurum Tarihi*, ss.243-245; VGMA. Defter No:608/1, Sayfa:184, Sıra:213/2. Vakfiyeye göre bu köyler, Gürcistan emirlerinden Nevruz Bey Oğlu Biycan Beyden şer’i alış verişle satın alınmıştır.

¹⁰¹⁹ VGMA. Defter No:608; Sayfa:196, Sıra:214 (1571 tarihli vakfiyenin zeylidir.); Torun, “Lala Mustafa Paşa ve Vakfiyeleri”, s.380.

¹⁰²⁰ VGMA. Defter No:608/1, Sayfa:184, Sıra:213/2; BOA. TT.d.558, s.35; Şaşızkade, “Erzurum’da Lala Mustafa Paşa Camii’nin Gürcü Vakıfları”, s.960; Konyalı, *Erzurum Tarihi*, s.243.

vakfiyede ise¹⁰²¹ paşa, Gürcistan ve Şirvan Seferi'nde fethedilen topraklardan kendisine düşen arazilerin bir kısmını vakfetmiştir.¹⁰²²

Lala Mustafa Paşa, Erzurum vakfiyesinde belli şartlar koşmuştur. Vakfiye şartlarında camide görev yapacak imamdan, mektepte ders verecek muallime ve diğer görevlilere verilecek maaşlar, muhtelif zamanlarda okunacak Kuran-ı Kerim'in okunma zamanları vs. hususlar tek tek belirtilerek şarta bağlanmıştır. Vakfiyede dikkat çeken bir diğer nokta ise¹⁰²³ Lala Mustafa Paşa'nın vakfın yönetimini kendi üzerine alması hususudur.¹⁰²⁴

Sonuç olarak Mustafa Paşa, belirttiği bu şartları ve külliyesi içerisinde yer alan cami, mektep, çeşme gibi hayır eserlerinin giderlerini, kurduğu akarları yani gelir getiren emvali sayesinde yerine getirmeyi planlamıştır. Vakfiyede ayrıca vakfın amacının kötüye kullanılması ve amacının değiştirilmesi gibi durumlarda sahibi tarafından beddua edildiği belirtilmiştir.¹⁰²⁵

3.2.2. Şam Vakfına Bağlı Vakıf Eserleri

Lala Mustafa Paşa Şam beylerbeyliği görevinde iken de, hayra olan düşkünlüğü ile vakıf eserleri yaptırmaya devam etmiştir.

Bu cümleden olarak Mustafa Paşa tarafından Şam'da 360 hücreli han, hamam ve tekkeden oluşan bir külliye inşa ettirilmiştir.¹⁰²⁶ Külliye, bu bölgedeki en önemli eserlerinden biri olarak telakki edilmektedir. Nitekim yabancı bir kaynakta, *Han Al-basa* olarak geçen bu han için Şam'ın en büyük binası adlandırılması yapılmıştır.¹⁰²⁷

Lala Mustafa Paşa Şam'ın merkezindeki bu külliye'den başka, yine Şam beylerbeyliğinde bulunduğu dönemde tahminen 1564-1566 yılları arasında Şam'a bağlı

¹⁰²¹ VGMA. Defter No:608/1, Sayfa:313, Sıra:339; Bu vakfiye zeyl vakfiye özelliği göstermektedir. Bkz. Konyalı, *Erzurum Tarihi*, s.244.

¹⁰²² Şaşızkade, "Erzurum'da Lala Mustafa Paşa Camii'nin Gürcü Vakıfları", s.962.

¹⁰²³ Mustafa Paşa'nın vakıf şartında dikkat çeken bir diğer husus ise vakfından yararlananlardan, kardeşi Hüsrev Paşa'ya ve çocuklarına dua etmelerini şart koşmasıdır. Bkz. VGMA. Defter No:608/1, Sayfa:184, Sıra:213/2.

¹⁰²⁴ VGMA. Defter No:608/1, Sayfa:184, Sıra:213/2; Torun, "Lala Mustafa Paşa ve Vakfiyeleri", ss.380-381.

¹⁰²⁵ Bu akarlardan gelen gelirlerle vakıfta görev yapan hoca, vaiz, hatip, hafız ve diğer görevlilerin maaşları ödendiği gibi; camiye, mektebe lazım olan eşya vs.nin alımı, bu eserlerin diğer ihtiyaçları, temizliği ve tamiri gibi hususlarda bu vakfedilen arazi ve eserlerin gelirlerinden karşılanıyordu. Bkz. BOA. ŞD.166/38; TSMA.d.1310; TSMA.d.1384; TSMA.d.1473; VGMA. Defter No:608/1, Sayfa:184, Sıra:213/2.

¹⁰²⁶ Bekir Kütükoğlu, "Lala Mustafa Paşa", *TDVİA*, c.27, s.77; Âli, *Künhü'l-Ahbâr III*, s.366; Mustafa Paşa, Şam'da yaptırdığı bu hanın gelirlerini Medine'ye vakfeylemiştir. Bkz. Abdullah Tanrıvermiş, *72 Numaralı Mühimme Defteri (H.1002-1003) (Vr.1-230) İnceleme-Metin*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2014, hk.360.

¹⁰²⁷ Marianne Boqvist, "Building an Ottoman City, Contributions Of Samsi Ahmed Pasha and Lala Mustafa Pasha to the Urban Landscape of 16th century Damascus", *Bulletin D'etudes Orientales*, c.61, (2012), s.195.

Kunaytıra'da da cami, han, mektep¹⁰²⁸ ve imaretten oluşan bir külliye daha inşa ettirmiştir.¹⁰²⁹ Burası Şam-Mısır arasındaki hac yolu üzerinde bulunup, aynı zamanda Kudüs ve Halilürrahman'da bulunan Peygamberlerin kabirlerini ziyaret edenlerin de geçtikleri bir yer olmuştur.¹⁰³⁰ Bu bağlamda buradaki han, yolcular için düşünülmüş ve diğer yapılarla külliye halini almıştır. Burada ayrıca bir tekkenin de yaptırıldığı anlaşılmaktadır.¹⁰³¹

Mustafa Paşa ayrıca, Kudüs yakınlarındaki Cüneyn Kalesi'nde de, bir cami ve imaret ile Şam'a bağlı Şa'ra ve Leccun nahiyelerinde de cami, imaret ve tekke yaptırmıştır.¹⁰³²

Bu eserleri ihtiva eden Şam Vakfı'nın vakfiyesi ise 29 Zilkade 974/ 7 Haziran 1567 tarihinde tanzim edilmiştir. Bu vakfiye muhtemelen Ilgın'daki vakıflarını da içerdiği ve Ilgın vakfiyesi düzenlenirken yeniden tanzim edildiği için “*Mustafa Paşa Bin Abdurrahman (Şam-İlgın) Vakfiyesi*” ismi ile anılmaktadır.¹⁰³³

Mustafa Paşa'nın Şam'da kurduğu vakfına bağlı birçok hayır eseri ve bu eserlere vakfettiği akarları mevcuttur. Buradaki vakıflarının bir kısmı asil olup bir kısmı ise münhal, yani sonradan eklenen vakıflardan oluşmaktadır.

Nitekim Lala Mustafa Paşa'ya Şam'daki vakıf eserleri için padişah tarafından da bazı araziler temlik olunmuştur. Bu araziler şöyledir:

- “Şam'da 5 köy, 3 hisseli köy, 1 su kaynağı, 1 hamam, 2 bahçe, 4 hisseli bahçe, 2 parça arazi, 2 mezra, 5 hisseli mezra, 1 hisseli değirmen
- Gazze'de bir hamam ve iki dükkan, Safed'e bağlı bir köyün tamamı
- Şa'ra'da 7 köy, 3 hisseli köy, 3 mezra, 4 hisseli mezra, 4 bahçe, 2 değirmen, 2 hisseli değirmen; Havle'de 2 köy, 1 mezra, 1 hisseli mezra; Vadi'ül-acem'de 1 köy, 1 hisseli köy, 1 hisseli değirmen ve mezra; Darani'de 17 kıt'a arazi, 1 hisseli arazi, 1 mezra

¹⁰²⁸ Bu mektepte çocukların Kur'an-ı Kerimi ve diğer faydalı bilgileri tahsil etmesi amaçlanmıştır. Bkz. Mustafa Güler, *Osmanlı Devleti'nde Haremeyn Vakıfları (XVI-XVII. Yüzyıllar)*, TATAV Yayınları, İstanbul 2002, s.53.

¹⁰²⁹ Turan, “Lala Mustafa Paşa Hakkında”, s.593; Torun, “Lala Mustafa Paşa ve Vakfiyeleri”, s.376; Âlî, *Künhü'l-Ahbâr III*, s.366; VGMA. Defter No:747, Sayfa:247, Sıra:219. 982 tarihli Şam vakfiyesinin Zeyli; TSMA.d.3566/0003.

Bu hayratların giderlerinin karşılanması için külliye içerisinde bulunan dükkanların gelirleri sarf edilmiş, bu gelirlerin yetmemesi durumunda ise Şam ve Safed'e bağlı köy ve mezralardan hazineye alınan 1.254 altının kendisine verilmesi kararlaştırılmıştır. (bkz. BOA. A.DVNS.MHM.d.25/772.) Ayrıca Şam ve havalisindeki bazı emvalden ve yapılardan gelen gelirden Kunaytıra'daki külliye aktarılmıştır. Bkz. TSMA.d.3566/0001.

¹⁰³⁰ Güler, *Osmanlı Devleti'nde Haremeyn Vakıfları*, s.53.

¹⁰³¹ Torun, “Lala Mustafa Paşa ve Vakfiyeleri”, s.376; TSMA.d.1379/0001; 1379/0004. Mustafa Paşa'nın Kunaytıra'daki vakıf eserleri içindeki camisi, “*Lala Mustafa Paşa Camisi*” olarak kayıtlarda geçmektedir bkz. BOA. BEO.634/47533.

¹⁰³² Torun, “Lala Mustafa Paşa ve Vakfiyeleri”, s.376; Cezar, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, c.3, s.1336; Âlî, bu imaret ve caminin Kudüs'ün 3 konak gerisinde olduğunu ve Cibin (Cüneyn) Kalesi yakınlarında olduğunu belirtmiştir. Bkz. Âlî, *Künhü'l-Ahbâr III*, s.366.

¹⁰³³ VGMA. Defter No:747, Sayfa:247, Sıra:219; Bu konuda ayrıca bkz. Torun, “Lala Mustafa Paşa ve Vakfiyeleri”, s.383.

- Gavta'i Şam'da 3 mezra, 1 hisseli mezra, 2 köy, 1 hisseli köy, 3 bahçe ve tarlalar; Ceydur, Benikiliab, Culan ve Ba'albek'te 9 köy, 3 hisseli köy, 7 mezra, 7 hisseli mezra, 2 değirmen, 1 bahçe
- Beyrut, Trablus ve Cebele'de 2 köy 4 hisseli köy, 4 mezra, 1 hisseli mezra, 5 değirmen, 3 hisseli değirmen, 3 zeytin bahçesi, 34 hisseli zeytin bahçesi, 1 hisseli bahçe ve çeşitli ağaçlar
- Nablus'ta 34 dükkan, 1 mahzen, 2 fırın, 1 kahvane, 1 at değirmeni, 1 değirmen, 1 han, 1 hamam 20 ev ve 2 oda; Konya'da 9 değirmen, 5 köy, 5 hisseli köy, 1 dükkan, 1 arsa, 2 arazi, 7 küçük 2 normal ev, 1 kervansaray ve araziler"¹⁰³⁴

Lala Mustafa Paşa'nın Şam'daki vakfının gelirlerinin büyük bir bölümü Haremeyn'e şart edilmiştir.¹⁰³⁵ Mustafa Paşa Surre alaylarına da vakıf gelirlerinden ödemeler göndermiş, bu ödemelerin Kuran-ı Kerim okuyanlara ve müezzinlere verilmesini şart koşturmuştur.¹⁰³⁶ Paşanın Şam vakfiyesinde; vakfı için 5 câbî tayin etmesi, camisine hatip ve diğer görevlilerin tayini, bu görevlilere verilecek ücretler gibi şartları ayrıntılı olarak zikredilmiştir. İlâveten vakfın yönetiminin hayatta iken kendisine, vefatından sonra ise nesline bırakılacağı şartı koşturmuştur.¹⁰³⁷

Ez-cümle burada şu hususu da ifade etmek yerinde olacaktır. Mustafa Paşa'nın vakıf eserleri ile ilgili daha önce yapılan bazı çalışmalarda, Mustafa Paşa'nın Kunaytıra ve diğer bölgelerdeki bazı eserleri ayrı bir vakıf gibi telakki edilerek bu şekilde bir yazım anlayışı izlenmiştir. Bu duruma sebep muhtemelen, vakıf eseri ile akarın bir ayrıma tabi tutulmasıdır.¹⁰³⁸ Fi'l-hakika, Mustafa Paşa'nın Şam vakfiyesine bağlı inşa edilen bir hayır eserinin akarının, farklı bir bölgede yer aldığı görülebilmektedir.¹⁰³⁹

¹⁰³⁴ Torun, "Lala Mustafa Paşa ve Vakfiyeleri", ss.381-382.

¹⁰³⁵ Torun, "Lala Mustafa Paşa ve Vakfiyeleri", s.376.

¹⁰³⁶ Güler, *Osmanlı Devleti'nde Haremeyn Vakıfları*, s.194.

¹⁰³⁷ VGMA. *Defter No:747, Sayfa:247, Sıra:219*; Torun, "Lala Mustafa Paşa ve Vakfiyeleri", ss.383-384.

¹⁰³⁸ Cami, mektep, bimarhane, vb. eserler hayır getiren ve umumun yararına ücretsiz alanlar olmakla birlikte; bu yapıların ayakta kalabilmesi, hizmetlerinin devamı gibi fonksiyonları yerine getirilebilmesi için bir gelire ihtiyaçları vardır. İşte bu gelirler vakfın akarlarıdır. Bu akarlar bir değirmen, bir köy vs. olabileceği gibi yine topluma para karşılığı da olsa yarar sağlayan ve bir bakıma toplumun hayrına olan eserlerden olan, han, hamam, kervansaray gibi yapılardır. Bu bağlamda, buralardan gelen gelirlerle, ilk başta zikredilen hayratların giderleri karşılanmaktadır. Tüm bu hususları, ilgili vakıf ve akarların toplamını oluşturan vakfiye şartları tayin eder. Burada şu notu düşmekte elzemdir ki, bazı vakfiyelerde han, kervansaray gibi yapılarda örneğin; "yoldan gelenlerin ücretsiz yemek yiyebileceği veya 3 gün kadar ücretsiz kalabileceği gibi" özel şartlarının olduğunu belirtmek icap eder.

¹⁰³⁹ Vakıf bir bütün olduğuna göre kesin bir örnek vermek doğru olmasa da, konunun anlaşılabilmesi açısından bir misal vermek yerinde olacaktır. Konya'daki bir akarın gelirinin Şam'daki bir camiye harcandığı görülebileceği gibi, Gaziantep'te yaptırılan hamamın da bir akar olarak, bir başka bölgedeki hayır eserinin giderlerini karşılayabileceği göz önünde bulundurulmalıdır.

İlaveten Mustafa Paşa'nın Ilgın vakfiyesinde yer alan bazı akarların Şam'daki vakıf eserlerine aktarıldığını ifade etmek mümkündür.¹⁰⁴⁰

3.2.3. Kıbrıs Vakfı ve Kıbrıs'taki Vakıf Eserleri

Lala Mustafa Paşa'nın 1570 Eylül ayında fethettiği Lefkoşa'da bulunan kiliselerden biri olan Aziz Mary Kilisesini, Hz. Ömer'e atfen Ömeriye isimli bir camiye dönüştürerek vakfeylettiği görülmektedir.

Mustafa Paşa'nın Kıbrıs vakfiyesi 14 Rabiü'l-Evvel 987/ 11 Mayıs 1579 tarihinde Ömeriye Cami adına tanzim edilmiştir. Sonradan da vakfa ilaveler olmuş ve vakfiye yeniden düzenlenmiştir.

Lala Paşa, Kıbrıs Serdarı olarak adayı fethedince, hizmetleri karşılığında kendisine padişah tarafından birçok toprak bahşedilmiştir. Mustafa Paşa'da bu arazileri Kıbrıs'ta kurduğu hayratı için vakfetmiştir.¹⁰⁴¹

Paşa'nın Kıbrıs Vakfı için vakfettiği bazı emval ve araziler şunlardır:

- Lefkoşa'da; 10.000 dönümün üzerinde arazi, 3.000 dönümün üzerinde kıtaât, yaklaşık 2.000 dönüm mezra, 36 adet değirmen, 97 hane, 2 fırın, 4 dükkan, bir hamam, 10.000 civarında zeytin ve diğer ağaçlar, bir çiftlik ile bazı eşya ve mallar
- Omorfa'da; toplam 1.500 dönümün üzerinde arazi, 560 civarında muhtelif ağaç, 23 hane, 8 adet ve bir manastır ile bir köy'de 15 odalı iki katlı hane ve mülk
- Girne'de; 8 değirmen, 2 hane, 30 dönüm bahçe ile 178 dönüm tarla, 785 adet muhtelif ağaçlar; Psikopi'de 12 değirmen; Lefke'de 26 dönüm arazi, 1 mezra ve 1 menzil, 30 hane, 4 değirmen; Pendalya'da ise 3 dönüm bahçe
- Magosa'da; 6 menzil, 31 mahzen, 1 han, 20 odalı büyük bir dükkan, ayrıca 20 dükkan ve 2 fırın, birçok mezra, bahçe 2 değirmen, 1 hamam, 1 mescid, ile bazı

¹⁰⁴⁰ VGMA. Defter No:747, Sayfa:247, Sıra:219; Torun, "Lala Mustafa Paşa ve Vakfiyeleri", s.383.

¹⁰⁴¹ Peygamberimizin Sahabelerinden Muaviye b. Ebu Süfyan, Hz. Ömer'in halife olduğu dönemde Kıbrıs Adası'na sefer düzenlemek istemişse de, bu harekât gerçekleşmemiştir. Hz. Osman döneminde ise, gerekli izni alarak Kıbrıs Adası'na sefer düzenlemiştir. Hatta bir iddiaya göre Hz. Muaviye'nin Kıbrıs'a geldiğinde Ömeriye Camisinde namaz kıldığı düşünülmektedir. Mustafa Paşa'nın Kıbrıs vakfiyesinde de bu hususa atıf yapılmıştır. Bkz. Sıddık Korkmazer, *Lala Mustafa Paşa ve Kıbrıs'taki Vakıfları*, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Bursa 2014, ss.38-39; VGMA. Defter No:746, Sayfa:163, Sıra:70.

haneler; Larnaka'da (Tuzla) bazı köylerdeki araziler, muhtelif türlerdeki ağaçlar, 1105 dönüm arazi, 3 adey hane ve mahzen ile 2 değirmen ve mezra¹⁰⁴²

Görüldüğü üzere burada zikredilen arazi ve malların birçoğu kendisine bırakılmış, bir kısmı da satın alma yolu ile mülk edinilmiştir. Bu arazilere inşa edilen han, hamam, fırın, dükkan vs. gibi yatırımlarla da, hayratlara gelir getirilmesi planlanmıştır.

Vakfiyede cami görevlilerinin maaşları, hangi zamanlarda Kuran okunması gerekliliği, camiye vakfedilen bazı emval ve diğer konular tek tek belirtilmiştir. Vakfiyenin akarlarının bir kısmı ise Haremeyn'e vakfedilmiştir.¹⁰⁴³

Mustafa Paşa diğer vakfiyelerinde olduğu gibi Kıbrıs vakfiyesinde de mütevelliliği kendi uhdesine almış, vefatında ise vakıf idaresinin evladına ve onların nesline geçmesini şart koşturmuştur.¹⁰⁴⁴

Lala Mustafa Paşa'ya ait olup Ömeriye Camisi'ne konulması vakfiyesinde de geçen bir mushafın baş kısmında: *“Kafirlerin, müşriklerin kellelerini yıkıp yerle bir eden savaş aslanı Lala Mustafa Paşa! Allah ona sevdiklerini ve dilediklerini yapma gücü versin. Lefkoşa Kale'sinde bulunan yüce ve şerefli caminin içerisinden başka bir yere götürülmek üzere cömert ve ulu olan Allah'ın rızasını isteyerek bu şerefli mushafı vakfetti. İşte Lala Mustafa Paşa'nın bunu, bu şartlar altında bu camiye vakfettiğini tescil etmek için ve vakfın ne yolla oluşturulduğunun zabitlerini tescil için rey sahipleri şu noktada birleşmişlerdir ki bu vakıf doğrudur, şeriata uygundur ve bu camiden dışarı çıkarılamaz, satılamaz, kimsenin mülkü olamaz. Sadece bu caminin malıdır”* şeklindeki ibareleri yer almaktadır.¹⁰⁴⁵

3.2.4. İlgin Vakfı ve İlgin Lala Paşa Külliyesi

Lala Mustafa Paşa, Konya'nın İlgin İlçesi'nde kendi ismi ile anılan bir külliye yaptırmıştır. İlgin Lala Mustafa Paşa Külliyesi cami, imaret, sıbyan mektebi,¹⁰⁴⁶ sebil, han, şadırvan, tabhane, mutfak, odunluk, fırın, samanlık, ahır, depo, kütüphane ve kapalı çarşıdan

¹⁰⁴² Torun, “Lala Mustafa Paşa ve Vakfiyeleri”, ss.384-385; Korkmazer, *Lala Mustafa Paşa ve Kıbrıs'taki Vakıfları*, ss.48-50, 54-55.

¹⁰⁴³ VGMA, Defter No:746, Sayfa:163, Sıra:70; Korkmazer, *Lala Mustafa Paşa ve Kıbrıs'taki Vakıfları*, s.55.

¹⁰⁴⁴ Korkmazer, *Lala Mustafa Paşa ve Kıbrıs'taki Vakıfları*, s.46.

¹⁰⁴⁵ Korkmazer, *Lala Mustafa Paşa ve Kıbrıs'taki Vakıfları*, s.84.

¹⁰⁴⁶ Vakfiyede mektebin yetimler için eğitim evi olduğu ibaresi geçmektedir. “ve vakfı beytü't-talim, ala külli subhi yetim” Bkz. “Vakfiye-i İlgin”, Konya Yusuf Ağa Yazma Eserler Kütüphanesi, No:7710, vr.29a.

oluşmaktadır.¹⁰⁴⁷ Külliye içerisinde, 2 han, 8 tane dükkan ile kapalı çarşı içerisindeki 25 dükkanın mevcut olduğu görülmektedir.¹⁰⁴⁸

Külliye'nin giderlerinin karşılanması için, 985/1577 yılında Mustafa Paşa tarafından Ilgın Vakfı kurulmuş ve vakfiyesi oluşturulmuştur.¹⁰⁴⁹ Mikail Bayram “*Vakfiye-i Ilgın*” olarak geçen bu vakfiyenin doğru isminin “*Vakıfname-i Lala Mustafa Paşa*” olduğunu belirtmekte ve vakfiyenin 1577 Aralık ayında tertip edildiğini bildirmektedir.¹⁰⁵⁰ Konya Yusufpaşa Yazmalarında yer olan vakfiyenin orijinal metnin girişinde ise “*Vakıfname-i Kaza-i Ilgın Li'l-Vezirü'l-Müşir*” ibaresi yer almaktadır. Devamındaki açıklama da: “*Düsturu'l-muazzam hazreti Mustafa Paşa yesserallahu mâ yeşâu ve yasnehû ammâ yeşâ, ellezî kuvvetillahi cezîre-i Kıbrıs hâmidallahu teâla ve musallâ*” ifadeleri geçmektedir.¹⁰⁵¹

Ilgın Külliyesi içerisinde yer alan, han, çarşı ve dükkanlar hayır eserlerinin akarları olup buradan gelen gelirlerle, hayır eserlerinin giderleri karşılanmış ve vakfın sürekli ayakta durması amaçlanmıştır. Dolayısıyla Mustafa Paşa tarafından Ilgın Külliyesi'ne, Anadolu'daki birçok arazisinin ve emvalinin gelirinin bağışlandığını takip etmek mümkündür. Bu arazilerden bir kısmının, yine diğer vakıflarında olduğu gibi satın alma yolu ile edinildiği müşahade edilmektedir.¹⁰⁵²

Vakfiyede geçen ve külliye'ye aktarılan akarları hülâsa olarak şunlardır:

- Konya'ya bağlı birçok köy arazileri ve buralarda bulunan değirmen, ev, dükkan vb. emval; Ilgın'da bulunan bazı değirmenler
- Gaziantep'te Eblehan Mahallesi'ndeki Lala Mustafa Paşa Hamamı ve araziler, ayrıca Gaziantep'te bulunan, bazı meskenler, hanlar, birçok dükkan ve muhtelif emval ile bazı köyler
- Eskişehir'e bağlı muhtelif köyler ve 2 değirmen; Turgutlu kazasında bazı köyler, Honaz ve Kasun'da 1 değirmen, Kilis'te 1 değirmen ve 2 sulak arazi

¹⁰⁴⁷ Turan, “Lala Mustafa Paşa Hakkında”, s.593; Mustafa Gündal, *Lala Mustafa Paşa Vakfiyesinin Değerlendirilmesi*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya 2001, s.23; “*Vakfiye-i Ilgın*”, vr.27a-28b.

¹⁰⁴⁸ Gündal, *Lala Mustafa Paşa Vakfiyesi*, ss.59-60.

¹⁰⁴⁹ Tahsin Samur, “Lala Mustafa Paşa'nın Vakıf Eserleri ve Akarlarının Genel Bir Değerlendirmesi”, *Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S.15, (2003), s.461.

¹⁰⁵⁰ Bayram, “Lala Mustafa Paşa'nın Gaziantep'teki Vakıfları”, s.16. Bununla birlikte Lala Mustafa Paşa'nın Şam vakfiyesi, “Mustafa Paşa Bin Abdurrahman (Şam-Ilgın) Vakfiyesi” ismi ile Vakıflar Genel Müdürlüğünde yer almaktadır. Bunun sebebi muhtemelen Ilgın vakfiyesinde düzenlenen akarların, Şam'daki hayır eserlerine aktarılmasıdır. Bu bağlamda Şam vakfiyesi de Ilgın'da yeniden tanzim edildiği için ikisinin ismi birlikte zikredilmiş olabilir. Bkz. VGMA. *Defter No:747, Sayfa:247, Sıra:219*.

¹⁰⁵¹ “*Vakfiye-i Ilgın*”, vr.1.

¹⁰⁵² “*Vakfiye-i Ilgın*”, vr.11a-12a; Samur, “Lala Mustafa Paşa'nın Vakıf Eserleri”, s.463; Gündal, *Lala Mustafa Paşa Vakfiyesi*, s.47.

- Bursa Yenişehir’de çayırliklar, Kayseri’de 2 değirmen, 1 hisseli köy, 2 han, 6 dükkan, ahır ve tuvalet¹⁰⁵³
- Tokat’a bağı 12 hisseli arazi, ayrıca 1 değirmen 1 mektep ve 1 sebil

Bu köyler Ilgın vakfiyesinde detaylı olarak tek tek zikredilmiştir.¹⁰⁵⁴

Mustafa Paşa tarafından yaptırılan Ilgın’daki Lala Mustafa Paşa Camisi’nin kitabesinde “*Bu kıymetli cami ve faydalı mabet Selim Sultan’ın oğlu muhterem hakan ve büyük sultan, Murad Han’ın veziri, hayrat ve iyilik fazilet ve hasenat sahibi Kıbrıs Fatihı Mustafa Paşa tarafından 984/1576 senesinde yapılmıştır*” ifadeleri yer almaktadır.¹⁰⁵⁵

Bu külliyyede bulunan caminin ihtiyaç üzerine yapıldığı bir arşiv kaydından anlaşılmaktadır.¹⁰⁵⁶ Bu cümleden olarak Ilgın’da bulunan Pir Hasan Camisi’nin Cuma kılmak için yeterli gelmediğinden, Mustafa Paşa’nın mescid olarak yaptırdığı eserinin camiye dönüştürülmesi için Ilgın Kadısı’nın izin istediğı; payitahtında bu konuda olumlu görüş bildirerek izin verdiğı takip edilmektedir.¹⁰⁵⁷

Lala Mustafa Paşa bu vakfiyesinde de, diğerlerinde olduğı gibi vakfın tevliyetini yaşadığı müddetçe kendi üzerine aldığı; vefatından sonra ise ailesine bıraktığını belirtmiştir. Vakfın tescil işlemi bitene kadar ise Abdülmennan oğlu Ali Kethüda vakfa müteveli olmuştur. Vakfiye şartlarında, hayır eserleri ile yerine getirilmesi gereken hususlar açıkça dile getirilmiş ve vakıfta görev alan herkese ne kadar ücret ödeneceğı de belirlenmiştir. Ayrıca vakfiyenin sonunda vakfın şartlarını ve amacını bozanlara beddua edilip lanet okunmuştur.¹⁰⁵⁸

3.2.5. Ilgın Vakfına Bağlı Gaziantep’teki Vakıf Eserleri

Lala Mustafa Paşa’nın yine Şam beylerbeyliği yaptığı dönemde Gaziantep’te de birçok vakıf eseri oluşturduğu görülmektedir. O’nun Ilgın’daki vakıfları ile burada yaptırdığı eserler

¹⁰⁵³ “Vakfiye-i Ilgın”, vr.22a-23b; Samur, “Lala Mustafa Paşa’nın Vakıf Eserleri”, ss.463-466; Gündal, *Lala Mustafa Paşa Vakfiyesi*, ss.55-57, 60; Torun, “Lala Mustafa Paşa ve Vakfiyeleri”, s.383. Ayrıca Mustafa Paşa’nın Ilgın’da hasları olduğu tespit edilmektedir. Bkz. BOA. A.DVNS.MHM.d.28/95; MHM.d.35/27.

¹⁰⁵⁴ “Vakfiye-i Ilgın”, vr.7a-9b, 16a-17b, 21a-24b,

¹⁰⁵⁵ Gündal, *Lala Mustafa Paşa Vakfiyesi*, s.23; BOA. BEO.1865/139855.

¹⁰⁵⁶ “Lala Mustafa Camii ve Külliyesi”, <http://lalamustafapasakullisyasi.weebly.com/> [31.12.2015 tarihinde erişildi.]; Bu külliye içerisindeki caminin 1576 yılında, kervansarayın ise 1584’te Mimar Sinan tarafından yapıldığı iddia edilmektedir. Bkz. Torun, “Lala Mustafa Paşa ve Vakfiyeleri”, s.377.

¹⁰⁵⁷ 232 Numaralı Ruus Defteri, s.704.

¹⁰⁵⁸ “Vakfiye-i Ilgın”, vr.34a-39b; “Vakfiye-i Ilgın”, vr.48b-49a; Gündal, *Lala Mustafa Paşa Vakfiyesi*, ss.30-32.

için düzenlediği “*Vakıfnâme-i Lala Mustafa Paşa*” adlı vakfiyesinin birlikte tanzim edildiği anlaşılmaktadır.¹⁰⁵⁹

Mustafa Paşa’nın Gaziantep’te, bedesten, hamam, han ve susamhaneden oluşan bir külliye inşa ettirmiştir. Külliye’nin Gaziantep Kalesi’nin yanında inşa edilmiş olduğu ifade edilmektedir. Külliye’nin ortasında yer alan bedestenin birçok dükkandan müteşekkil olduğunu görmek mümkündür. Bu külliye, “*Lala Mustafa Paşa Külliyesi*” olarak da adlandırılmaktadır. Eserin 1564-1568 yılları arasında inşa edildiği düşünülmektedir.¹⁰⁶⁰

Mustafa Paşa Külliyesi içerisinde yer alan yapılardan biri olan han, bazı kaynaklarda “*Hışva Hanı*” olarak geçmektedir.¹⁰⁶¹ Yine külliye’de bulunan hamamın “*Paşa Hamamı* veya *Büyük Paşa Hamamı*” olarak, Bedesten’in ise “*Paşa Hanı, Lala Mustafa Paşa Han’ı* veya *Bedesten-i Atiyye*” olarak anıldığı görülmektedir.¹⁰⁶²

Bedesten’in yanında birde Lala Mustafa Paşa tarafından yaptırılan bir mescidin olduğu ve “*Beylerbeyi Mescidi*” olarak anıldığı kayıtlarda yer almaktadır.¹⁰⁶³

Paşanın burada yaptırmış olduğu külliye, toplum yararına faydalı olmakla birlikte aynı zamanda ticari bir yapı olup, kendisine ait başka vakıf eserlerinin akarı durumunda olmuştur. Nitekim külliye’deki yapıların masrafları karşılandıktan sonra, buradan elde edilen gelirlerin kalan miktarının bir bölümü paşanın Ilgın’daki hayratlarına, bir bölümü ise Kunaytıra’daki vakıflarına aktarılmıştır. İlaveten Gaziantep’teki Boyacılar Çarşısı’nda bulunan 5 dükkanın gelirinin de paşanın Şam’daki vakıf eserlerine aktarıldığı vakfiyesinden takip edilmektedir.¹⁰⁶⁴

Böyle teşekküllü bir külliye’nin, Gaziantep şehrinde ilk defa Mustafa Paşa tarafından yaptırılmıştır. Antep’te yapılan bu külliye, şehrin ticari ve sosyal hayatının canlanmasına büyük katkı sağlamıştır. Zira Antep şehri, coğrafi konumu itibari ile ticaret yolları üzerinde yer aldığı gibi adeta Anadolu ve Suriye arasında bir köprü vazifesi gören bir yer olmuştur.¹⁰⁶⁵

Mustafa Paşa’nın şehirde ayrıca başka bir hamamının daha bulunduğu vakfiyesinden anlaşılmaktadır. Mustafa Paşa tarafından Antep’in çarşı ve pazarlarında birçok dükkan ile bu

¹⁰⁵⁹ Mikail Bayram, “Lala Mustafa Paşa’nın Gaziantep’teki Vakıfları”, *Osmanlı Döneminde Gaziantep Sempozyumu*, Gaziantep Valiliği - Gaziantep Üniversitesi Ortak Yayını, Gaziantep 2000, s.16.

¹⁰⁶⁰ Mehmet Özkarcı, “Gaziantep Lala Mustafa Paşa Külliyesi”, *Vakıflar Dergisi*, S.XXV, (1995), ss.39-40. Susamhanede, bazı gıdalarda kullanılan susam yağı üretilmiştir. Bkz. aynı eser, s.46.

¹⁰⁶¹ Torun, “Lala Mustafa Paşa ve Vakfiyeleri”, s.378.

¹⁰⁶² Özkarcı, “Gaziantep Lala Mustafa Paşa Külliyesi”, s.40, 44.

¹⁰⁶³ Açar, *Gaziantep Lala Mustafa Paşa Hanı*, s.88.

¹⁰⁶⁴ Gündal, *Lala Mustafa Paşa Vakfiyesi*, ss.47-48; BOA. C.EV.133/6617; VGMA. Defter No:747, Sayfa:247, Sıra:219. 982 tarihli Şam vakfiyesinin Zeyli.

¹⁰⁶⁵ Özkarcı, “Gaziantep Lala Mustafa Paşa Külliyesi”, ss.40-41; Gündal, *Lala Mustafa Paşa Vakfiyesi*, s.49.

tip bazı yapılar muhtemelen satın alma yolu ile mülk edinilmiş ve gelirlerinin hepsi akar olarak vakfedilmiştir.¹⁰⁶⁶

Lala Mustafa Paşa'nın buradaki vakıf eserlerinin mütevellisinin Hızır Ağa Bin Abdullah olduğu 1581'de Antep Kadısı tarafından kaydedilen bir senetten anlaşılmaktadır. Bununla birlikte vakfın idaresini kendi üzerine alan paşa, vefatından sonra ise bu görevi oğullarına ve torunlarına bırakmayı şart koşturmuştur.¹⁰⁶⁷

3.2.6. Lala Mustafa Paşa'nın Muhtelif Yerlerdeki Diğer Hayratları

Lala Mustafa Paşa'nın vakfiyelerinde yer almayan bazı hayratları mevcuttur. Bu bakımdan paşa, 1 Ağustos 1571'de Magosa'yı fethetmesiyle beraber şehirdeki Aziz Nikola Katedrali'ni camiye çevirtirmiş ve ilk Cuma Namazını burada kılınmıştır.¹⁰⁶⁸ Bu cami fethin bir nişanesi olarak “*Ayasofya Cami*” ismiyle camiye çevrilmiştir.¹⁰⁶⁹ Hatta bu caminin minaresinin tek minareli olması, payitahttan gönderilen emirde de bildirilmiştir.¹⁰⁷⁰ Bir iddiaya göre ise caminin adı “*Lala Mustafa Paşa veya Magosa Ayasofyası*” olarak isimlendirilmiştir. Ancak bu caminin Lala Mustafa Paşa'nın Kıbrıs Vakfı'nda değil de, Sultan Selim Vakfı içerisinde tescil edildiği belirtilmektedir.¹⁰⁷¹

Mustafa Paşa'nın diğer hayratlarından bir tanesi de, Konya'daki Selçuklu döneminde yapılmış Sadrettin Konevî Medresesini tamir ettirmesidir. İlaveten Mustafa Paşa muhtelif camilere Kuran-ı Kerimler bağışlamıştır.¹⁰⁷²

Mustafa Paşa'nın Mekke, Medine'de de bazı hayratlarının olduğu görülmektedir. Bu cümleden olarak Lala Mustafa Paşa, Medine'de vakıf eseri olarak bir sebil ve birke inşa

¹⁰⁶⁶ Pınar Açar, *Gaziantep Lala Mustafa Paşa Hanı ve Koruma Sorunları*, Kadir Has Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2009, ss.78-81; Bayram, “Lala Mustafa Paşa'nın Gaziantep'teki Vakıfları”, ss.17-18.

¹⁰⁶⁷ Bayram, “Lala Mustafa Paşa'nın Gaziantep'teki Vakıfları”, s.18; Açar, *Gaziantep Lala Mustafa Paşa Hanı*, s.75.

¹⁰⁶⁸ Piri, *Fethiyye-i Kıbrıs*, s.146.

¹⁰⁶⁹ Emecen, “Kıbrıs'ta Osmanlı Yapılanması”, s.56; Michael Walsh, “Aziz Nikola Katedrali: Lala Mustafa Paşa Camii”, *Toplumsal Tarih*, S.127, (2004), s.28. Walsh yazısında hamasi duygularla hareket ederek Mustafa Paşa'nın emri ile kilisenin içerisindeki mezarların açılarak kemiklerin ortalığa çıkarıldığını ve mihraptaki azizlerin isimlerinin silindiği belirtirken, camiye çevrilen bir camide bunların olacağını göz ardı etmektedir.

¹⁰⁷⁰ *12 Numaralı Mühimme Defteri*, hk.1211. Magosa'daki camiye 1 minare yapılmasının istenmesine karşı, Lefkoşa'daki camiye ise 2 minare inşa edilmesi emredilmiştir.

¹⁰⁷¹ Altay Sayıl, “Lala Mustafa Paşa Câmiî”, *Kıbrıs Mektubu*, C.26, S.2, (2013), s.22. Bu isimlendirmenin 1954 yılında Lala Mustafa Paşa'ya hürmeten yapıldığı düşünülmektedir. Bu cami, kilisenin dış görünümü tahrir edilmeden dışına bir minare eklenmek ve içerisine cami alametlerinden olan minber, kürsü, mihrap gibi parçalar eklenmek suretiyle camiye çevrilmiştir. Bu eser aynı zamanda kilise görünümünde olup aslında cami olan ender eserlerden biridir. Detaylı bilgi için bkz. BOA, *EV.d.187786*.

¹⁰⁷² Konyalı, *Erzurum Tarihi*, s.239.

eylemiştir.¹⁰⁷³ Ayrıca vakfiyelerinden takip edilebildiği kadarı ile birçok yerdeki vakıf gelirlerinin büyük bir bölümünü Haremeyn'e vakfetmiştir.¹⁰⁷⁴

Mustafa Paşa ayrıca Tiflis'in fethinden sonra bir kiliseyi kendi adına camiye çevirtirmiş (1578) ve Kars'ta da inşa eylediği (1579) kalenin içinde bir cami ve bir mektep yaptırmıştır.¹⁰⁷⁵

Erzurum, Şam, Ilgın, Kıbrıs Vakfiyeleri bulunan Mustafa Paşa'nın Bolu sancağında bulunan vakıflarda da, vakfının adı zikredilmektedir. Bu bağlamda bazı arşiv kayıtlarında, “*Lala Mustafa Paşa Cami-i Evkafı*” olarak bu vakfın ismi geçmektedir.¹⁰⁷⁶ Yine bir başka arşiv kaydında da Bolu'da, Lala Mustafa Paşa Vakfı'nın adı geçmekte olup,¹⁰⁷⁷ bu vakfın diğer vakıflarından bağımsız mı, yoksa diğer vakıflarına bağlı mı olduğu hususunda net bir tespitle bulunulamamıştır. Bu kayıtlardan paşanın Bolu'da, diğer vakıflarına bağlı akar statüsündeki akarlarının olduğu tahmin edilebilir.

Gelibolulu Âlî onun vakıflarıyla alakalı; Kaplıca semtinde bir hamam, Karaman vilayetinde ise cami imaret ve han yaptırmış olduğunu belirtmiştir. Karaman vilayetindeki eserlerinden kastı da Ilgın Külliyesi olmalıdır.¹⁰⁷⁸

Lala Mustafa Paşa'nın zevcesi olan, Memlûk Sultanı Kansu Gavri'nin torunu Fatma Hatun da, eşi Mustafa Paşa gibi Şam'da bir vakıf kurmuştur. Vakfın tam adı “*Fatma Hatun Binti Mehmed Bey Vakfı*”dır. Fatma Hatun kurduğu vakfını, kocası Vezir Lala Mustafa Paşa'ya vekâlet vermek suretiyle vücuda getirmiştir. Lala Mustafa Paşa'nın Şam beylerbeyliği yaptığı dönemde kurulan vakfın vakfiyesi, Şam Kadılığı tarafından 5 Zilkade 974/19 Haziran 1567 tarihinde tescil edilmiştir.¹⁰⁷⁹

Fatma Hatun tarafından vakfiyesi gereğince Şam'da bir imaret kurulmuştur.¹⁰⁸⁰ Bu imaretin akarları olarak Şam'a bağlı Lecun sancağındaki Cenin kazasında¹⁰⁸¹ dükkanlar ve Şam dahilinde bazı köylerin vakfedildiği anlaşılmaktadır.¹⁰⁸² Fatma Hatun'un dedesi Kansu Gavri Evkafı'nı da yönettiği arşiv belgelerinden takip edilebilmektedir.¹⁰⁸³ Fatma Hatun ayrıca, Ayn-

¹⁰⁷³ Güler, *Osmanlı Devleti'nde Haremeyn Vakıfları*, s.70.

¹⁰⁷⁴ Güler, *Osmanlı Devleti'nde Haremeyn Vakıfları*, s.144.

¹⁰⁷⁵ Korkmazer, *Lala Mustafa Paşa ve Kıbrıs'taki Vakıfları*, s.37; Gündoğdu, *Erzurum Lala Paşa Külliyesi*, s.10.

¹⁰⁷⁶ BOA.EV.d.21888; 23983; 26407. Gündal, *Lala Mustafa Paşa Vakfiyesi*, ss.47-48

¹⁰⁷⁷ Torun, “Lala Mustafa Paşa ve Vakfiyeleri”, s.378; BOA.EV.d.19598.

¹⁰⁷⁸ Âlî, *Künhü'l-Ahbâr III*, s.366. Âlî, buradaki hamamla muhtemelen Paşa'nın Erzurum'da yaptırdığı hamamı kastetmiştir.

¹⁰⁷⁹ VGMA. Defter No:747, Sayfa:304, Sıra:221.

¹⁰⁸⁰ BOA. C.BLD. 149/7450.

¹⁰⁸¹ Gelibolulu Âlî, Kala-i Cibin kurbunda imaret ve cami yaptırdığını belirttiği Mustafa Paşa'nın bu eserlerinin hatun namı ile adlandırıldığını belirterek, muhtemelen eşinin eserlerini kastetmiş olmalıdır. Bkz. *Künhü'l-Ahbâr III*, ss.366-367.

¹⁰⁸² TSMA.d.1318/0001; 1318/0003; VGMA. Defter No:747, Sayfa:304, Sıra:221.

¹⁰⁸³ 12 Numaralı Mühimme Defteri, hk.961.

ı Zerka'nın ihtiyaçlarını karşılamak amacı ile 200 dinar, Mescid-i Nebevi'nin su ihtiyaı içinde 900 dinar tahsis edilmesini istemiştir.¹⁰⁸⁴

SONUÇ

70 yılı aşkın ömründe birçok önemli olayın içinde bulunan ve adı genellikle Kıbrıs, şırvan, Gürcistan Fatihı gibi unvanlarla bazen de kahramanlığından ziyade tenkitsiz bir şekilde şehzadeleri birbirine düşürmekle anılan Lala Mustafa Paşa, aslında renkli bir kişilik olarak da karşımıza çıkmaktadır. O, kişisel yeteneğı ve zekası aynı zamanda tedbirli ve mkemmeliyetiliğı ile kendisine verilen vazifeleri en iyi şekilde yerine getirmeye çalışmıştır.

Kanuni Sultan Süleyman'ın uzun müddet berberbaşılığını ve şehzade Selim'in lalalığını yapmış olan Mustafa Paşa, Osmanlı Devleti'nin taşra teşkilatında farklı yerlerde sancakbeyliğı ve beylerbeyliğı görevlerini yerine getirmiştir. Bu meyanda onun vazifede bulunduğı müddet boyunca idari görevleri başarı ile srdrdğı görülmektedir.

Lala Mustafa Paşa, askeri olarak da birçok önemli icraatlar gerçekleştirmiştir. Bu bağılamda paşanın serdarlıklarının gölgesinde kalan, Konya Savaşı'ndaki cesareti ve basireti ile asker üzerindeki tesir bırakıcı konuşmaları, bu savaşın kazanılmasında önemli rol oynamıştır.

Daha sonra Sultan II. Selim döneminde vezirliğı yükselen Mustafa Paşa, bu dönemde  önemli serdarlığı tayin edilmiştir. Onun, ilk serdarlığı olan Yemen serdarlığından

¹⁰⁸⁴ Güler, *Osmanlı Devleti'nde Haremeyn Vakıfları*, s.70.

azledilmesi üzerinde durulurken aslında onun mükemmeliyetçi ve aldığı görevi başarı ile sonlandırma arzusu yüzünden; kendisine Yemen seferi için gönderilen asker ve mühimmatın eksikliğinden dem vurarak Yemen'e hareket etmeyi geciktirmesi göz önünde bulundurulmamıştır.

Lala Mustafa Paşa'nın hayatındaki başarılarının zirvesini oluşturan Kıbrıs ve Şark serdarlıkları olmakla birlikte, Kıbrıs seferi kariyerinin en net başarısı sayılabilir. O, bu serdarlığında adayı tamamen fethederek İstanbul'a muzaffer bir komutan edası ile dönmüştür.

Paşanın Şark Seferi'nde kazandığı başarılarda göz ardı edilmeyecek derecede önemlidir. Zira bu sefer sırasında Gürcistan, Şirvan ve Dağıstan mülkünü fethettiği gibi, Kars Kalesi'nin inşası ve İran topraklarına akınlar gerçekleştirmek suretiyle Safevîler'e büyük bir darbe vurduğu görülmektedir. Şark serdarlığından bazı siyasal faktörlerin etkisi ile azledilmiş olmasına rağmen bu seferdeki fetihleri belki de Kıbrıs seferinden daha büyüktür.

Lala Mustafa Paşa kişisel hırsı ile vazife hırsını bütünleştirmiş ve hayatı boyunca bu minval üzere faaliyetlerini icra etmiştir. Birçok tarih yazımında kendisi hakkında Vezîriâzam olmak için hileler yaptığı vb. hususlar dile getirilirken, o dönemde Osmanlı Devlet ricalinde bulunan üst düzey herkesin aslında Vezîriâzam olabilmek için çalıştığı göz ardı edilmiştir. Bu bakımdan bu hırs mevzusu, sadece Mustafa Paşa'ya has bir şey olmayıp yüksek mevkilere gelme isteği, devşirme olsun Türk olsun bütün devlet ricalinin hayalini kurduğu bir durum olmuştur.

Nitekim bir devlet görevlisinin gelebileceği en yüksek mertebe olan Vezir-i Azâmlık makamıdır. Mustafa Paşa'da bu mertebeye ulaşmak için çalışmış, bazen de hırsını kontrol edemeyerek aşırıya kaçmıştır. Belki de bu yüzden kaderin bir cilvesi olarak çok istediği makama tam anlamı ile ulaşamamış, sadaret mührü kendisine verilmemiştir. Bu bakımdan paşa, bu görevi sadece Sadaret Kaymakamı olarak kısa bir müddet icra edebilmiştir.

Mustafa Paşa'nın, sadaret hırsı ve isteğini incelerken o dönemin Vezîriâzâmı olan Sokullu Mehmed Paşa'nın makamını koruma isteğini ve entrikalarını, Koca Sinan Paşa'nın Vezîriâzam olmak için neler yaptığını ve diğer paşaların faaliyetlerini de tahlil etmek ve ona göre yorum yapmak tarih metodolojisi açısından daha uygun olacaktır.

Lala Mustafa Paşa'nın siyasi ve askeri mücadelesi, entrikaları ve başarılarının arasında geri bırakılan belki de en önemli yönü, toplumsal yarar için oluşturduğu hayır eserlerdir. Onun İmparatorluğun farklı yerlerinde birçok vakıf eseri vücuda getirdiği görülmektedir. Bu durumun oluşmasında hayra olan düşkünlüğü ile beraber iki eşinin de köklü hanedanlara mensup zengin

hanımlar olması, paşanın üç padişah döneminde de önemli hizmetlerde bulunmasından dolayı kendisine verilen mülk ve haslarının çokluğunun da etkisi olduğu muhakkaktır.

Kişisel olarak yiğitliğinin ve hırsının yanı sıra tedbirli oluşu ve yerinde kararlar alması da Mustafa Paşa'nın ayrı bir özelliğidir. O, hem idari görevlerinde hem serdarlıklarında yerinde tedbirler almış ve zekası ile icraatlarını birleştirerek olayları çözümlemiş, aynı zamanda hakkaniyetli ve adaletli şekilde çevresine ve reayaya muamelede bulunmuştur.

BİBLİYOGRAFYA

1.) ARŞİV KAYNAKLARI

A. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ

Ali Emiri Tasnifi = Ali Emiri, Murad III (AE.SMRD.III.): 2/138; Ali Emiri, Süleyman I (AE.SSÜL.I.): 6/334.

Bâb-1 Âsâfi, Divân-ı Hümayûn Mühimme Defteri (A.DVNS.MHM.d.): 1, 2, 4, 8, 13, 14, 16, 17, 21, 22, 23, 24, 25, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40.

Bâb-1 Âsâfi, Divân-ı Hümayûn Mühimme Zeyli Defterleri (A.DVNS.MHM.ZYL.d.): 15.

Bâb-1 Âsâfi Ruus Kalemi Defteri (A.RSK.): 1457/21.

Bâb-1 Âlî Evrak Odası (BEO.): 634/47533, 1865/139855, 4395/329618.

Cevdet Belediye (C.BLD.): 149/7450.

Cevdet Evkâf (C.EV.): 133/6617.

Evkâf Defterleri (EV.d.): 19598, 21888, 23983, 26407, 187786.

Evkaf Vakfiyeler Evrakı (EV.VKF): 20/16.

İBNÜLEMİN TASNİFİ = İbnülemin Askeriye (İE.AS.): 1/23; İbnülemin Vakıf (İE.EV.): 32/3674.

Kamil Kepeci (KK): 218, 221, 225.

Şûrâ-yı Devlet Evrâkı (ŞD.): 166/38.

Tapu Tahrir Defterleri (TT.d.): 558; 1081.

Tımar Ruznâmçe (Tımar Ve Zeâmet Tevcihi) Defteri (DFE.RZ.d.): 7.

B. TOPKAPI SARAYI MÜZESİ ARŞİVİ

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defteri (TSMA.d.): 1310, 1318, 1350, 1379, 1384, 1473, 3566.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı (TSMA.e.): 419/24.

C. VAKIFLAR GENEL MÜDÜRLÜĞÜ ARŞİVİ

VGMA. Defter No:608/1, Sayfa:184, Sıra:213/2.

VGMA. Defter No:608; Sayfa:196, Sıra:214.

VGMA. Defter No:608/1, Sayfa:313, Sıra:339

VGMA. Defter No:746, Sayfa:163, Sıra:70.

VGMA. Defter No:747, Sayfa:247, Sıra:219.

VGMA. Defter No:747, Sayfa:304, Sıra:221.

D. YAYINLANAN ARŞİV DEFTERLERİ

3 Numaralı Mühimme Defteri (966-968/1558-1560): Özet ve Transkripsiyon, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1993.

5 Numaralı Mühimme Defteri (973/1565-1566), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1994.

6 Numaralı Mühimme Defteri: 972/1564-1565 Özet, Transkripsiyon ve İndeks, I-II, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1995.

7 Numaralı Mühimme Defteri 975-976/1567-1569, I-II-III, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1997.

12 Numaralı Mühimme Defteri: 978-979/1570-1572: Özet, Transkripsiyon ve İndeks, I-II, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1996.

BOSTANCI, H. Muharrem, *19 Numaralı Mühimme Defteri (Tahlil-Metin)*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2002.

ÇAKIR, İbrahim Etem, *10 Numaralı Mühimme Defterinin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi (s. 179-356)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2006.

EREN, Yunus, *34 Numaralı Mühimme Defteri (h.986/m.1578) Transkripti ve Değerlendirmesi (s.1-164 arası)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2011.

İZGİ, Şuayib, 986 (1578) Tarihli 32 Numaralı Mühimme Defteri: [s.201-400] Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006.

KAYGUSUZ, Zülfiye, *10 Numaralı Mühimme Defterinin Tahlil ve Transkripsiyonu (s. 1-178)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2006.

NACAK, Süleyman, *34 Numaralı Mühimme Defteri (H.986/M.1578) Transkripti ve Değerlendirmesi (s.164-326 arası)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2011.

Osman Karataş, 3 Numaralı Mühimme Zeyli Rebiülevvel-Cemâziyelevvel 984/Haziran-Ağustos 1576 (S. 176-351), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2010.

PAŞAZADE, Orhan, *9 Numaralı Mühimme Defteri (977-978/1569, Özet ve Transkripsiyon)*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006.

SEVİNÇ, Pervin, *955-982/1548-1574 Tarihli Osmanlı Beylerbeyi ve Sancakbeyleri Tevcih Defteri (563 nr.)*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1994.

ŞENER, İlkey, *16 Numaralı Mühimme Defteri'nin (s.1-119) Transkripsiyon ve Değerlendirmesi*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2015.

ŞENLİK, Songül, 232 Numaralı Ruus Defteri (Metin-Değerlendirme), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2014.

TANRIVERMİŞ, Abdullah, 72 Numaralı Mühimme Defteri (H.1002-1003) (Vr.1-230) İnceleme-Metin, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2014.

YAŞAROĞLU, Abid, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Koğuşlar 888 Numaralı Mühimme Defteri (1a-260a. Tahlil ve Transkripsiyon), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1995.

YAZICI, Fatma, 54 Numaralı Mühimme Defteri'nin Transkripsiyon Ve Değerlendirilmesi (1-154), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2010.

YÜCEL, Kazım Kürşat, 18 Numaralı Mühimme Defteri, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1996.

2.) KRONİKLER VE KAYNAK ESERLER

Âsafî Dal Mehmed Çelebi ve Şecâ'atnâme, haz. H.Mustafa Eravcı, MVT Yayıncılık, İstanbul 2009.

ÇERÇİ, Faris, Gelibolulu Mustafa Âlî ve Kühü'l-Ahbâr'ında II. Selim, III. Murat ve III. Mehmet Devirleri, c. I, II, III, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 2000.

Ebubekir bin Abdullah, Şark Seferleri, (Târîh-i Osmân Paşa, haz. Yunus Zeyrek, Ankara 2001, içinde).

ERTAŞ, Kasım, Gelibolu'lu Mustafa 'Âlî'nin Nasîhatu's-Selâtîn İsimli Eserinin Tenkidli Metni, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2008.

Gelibolulu Mustafa Âlî, Câmi'u'l-Buhûr Der Mecâlis-i Sûr, Edisyon, Kritik ve Tahlil: Âlî Öztekin, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1996.

Gelibolulu Mustafa Âlî, Menşü'l-İnşâ, haz. İ. Hakkı Aksoyak, Bizim Büro Basımevi, Ankara 2007.

Gelibolulu Mustafa 'Âlî, Nusret-nâme, haz. H.Mustafa Eravcı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.

Göçmen, CEMAL, *Gelibolulu Mustafa Âli'nin Heft Meclisi*, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Afyon 2009.

Hacı Âli Efendi, *Telhîsi 'l-Berku 'l-Yemânî / Ahbârü 'l-Yemânî*, Tahlil ve Metin. Sadettin Baştürk, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Erzurum 2010.

Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa, *Hasan Bey-zâde Târîhi Tahlil-Kaynak Tenkidi I; Metin (926-1003/1520-1595) II; Metin ve İndeks (1003-1045/1595-1635) III*, haz. Şevki Nezihi Aykut, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2004.

KARA, Gülhizar, *Gelibolulu Mustafa Âli'nin Nadirü 'l-Mehârib Adlı Eserinin Edisyon Kritiği ve Muhtevasının Değerlendirilmesi*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İzmir 2009.

KARANFİL, Mustafa, *Harîmi 'nin Zafernâme ve Gonca 'sına Göre Özdemiroğlu Osman Paşa*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1998.

Kâtip Çelebi, *Tuhfetü 'l-Kibâr Fi Esfari 'l-Bihar*, nşr. Orhan Ş.Gökyay, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı 1000 Temel Eser Yayınları, İstanbul 1973.

KESKİNKİLİNÇ, Esra, *Gelibolulu Mustafa Âli Teşrifatname*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2009.

MERT, Özcan, “Şerifi'nin Fetih-nâme-i Kıbrıs'ı”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, S.4-5, (1974), ss.49-68.

Naîmâ Mustafa Efendi, *Târih-i Na'îmâ*, haz. Mehmet İpşirli, c.4, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2007.

Peçevî İbrahim Efendi, *Peçevî Tarihi*, haz. Bekir Sıtkı Baykal, Kültür Bakanlığı Yayınları, c.I-II, Ankara 1992.

Pîrî, *Fethiyye-i Cezîre-i Kıbrıs*, haz. Harid Fedai, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Lefkoşa 1997.

SAĞIRLI, Abdurrahman, *Mehmed B. Mehmed Er-Rûmî (Edirneli)'nin Nuhbetü 't-Tevârih Ve 'l-Ahbâr'ı ve Târîh-i Âl-i Osman'ı (Metinleri, Tahlilleri)*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2000.

Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî, I-II*, haz. Mehmet İpşirli, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.

LOKMACI, Süleyman, *Solak-Zâde Tarihi'nin Tahlili Ve Metin Tenkidi*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Erzurum 2015.

SUNGUR, Çetin, *Rahîmîzade İbrahim Harîmî Çavuşun "Zafername-i Sultan Murad Han" Adlı Eseri'nin Transkripsiyonu*, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale 1998.

ÖZERĞİN, M.Kemal, "Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın Şirvan Seferi İle İlgili Üç Manzumesi", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. Sayı 2'den ayrı basım, (1971), ss.255-288.

ÖZTÜRK, Necdet, "Kazasker Vusûlî Mehmed Çelebi ve Selimnamesi", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S.50, Ekim (1987), ss.9-108.

ÜZÜMCÜ, Hamza, *Zafer-Nâme-i Âlî Paşa (Transkript ve Değerlendirme)*, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Afyon 2008.

YAVUZ, Hulusi, *Yemen 'de Osmanlı İdaresi ve Rumûzî Tarihi I-II*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003.

"Vakfiye-i Ilgın", Konya Yusuf Ağa Yazma Eserler Kütüphanesi, No:7710.

3.) ARAŞTIRMA ESERLER, İNCELEMELER VE İKİNCİL KAYNAKLAR

AFYONCU, Erhan, "Rüstem Paşa", *TDVİA*, c.35, ss.288-290.

AFYONCU, Erhan, "Sokullu Mehmed Paşa", *TDVİA*, c.37, ss.354-357.

AĞAR, Pınar, *Gaziantep Lala Mustafa Paşa Hanı ve Koruma Sorunları*, Kadir Has Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2009.

AĞBABA, Aysel, *XVI. Yüzyıl Mühimme Defterlerine Göre Kars (1558-1637)*, Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars 2014.

ALASYA, Halil Fikret, *Kıbrıs Tarihi ve Kıbrıs'ta Türk Eserleri*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1977.

ALLAHVERDİ, R. Şahin, *Özdemiroğlu Osman Paşa ve Dönemi (1527- 1585)*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2012.

AŞURBEYLİ, Sara, *Bakü Şehrinin Tarihi Orta Asırlar Devri*, Avrasiya Press Yayınları, Bakü 2006.

AYDIN, Bilgin; GÜNALAN, Rıfat, “Ruus Defterlerine Göre XVI, Yüzyılda Osmanlı Eyalet Teşkilatı Ve Gelişimi”, *Osmanlı Araştırmaları*, S.38, (2011), ss.27-160.

AYDIN, Dündar, *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı, Kuruluş ve Genişleme Devri (1535-1566)*, Türk Tarihi Kurumu Yayınları, Ankara 1998.

AYDIN, Mustafa, “Şirvan”, *TDVİA*, c.39, ss.204-206.

BALLI, Feriştat, *İnebahtı Deniz Seferi'nin Akdeniz Dünyasındaki Önemi*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2004.

BAYRAM, Mikail, “Lala Mustafa Paşa'nın Gaziantep'teki Vakıfları”, *Osmanlı Döneminde Gaziantep Sempozyumu*, Gaziantep Valiliği- Gaziantep Üniversitesi Ortak Yayını, Gaziantep 2000, ss.14-22.

Bİ, Mahmut, *Kafkas Tarihi*, c.2, Berikan Yayınları, Ankara 2011.

BİLGE, M. Sadık, *Osmanlı Çağı'nda Kafkasya (1454-1829)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2015.

BOSTAN, İdris, “İnebahtı Deniz Savaşı”, *TDVİA*, c.22, ss.287-289.

BOSTAN, İdris, “Kıbrıs Seferi Günlüğü ve Osmanlı Donanmasının Sefer Güzergâhı”, *Dünden Bugüne Kıbrıs Meselesi*, yay. haz. Ali Ahmetbeyoğlu-Erhan Afyoncu, İstanbul 2001, ss.11-58.

BOSTAN, İdris, “Kılıç Ali Paşa”, *TDVİA*, c.25, ss.411-412.

BULUT, Halil İbrahim, “Osmanlı-Safevî İlişkilerinde Ulemanın Rolü: Kemal Paşazâde Örneği”, *Dini Araştırmalar Dergisi*, S.VIII, Ocak-Nisan (2005), ss.179-195.

ÇELENK, Mehmet, “Safevîlerin Din Politikası ve İran'ın Şiîleşme Seyri”, *Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.4, (2014), ss.7-35.

ÇELİK, Şenol, “Kıbrıs Seferi Sonrasında Kıbrıs Adası ile İçel Kıyılarının Korunmasına Yönelik Çalışmalar ve Hristiyan Korsanların Buralara Saldırıları”, *Journal for Cyprus Studies*, c.4. S.3 (1998), ss.289-301.

CEZAR, Mustafa, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, c.2-3, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011.

ÇEVİKEL, Nuri, *Kıbrıs: Akdeniz'de Bir Osmanlı Adası (1570-1878)*, 47 Numara Yayıncılık, İstanbul 2006.

ÇEVİKEL, Nuri, *Kıbrıs'ta Osmanlı Mirası (1570-1960)*, Numara Yayıncılık, İstanbul 2006.

ÇEVİKEL, Nuri, *Osmanlı İdaresi Altında Kıbrıs'ın Siyasi, Sosyal ve İktisadi Tarihi (1571-1878)*, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1994.

ÇİÇEK, Kemal, “Lefkoşa”, *TDVİA*, c.27, s.124.

ÇİÇEK, Kemal, “Magosa”, *TDVİA*, c.27. ss.311.

DALKIRAN, Sayın, “İran Safevî Devleti'nin Kuruluşuna Şiî İnançların Etkisi ve Osmanlı'nın İran'a Bakışı”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.18, (2002), ss.49-96.

DANIŞMENT, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, c.2-3, Türkiye Yayınları, İstanbul 1948.

DİNGEÇ, Emine, “Kanuni Döneminde Konya'da Şehzadeler Savaşı: Konya Savaşı”, *Türk İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, S:5, Kış (2008), ss.193-210.

DÜNDAR, Recep, *Kıbrıs Beylerbeyliği (1570-1670)*, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Malatya 1998.

EFENDİYEYEV, Oqtay, *Azerbaycan Sefeviler Devleti*, Şerq-Qerb Yayınları, Bakü 2007.

ELİAÇIK, Muhittin, “Lefkoşa Kalesinin Fethini İlk Elden Anlatan Mühim Bir Mektup”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.26, (Güz 2009), ss.21-38.

EMECEN, Feridun M, *XVI. asırda Manisa kazası*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2013.

EMECEN, Feridun M, “Kara Ahmed Paşa”, *TDVİA*, c.24, ss.357-358.

EMECEN, Feridun M, “Kıbrıs'ta İlk Osmanlı İdari Yapılanması”, *Dünden Bugüne Kıbrıs Meselesi*, yay. haz. Ali Ahmetbeyoğlu-Erhan Afyoncu, İstanbul 2001, ss.47-58.

EMECEN, Feridun M, “Selim II”, *TDVİA*, c.36, s.414-418.

EMECEN, Feridun M, “Süleyman I”, *TDVİA*, c.38, ss.62-74.

EMECEN, Feridun M, “Osmanlı Devletinin Şark Meselesinin Ortaya Çıkışı, İlk Münasebetler ve İç Yansımaları”, *Tarihten Günümüze Türk-İran İlişkileri Sempozyumu (16-17 Aralık 2002)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003, ss.33-43.

ERAVCI, H. Mustafa, “II. Şah İsmail Döneminde Doğu Anadolu’da Safavi Tehdidi”, *Türkiye’nin Güvenliği Sempozyumu*, (Elazığ/2001), Fırat Üniversitesi Yayınları, Elazığ 2002, ss.291-302.

ERAVCI, H. Mustafa, “Gelibolulu Mustafa Âli’nin Nushatü’s-Selâtinde 1578-1579 Trans-Kafkas Seferine Dair Eleştirileri ve Bunların Tarihi Önemi”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c.3, S.1, (2001), ss.31-40.

ERAVCI, H. Mustafa, “Osmanlı’nın Şark Seferleri ve Konya”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.7, (2000), ss.327-342.

ESİN, Emel, “Kıbrıs Tarihi İle İlgili On Altıncı Yüzyılda Yapılmış Birkaç Türk Kitab-Resmi”, *Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi*, Ankara 1971, ss.299-319.

FERZELİBEYLİ, Şahin Fazıl, *Azerbaycan ve Osmanlı İmparatorluğu (XV–XVI Asırlar)*, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, Bakü 1995.

Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (ATASE), *Kıbrıs’ın Fethi (1570-1571)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1986.

GAZİOĞLU, Ahmet C, *Kıbrıs’ta Türkler (1570-1878)*, Kıbrıs Araştırma ve Yayın Merkezi, Lefkoşa 2000.

GÖKBİLGİN, Tayyib, *Kanunî Sultan Süleyman*, MEB Yayınları, İstanbul 1992.

GÖKÇE, Cemal, *Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğunun Kafkasya Siyaseti*, Şamil Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları, İstanbul 1979.

GÖYÜNÇ, Nejat, “Türk Hizmetine Giren Bazı Kıbrıs Müdafileri”, *Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi*, Ankara 1971.

GÜLER, Mustafa, *Osmanlı Devleti’nde Haremeyn Vakıfları (XVI-XVII. Yüzyıllar)*, TATAV Yayınları, İstanbul 2002.

Gümüş, Nebi, XVI. Asır Osmanlı-Gürcistan İlişkileri, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2000.

GÜNDAL, Mustafa, *Lala Mustafa Paşa Vakfiyesinin Değerlendirilmesi*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya 2001.

GÜNDÜZ, Tufan, “Kars”, *TDVİA*, c.24, ss.515-518.

GÜNDÖĞDU, Hamza, *Erzurum Lala Paşa Külliyesi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1993.

İNALCIK, Halil, “Ottoman Policy and Administration in Cyprus After the Conquest”, *Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi*, Ankara 1971, ss.59-63.

İNALCIK, Halil, vd., *Kıbrıs ve Türkler*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1964.

KARA, Arif Emre, *Türk Deniz Tarihinde Kıbrıs'ın Fethi*, İstanbul Deniz Müzesi Piri Reis Araştırma Merkezi, İstanbul 2009.

KILIÇ, Filiz, *Şehzade Bayezid Şâhî Hayatı ve Divânı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2009.

KILIÇ, Remzi, “Osmanlı Devleti'nin İran Politikası (16. Ve 17.Yüzyıllar)”, *Türk Dış Politikası, Osmanlı Dönemi I*, Ed. Mustafa Bıyıklı, İstanbul 2008, ss.75-116.

KIRZIOĞLU, Fahrettin, *Kars Tarihi*, c.1, Işıl Matbaası, İstanbul 1953.

KIRZIOĞLU, Fahrettin, *Osmanlılar'ın Kafkas Elleri Fethi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1993.

KONYALI, İbrahim Hakkı, *Abideleri ve Kitabeleri İle Erzurum Tarihi*, Erzurum Tarihini Araştırma ve Tanıtma Derneği Yayınları, İstanbul 1960.

KORKMAZER, Sıddık, *Lala Mustafa Paşa ve Kıbrıs'taki Vakıfları*, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Bursa 2014.

KURTARAN, Uğur, *Osmanlı -Avusturya Diplomatik İlişkileri (1526- 1791)*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Tokat 2006.

KÜTÜKOĞLU, Bekir, “Mustafa Paşa (Lala, Kara)”, *Vekayi'nüvis Makaleler*, İstanbul 1994.

KÜTÜKOĞLU, Bekir, “Mustafa Paşa Lala, Kara”, *MEBİA*, c.8, ss.732-736.

KÜTÜKOĞLU, Bekir, “Lala Mustafa Paşa”, *TDVİA*, c.27, ss.73-74.

KÜTÜKOĞLU, Bekir, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri (1578-1612)*, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul 1993

MEHMEDOĞLU, Aliyev Salih “İran (Osmanlı-İran Münasebetleri)”, *TDVİA*, c.22, ss.405-409.

NESİPLİ, Nesip, “16 ve 17. Yüzyıllar'da Osmanlı-Safevî Savaşları ve Azerbaycan”, *Azerbaycan Türk Kültür Dergisi*, S.325, (1999), ss.24-31.

Safvet Bey, “Kıbrıs Fethi Üzerine Vesikalar”, *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*, Cüz.19, (1339), ss.1176-1193.

SAHİLLİOĞLU, Halil, “Osmanlı İdaresinde Kıbrıs’ın İlk Mali Yılı Bütçesi”, *Belgeler*, c.IV, S.7-8, (1967), s.8.

SAMUR, Tahsin, “Lala Mustafa Paşa’nın Vakıf Eserleri ve Akarlarının Genel Bir Değerlendirmesi”, *Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S.15, (2003), ss.458-468.

SARIKAYA, M. Saffet, “Dini Ve Siyasi Bakımdan Osmanlı-İran Münasebetleri”, *Türk Kültürü*, S.363, (XXXI), ss.406-422.

SAYIL, Altay “Lala Mustafa Paşa Câmîi”, *Kıbrıs Mektubu*, C.26, S.2, (2013), s.22-23.

SEZEN, Tahir, *Osmanlı Yer Adları*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2006.

SEZER, Bilal, “Erzurum Lalapaşa Camii’ndeki Bir Hat Levhası”, *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Sanat Dergisi*, S.9, (2006), ss.1-11.

SOM, Mehmet Nusret, *Tarihçe-i Erzurum*, yay. haz. Ahmet Fidan, Dergah Yayınları, İstanbul 2005.

STROTHMANN, R, “Zeydiye”, *MEBİA*, c.13. s.549.

SUNGUR, Çetin, *Habeşistan’dan Kafkasya’ya Bir Osmanlı Paşası: Özdemiroğlu Osman Paşa*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2012.

SÜREYYA, Mehmed, *Sicill-i Osmanî*, yay. haz. Mustafa Keskin, vd., c.4, Sebil Yayınevi, İstanbul 199.5

ŞAHİN, İlhan; EMECEN, Feridun M, “Amasya Antlaşması”, *TDVİA*, c.3, ss.4-5.

ŞEREF, Abdurrahman, *Özdemir-oğlu Osman Paşa*, yay. haz. Vehbi Günay, İzmir Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir 2011.

ORHONLU, Cengiz, “Osmanlı Türklerinin Kıbrıs’a Yerleşmeleri 1570-1580”, *Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetikleri Kongresi*, Ankara 1971, ss.91-97.

Osmanlı İdaresinde Kıbrıs (Nüfusu-arazi dağılımı ve Türk vakıfları), T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü (DAGM) Yayınları, Ankara 2000.

ÖNAL, Ahmet, *Koca Sinan Paşa'nın Hayatı ve Siyasi Faaliyetleri (1520-1596)*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2012.

ÖZCAN, Abdülkadir, “Hüsrev Paşa Deli”, *TDVİA*, c.19, ss.40-41.

ÖZKARCI, Mehmet, “Gaziantep Lala Mustafa Paşa Külliyesi”, *Vakıflar Dergisi*, S.XXV, (1995), ss.39-66.

ÖZKAYA, Hakan, *Kıbrıs'ta Hakimiyet Mücadelesi (648-1571)*, Y Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2015.

ÖZTUNA, Yılmaz, *Büyük Türkiye Tarihi*, c.4,13, Ötüken Yayınları, İstanbul 1979.

TAŞKIN, Ünal, *Osmanlı İdaresinde Safed (1516-1600)*, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Elazığ 2010.

TORUN, Ahmet Semih, “Lala Mustafa Paşa ve Vakfiyeleri”, *Tarihi Kültürü ve Sanatıyla Eyüp Sultan Sempozyumu 10. Tebliğleri*, Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2006, ss.368-387.

TURAN, Şerafettin, “Bayezid Şehzade”, *TDVİA*, c.5, ss.230-231.

TURAN, Şerafettin, *Kanuni'nin Oğlu Şehzade Beyazıd Vakası*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1961.

TURAN, Şerafettin, “Lala Mustafa Paşa Hakkında”, *Belleten*, c.22, S.88, (1958), ss.551-593.

Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, “Kıbrıs Seferi (1570-1571)” c.3, 3.kısım, Genelkurmay Yayınevi, Ankara 1971.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, c.2-3, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011.

ÜZÜM, İlyaz, “Zeydiler”, *TDVİA*, c.44, ss.326-328.

YAVUZ, Hulusi, “XVI. Asırda Osmanlı Yemen Vilayeti”, *Yeni Türkiye*, 8 (44), Mart-Nisan (2002), ss.92-130.

YAVUZ, Hulusi, *Kâbe ve Haremeyn İçin Yemen'de Osmanlı Hakimiyeti*, Serbest Matbaası, İstanbul 1984.

YEŞİLYURT, Yahya; ŞİĞVA, Bülent, “Yemen'in Tarihi-Coğrafi Durumu ve Yeniden Fethine Dair Bir Manzume”, *Tarih Dergisi*, S.51, (2010/1), ss.103-121.

VALİYEV, Elvin, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Güney Kafkasya: Osmanlı, Safevî ve Rusya Kıskaçında*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya 2014.

Ziver Bey, *Kıbrıs Tarihi*, yay. haz. Harid Fedai, KKTC. Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1999.

4.) YABANCI KAYNAKLAR

ATTÂULLAH-İ, Hasanî, “İranlı Tarihçilere Göre Osmanlı İran İlişkilerindeki Krizin Nedenleri (985-1049/1577-1639)”, *Tarihten Günümüze Türk-İran İlişkileri Sempozyumu (16-17 Aralık 2002)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2002, ss.15-31.

BOQVIST, Marianne, “Building an Ottoman City, Contributions Of Samsi Ahmed Pasha and Lala Mustafa Pasha to the Urban Landscape of 16th century Damascus”, *Bulletin D’etudes Orientales*, c.61, (2012), ss.191-204.

BUSBECQ, Ogier Ghiselin, *Kanuni Devrinde Bir Sefirin Hatıraları (Türk mektupları)*, Serdengeçti Neşriyatı, Ankara 1953.

FLEISCHER, Cornell H, *Tarihçi Mustafa Âli Bir Osmanlı Aydın ve Bürokratı*, çev. Ayla Ortaç, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1996.

GERLACH, Stephan, *Türkiye Günlüğü 1573-1576, I; Türkiye Günlüğü 1577-1578, II*, çev. Türkis Noyan, ed. Keman Beydilli, İstanbul 2007.

HAMMER, J. Von, *Devlet-i Osmaniye Tarihi*, tercüme. Mehmed Ata, c.6-7, Nefaset Matbaası, İstanbul, 1332.

İskender Bey Münşi Türkmen, *Tarih-i Alamarayı Abbasi*, çev. Şahin Ferzeliyev, Şerq-Qerb Yayınları, Bakü 2010.

JORGA, Nicolae, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, çev. Nilüfer Epçeli, c.3, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2005.

Kramers, J. Heindrik, “Lala Mustafa Paşa”, *Encyclopaedia of Islam*, c.7, ss.720-721.

NAKI, Emrah , “İspanyol Casusu Juan De Briones’in İstihbarat Raporu ve 1578-1579 Osmanlı’nın İran Seferine İlişkin Verdiği Bilgiler”, *OTAM*, S.32, Güz (2012), ss.81-112.

Oruç Bey Bayat/İranlı Don Juan, *İlişkiler Bir Şii/Katolik*, Tercüme ve Notlar: Tufan Gündüz, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2014.

ÖZKAN, Nevin, *Modena Devlet Arşivi’ndeki Osmanlı Devleti’ne İlişkin Belgeler*, Tıpkıbasım-Çeviri-Değerlendirme, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2004.

PEDANI, Maria Pia, “*Osmanlı Padişahının Adına*” *İstanbul’un Fethinden Girit Savaşı’na Venedik’e Gönderilen Osmanlılar*, çev. Elis Yıldırım, Ed. Nevin Özkan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011.

ŞAŞIKADZE, Zaza, “Erzurum’da Lala Mustafa Paşa Camii’nin Gürcü Vakıfları”, *XV. Türk Tarih Kongresi*, c.4. kısım.1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2010, ss.959-962.

ZINKEISEN, J.Wilhem, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, çev. Nilüfer Epçeli, c.2-3, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2011.

WALSH, Michael, “Aziz Nikola Katedrali: Lala Mustafa Paşa Camii”, *Toplumsal Tarih*, S.127, (2004), ss.26-31.